

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Salafisme in Nederland: aard, omvang en dreiging

Roex, I.; van Stiphout, S.; Tillie, J.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Roex, I., van Stiphout, S., & Tillie, J. (2010). *Salafisme in Nederland: aard, omvang en dreiging*. Instituut voor Migratie- en Etnische Studies.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Salafisme in Nederland

Aard, omvang en dreiging

Ineke Roex
Sjef van Stiphout
Jean Tillie

IMES

Instituut voor Migratie- en Etnische Studies

Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Universiteit van
Amsterdam in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek

Dankwoord

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), op verzoek van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb)¹. We willen de leden van de begeleidingscommissie bedanken voor hun kritische begeleiding en onmisbare input:

Dr. M. Croes (WODC)

Drs. P. Dercon (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties)

Drs. A. Hamdy (Instituut Clingendael)

Prof. dr. R. Koopmans (Vrije Universiteit Amsterdam, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung)

Drs. C. van Nassau (WODC)

Prof. dr. P. Scheepers (Radboud Universiteit Nijmegen, voorzitter)

Drs. F. Willemsen (WODC)

Ook maakte de NCTb deel uit van de begeleidingscommissie.

Zonder hen was dit rapport niet geworden wat het nu is. Ook willen we het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en bureau Veldkamp bedanken voor hun participatie in dit onderzoek. Met name de inbreng van prof. dr. Hans Schmeets en drs. Yolanda Schothorst was zeer waardevol. We willen ook onze overleden collega Frank Buijs herinneren die er mede voor heeft gezorgd dat het IMES dit onderzoek kon uitvoeren. En alhoewel de opmerkingen van de begeleidingscommissie, het CBS en bureau Veldkamp de kwaliteit van dit rapport absoluut ten goede zijn gekomen, zijn zij niet verantwoordelijk voor de uiteindelijke inhoud van het rapport. Deze verantwoordelijkheid ligt geheel bij de auteurs.

Amsterdam, 23 juni 2010

Ineke Roex

Sjef van Stiphout

Jean Tillie

Instituut voor Migratie en Etnische Studies

Universiteit van Amsterdam

---

¹ Het WODC is een onderdeel van het Ministerie van Justitie. De NCTb werkt voor de minister van Justitie en de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Inhoudsopgave

Engelse samenvatting - English summary.....	vi
---	----

Inleiding.....	1
----------------	---

Deel I – Salafisme van binnenuit

Methodische verantwoording.....	8
---------------------------------	---

1	De salafistische geloofsleer.....	15
1.1	De geloofskern.....	15
1.2	Dezelfde geloofsleer, drie varianten.....	19
1.3	Organisatievormen en missiewerking.....	23
2	Organisaties en predikers.....	27
2.1	Salafistische centra en aanverwante organisaties.....	27
2.2	Functies van de salafistische organisaties.....	32
2.3	Profielen en netwerken van predikers.....	39
2.4	Salafistische organisaties, internet en geleerden.....	44
2.5	Verschillen tussen ‘traditionele’ en salafistische moskeeën.....	46
3	Geloofsopvattingen nader bekeken.....	52
3.1	Salafistische educatie: het belang van kennisvergaring.....	53
3.2	Salafistische gedragsvoorschriften: het ‘juiste’ gedrag in deze wereld en het hiernamaals.....	56
3.3	<i>Da’wa</i> en salafistische opvattingen over andersdenkenden: onwetenden, dwalenden, hypocrieten, ongelovigen en afvalligen.....	62
3.4	Zelfdefinitie.....	70
4	De salafistische retoriek van de gematigdheid: grenzen in geloof en praktijk.....	75
4.1	‘Wij zijn de <i>umma</i> van de middenweg’.....	75
4.2	Grenzen van <i>da’wa</i> en <i>nasiha</i>	81
4.3	De grenzen in <i>akblaq</i>	85
4.4	Verschillende interpretaties van het concept <i>al-wala wa-l-bara</i>	91
5	Wegen naar de ideale samenleving.....	94
5.1	Salafistische opvattingen over het leven in een democratisch en niet-islamitisch land.....	94
5.2	Salafistische opvattingen over de invoering van de <i>shari’a</i>	99
5.3	Salafistische opvattingen over maatschappelijke positie en het publieke debat.....	102
5.4	Verschillende salafistische interpretaties van <i>jihad</i>	111

6	De geloofspraktijk van salafistische gelovigen.....	121
6.1	Gelovigen en salafistische activiteiten.....	121
6.2	Status van predikers.....	127
6.3	De salafistische moskee als ongewenste ruimte.....	132
6.4	Groepsidentiteit: broederschap, kleding en taal.....	133
6.5	Aantrekkingskracht van het salafisme en religieuze ontwikkeling van salafi's.....	138
6.6	De geloofspraktijk en het dagelijks leven van salafistische gelovigen.....	144
7	Vijf geloofsinterpretaties.....	150
7.1	Vrome volger.....	152
7.2	Vrome pragmaticus.....	156
7.3	Criticus.....	159
7.4	Salafi pride.....	162
7.5	Fanatieke born-again.....	164

Deel II – Netwerkanalyse van salafistische organisaties

8	Bestuursnetwerken van salafistische organisaties.....	180
8.1	Het belang van een (etnisch-religieus) elitenetwerk: sociaal kapitaal en politieke integratie.....	181
8.2	Definitie van organisaties, islamitische organisaties en salafistische organisaties.....	185
8.3	Methode van dataverzameling: 1300 organisaties, 13.000 bestuursleden.....	187
8.4	De netwerken van salafistische organisaties.....	190
8.5	Dubbelfuncties van de vier grote salafistische centra.....	193
8.6	Overige salafistische centra.....	199
8.7	Uitgeverijen.....	200
8.8	Overige organisaties.....	201

Deel III – Orthodoxie onder Turken en Marokkanen

9	Religieuze orthodoxie en politieke integratie onder Turkse en Marokkaanse moslims.....	206
9.1	De opzet van het onderzoek.....	207
9.2	De steekproef.....	208
9.3	De uitvoering van het onderzoek.....	209
9.4	Responsverantwoording.....	211
9.5	Orthodoxie.....	213
	9.5.1 Orthodoxie en salafistische attitudestructuren	

	9.5.2 Kenmerken Turkse en Marokkaanse streng orthodoxe moslims	
9.6	Orthodoxie en politieke integratie.....	233
	9.6.1 Politieke participatie	
	9.6.2 Identificatie met Nederland	
	9.6.3 Democratische normen en waarden	
	9.6.4 Legitimatie van geweld als middel	
	9.6.5 Religieuze politiek	
	9.6.6 De relatie tussen orthodoxie en politieke integratie	
9.7	Radicalisme en extremisme.....	258
	9.7.1 Islam als politiek strijdpunt	
	9.7.2 Wantrouwen religieuze elite	
	9.7.3 Utopisch denken en realiseerbaarheid	
	9.7.4 Dichitoom wereldbeeld	
	9.7.5 De verschillende overtuigingen gecombineerd	

Deel IV – Samenvatting en conclusies

10	Aard, omvang en dreiging van het salafisme in Nederland.....	274
----	--	-----

Bijlagen

I	Informanten, onderzoekslocaties en veldwerkactiviteiten
II	Doelstellingen van Alfeth
III	Verklaring van de Stichting Islamitisch Comité Ahlu-Sunnah in Nederland met hun standpunt over de uitslatingen van Wilders
IV	Topiclijst voor veldwerk
V	Begrippenlijst Arabische termen
VI	Vragenlijst <i>face to face</i> -onderzoek
VII	Introductiebrief voor <i>face to face</i> -onderzoek
VIII	Verantwoording van weging
IX	Verantwoording van steekproeftrekking
X	Achtergrondkenmerken Turkse en Marokkaanse streng orthodoxe moslims
XI	Vertrouwen in democratische instituties
XII	Oordeel over islamdebat

Literatuur

Engelse samenvatting - English summary

This report is an extensive study of the *salafist* community in The Netherlands and orthodox Islamic thought among Dutch Muslims. The study consisted of three ways of data collection: (1) fieldwork in the salafist community in The Netherlands (2) a network analysis of salafist organizations and (3) a survey among Dutch Muslims studying their degree of orthodox Islamic thought. The main results of this study can be summarized as follows:

- The core of salafist thought is aiming at a moral revival by interpreting the Koran and Sunna in a strict way. The religious sources have to be freed from all 'innovations' and every decision in daily life has to be legitimized by the religious sources. Salafi's consider it an obligation to convert people to Islam. Salafism in The Netherlands is certainly not a homogeneous collection of thoughts. We distinguish three ways of thinking:
  - (a) Pure religious salafi's: they aim at an 'uncorrupted' religious lifestyle; they are faithful to their political and religious leaders; they do not involve in politics.
  - (b) Political salafi's: they are political active. Their aim is to actively improve the situation of Muslims in The Netherlands. Although they think democracy is inferior, they participate in the political system out of pragmatic reasons. Political salafi's are the most visible salafist group in Dutch society.
  - (c) Jihad's: they see it as a religious duty to fight for Islam by any means necessary. This can include the use of violence.

Salafist thought is very negative about people who think differently, they consider their own religious interpretation of the Koran and the Sunna as the only true one.

- In The Netherlands three types of salafist organizations can be identified. The first type of organizations is those who explicitly profile themselves as 'salafist'. This includes some well-known salafist mosques. Then there are salafist organizations who are strongly influenced by salafist thought. They do not explicitly profile themselves as 'salafist' but are strongly linked to the network of the first type of organizations. Finally there are organizations that occasionally invite salafist preachers for a lecture or a course. Salafist organizations develop a wide range of activities to spread the word of Islam: lectures, teaching courses, conferences or homework classes. From our network analyses it appears that the managerial salafist elite is isolated from more moderate Islamic organizations. Salafist organizations try to build a *cordon sanitaire* among their members to maximize control over their followers. At the time of our study there were, at the formal elite level, activities to develop one organizational salafist network through interlocking directorates between salafist organizations. 13 per cent of the Islamic schools in The Netherlands is connected to a

salafist organization. Given the size of the salafist community this is a strong overrepresentation.

- If we look at the daily religious practice of the members of the Dutch salafist community we can distinguish five types using five criteria: the degree of orthodox religious practices, societal participation, political integration, connection to salafist organizations and radical thought. The five types are: devout follower, devout pragmatic, critic, salafi pride, fanatic born again. The table below summarizes the five types and their scores on the five criteria:

	Degree of orthodox religious practices	Societal participation	Political integration	Connection to salafist organizations	Radical thought
Devout follower	High	Low	Low/medium	High	Low/medium
Devout pragmatic	Medium/High	Medium	Low/medium	High	Low
Critic	Medium	Medium/high	Medium/high	Low/medium	Low
Salafi pride	Low	Low/medium	Low/medium	Low	Medium/high
Fanatic born again	High	Low	Low	Low/medium	High

An important conclusion here is that political radicalization processes take place *outside* salafist organizations.

- In our survey we studied the characteristics of (strong) orthodox Dutch Muslims, that is, Muslims whose religious attitude structure resembles salafist thought. From this study we can conclude that orthodox Dutch Muslims are relatively older, lower educated and more unemployed. 8 per cent of all Dutch Muslims are orthodox; for Moroccans Dutch Muslims this percentage is 15%; for Turkish Dutch Muslims 5%.
- Sensitivity to radicalism and extremism is higher among orthodox Dutch Muslims. Their tolerance towards a multi-religious society is lower, they think that Dutch women have too much freedom, they politically participate less in society, they identify less with The Netherlands and, most importantly, they think, more than other groups, that violence is a legitimate mean for religious goals.

Inleiding

Sinds de aanslagen in New York op de Twin Towers en de moord op Theo van Gogh door Mohammed Bouyeri is islamitisch radicalisme in Nederland een belangrijk onderwerp in het publieke debat. Met de ernst en frequentie van het internationaal islamitisch terrorisme gaat politieke aandacht voor het salafisme gepaard. Salafisme en radicalisering worden vaak in een adem genoemd. Imam Ahmed Salam geeft minister Verdonk geen hand, imam Fawaz Jneid wenst Hirsi Ali in een smeekbede ernstige ziektes toe, een vrouw draagt een boerkini in een zwembad en een vrouw draagt een *niqab*² op school. Het zijn enkele salafistische uitingen die discussies veroorzaken in media en politiek. Het televisieprogramma NOVA zond in juni 2002 en oktober 2006 preken uit van salafistische voorgangers, waarin radicale uitspraken werden gedaan over onder meer de democratie. Omdat leden van de Hofstadgroep salafistische moskeeën bezochten en in en rondom deze moskeeën rekruteringsactiviteiten plaatsvonden³, staan deze moskeeën en de daar prekende imams volop in de schijnwerpers. Journalisten, onderzoekers en ministeries buigen zich over vragen als: hoe moeten we omgaan met het salafisme dat zich in Nederland manifesteert en vormt deze islamitische stroming een dreiging? De sociale wetenschappers Buijs, Demant en Hamdy (2006) publiceerden als één van de eersten over islamitisch radicalisme in Nederland. De vraag die daaruit voortkwam, luidde: vormt het politiek salafisme een buffer of drempel voor jihadisme? Deze vraag ontstond nadat prominente salafistische predikers de gewelddadige daad van Mohammed Bouyeri, die de moord expliciet verrichtte in naam van de islam, veroordeelden en afkeurden. Hoe moeten we deze matiging duiden, is deze alleen strategisch? Spreken zij met dubbele tong? Er worden ook vraagtekens gezet bij de implicaties van een salafistische levensstijl. De AIVD (2008) stelt dat salafistische predikers een anti-integratieve, anti-democratische en isolationistische boodschap propageren.

Bovengenoemde vragen kunnen alleen beantwoord worden als we teruggaan naar een fundamentele en beschrijvende onderzoeksvraag: hoe manifesteert het salafisme zich in Nederland? In dit rapport onderzoeken we op basis van intensief veldwerk, een netwerkanalyse van salafistische organisaties én een survey onder Nederlandse moslims wat de verhouding is van het salafisme tot de democratie. Tot nu toe is er nog weinig bekend over de aard en

---

² Gezichtssluier. Voor een toelichting op de cursieve woorden, zie de begrippenlijst in de bijlage.

³ Kashmir-zaak in 2002 (NCTb, 2008a). Zie ook hoofdstuk 2.

verschijningsvormen van het salafisme in Nederland. Het salafisme wordt vaak als containerbegrip gebruikt voor allerlei uiterlijkheden, gedragingen, politieke daden en opvattingen waarbij vage verwijzingen naar Saoedi-Arabië worden gegeven. Bij de beschrijving van dit relatief nieuwe verschijnsel in Nederland komen we vaak niet verder dan het opnoemen van enkele uiterlijke kenmerken en gedragingen (de vrouw draagt een lange hoofddoek of *niqab*, de man een baard en enkellange broek, vrouw weigert man een hand te schudden). Ook de veelgebruikte definitie helpt ons niet veel verder: ‘salafi’s zijn moslims die de Koran, de Sunna en het begrip van de metgezellen volgen’, stellen journalisten. In deze algemene stelling kunnen ook niet-salafistische moslims zich vinden. Deze zeer beperkte observatie geeft ons geen inzicht in hoe de mensen die zich met het salafisme associëren, hun leven vormgeven, laat staan welke politieke en maatschappelijke opvattingen zij erop nahouden. Toch worden er anti-democratische en anti-integratieve gedragingen en houdingen verbonden met het salafisme.

Dit onderzoek is daarom noodzakelijk om voor het eerst op beschrijvende manier de aard, de omvang en ten slotte de dreiging van het salafisme dat we in Nederland kennen, te analyseren. De AIVD heeft al verscheidene rapporten gepubliceerd waarbij salafistische tendensen in Nederland worden onderzocht. In deze publicaties staan de salafistische organisaties centraal. Ze geven echter geen inzicht in betekenisgevingen van de bezoekers en andere betrokkenen van deze organisaties. Hoe wordt de boodschap die er wordt verkondigd, geïnterpreteerd; hoe geven bezoekers vorm aan de salafistische geloofsleer in hun dagelijkse leven?

Het salafisme is een verzamelterm voor verschillende soennitische orthodox-islamitische stromingen. In dit onderzoek concentreren we ons op het Saoedisch geïnspireerde salafisme zoals zich dat in Nederland manifesteert⁴. Er zijn in Nederland verschillende islamitische centra opgericht die zich salafistisch profileren. De Stichtingen El Tawheed in Amsterdam, Stichting As-Soennah in Den Haag, Stichting ISOOK⁵ in Tilburg en de Stichting Al Waqf in Eindhoven zijn, samen met de daaraan verbonden moskeeën, de meest bekende. Daarnaast zijn er nog enkele salafistische jongerenorganisaties in o.a. Breda en Utrecht, enkele Nederlandse takken van internationale koepelorganisaties en enkele samenwerkingsprojecten. Salafistische ideeën hebben zich op allerlei manieren ontwikkeld. Sommige analytici maken onderscheid tussen drie salafistische stromingen: een apolitieke, politieke en jihadistische variant. Salafi’s verschillen binnen deze stromingen van mening over de status van de islamgeleerden, de houding tegenover een democratisch politiek bestel en de wenselijkheid van het oprichten van een islamitisch bestel

---

⁴ Niet te verwarren met de salafiyya hervormingsbeweging van de eerste helft van de 20^e eeuw (De Ley, 2007).

⁵ Islamitische Stichting voor Opvoeding en Overdracht van Kennis.

(Buijs, Demant en Hamdy, 2006). Ook andere (verwante) radicaal-islamistische stromingen vertonen overeenkomsten met het salafisme zoals Hizb ut Tahrir en 'Takfir Wal hijra. Deze bewegingen zijn in Nederland minder actief en minder georganiseerd dan bijvoorbeeld in Groot-Brittannië en Duitsland. Ondanks de interne discussies signaleert de AIVD de laatste jaren een ontwikkeling naar meer eenheid onder de verschillende Nederlandse vertakkingen waarbij het politieke niet-gewelddadige salafisme de overhand neemt (AIVD, 2007). Dit onderzoek wil de manifestatie van deze varianten in de salafistische organisaties en de beleving ervan door de gelovigen in kaart brengen. Welke opvattingen en houdingen vloeien voort uit de verschillende salafistische geloofsbelevingen?

Probleemstelling: wat is aard, omvang en dreiging van het salafisme in Nederland?

De algemene onderzoeksvraag die we in dit rapport beantwoorden, luidt: wat is de aard, omvang en dreiging van het salafisme in Nederland? Deze hoofdvraag wordt beantwoord in drie aandachtsvelden: (a) de ideologie die de organisaties uitdragen, (b) de praktijk van de ideologie onder de gelovigen en (c) de relatie tussen salafisme en democratie. In aandachtsveld (a) en (b) wordt de verhouding geanalyseerd tussen de formele publieke boodschap en hoe betrokkenen die ontvangen en interpreteren. De organisatie en haar leiders ontleen hun status en hun populariteit aan de aanhang. Ook de ideologie wordt geïnterpreteerd door de aanhang. De perceptie van de ideologie bepaalt de ontwikkeling en interactie van de verschillende salafistische stromingen en interpretaties. Aandachtsveld (c) richt zich op de mate van dreiging die uitgaat van het salafisme. In hoeverre moeten we het salafisme in Nederland (en meer in het algemeen orthodox-islamitische opvattingen) als een gevaar voor de democratie beschouwen?

Aandachtsveld A - Aanbod: ideologie, organisatie en leiderschap

In dit aandachtsveld wordt gefocust op het aanbod van het salafisme dat zich manifesteert, dat wil zeggen de ideologie, de organisatie en het leiderschap. Dit deel beschrijft de boodschap die wordt overgedragen in moskeeën en overige organisaties, door imams en predikers en via officiële websites die een salafistische signatuur hebben. Bij de analyse van de organisatie en het leiderschap zijn drie thema's van belang. Ten eerste de achtergrond en opvattingen van de leiders. Ten tweede de rol en betekenis van de leiders onder de salafistische aanhang. En ten derde de wijze waarop de leiders optreden binnen de lokale politieke context. In aandachtsveld A zijn de volgende onderzoeksvragen gesteld:

Hoofdstuk 1, 3, 4, 5

- Wat kenmerkt de salafistische geloofsopvattingen? (Onderzoeksvraag A1)

- Wat zijn de opvattingen van belangrijke predikers? (A2)
- Hoe ontwikkelen de salafistische stromingen zich op ideologisch gebied? (A6)
- Wat zijn hun opvattingen over *jihad*, islam, democratie, politiek en participatie? (C2)

Hoofdstuk 2 en 8

- Hoe is het salafisme in Nederland georganiseerd? (A3)
- Waarin onderscheiden salafistische organisaties zich van andere islamitische organisaties? (A4)
- Welke wervingsactiviteiten ontplooiën salafisten? (A5)
- Hoe ontwikkelen de salafistische stromingen zich op organisatorisch gebied? (A6)
- Hoe uit het salafisme zich organisatorisch en ideologisch in het nieuwe *da'wa*-gebied Roermond? (A7)
- Waarom hebben sommige predikers en moskeeën zich gematigd, en met welk doel? Is deze matiging alleen publiek van aard? (A8)

Aandachtveld B - Vraag: aanhang

Het tweede aandachtsveld bestaat uit onderzoeksvragen over de aanhang, dat wil zeggen de bezoekers en betrokkenen in en rondom de salafistische organisaties.

Hoofdstuk 6, 7 en 9

- Wat kenmerkt de geloofspraktijk van het salafisme? (B1)
- Wat karakteriseert hun religieuze ontwikkeling? (B2)
- Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed? (B3)
- Hoe ziet het dagelijks leven van salafi's eruit? (B4)
- Welke opvattingen hebben salafi's over democratie, politieke integratie en maatschappelijke participatie? (B5)
- Hoe ontwikkelen de verschillende stromingen zich op praktisch gebied? (B6)
- Welke invloed, status en autoriteit hebben de predikers, moskeeën en *da'wa*-activiteiten onder de moslims? (B7)
- Hoe wordt het salafisme geïnterpreteerd onder de aanhang in het nieuwe *da'wa*-gebied Roermond? (B8)
- Hoe groot is de groep moslims in Nederland die over attitudestructuren beschikt die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed? (B9)

C. Dreigingsanalyse

De dreigingsanalyse vormt de achtergrond van dit rapport. De centrale vraag hierbij is hoe de verschillende stromingen zich verhouden tot de democratische rechtsorde. Op basis van de bevindingen van het veldwerk en op basis van een

representatieve survey onder Nederlandse moslims, maken we een analyse van de dreiging.

Hoofdstuk 1-9

- Hoe verhouden de verschillende salafistische interpretaties zich tot begrip voor de gewelddadige *jihad* en anti-democratische, isolationistische, onverdraagzame houdingen en opvattingen? (C1)
- Wat zijn hun opvattingen over *jihad*, islam, democratie, politiek en participatie? (C2)

Leeswijzer: over dit rapport

Het rapport is in drie delen opgesplitst naar de drie vormen van dataverzameling die we in deze studie hebben ingezet:

- Deel I (hoofdstuk 1-7) bespreekt de resultaten van een intensief veldwerk onder de salafistische gemeenschap van Nederland.
- Deel II (hoofdstuk 8) gaat in op het netwerk van salafistische organisaties in Nederland.
- Deel III (hoofdstuk 9) rapporteert de analyses op basis van een representatieve steekproef onder Nederlandse moslims.

In deel IV (hoofdstuk 10) vatten we vervolgens de belangrijkste resultaten samen en gaan we expliciet in op de relatie tussen het salafisme (en meer in het algemeen orthodox-islamitisch denken) en democratische normen en waarden.

Aan het begin van ieder hoofdstuk geven we aan welke vragen we in het hoofdstuk beantwoorden (A1, B5 et cetera). En ieder hoofdstuk besluiten we met een antwoordbox, een kader met de antwoorden op die onderzoeksvragen.

Voor een verklaring van alle cursief geplaatste Arabische woorden verwijzen we naar de begrippenlijst achterin dit rapport.

Steeds als er in de tekst woorden tussen aanhalingstekens staan zoals ‘juiste’, ‘ware’ en ‘kennis’ dan betreffen dit *native terms*. Dit zijn woorden zoals informanten (zie deel I) ze zelf interpreteren en die het jargon kenmerken. Het gaat hierbij dus expliciet om de betekenis die salafi's er zelf aan geven en moeten dus als zodanig worden gelezen.

Wanneer de term ‘salafisme’ in het rapport wordt gebruikt of de term ‘salafistisch’ als bijvoeglijk voornaamwoord dan heeft dit betrekking op de stroming binnen de islam die een salafistische geloofsleer hanteert zoals die beschreven staat in paragraaf 1.1. De termen worden soms als verzamelterm gebruikt (voor zowel apolitieke, politieke en jihadistische factie, voor uitleg zie hoofdstuk 1) of hebben betrekking op een specifieke factie binnen het salafisme. Als de term ‘salafistisch’ betrekking heeft op één specifieke factie,

dan betreft het predikers of volgers die verbonden zijn aan één van de drie facties. Wanneer specifiek wordt gerefereerd aan één van de drie facties, dan geven we dit expliciet aan. Ten slotte moet benadrukt worden dat de organisaties zich weliswaar profileren binnen een specifieke factie, de informele netwerken van apolitieke, politieke en jihadistische gelovigen en predikers lopen door elkaar, waardoor van een duidelijke scheidslijn niet altijd sprake is.

DEEL I – Salafisme van binnenuit

Verslag van veldwerk onder salafistische organisaties, predikers en gelovigen

Methodische verantwoording

Deel I is gebaseerd op intensief veldwerk verricht in en rondom de As-Soennah moskee in Den Haag, de El-Fourkaan moskee in Eindhoven, de organisatie Alfeth in Roermond en op enkele andere locaties in Nederland⁶. Dit veldwerk heeft plaatsgevonden van december 2007 tot en met september 2008. Om de onderzoeksvragen die in dit deel aan de orde komen te kunnen beantwoorden is gekozen voor antropologische methoden: participerende observatie, diepte-interviews en informele gesprekken. Bij het gebruik van deze methoden is de onderzoekster ‘ondergedompeld’ geweest in het veld en dat maakt het mogelijk om verschijnselen, gebeurtenissen en informanten van ‘binnenuit’ te begrijpen en te beschrijven. Dit perspectief wordt in de antropologie *insider’s view* en de *native’s point of view* genoemd (’t Hart et al., 2001). Beschrijvingen vanuit de perceptie van de informanten, dus vanuit de *native’s point of view*, bieden allereerst een schat aan informatie, leveren tegelijkertijd een beter begrip van mensen en verschijnselen en breken ten slotte met misvattingen die vanuit vooroordelen ontstaan of worden veroorzaakt door gebrek aan informatie. Een potentieel nadeel van deze methode is dat de onderzoeker zich te veel inleeft in het studieobject en de noodzakelijke afstand niet meer kan bewaren. We zullen hier later op terugkomen.

De antropologie werkt vanuit drie principes: directe waarneming, contextualiteit en triangulatie. De directe waarneming komt tot uiting in de methode van de participerende observatie. De onderzoeker is aanwezig in het onderzoeksveld en verzamelt data. De onderzoeker vormt hierbij dus zelf het meetinstrument. Er is geen tussenkomst tussen onderzoeksveld en onderzoeker. Het onderzoeksveld wordt daarbij beschouwd in de context waarin deze bestaat. Het principe van triangulatie houdt in dat de veldwerker informatie vanuit verschillende invalshoeken vergaart. Triangulatie is belangrijk om informatie te kunnen toetsen en om tot een totaalbeeld te komen van de complexiteit van het onderzoeksveld. Verder minimaliseert triangulatie de kans op de eerder genoemde ‘overidentificatie’ met het veld.

De antropologische methode wordt gekenmerkt door betrokkenheid en kleinschaligheid. Het doel van antropologisch onderzoek is niet om nomothetische uitspraken te doen, wel geeft het diepgaande idiosyncratische beschrijvingen. De validiteit van de antropologische methode wordt dan ook hoog geacht. Vergeleken met bijvoorbeeld gestandaardiseerde vragen in een survey zijn de door veldwerk verzamelde data oneindig veel rijker en

---

⁶ Voor een overzicht van alle organisaties en moskeeën die in het veldwerk betrokken werden, wordt verwezen naar bijlage I.

diepgaander. Toespitsing en kleinschaligheid zijn noodzakelijk om de nodige diepgang te verkrijgen. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden is het van belang dat er langdurige relaties worden gelegd met de betrokken informanten⁷. De veldwerker is sterk afhankelijk van zijn of haar informanten om het onderzoek te laten slagen. Zeker aan het begin van het onderzoek als het veld nog onbekend is. Dan heeft de veldwerker zogenaamde sleutelinformanten nodig. Sleutelinformanten introduceren de onderzoeker bij andere informanten, wijzen de weg in het veld, openen deuren voor je of houden ze juist gesloten en kunnen je ook op het verkeerde been zetten. De sleutelinformanten zijn een brug naar contacten. Zo creëert de onderzoeker stap voor stap een groter netwerk van informanten. Elke informant kan je netwerk vergroten. Deze manier van netwerkselectie wordt *snow ball sampling* genoemd (Bernard, 2002). De participerende observant maakt geen gebruik van representatieve steekproeven maar gaat af op informanten die hij of zij opzoekt, die worden voorgeleid of toegewezen. Het is daarom belangrijk goede sleutelinformanten te kiezen en te investeren in deze contacten. In de woorden van Bernard: 'We select ethnographic informants for their cultural competence rather than for their statistical representativeness'). Door de langdurige relaties die de veldwerker is aangegaan met de informanten, is diepgaande analyse mogelijk van de betekenisgeving en de beleving van het salafisme.

Informanten kunnen je informatie geven, maar kunnen tegelijkertijd functioneren als zogenaamde *gatekeepers*. Zij houden ingangen tot andere informanten en informatie gesloten. Zodra de onderzoeker hier in het veld mee te maken kreeg, moesten op creatieve manier andere ingangen gezocht worden of moest nog meer worden geïnvesteerd in het vertrouwen om de *gatekeeper* zo ver te krijgen om de veldwerker alsnog toegang te geven. Dit onderzoek richt zich op een gesloten en moeilijk toegankelijke groep. Des te belangrijker is de investering in de relaties tussen de onderzoeker en de onderzoeksgroep. De antropologische methoden zijn bij uitstek geschikt in een moeilijk toegankelijk veld waar de relatie tussen opvattingen en gedrag geanalyseerd moet worden.

Het *frontstage-backstage*-dilemma blijft ondanks de diepgang van de antropologie voor een deel onopgelost. Hoewel de antropoloog inzicht krijgt in de discrepantie tussen 'wat er gezegd wordt' en 'wat er gedaan wordt', blijft het onmogelijk om te weten of de onderzoeker alles heeft gezien. Het *frontstage-backstage*-dilemma is voornamelijk belangrijk bij de duiding van de publieke matiging van bepaalde predikers. Omdat het onderzoek zowel de ideologie van het leiderschap als de interpretaties van de aanhang omvat, is er wel zicht op hoe gelovigen de matiging van de predikers ontvangen. We raken hier ook aan een ander aspect van dataverzameling: de betrouwbaarheid van de metingen.

---

⁷ Zie bijlage I voor een overzicht van informanten (afkomst, leeftijd, burgerlijke staat), onderzoekslocaties en activiteiten.

Veldwerk wordt als valide gezien, maar, vergeleken met surveys, als minder betrouwbaar: zou een andere onderzoekster tot dezelfde resultaten zijn gekomen? Om de betrouwbaarheid in antropologisch veldwerk te maximaliseren heeft Bruyn het concept van *subjective adequacy* geïntroduceerd (Bruyn, 1966). Betrouwbaarheid wordt nagestreefd door een maximalisatie van *subjective adequacy*. Dit is te bereiken door zoveel mogelijk de volgende zes criteria in acht te nemen:

1. *Tijd*. Hoe meer tijd de onderzoekster doorbrengt in het veld, hoe groter de betrouwbaarheid.
2. *Plaats*. In deze periode was er direct persoonlijk contact met de informanten in het veld. Dit persoonlijk contact werd ook gerelateerd aan de plaats waarin het contact plaatsvond.
3. *Context*. De veldwerker heeft onderzoek gedaan in een groot aantal verschillende sociale omstandigheden: in diverse moskeeën en organisaties, maar ook in huis, op straat, op school, in de winkel, bij familie en bij vrienden.
4. *Taal*. Vrijwel de meeste informanten spreken de Nederlandse taal. Ook was de onderzoekster bekend met het salafistische ‘jargon’.
5. *Intimiteit*. De veldwerker heeft intieme relaties opgebouwd met informanten zodat zij gedurende het onderzoek werd betrokken in activiteiten, discussies, gesprekken en problemen die als privé worden beschouwd in de onderzoeksgroep. Er wordt daarbij actieve betrokkenheid van de veldwerker verwacht.
6. *Consensus*. Er bestaat overeenstemming tussen de veldwerker en de informanten. De informanten hebben bevindingen en interpretaties van de veldwerker bevestigd, zowel direct (door (herhaling van) gesprekken) als indirect (door observatie van gedrag).

De onderzoekslocaties

In het onderzoek is gekozen voor de volgende drie onderzoekslocaties: Stichting As-Soennah in Den Haag, El-Fourkaan moskee in Eindhoven en de El Islam moskee in Roermond waar de salafistische organisatie Alfeth actief is.

Stichting As-Soennah met de opvallende voorman imam Fawaz Jneid is een prominente speler in het Nederlandse salafistische landschap. De stichting is onderdeel van de overkoepelende stichting Ahl-soennah waar ook El Tawheed met imam Shershaby en de ISOOK met vader en zoon Salam lid van zijn. De stichting As-Soennah wordt door de AIVD⁸ en de NCTb⁹ gekenschetst als politiek-salafistisch; ze staan kritisch tegenover de autoriteiten van Saoedi-Arabië. De As-Soennah moskee met een actieve groep jongeren die de drukbezochte website al-yaqeen.com onderhoudt, de zeer populaire imam

---

⁸ Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.

⁹ Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding.

Fawaz Jneid en jongerenpredikers, geldt als één van de belangrijkste en actiefste salafistische centra in Nederland.

De El-Fourkaan moskee in Eindhoven profileert zich minder publiekelijk en heeft een minder duidelijk profiel, mede veroorzaakt door haar gesloten karakter. De AIVD stelt dat de moskee politiek-salafistisch is, de NCTb is minder eenduidig in de plaatsing van de moskee (NCTb, 2008a). De moskee is de centrale locatie van Al-Waqf, die loyaal is aan het Saoedisch koningshuis en prominente Saoedische geleerden. De El-Fourkaan fungeert als een centrum in het zuiden van Nederland. De website al-islam.com met een weliswaar meer politiek-salafistisch karakter, kondigt activiteiten van Al-Waqf aan.

De derde locatie, de El Islam moskee in Roermond is kleinschaliger en nieuwer. Hoewel het een perifere locatie betreft, is de moskee wel degelijk een zeer actief centrum binnen de Limburgse provincie en onderhoudt deze ook contacten met enkele Vlaamse moskeeën en organisaties. De El Islam moskee is in principe geen salafistische organisatie. De jongerenorganisatie Alfeth, die er intensief mee verbonden is, is wel een actieve salafistische jongerenorganisatie. Hoewel er directe samenwerking en uitwisseling bestaat tussen Alfeth en de grote centra, kent Roermond toch zijn eigen koers, dynamiek en predikers. Ook de Roermondse organisatie heeft een eigen internetsite, alfeth.com.¹⁰

Hoewel dit de hoofdlocaties van het onderzoek zijn, is er in een later stadium voor gekozen het veldwerk op incidentele basis te verbreden naar andere steden. Al snel werd namelijk duidelijk dat de netwerken van zowel de predikers als de bezoekers zich niet tot deze locaties beperken. Om inzicht te krijgen in de beweging, omvang en invloed van deze netwerken is er daarom ook veldwerk verricht in Utrecht, Amsterdam, Tilburg, Nijmegen, Helmond, Den Bosch, Oss en Heerlen. In deze steden worden ook activiteiten georganiseerd vanuit bovenstaande organisaties en geven predikers van deze organisaties lezingen. Ook zijn er initiatieven die zelfstandig worden ontplooid buiten de centra om. Er is sprake van een andere dynamiek in de organisaties die niet direct verbonden zijn aan de centra, bijvoorbeeld door het ontstaan van apolitieke en jihadistische netwerkjes die zich bewust afkeren van de centra. In deze steden zijn activiteiten bezocht, interviews afgenomen met predikers, imams en overige salafi's. Hierbij zijn ook niet-salafistische moslimorganisaties betrokken.

De dataverzameling

De onderzoeker heeft gedurende tien maanden zeven dagen per week contact onderhouden met het veld. Er is contact geweest met meer dan 70

---

¹⁰ In hoofdstuk 2 wordt dieper ingegaan op de verhouding tussen de organisaties en de verschillende salafistische stromingen.

informanten, waarvan ze met 12 een intensieve relatie heeft opgebouwd. In en rondom de onderzoekslocaties heeft de veldwerker vele gesprekken gevoerd met salafistische gelovigen. Het betrof van tevoren afgesproken diepte-interviews, maar voornamelijk informele gesprekken tijdens de bezoeken aan de moskeeën, bezoeken bij informanten thuis, op straat, per mail, MSN en telefoon. Door het veldwerk buiten de moskeeën is er zicht ontstaan op de interactie tussen de moskee en de wereld daarbuiten. De onderzoeker heeft de meeste informanten ontmoet in moskeeën. Het contact werd soms gecontinueerd tussen de moskeemuren, maar ook daarbuiten. De onderzoeker werd in een later stadium uitgenodigd bij informanten thuis, bij overige organisaties en activiteiten en bij feestjes van nog onbekende informanten. Zo bleek dat de moskee niet alleen voor de onderzoeker maar ook voor veel informanten soms slechts een vertrekpunt en ontmoetingspunt is in hun dagelijkse leven en in hun verdere religieuze ontwikkeling.

De dataverzameling omtrent ideologie, leiderschap en organisatie bestond allereerst uit interviews met predikers, imams, bestuursleden en vrijwilligers. Ten tweede werd er informatie vergaard over de ideologie en de organisatiestructuur en -cultuur via participerende observatie. De veldwerker heeft lezingen, cursussen, vrijdagspreken, conferenties en overige activiteiten bijgewoond. Ten slotte bestond de dataverzameling in het eerste aandachtsveld uit de analyse van gepubliceerde stukken van de organisatie op schrift en internet. Het schriftelijke en visuele salafistische materiaal is zeer omvangrijk en gemakkelijk toegankelijk.

De rol van een vrouwelijke onderzoeker

De toegang tot de vrouwelijke informanten verliep gemakkelijker voor de vrouwelijke onderzoeker dan tot de mannelijke informanten. Hierdoor is naast het 'gewone' veldwerk intensief onderzoek gedaan in het dagelijkse leven van twaalf vrouwen. De pragmatiek van het veldwerk ontspon zich dusdanig dat er meer dataverzameling heeft kunnen plaatsvinden onder vrouwelijke dan onder mannelijke salafi's, vooral als het gaat om de participerende observatie in het dagelijkse leven. De contacten met mannelijke salafi's beperken zich vooral tot de formele onderzoeksvelden. De fysieke scheiding tussen mannen en vrouwen in salafistische moskeeën en organisaties zorgde ervoor dat er moeilijk informeel contact opgebouwd kon worden tussen de onderzoekster en de mannelijke informant. De dataverzameling onder de mannen verliep voornamelijk via diepte-interviews, het bijwonen van activiteiten en internetverkeer. Met de vrouwen zijn er ook vele informele gesprekken geweest en was er participerende observatie mogelijk naast de diepte-interviews en het telefoon- en internetverkeer. Hierdoor konden intensieve relaties worden opgebouwd in hun dagelijkse leven.

De strenge scheiding tussen mannen en vrouwen uit zich vooral in de moskee op fysieke wijze. Buiten de moskee (thuis, op straat, op het werk en op school)

is er wel interactie en uitwisseling van ideeën tussen man en vrouw, al is het bij strenge naleving van de regel alleen binnen het gezin. Ook gaat het in de moskee puur om een fysieke scheiding. Briefwisseling, mobiele communicatie, opnameapparatuur, videoprojecties en ook kinderen fungeren als brug tussen de fysieke scheiding binnen de moskee. Er is dus geen reden om aan te nemen dat de mannen- en vrouwenwereld gescheiden is voor wat betreft de geloofsopvattingen. Wel gelden er in sommige gevallen andere gedragsregels voor mannen dan voor vrouwen. De veldwerker is daarnaast aanwezig geweest in situaties waar mannen en vrouwen wel gemengd waren (voornamelijk in thuissituaties met informanten waarmee een intensieve relatie is opgebouwd).

Het is opvallend dat vrouwen ten eerste meer strengheid in acht nemen en tegelijkertijd vaker in moeilijke onderhandelingsposities verkeren als het gaat om het spanningsveld tussen orthodoxie en maatschappelijke participatie. Een strenge naleving van de salafistische ideologie heeft voor vrouwen soms grotere gevolgen voor hun dagelijks functioneren in de Nederlandse samenleving dan voor mannen. Als zij volgens de strengste codes leven, dan dragen zij een *nigab*, of andere veelal sociaal-ongewenste kledij met alle problemen bij schoolgang en sollicitatie van dien. Zij kunnen in polygame verhoudingen verkeren, zij moeten zich in bochten wringen om niet zonder *mabram*¹¹ te reizen, om slechts enkele praktische voorbeelden te noemen. Tegelijkertijd zijn zij ook fanatiek in het ‘vergaren van kennis’ en het doen van *da’wa*. De formele salafistische organisatiestructuren bestaan op dit moment weliswaar veelal uit mannen, vrouwen eisen ook binnen de moskeeorganisaties hun eigen bestuursorganen en bestuursvormen en richten soms eigen (belangen)organisaties op. Zij ontplooiën talrijke salafistische initiatieven. Vrouwen staan niet buiten politieke discussies. Integendeel, vaak wakkeren zij discussies aan en zijn ze erg actief op het internet. Er is geen aanleiding om te stellen dat de ideologische interpretaties en opvattingen van vrouwen fundamenteel verschillen van die van mannen. Wel hebben zij in de uitoefening van de ‘juiste’ islam vaker te maken met moeilijke overwegingen, omdat er in sommige gevallen andere gedragsregels gelden voor mannen en vrouwen. Zij zitten vaker dan mannen in een complexe onderhandelingspositie tussen de ‘juiste’ islam, maatschappelijke verwachtingen en individuele ambities. Zij zijn vindingrijk in het zoeken naar oplossingen bij moeilijke dilemma’s. Zij zijn vaak erg zelfvoorzienend, zij initiëren bijvoorbeeld eigen projecten omdat hun bewegingsvrijheid soms kleiner is dan die van mannen. Andere kiezen bewust voor studie en werk buitenshuis. De wereld van de salafistische vrouwen geeft ons meer inzicht in het spanningsveld tussen een salafistische geloofsbeleving en de Nederlandse samenleving.

---

¹¹ Een *mabram* is een mannelijk persoon waar een vrouw niet mee kan trouwen volgens de *shari’a*. Dit betekent haar vader, broers, ooms en schoonvader.

De onderzoekster kon minder informatie vergaren door middel van informele contacten met mannelijke salafi's. Contacten met mannen bleven beperkt tot formele ontmoetingen in moskeeën of in groepsverband, diepte-interviews en participerende observaties tijdens de activiteiten van organisaties. Hierdoor is er een bias in het onderzoek ten opzichte van de informele netwerken van mannen. Omdat volgens de meeste interpretaties oorlogsvoering en de gewelddadige *jihad* als zaak van de man wordt beschouwd¹² en de vrouw hierbij slechts een ondersteunende rol heeft, is er minder zicht gekregen op jihadisme dat ten grondslag kan liggen aan een salafistische geloofsinterpretatie in informele mannelijke netwerken.

Na deze methodologische kanttekeningen zullen we nu de resultaten van het veldwerk bespreken. We beginnen met een beschrijving van de salafistische geloofsleer (hoofdstuk 1) en een beschrijving van de belangrijkste organisaties en predikers (hoofdstuk 2). Na deze twee hoofdstukken zullen we de eerste verzameling van onderzoeksvragen in een antwoordbox beantwoorden.

---

¹² Sageman (WODC, 2008) stelt dat de meeste radicaal-islamitische aanslagplegers mannen zijn. Vrouwen kunnen wel een prominente rol spelen in radicaal-islamitische kringen of hebben een ondersteunende rol. Er zijn slechts enkele gevallen bekend waarin vrouwen betrokken zijn in zelfmoordaanslagen die in naam van de islam worden gepleegd. Bijvoorbeeld de Belgische bekeerlinge Muriel Degauque, die zichzelf opblies in Irak (De Stoop, 2010).

Hoofdstuk 1 - De salafistische geloofsleer

Dit hoofdstuk geeft een beknopte beschrijving van het salafisme zoals dat tot nu toe in de literatuur¹³ beschreven is. We gaan met name in op de verschillende geloofsconcepten en hoofdstromingen binnen het salafisme. In de hoofdstukken hierna zullen we zien hoe deze concepten door de salafistische organisaties worden uitgelegd en verder vorm en betekenis krijgen in de Nederlandse context.

Vraag hoofdstuk 1

- Wat kenmerkt de salafistische geloofsopvattingen? (A1)

1.1 De geloofskern

Dit rapport richt zich op het Saoedisch geïnspireerde salafisme dat uit de traditie is ontstaan van de hanbalitische rechtsschool¹⁴ en het wahhabisme. Het woord salafisme komt voort uit de term *salaf* dat ‘voorouder’ of ‘voorganger’ betekent. De term verwijst naar *al-salaf al-salih*, ‘de deugdzame voorvaders van het geloof en de metgezellen van de Profeet’. *Salaf* verwijst ook naar hun volgelingen (*al-tabi’ un*) en hun volgelingen (*tabi’ u al-tabi’ in*), kortom de eerste drie generaties moslims. De salafistische geloofsleer is gebaseerd op de ideeën van onder meer Ahmed Ibn Taymiyya (1263), Muhammed Ibn Abdul-Wahhab (1703-1792), Jamal al-Din al-Afghani (1839-1897), Muhammad Abduh (1849-1905) en Rashid Rida (1865-1935). Op basis van de denkbeelden van deze denkers hebben zich uiteenlopende geloofsrichtingen ontwikkeld. Het salafisme dat we in Nederland kennen, is nauw verwant met het Saoedische wahhabisme, maar staat niet altijd kritiekloos tegenover het Saoedische establishment. Het wahhabisme wordt vaak als synoniem gebruikt voor het salafisme, maar sommige salafi’s herkennen zich niet in deze vergelijking wegens onderlinge ideologische en politieke meningsverschillen en het gevaar van *shirk*¹⁵. De term wahhabisme verwijst naar de stichter Mohammed Ibn Abdul Wahhab, een hanbalitische wetgeleerde, die kritiek uitte op het ‘moreel

¹³ Gebruikte bronnen AIVD (2008), Buijs (2006), Wiktorowicz (2001 en 2006).

¹⁴ De hanbalitische rechtsschool is één van de vier soennitische rechtsscholen in de islam.

¹⁵ Het gebruik van de term wahhabieten kan impliceren dat deze gelovigen een persoon aanbidden, terwijl zij alleen aanbidding van God toegestaan vinden.

verval van de islam' in zijn tijd en pleitte voor een terugkeer naar de religieuze bronnen. Het wahhabisme is de officiële staatsreligie van Saoedi-Arabië waarin een terugkeer naar de 'zuivere' islam centraal staat, waarbij een letterlijke interpretatie van de religieuze bronnen wordt gebruikt en een levensstijl nagestreefd wordt zoals Mohammed en zijn metgezellen in het begin van de islam hadden. Het concept *tawhid* (eenheid van God) en het stichten van een islamitische staat op basis van de *shari'a* staan centraal. Saoedi-Arabië is gebouwd op een samenwerking tussen de Saoed familie en Ibn Wahhab. Al vanaf de jaren '50 maar vooral na 1979 heeft Saoedi-Arabië actief geprobeerd het wahhabitische ideeëngoed over de wereld te verspreiden, door moskeeën, imams, publicaties en educatie te financieren.

De algemene basis van het salafisme is het streven naar een moreel sociaal herstel op basis van een terugkeer naar de religieuze bronnen de Koran en de Sunna. Salafi's proberen zo strikt mogelijk naar het voorbeeld van de *salaf*, de profeet Mohammed, de Koran en de Sunna te leven, waarbij ze de religieuze bronnen letterlijk lezen. Ze stellen dat de religieuze praktijk en de lezing van de bronnen ontdaan moet worden van alle 'religieuze innovaties' (*bid'a*), omdat deze in hun ogen afwijken van het rechte pad, dat willen zeggen de 'ware zuivere islam'. Elke beslissing moet gebaseerd zijn op de bronnen. Om vernieuwing en interpretatie te voorkomen vinden salafi's een letterlijke lezing van de Koran en Sunna noodzakelijk. De Koran zien ze als het letterlijke woord van God en willen ze ook letterlijk toepassen en begrijpen.

Salafisten leggen een zeer sterke nadruk op bepaalde islamitische concepten, zoals *tawhid*, *shirk*, *kufr*, *al-wala wa-l-bara* (loyaliteit en afwijzing), *da'wa*, *haram* en *halal*¹⁶. Dit zijn geen salafistische concepten, maar algemene islamitische begrippen, waar hun bijzondere aandacht naar uitgaat en die zij soms ook anders uitleggen.

Een overzicht van de belangrijkste geloofsconcepten zal inzicht bieden in de kern die de verschillende salafistische stromingen en organisaties met elkaar verbindt. We bespreken achtereenvolgens *da'wa*, *tawhid*, *shirk*, *bid'a*, *hadith* en *taqlid*.

Da'wa

Salafi's zien het als een bijzondere taak van een gelovige om mensen 'uit te nodigen naar de islam', dat wil zeggen hen te bekeren. Ze zijn sterk gericht op missie en bekering. Ze interpreteren *da'wa*, dat in de Koran betekent 'het uitnodigen tot Gods woord', heel breed. Ze proberen zich zoveel mogelijk in dienst te stellen van deze religieuze taak in de vorm van onderwijs- en opvoedingsgerichte activiteiten. Ook in hun dagelijks leven moet echter *da'wa* verricht worden. Ajouaou wijst erop dat het concept *da'wa* zich in twee richtingen ontwikkeld heeft. *Da'wa* heeft volgens hem in de eerste plaats betrekking op de taak van een imam om geestelijke begeleiding te geven aan

---

¹⁶ Deze concepten worden ook verder uitgewerkt in de volgende hoofdstukken.

gelovigen in de vorm van verkondiging, raadgeving en pastorale zorg. De tweede richting is meer gericht op zendings- en missionair werk. Deze vorm van *da'wa* wordt geïnitieerd door sommige islamitische regimes, zoals Saoedi-Arabië en sommige ultraorthodoxe groeperingen zoals de salafistische (Ajouaou, 2005, zie ook: Haykel, 2001, De Ley, 2007). *Da'wa* is dus in principe een algemeen islamitisch concept, maar salafi's gebruiken het breder beschouwen het als prominent onderdeel van iemands individuele islamitische geloofsbeleving.

Tawhid (eenheid van God)

Tawhid is het centrale concept binnen het salafistische gedachtegoed¹⁷. Salafi's delen de *shadada*¹⁸ (geloofsgetuigenis) op in drie delen in navolging van het wahhabisme (Wiktorowicz, 2001):

- *tawhid al-rububiyya*: de staat van Allah als enige leider (*rabb*) van het hele universum, Allah als schepper van alles en Allah als alwetende. Dit deel omarmen alle moslims en is niet typisch salafistisch.
- *tawhid al-asma' wa-l-sifat*: geloof in de eenheid van de namen en de attributen van God. Deze worden door salafi's letterlijk opgevat zoals zij in de Koran staan geschreven. Het salafisme verwerpt hiermee antropomorische toekenningen. De attributen van Allah zijn geen metaforen in de Koran en tegelijkertijd ook niet vergelijkbaar met zijn eigen creaties. De beschrijvingen in de Koran zijn niet te vatten voor menselijke begrippen en zijn deel van de kennis van de *ghayb* (domein dat menselijke zintuigen en percepties overstijgt). Dit concept veroorzaakt veel discussies tussen salafi's.
- *tawhid al-ilahiyya*: de eenheid van God inzake aanbidding. Het is alleen toegestaan God te aanbidden. Ook dit concept leidt tot veel discussies.

Sommige (voornamelijk jihadistische) salafi's voegen nog een vierde deel aan het concept *tawhid* toe: *tawhid al-hakimiyya*. Dit begrip betekent dat een staat alleen mag regeren volgens de wetten van Allah, de *shari'a*. Alle staatsorganen die zich baseren op menselijke wetten worden gezien als een daad van ongelof, zijn daardoor *taghut* (afgoden) en dienen volgens deze zienswijze tot ongelovige verklaard te worden (het doen van *takfir*) (Wiktorowicz, 2005).

Shirk

Shirk is de tegenhanger van het concept *tawhid*. *Shirk* betekent afgoderij, dat wil zeggen de aanbidding van zaken naast God. *Shirk* is het toekennen van deelgenoten aan God. Afgoderij wordt gezien als de grootste zonde die een gelovige kan begaan. Salafi's beschouwen vele zaken als een vorm van afgoderij. Ze categoriseren deze in kleine (onbewuste) en grote *shirk*. Afgoderij

---

¹⁷ *Tawhid* is niet een uitsluitend salafistisch concept. Het vormt een algemeen islamitisch begrip van monotheïsme. Salafi's geven het echter een specifieke invulling en stellen het centraal in de geloofsleer.

¹⁸ 'Er is geen God dan Allah en Mohammed is zijn gezant.'

komt bijvoorbeeld tot uiting in het bezoeken van graven en het accepteren van intermediairs zoals heiligen tussen God en de gelovigen. Ook de aanbidding van Mohammed wordt gezien als een grote vorm van afgoderij, door bijvoorbeeld diens verjaardag te vieren. Maar ook muziek beluisteren kan leiden tot vormen van *shirk*. Er bestaat dan immers een risico dat de artiesten worden geadoreerd. Wederom is *shirk* in principe een algemeen islamitisch concept, maar salafi's zijn er zeer op gespitt zaken als *shirk* te betitelen en *shirk* te vermijden. Hiermee is het gebruik van de term één van de stokpaardjes van het salafisme.

Bid'a

Bid'a betekent innovatie of vernieuwing in het geloof. Als een religieuze praktijk of geloofsprincipe niet gebaseerd is op de Koran, de Sunna of het begrip van de metgezellen van Mohammed, dan is het *bid'a*, volgens salafi's. Als oorzaak van *bid'a* zien zij het lezen en navolgen van de koranverzen anders dan de salafistische methode en ze naar eigen inzicht en gevoel interpreteren. Elke innovatie is een afwending, vervorming of verdraaiing van 'het rechte pad', *al-sirat al-mustaqim*. *Mubtadi' un* zijn degenen die innoveren. De term wordt vooral gebruikt om culturen en tradities binnen de islam af te wijzen die in hun ogen niet op de 'zuivere' islam zijn gebaseerd. Salafi's hebben sterke kritiek op zogenaamde 'cultuur'-moslims en de 'cultuur'- of 'gewoonte'-islam. Een voorbeeld van *bid'a* is bijvoorbeeld het handje van Fatima en heiligenverering.

Hadith

Salafi's noemen zich vaak mensen van de *hadith*: *Ahl al-Hadith*. Hoewel sommige andere moslims zichzelf ook zo noemen, leggen salafi's een sterke nadruk op de betekenis van de *hadith* en het leven van Mohammed. *Hadiths* zijn de uitspraken en tradities van Mohammed. Salafi's houden zich veel bezig met de categorisering van valse/zwakke en ware overleveringen. Het determineren van de *hadith* is één van de hoekstenen van de salafi's en leidt wederom tot interne discussies.

Taqlid

De soennitische jurisprudentie is opgedeeld in vier *madhhabs* (rechtsscholen, methoden). Salafi's zijn overtuigd van één begrip van de islam, dus verwerpen ze deze opdeling van scholen. De rechtsscholen zien zij niet als absolute en onbetwistbare autoriteiten. Ze verwerpen blinde navolging (*taqlid*) van de scholen en uitspraken van geleerden. Ze stellen dat er geen intermediairs mogen zijn tussen moslims en religie (zoals juridische teksten en geleerden). Moslims moeten een eenheid vormen, een gemeenschap van gelovigen: de *umma*. Sommige salafi's zien zichzelf als de *aided group* (*ta'ifat al-mansura*) en de *saved sect* (*al-firqa al-najiyya*). Salafi's spreken zelf liever niet van een beweging of stroming, maar zien het salafisme als een *manhaj*. Dat wil zeggen een benadering of een methode om tot begrip te komen van wat zij beschouwen als de 'enige' en 'zuivere' islam.

1.2 *Dezelfde geloofsleer, drie varianten*

Het salafisme heeft zich in de loop der tijd langs verschillende lijnen ontwikkeld. Het hedendaags salafisme is zeker geen homogene stroming. Verschillende politieke, maatschappelijke en religieuze groeperingen met uiteenlopende opvattingen en doelstellingen beroepen zich op de salafistische geloofsleer. Wiktorowicz (2006) stelt dat er weliswaar een eenheid in de geloofsleer en methode is onder salafistische groeperingen, maar de manier waarop de leer toegepast wordt op actuele vraagstukken en problemen zorgt voor een verschil in interpretatie en strategie. Hij maakt onderscheid tussen puriteinen, die loyaal zijn aan de Saoedische geleerden, een politieke tak, die ontstond uit de kruisbestuiving tussen Wahhabi's en de moslimbroederschap, en de *jihad*'s. Hij benadrukt dat een andere beoordeling van hedendaagse problemen tot een andere oriëntatie leidt, ondanks het volgen van dezelfde geleerden en onderwijs. Welke omstandigheden die verschillende oriëntaties veroorzaken, is een belangrijke vraag in dit rapport.

Haykel (2001) onderscheidt twee soorten salafisme: het officiële salafisme uit Saoedi-Arabië en het radicale salafisme. De eerste variant verwerpt (in tegenstelling tot de radicale variant) oorlog tegen islamitische leiders en het verklaren van moslims tot ongelovigen (*takfir*-leer). Haykel noemt de ideologie van Osama bin Laden radicaal salafistisch. Brachman (2008) stelt dat het jihadisme zijn oorsprong vindt in de salafistische doctrines. Hij onderscheidt daarbij zeven andere varianten die in tegenstelling tot de *jihad*'s geweld afzweren. De vertakkingen zijn gebaseerd op verschillen in mening over de Arabische regimes, de mate van politieke bemoeienis, deelname aan de democratie, loyaliteit aan een bepaalde geleerde en de beoordeling van de huidige tijd.

Buijs et al (2006) komen, in de lijn van Wiktorowicz (2006), tot een categorisering van drie salafistische varianten in Nederland. Deze categorisering zal als startpunt van het rapport dienen. Het salafisme wordt hierbij in een apolitieke, een politieke en een jihadistische variant ingedeeld. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze stromingen theoretisch van aard zijn. In praktijk zijn zij minder omlijnd zoals hieronder wordt voorgesteld. De drie vormen onderscheiden zich van elkaar in de middelen die de salafi's hanteren om hun gezamenlijke doel te bereiken; het realiseren van een islamitische samenleving, hoewel dit voor sommige salafi's geen concreet hoofddoel is en dus geen prioriteit heeft.

1. *Apolitieke of puriteinse salafi's*

Deze groep is puur religieus geëngageerd en georiënteerd. Ze streven een zo puriteins mogelijke levensstijl na, die verwant is aan het Saoedisch wahhabisme en zijn daarbij loyaal aan Saoedische machthebbers. Ze tonen gehoorzaamheid,

respect en trouw aan politieke en religieuze leiders. Ze zien de oprichting van een islamitische staat niet als hoofddoel en vinden dat in Nederland ook niet reëel om na te streven. Ze keuren elke politieke bemoeienis principieel af. Ze zijn tegen elke vorm van menselijke politiek, omdat ze geloven dat alleen God wetten mag maken. De apolitieke salafi's willen zich afzijdig houden van politiek en mengen zich dan ook niet in het politieke debat. Ze zijn felle tegenstanders van de democratie, maar aanvaarden het uit pragmatische overwegingen vanuit een maatschappelijke minderheidspositie. Ze vinden dat ze een verbond zijn aangegaan in Nederland en accepteren daarom de democratische rechtsstaat. Apolitieke salafi's stellen dat er in Nederland voldoende vrijheid is om het geloof te kunnen uitoefenen. Zodra deze vrijheid niet meer geboden wordt, dan is emigratie (*hijra*) naar een islamitisch land een oplossing. Hun geloofsbeleving is vooral gericht op kennisverwerving en het verrichten van *da'wa*. Middelen om deze *da'wa* tot uitvoering te brengen in de sfeer van politiek, media en debat schuwen zij. Over het algemeen leiden apolitieke salafi's een teruggetrokken bestaan. Ze vinden het niet toegestaan om zelf *jihad* te beginnen of met geweld een islamitische staat af te dwingen. Ze zijn ervan overtuigd dat een islamitische staat van onderaf opgebouwd moet worden, door middel van *da'wa*, kennisvergaring en opvoeding. Ze stellen dat er geen dwang in het geloof is, maar dat je als moslim wel het goede voorbeeld moet geven aan anderen. Dwang door middel van geweld keuren zij af en werkt volgen hen averechts. Ze keren zich fel tegen de *takfir*-stroming en de ideeën van Sayyid Qutb. Personen die zich afzetten tegen de gevestigde orde (dat wil zeggen de staat) bestempelen zij als *khawarij*. Ze stellen dat je de status quo moet accepteren; deze bestrijden zal alleen maar tot maatschappelijke onrust en chaos leiden. Brachman (2008) noemt apolitieke salafi's die loyaal zijn aan de Arabische machthebbers, *establishment* salafi's. Ook salafi's die de geleerde Madkhali volgen, worden gerekend tot de apolitieke stroming.

Nederlandse moskeeën die doorgaans geassocieerd worden met het apolitiek salafisme, zijn de Tilburgse moskee van Bouchta, waaraan de Islamitische Stichting voor Cultuur en Welzijn verbonden is en de El-Fourkaan moskee in Eindhoven, hoewel de laatste ook aan de politiek-salafistische factie wordt gekoppeld. Bouchta en bevriende imams hebben een kleine schare volgelingen om zich heen, maar zijn slecht zichtbaar door hun isolationistische levensovertuiging¹⁹. Ze dulden weinig tot geen pragmatisme ten aanzien van de salafistische leer en zijn daardoor erg geïsoleerd en onzichtbaar. De El-Fourkaan is tot nu toe als apolitiek bestempeld, maar lijkt steeds meer politiek van karakter te worden, mede door de samenwerking met politiek-salafistische organisaties en predikers. De apolitieke netwerken waarmee contact was tijdens het veldwerk waren afkerig van de El-Fourkaan moskee, mede door hun informele samenwerking met geleerden zoals Ahmed Salam, Fawaz Jneid en

---

¹⁹ In sommige plaatsen waaronder Tilburg, Oss, Venray en Rotterdam bestaan informele netwerken van apolitieke salafi's. Door hun betrekkelijk isolationisme is er nog weinig bekend over deze groep.

andere politiek-salafistische predikers. Maar in media-optredens en politieke deelname blijft deze moskee op de achtergrond en is daardoor minder politiek-salafistisch van aard dan typische politiek-salafistische voorgangers en organisaties.

De term ‘apolitiek’ kan voor verwarring zorgen, doordat ook deze salafi’s een religieus ideaal nastreven waarbij ze menselijke wetten als inferieur beschouwen aan de wetten van Allah. Ook zien zij de islam als holistisch kader dat alle sectoren van het menselijk leven bepaalt en ordent, dus ook het politieke bestel. Toch hanteren we in dit rapport de term apolitiek, zodat geen verwarring kan ontstaan met het hedendaags sociaal-wetenschappelijke en politieke discours²⁰. Voorop blijft wel staan dat de apolitieke of puriteinse salafi’s niet expliciet maatschappelijk en politiek geëngageerd zijn, zoals de politieke salafi’s. Zij blijven voornamelijk bezig met religieuze vorming binnen eigen kring. De verschillen komen ook tot uiting in hun dagelijkse leven, ze leiden een meer teruggetrokken bestaan, sluiten minder compromissen en volgen in veel mindere mate of helemaal niet de actualiteiten via krant, tv, radio en internet.

2. *Politieke salafi’s*

In tegenstelling tot de apolitieke stroming zijn de politieke salafi’s wel politiek en maatschappelijk geëngageerd. Ze zijn voorstander van technische en maatschappelijke vernieuwingen die ten goede kunnen komen aan de *umma*. Ze hebben een actieve opstelling en gebruiken zoveel mogelijk kansen en mogelijkheden in de samenleving om hun doelen te bereiken. Ze staan voor een actieve inmenging in de politiek en de media. Hoewel ze de democratie inferieur vinden, vinden ze het toegestaan om hier toch aan deel te nemen vanuit pragmatische overwegingen. Als politieke bemoeienis ten bate komt van de gemeenschap, dan is deze wenselijk. Sommigen vinden het dan ook toegestaan deel te nemen aan de democratie zodat hun positie en invloed kan worden verbeterd en vergroot. Ze staan kritisch tegenover meningen van leiders, geleerden en de Saoedische gevestigde orde. Kritiek vinden ze echter alleen toegestaan als deze beargumenteerd wordt op basis van de Koran en de Sunna. Ze bestempelen machthebbers die niet volgens de *shari’a* regeren, niet als afvalligen, maar wel als zondig. Ze brengen islamitische oplossingen voor maatschappelijke problemen. Politieke salafi’s staan voor een actieve islamisering van het individu, het gezin en de samenleving. De oprichting van een islamitische staat zien zij niet als hoofddoel maar zij proberen hiervoor wel een basis te leggen door *da’wa* en opvoeding. Geweld vinden ze geen middel om doelen te bereiken. Ze stellen dat *jihad* aan veel voorwaarden moet voldoen voordat het gerechtvaardigd is deze uit te voeren. De *jihad* kan alleen geleid worden onder de vlag van een islamitisch land onder de verantwoordelijkheid en in opdracht van hun leiders.

---

²⁰ Apolitieke salafi’s staan ook wel bekend als *selefies*.

Nederlandse moskeeën die doorgaans met politiek salafisme geassocieerd worden, zijn Stichting As-Soennah in Den Haag en moskee El Tawheed in Amsterdam.

3. *Jihadi's*

De salafi's die jihadistische ideeën hebben, zien het als een plicht om God te aanbidden, *da'wa* te doen, geloof in daden om te zetten, te strijden tegen corrupte leiders, geleerden, ongelovigen en andere vijanden van de islam. In deze strijd zijn alle middelen geheiligd. Ze geloven dat de verdragen met de 'ongelovige landen', zoals Nederland, verbroken zijn en dat daarom geweld, ongehoorzaamheid aan de wet en verzet toegestaan zijn. Ze verzetten zich tegen in hun ogen 'dwalende' groeperingen. Deze verzwakken immers de *umma*. *Jihadi's* beschouwen zichzelf als de enige echte moslims die opkomen voor de 'echte' islam. Ze vinden dat hedendaagse moslims in een crisis verkeren die veroorzaakt wordt doordat moslims zich niet aan de wil van God hebben onderworpen en door de eeuwenlange strijd van 'kruisvaarders' en Joden tegen de islam. Die strijd wordt volgens hen op dit moment uitgevochten in onder andere Irak en Afghanistan. Ze zijn ervan overtuigd dat geen enkel Islamitisch land in de wereld 'echt' islamitisch is, omdat deze landen niet geheel op basis van de *shari'a* zijn georganiseerd. Alle staatsactoren die zich baseren op menselijke wetten, worden gezien als *taghut* (afgoden) en dienen volgens deze zienswijze tot ongelovigen verklaard te worden (het doen van *takfir*) en gedood te worden (Wiktorowicz, 2005). Ze beschouwen alle leiders daarom als afvalligen. Sommige *jihadi's* verklaren sommige moslims tot *kafir* en dan met name de moslimleiders.

De scheidslijn tussen *takfiri's* en *jihadi's* is moeilijk te trekken. Omdat *jihadi's* vinden dat alle leiders gecorrumpeerd zijn, is toestemming van leiders voor de *jihad* niet nodig, stellen ze. Andere salafi's vinden dat aan onder meer de voorwaarde moet worden voldaan dat de *jihad* in opdracht plaatsvindt van een leider onder de vlag van een islamitisch land. *Jihadi's* bestrijden dit argument. Ze vinden dat de *shari'a* eigenlijk overal zou moeten gelden. Ze zien de islam als enige waarheid en vinden dat al het andere bestreden moet worden. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen *jihadi's* die stellen dat de *jihad* gevoerd moet worden in islamitische conflictgebieden (zoals Afghanistan, Irak en Tjetsjenië) en een groep die vindt dat ook in Nederland en Europa *jihad* gevoerd moet worden. In Nederland heeft het *jihadi*-salafisme zich niet georganiseerd in moskeeën en organisaties. Jihadistische opvattingen komen voor in informele netwerken en onder enkele individuen, die moeilijk zichtbaar zijn. In het veldwerk zijn ook *jihadi's* betrokken geweest. Zij waren niet verbonden aan een van de bovengenoemde moskeeën, maar sommige *jihadi's* bezochten ze incidenteel om er te bidden. De meeste *jihadi's* scharen de salafistische moskeeën onder de 'hypocriete' en 'afvallige' moslims en beschuldigen de predikers van 'het naar de pijpen dansen' van de 'ongelovigen'.

De drie stromingen zijn modelmatig, de scheidslijn is niet altijd duidelijk te trekken. De realiteit is vaak ambigue (AIVD, 2004, Allievi & Nielsen, 2003). Het volgende hoofdstuk gaat in op de verschillende interpretaties van het salafisme door de onderzochte organisaties te analyseren. Hierbij zal duidelijk worden dat de interpretaties niet altijd zo eenduidig en afgebakend zijn zoals hierboven beschreven is. De stromingen vormden het vertrekpunt van dit onderzoek. In het veldwerk is naar voren gekomen dat vooral de politieke salafistische moslims duidelijk zichtbaar en het best georganiseerd zijn in Nederland. Er zijn wel kleine strategische verschillen te ontdekken tussen de prominente salafistische organisaties onderling, toch is er een grote mate van uniformiteit op dit moment. Dit is een nieuwe ontwikkeling. Voorheen waren de onderlinge discussies heftiger en bepalender voor de onderlinge samenwerking. Onder de aanhang bestaat er echter nog steeds grote pluriformiteit in de interpretaties van het salafisme.

De verschillende uitingsvormen van het salafisme vormen een aanknopingspunt in de onderzoeksvraag hoe het salafisme zich verhoudt tot de democratie en of het niet-gewelddadige salafisme een opstap of drempel vormt voor het jihadisme. Het is aannemelijk dat het pragmatisme van de politieke salafi's hen minder transparant maakt. Het isolement van de puriteinen zorgt voor een moeizame dialoog. Belangrijke salafistische centra en organisaties krijgen tot nu toe een apolitieke dan wel een politieke signatuur toegeschreven. Deze signatuur is echter niet statisch, soms verandert de profilering van een organisatie: door interne dynamiek, verandering van predikers, druk van lokale overheden of door druk van de moskeegemeenschap zelf. Daarnaast bestaan deze stromingen niet los van elkaar, maar is er sprake van interactie en soms samenwerking. Zo wisselt de El-Fourkaan moskee predikers uit met de Stichting As-Soennah en komen bezoekers van de politieke moskeeën naar de El-Fourkaan en andersom. Ten slotte worden deze moskeeën bezocht door moslims met uiteenlopende visies en niet altijd salafistische profielen. Analyse van deze dynamiek zal meer antwoord geven op de vraag hoe het salafisme zich verder zal ontwikkelen.

1.3 Organisatievormen en missiewerking

Door middel van *da'wa* (verkondiging en missiewerking) willen salafi's hun boodschap uitdragen. Hoewel wereldwijd en ook in Nederland het salafisme geïnstitutionaliseerd is in de vorm van stichtingen, moskeeën en fondsen, zijn de organisatievormen over het algemeen vrij informeel, vooral in sommige islamitische landen waar het salafisme met argusogen wordt bekeken. De interne dynamiek, variëteit, het fluïde en informele karakter maken het salafisme minder controleerbaar en maken repressie moeilijk. Ook het gebrek aan bureaucratische hiërarchische structuren met centrale leidersfiguren bemoeilijkt overheidscontrole en -ingrijpen. Er bestaat een vaak informele

hiërarchie van verschillende predikers en imams die hun status ontleen aan de reputatie onder leerlingen die hen beoordelen op hun religieuze kennis. Ook de status van de predikers is veranderlijk. Dit hebben we in Nederland gezien bij de veranderde populariteit van de imam Fawaz Jneid in zijn veranderde opstelling over de Hofstadgroep en zijn begrip van *jihad*. Ook bij veroordeling van enkele salafi-jongeren of salafi-leiders blijven netwerken vaak toch zelfstandig functioneren (Wiktorowicz, 2001).

De informele netwerken functioneren soms op basis van internetcontact, maar ook nog steeds door *face to face*-contacten. De belangrijkste organisatiestructuur is dan ook die van de verhouding leraar-leerling. Educatie is de belangrijkste mobiliserende factor en tegelijkertijd vaak de bron van verdeling binnen de groep. Netwerkjes worden groter als predikers door het land reizen om *da'wa* te verrichten. Dit is in Nederland steeds meer het geval. Er zijn enkele tientallen (rondreizende) predikers. Door de groeiende invloed van het internet is deze organisatiestructuur weliswaar minder noodzakelijk geworden, maar daardoor niet minder invloedrijk. Internet overstijgt regionale en nationale grenzen en overstijgt daarmee de nadelen van mobilisatie op microniveau.

Belangrijke mobilisatievormen op microniveau zijn religieuze lessen, conferenties, lezingen en allerlei activiteiten verbonden aan de moskee. Deze activiteiten onttrekken zich aan de openbaarheid wanneer overheden meer invloed en controle proberen uit te oefenen in de moskeeën. De activiteiten zullen dan informeler van aard worden en bijvoorbeeld bij mensen thuis plaatsvinden (de zogenaamde huiskamerbijeenkomsten). Ook internet biedt een oplossing voor het omzeilen van overheidsrestricties. Het gedachtegoed wordt ook verspreid via boeken, internet, cassettebandjes en cd's met preken en *nasheed* (religieuze liederen). Sommige Nederlandse salafistische centra kennen hun eigen boekhandels en zelfs uitgeverijen (Wiktorowicz, 2001).

Autonomisering, professionalisering en politisering

De AIVD (2007) wijst op drie ontwikkelingen in het hedendaags Nederlandse politieke salafisme:

- Autonomisering: er worden steeds meer salafistische activiteiten in Nederland zelf ontplooid, in plaats vanuit internationale (vooral Saoedi-Arabische) organisaties. Er ontstaan met andere woorden ook vormen van salafisme zonder aansturing uit het buitenland.
- Professionalisering: onder andere de organisatievorm wordt steeds professioneler. Zo worden andere beïnvloedingstactieken gebruikt om meer moslims aan te spreken, waaronder moslimjongeren van de tweede generatie, Nederlandse moslims, jonge kinderen en moslims van allerlei nationaliteiten. Vooralsnog is het salafisme vooral populair onder Marokkaans-Nederlandse jongeren (Buijs et al, 2006).
- Politisering: heftige discussies onderling maken plaats voor meer eenheid waarin de politieke interpretatie van het salafisme overheerst. Omdat

verdeeldheid immers tot minder daadkracht leidt, is de eenheid een tactische zet, aldus de AIVD. De dienst stelt verder dat de activiteiten zich niet alleen maar beperken tot de grote centra, maar zich in meerdere mate verspreiden in de provincies, in de kleinere moskeeën. Er is vooralsnog geen onderzoek gedaan naar de opkomst van de kleinere salafistische tendensen in de provincie al dan niet geleid door de centra. De AIVD maakt zich zorgen over de oprechtheid en de invloed van de publieke matiging van een aantal vooraanstaande predikers. Het politiek salafisme neemt weliswaar openlijk afstand van de gewelddadigheden in New York, Madrid, Londen en Amsterdam, maar dit impliceert niet vanzelfsprekend vermindering van jihadisme onder de aanhang en heimelijk jihadisme onder de predikers. Radicale informatie-uitwisseling en rekrutering hebben zich in nog informelere kring teruggetrokken. Ten slotte nemen (a)politieke salafi's geen afstand van het principe *jihad*. Wel wijzen zij op de voorwaarden waaraan deze moet voldoen.

Hoewel de AIVD terecht wijst op de autonomisering van het politiek salafisme, moeten we de ontwikkelingen van het Nederlands salafisme niet uit het oog verliezen; ontwikkelingen die zich voordoen onder invloed van transnationale ontwikkelingen, door de belangrijke rol van internet, transnationale netwerken en de invloed van internationale politieke gebeurtenissen. Dit rapport gaat echter met name in op de Nederlandse ontwikkelingen. Een onderzoek naar salafisme dat de Radboud Universiteit uitvoert met NWO-financiering, besteedt wel uitgebreid aandacht aan het transnationale karakter van het salafisme. Dit veldonderzoek gaat over de beleving van de salafistische geloofspraktijk in Nederland aan de hand van de beschrijving van opvattingen van de predikers, de organisatievormen en de interpretatie ervan door de gelovigen.

In de antwoordbox hierna vatten we de belangrijkste punten samen als antwoord op onderzoeksvraag A1. In hoofdstuk 3, 4 en 5 gaan we verder in op de salafistische geloofsopvattingen.

Antwoordbox hoofdstuk 1

Wat kenmerkt de salafistische geloofsopvattingen? (A1)

De algemene basis van het salafisme is het streven naar een moreel sociaal herstel op basis van een terugkeer naar de religieuze bronnen: de Koran en de Sunna. Salafi's proberen zo strikt mogelijk naar het voorbeeld van de *salaf*, de profeet Mohammed, de Koran en de Sunna te leven. Ze stellen dat de religieuze praktijk en de lezing van de bronnen ontdaan moeten worden van alle religieuze innovaties (*bid'a*), omdat deze in hun ogen afwijken van het rechte pad, dat willen zeggen de 'ware zuivere islam'. Elke beslissing moet gebaseerd zijn op de bronnen. Om vernieuwing en interpretatie te voorkomen vinden salafi's een letterlijke lezing van de Koran en Sunna noodzakelijk. De Koran zien ze als het letterlijke woord van God en willen ze ook letterlijk toepassen en begrijpen.

Salafi's zien het als een bijzondere taak van een gelovige om mensen 'uit te nodigen naar de islam', oftewel hen te bekeren. Ze zijn sterk gericht op die missie. Ze interpreteren *da'wa*, dat in de Koran betekent 'het uitnodigen tot Gods Woord', heel breed. Ze proberen zich zo veel mogelijk in dienst te stellen van deze religieuze taak in de vorm van onderwijs- en opvoedings activiteiten.

In de salafistische geloofsleer staat het concept *tawhid* 'de eenheid van Allah' centraal. Hoewel dit een algemeen islamitisch principe betreft, geven salafi's meer prioriteit en andere betekenissen aan het begrip. De tegenhanger van *tawhid* is *shirk*, 'afgoderij'. *Shirk* beschouwen salafi's als een grote zonde. Tegelijkertijd bestempelen zij veel zaken als *shirk* en interpreteren ze het begrip dus heel breed. Volgens sommige salafistische interpretaties is het ook een vorm van *shirk* om wetten van een land te volgen die niet gebaseerd zijn op de wetten van Allah.

Het salafisme heeft zich langs verschillende lijnen ontwikkeld. Het hedendaags salafisme is zeker geen homogene stroming; verschillende politieke, maatschappelijke en religieuze groeperingen met uiteenlopende opvattingen en doelstellingen beroepen zich op de salafistische geloofsleer. We onderscheiden drie stromingen in het salafisme: de apolitieke of puriteinse salafi's, de politieke salafi's en de *jihadi's*.

- De apolitieke salafi's zijn puur religieus geëngageerd en georiënteerd. Ze streven een zo puriteins mogelijke levensstijl na die verwant is aan het Saoedisch wahhabisme en zijn daarbij loyaal aan Saoedische machthebbers. Ze tonen gehoorzaamheid, respect en trouw aan politieke en religieuze leiders. Ze zien de oprichting van een islamitische staat niet als hoofddoel en vinden dat in Nederland ook niet reëel om na te streven. Ze keuren elke politieke bemoeienis principieel af.
- De politieke salafi's zijn wel politiek en maatschappelijk geëngageerd. Ze zijn voorstander van technische en maatschappelijke vernieuwingen die ten goede kunnen komen aan de geloofsgemeenschap. Ze hebben een actieve opstelling en gebruiken zoveel mogelijk kansen en mogelijkheden in de samenleving om hun doelen te bereiken. Ze staan voor een actieve inmenging in de politiek en de media. Hoewel ze de democratie als inferieur bestempelen, vinden ze het toegestaan om hier toch aan deel te nemen vanuit pragmatische overwegingen.
- De jihadi's zien het als een plicht om God te aanbidden, de islam te verspreiden, geloof in daden om te zetten, te strijden tegen corrupte leiders, geleerden, ongelovigen en andere vijanden van de islam. In deze strijd zijn alle middelen geheiligd. Ze geloven dat de verdragen met de 'ongelovige landen', zoals Nederland, verbroken zijn en dat daarom geweld, ongehoorzaamheid aan de wet en verzet toegestaan zijn.

Hoofdstuk 2 - Organisaties en predikers

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de salafistische organisatiestructuur in de onderzochte moskeeën. We gaan in op de vraag hoe het salafisme in Nederland is georganiseerd, welke doelstellingen deze organisaties hebben en welke activiteiten ze op basis van deze doelstellingen organiseren. Dit hoofdstuk beperkt zich tot het aanbod van het salafisme in Nederland: de organisaties, doelstellingen, activiteiten en opvattingen van belangrijke predikers en voorgangers.

Vragen hoofdstuk 2

- Hoe is het salafisme in Nederland georganiseerd? (A3)
- Hoe ontwikkelen de verschillende stromingen zich op praktisch gebied? (B6)
- Hoe uit het salafisme zich organisatorisch en ideologisch in het nieuwe *da'wa*-gebied Roermond? (A7)
- Waarin onderscheiden salafistische organisaties zich van andere islamitische organisaties? (A4)

2.1 *Salafistische centra en aanverwante organisaties*

In het Nederlandse salafistische landschap spelen enkele moskeeën een prominente rol: Stichting As-Soennah/Centrum sheikh al Islam Ibn Taymia in Den Haag, Stichting El Tawheed in Amsterdam, de Islamitische Stichting voor Opvoeding en Overdracht van Kennis (ISOOK) in Tilburg en stichting Al Waqf al-Islami in Eindhoven. Hiernaast bestaan er enkele (kleinere) salafistische organisaties en moskeeën die minder bekendheid genieten in het Nederlandse debat maar daarom niet minder actief zijn. We behandelen ze hierna.

Stichting As-Soennah/Centrum sheikh al Islam Ibn Taymia in Den Haag

Deze stichting is een belangrijke actor in het salafistische landschap. In 1990 werd de stichting opgericht onder de naam Stichting Sounna, in 1998 werden de statuten en naam veranderd. De Nederlands-Syrische imam Fawaz Jneid is het gezicht van de organisatie. De bekende jongerenpredikers Abu Ismail en Abu Raya en een groep van ongeveer twintig vooral jonge predikers zijn aan de stichting verbonden. Veiligheidsdiensten koppelen de stichting aan de politieke stroming van het salafisme, omdat de leidende figuren kritisch staan tegenover de Saoedische autoriteiten (het koningshuis en sommige geleerden).

De toekenning van een politiek karakter houdt onder meer verband met het optreden en het verleden van Fawaz Jneid. Hij gaf kritiek op de stationering van Amerikaanse troepen op Saoedisch grondgebied. Ook liet hij zich kritisch uit over imam Bouchta, die lange tijd een prominente rol speelde in het apolitieke salafisme in Nederland. Fawaz Jneid mengt zich regelmatig in het politieke debat. Hij wordt gezien als een invloedrijke en radicale imam. In het verleden kwam hij in opspraak omdat hij smeekbedes uitsprak tegen de politica Ayaan Hirsi Ali en filmregisseur Theo van Gogh vlak voordat deze vermoord werd in 2004. Al in 2002 deed hij smeekbedes tegen Sharon en Bush. Een ander bekend optreden is een briefwisseling met Ahmed Marcouch²¹. Leden van de Hofstadgroep bezochten de moskee²², waardoor de moskee scherp in de gaten wordt gehouden door veiligheidsdiensten en vaak het middelpunt is van de discussie over de radicale islam in Nederland.

Stichting As-Soennah vervult een centrale functie in de verspreiding van het salafistische gedachtegoed in Nederland. De stichting is de laatste jaren uitgegroeid tot een goedlopend vormingscentrum. In de moskee worden allerlei onderwijsactiviteiten georganiseerd. Ook zijn er regelmatig jongerenavonden, lezingen en conferenties (zogenaamde *damra's*). Moslims uit het hele land bezoeken deze activiteiten. In en rondom de moskee heeft zich een groot netwerk van predikers gevormd. Vanuit de stichting wordt de drukbezochte website al-yaqeen.com beheerd, het hart van de stichting. Al Yaqeen wordt gevormd door een groep actieve jonge mannen, die overwegend hoog opgeleid en maatschappelijk bewogen zijn, en de Nederlandse (jongeren)taal bijzonder goed machtig zijn. Al Yaqeen onderhoudt nauw contact met Fawaz Jneid, vertaalt zijn stukken en zet die vervolgens op internet. Het gebouw wordt uitgebreid, waardoor de stichting hoopt het activiteitenaanbod en de organisatievormen te kunnen vergroten. Stichting As-Soennah is één van de drie onderzoeklocaties in deze studie waar het meeste veldwerk zich ontspoon.

Stichting El Tawheed en ISOOK

Stichting As-Soennah maakt samen met de Islamitische Stichting voor Opvoeding en Overdracht van Kennis (ISOOK) in Tilburg en de Stichting El Tawheed in Amsterdam deel uit van het overkoepelende Comité Ahlu-Sunnah in Europa, met Ahmed Salam als voorzitter van de Nederlandse tak. De Syriër Aroor zou de Europese tak aansturen (de Koning, 2008: 375 en NCT'b, 2008a). Deze organisaties worden in de literatuur tot nu toe ingedeeld bij de politieke stroming van het salafisme. Ahmed Salam is een belangrijke autoriteit onder politieke salafi's in Nederland. Samen met zijn zoon Suhayb Salam richtte hij

---

²¹ In 2008 noemde Fawaz Jneid de stadsdeelvoorzitter van Slotervaart, Ahmed Marcouch, een hypocriet in een preek en internetpublicatie. Ahmed Marcouch was hier erg ontevreden over en er ontstond een pennenstrijd in de Volkskrant tussen beiden.

²² Zie AIVD, 2007.

ook het Instituut voor Opvoeding en Educatie op. Moors & Jacobs (2009) deden onderzoek naar de opvattingen van Ahmed Salam en zijn positie voor orthodoxe moslims in en rondom de moskee in Tilburg-Noord. Zij stellen bijvoorbeeld dat een salafistische geloofsbeleving moeilijkheden kan opwerpen in de maatschappelijke participatie en integratie van gelovigen, waar Ahmed Salam in de ogen van de onderzoekers te weinig grip op heeft.

Stichting Al Waqf

De stichting Al Waqf al-Islami in Eindhoven is in 1989 opgericht en is een onderafdeling van de Saoedische missionaire organisatie Al Waqf. Al Waqf is in Nederland gevestigd in de El-Fourkaan moskee in Eindhoven. De AIVD plaatst de stichting binnen het politieke salafisme. Omdat Al Waqf zich op de officiële religieuze leiders van de Saoedische overheid beroept, maar ook contacten onderhoudt met predikers die kritisch staan tegenover het Saoedisch koningshuis, stelt de NCTb dat de oriëntatie van de stichting moeilijk te duiden is (NCTb, 2008a). Op de meer politiek-salafistische website al-islam.com worden activiteiten van Al Waqf aangekondigd. In het veldwerk is naar voren gekomen dat een strikte categorisering inderdaad niet geldt, zeker niet onder de gelovigen die de organisaties bezoeken (zie ook hoofdstuk 4, 5 en 6). Maar ook op formeel niveau is categorisering niet gemakkelijk op basis van het veldwerk. Hoewel de leiding van Al Waqf loyaal is aan de Saoedische autoriteiten, is er ook nauwe samenwerking met politieke facties: ze organiseren gezamenlijk lezingen en *dawra's* (conferenties) en wisselen predikers uit. De El-Fourkaan moskee is in het verleden meerdere malen in opspraak geraakt. Onder meer nadat bleek dat een paar jongeren er voor de *jihad* gerekruteerd waren²³. De laatste jaren werkt de El-Fourkaan aan imagoverbetering. Hoewel de AIVD de El-Fourkaan zoals gezegd als politiek-salafistisch duidt, zoekt de moskee in tegenstelling tot bijvoorbeeld de As-Soennah moskee geen media op om opvattingen kenbaar te maken en gaat deze discussies liever uit de weg. Ze hebben een meer gesloten karakter. *Al Waqf* is ook een belangrijke onderzoekslocatie geweest in het veldwerk.

Hoewel *Al Waqf* wat ambigu staat tegenover het politieke salafisme heeft de moskee van imam Bouchta een duidelijk apolitek profiel. De moskee gold tot voor kort als het apolitek-salafistische centrum van Nederland. Bouchta en de politieke salafi's voeren een felle strijd. De apolitieke salafi's zijn geslotener, minder georganiseerd en daardoor minder zichtbaar dan de politieke salafi's. Er bestaan enkele informele netwerken van apolitieke salafi's in Nederland. De apolitieke salafi's onttrekken zich meer aan het publieke domein, terwijl de meeste politieke salafi's juist regelmatig de aandacht zoeken. De *da'wa*-activiteiten van de politieke salafi's zijn activistischer van aard en sterk op de Nederlandse maatschappij gericht. De politieke salafi's bepalen op dit moment

---

²³ Deze gebeurtenis staat bekend als de Kashmir-zaak. Twee jongeren werden op de grensovergang van Kashmir doodgeschoten. Ze zouden willen strijden voor de *jihad*.

het gezicht van het salafisme van Nederland. Ze uiten zich zowel kritisch over de apolitieke als de jihadistische factie.

Kleinere centra

Naast deze centrale organisaties vormen enkele minder grote maar daarom niet minder actieve organisaties het institutionele gezicht van het Nederlandse salafisme. Deze kleinere centra zijn onder andere: Stichting voor Islamitische jongeren in Breda, Stichting Moslimjongeren in Utrecht (SMJ) en de jongerenorganisatie Alfeth in Roermond (onderzoekslocatie). Deze jongerenorganisaties hebben een expliciete salafistische signatuur. SMJ presenteert zich op het internet echter in neutrale en algemene bewoordingen:

‘(Wij willen) in samenwerking met reeds bestaande instanties, zo goed mogelijk een bijdrage leveren aan de maatschappij. Wij streven ernaar verbeteringen te realiseren ten opzichte van de ontwikkeling van moslims, zowel op islamitisch als op maatschappelijk vlak. De stichting organiseert sindsdien verschillende activiteiten die zowel een educatief als een ontspannend karakter hebben.’²⁴

Verdere analyse naar de activiteiten geïnitieerd door SMJ of gehouden in het gebouw van SMJ leert dat de organisatie wel degelijk het doel heeft het salafistische gedachtegoed te verspreiden. Suhayb Salam verzorgt er zijn IVOE-lessen²⁵ en salafistische predikers geven er regelmatig lezingen, quizbijeenkomsten en zogenaamde *da’wa*-dagen. Op de website is de lezing ‘de dood’ van de salafistische prediker Abu Ismail te beluisteren. De activiteiten die op de website staan opgesomd, hebben een overwegend salafistisch karakter. Er worden lessen gegeven over *aqidah* (geloofsleer), *fiqh* (islamitisch recht), *tadjiweed* (koranrecitatie) met salafistische inhoud en over de Arabische taal.

De organisatie Alfeth kiest er in tegenstelling tot SMJ wel voor om hun salafistische geloofsinterpretatie meteen zichtbaar te maken aan het publiek. De doelstellingen die Alfeth op haar website formuleert, zijn overwegend salafistisch. Ze leggen bijvoorbeeld sterk de nadruk op de lezing van de bronnen, de gedragscode en waarschuwingen voor ‘dwalingen’ en *bid’a*²⁶, de stokpaardjes van het salafisme. SMJ kiest voor een neutrale en algemene naam. Alfeth kiest een ander profiel. Het woord *alfeth* betekent ‘verovering’ en verwijst naar de beginjaren van de islam. Ook het logo roept associaties op met salafistische groeperingen, ook met de jihadistische variant. Een strijder met ‘de vlag van *tanbid*’ zit op een galopperend paard. Het logo symboliseert hun

---

²⁴ Bron: <http://www.moslimjongeren.nl/wie-zijn-wij.html> gezien op 21 januari 2008.

²⁵ De journalist Patrick Pouw schreef het boek ‘Salaam! Een jaar onder orthodoxe moslims’ over deze lessen in het gebouw van SMJ in Utrecht.

²⁶ Voor een compleet overzicht van de doelstellingen van Alfeth zie bijlage II.

activistische oriëntatie. Het geromantiseerde beeld van de beginjaren wordt beleefd als ideaal en nastrevenswaardig.

Vele andere moskeeën, buurthuizen en jeugdcentra profileren zich weliswaar niet als salafistisch, maar kennen wel interne of externe salafistische invloeden. Het gaat hier om tientallen moskeeën en organisaties. Sommige bestuursleden of prominente bezoekers van deze organisaties kunnen een salafistische geloofsbeleving hebben. Ook kan het zijn dat een moskee eenmalig, incidenteel of op regelmatige basis predikers met salafistische signatuur uitnodigt een lezing of cursus te geven. De definitie van een salafistische organisatie is hierdoor moeilijk. In dit onderzoek is gekozen voor een indeling in drie niveaus.

Organisatieniveau 1: salafistische signatuur

De organisaties die in hun doelstellingen en profiel duidelijke salafistische kenmerken vertonen en waar uitsluitend (op enige uitzonderingen na) activiteiten met salafistische inhoud plaatsvinden, categoriseren we als organisaties met salafistische signatuur, het eerste niveau. De bovengenoemde centra vallen hieronder.

Organisatieniveau 2: sterke salafistische invloed

De organisaties die geen duidelijk salafistisch profiel hebben maar wel regelmatig salafistische lessen of lezingen houden, plaatsen we bij een tweede niveau: organisaties onder sterk salafistische invloed. De El Islam moskee in Roermond is zo'n organisatie. Alfeth is een organisatie met een duidelijke salafistische signatuur. De organisatie is formeel niet verbonden aan de El Islam moskee. Toch bepaalt Alfeth het gezicht van de moskee. De moskee is de thuisbasis van deze salafistische jongerenorganisatie. De invloed van Alfeth is zo aanwezig dat deze moskee kan uitgroeien tot een salafistische organisatie van het eerste niveau. De NCTb noemt verder de Al Mouahiddine moskee in Ede (NCTb, 2008a) als een moskee die onder sterke salafistische invloed staat²⁷.

Organisatieniveau 3: marginale salafistische invloed

Ten slotte er een derde niveau van manifestatie van het salafisme in moskeeën en organisaties: organisaties onder marginale salafistische invloed. Hier zijn zeer incidenteel salafistische activiteiten of komen slechts weinig salafistische bezoekers. De salafistische invloed kan zeer marginaal zijn, afhankelijk van de samenstelling en stabiliteit van een bestuur en de samenstelling van de bezoekers. Binnen deze organisaties kan er wel een groep bezoekers met een sterke invloed, hoewel er (nog) geen activiteiten worden georganiseerd. De invloed van zo'n groep kan uiteindelijk toenemen waardoor deze activiteiten

---

²⁷ De moskee Al Mouahiddine is de hoofdlocatie van de activiteiten van de salafistische Stichting MoslimJongeren Ede.

wel mogelijk worden. Uiteindelijk kan de invloed tot de samenstelling van het bestuur reiken. Het proces waarbij de invloed van een groep salafisten zo groeit dat zij het bestuur kunnen omvormen tot een salafistische, noemt Amghar (2005) parasitage. Ook kunnen er tijdelijke salafistische tendensen ontstaan binnen een organisatie die later weer verdwijnen. Het komt voor dat een actief jongerengroepje binnen de moskee salafistische predikers uitnodigt om bijvoorbeeld een lezing te geven. Moskeebesturen zijn hiervan niet altijd op de hoogte. Als ze dat wel zijn, geven ze niet altijd toestemming om pragmatische of ideologische redenen. Bestuursleden zijn alert op wie ze voor een lezing uitnodigen. Sommigen willen geen slechte naam riskeren, anderen zijn het niet eens met de geloofsopvattingen van een prediker. Zo werd in de moskee in Den Bosch een lezing van Abu Ismail op het laatste moment afgelast, tot grote teleurstelling van de bezoekers. Een bezoeker legt uit:

‘Als deze predikers hier komen prediken, weten we zeker dat er AIVD-infiltranten aanwezig zijn, als er dan ook maar een zin wordt gezegd die fout geïnterpreteerd kan worden, staat de hele moskee meteen in een slecht daglicht. Daarom hebben de bestuursleden besloten om hem te weigeren.’

Afhankelijk van de samenstelling en de invloed van het bestuur worden bepaalde predikers geweigerd²⁸ en de invloed van het salafisme ingedamd. Moskeeen met een zwak bestuur hebben meer kans op salafistische invloeden en hervormingen. Ook de ondervertegenwoordiging van nieuwe generaties (jonge) moslims op bestuurlijk niveau kan frustratie onder gelovigen veroorzaken, waardoor zij geneigd kunnen zijn hun heil te zoeken in een salafistisch of radicaal discours.

Het veldwerk heeft hoofdzakelijk plaatsgevonden rondom salafistische organisaties van het eerste niveau. De volgende paragraaf zal de aard van deze organisaties beschrijven.

2.2   *Functies van de salafistische organisaties*

Salafistische organisaties en moskeeen functioneren onder meer als *da'wa*-centrum, vraagbaak en klankbord.

De salafistische moskee als da'wa-centrum

De islamitische organisaties met een expliciete salafistische signatuur zijn veel meer dan alleen plaatsen om gezamenlijk het gebed te verrichten. Ze profileren zich voornamelijk als vormingscentra in het kader van de *da'wa*. De salafistische organisaties zijn in de eerste plaats locaties waar de *da'wa* in al haar facetten wordt uitgedragen. Ze zijn vooral gericht op de moslimgemeenschap

---

²⁸ Zie verder paragraaf 2.3.

in Nederland. Voorheen richtten zij zich met name op de Arabisch sprekende gemeenschap. Later breidden zij de doelgroep uit naar de Nederlands sprekende gemeenschap, omdat de tweede en derde generatie Marokkanen en overige moslimgroepen het Arabisch niet machtig zijn. Tegenwoordig bieden zij ook enkele lezingen en lessen aan in het Berbers en Turks. Ook proberen ze steeds meer andersgelovigen en ook niet-gelovigen met hun *da'wa* te bereiken. Het eerste doel van de *da'wa* voor deze groepen is om meer begrip te creëren voor de islam. Ten tweede hopen ze hen tot 'inkeer' te brengen, dat wil zeggen tot bekering aan te zetten (zie ook hoofdstuk 3). Niet alleen willen ze jongeren en ouderen bij hun activiteiten betrekken, ze stemmen ook af op kinderen (zie ook AIVD, 2007 en NCTb, 2008a). In het 'doen van *da'wa*' vraagt elke doelgroep een andere aanpak, volgens de salafi's. Door uitbreiding van de voertalen, differentiatie in niveau en aanpassing van de activiteiten proberen zij een zo'n breed mogelijke doelgroep te bereiken. Op termijn wil vooral de As-Soennah moskee de mogelijkheden uitbreiden. Met de verbouwing van het moskeegebouw hopen ze uiteindelijk ook een opnamestudio en radiozender te realiseren.

De vormingsactiviteiten bestaan tot nu toe uit onderwijs in de vorm van wekelijkse of maandelijkse cursussen en lezingen waar het salafistische gedachtegoed en de Arabische taal als middel centraal staan. Er wordt onderwijs gegeven over *aqidah* (geloofsleer), *fiqh* (rechtsleer), *tafseer* (koranuitleg), *siera* (biografie van Mohammed), *tadjweed* (koranrecitatie) en de Arabische taal. De Arabische taal is immers de sleutel tot de bronnen. Vertalingen van de bronnen zijn minderwaardig en minder betrouwbaar, vinden ze.

'Dat is ook een van de doelstellingen van de moskee, naast de *da'wa* van de moskee is het de bedoeling dat ze ook echt gaan werken aan een cultureel centrum. Dat is een van de volgende doelstellingen die op ons pad ligt. Maar nu is het alleen een moskee, en we zien zelf ook in dat die jongeren die kun je niet zo maar bereiken. Dat is ontzettend lastig. Dan kun je wel lessen zitten geven, dat is toch wel ontzettend moeilijk soms. Je zou toch op een andere manier die jongeren moeten bereiken.' (prediker Said)

Bovendien is de moskee een plek van naschoolse opvang en huiswerkbegeleiding. Ook worden er jongerenavonden, uitjes, jeugdkampen en sportwedstrijden georganiseerd. Deze activiteiten hebben allemaal een religieuze insteek. Op deze manier proberen de organisaties 'islamitisch correcte' vrijetijdsbesteding aan te bieden. De voorzitter van Alfeth is actief in de sportwereld. Alfeth organiseert regelmatig zaalvoetbalwedstrijden met andere (soms ook Belgische) salafistische organisaties. Hiermee willen ze religieus correcte sport aanbieden die gevrijwaard is van zaken die *haram* zijn, zoals alcohol, muziek en het vrijelijk mengen van mannen en vrouwen. Ook proberen ze hiermee nieuwe jongeren te bereiken en kennis te laten maken met

de ‘juiste’ islam. De wedstrijden zijn er vooral voor ontspanning en beweging, maar worden religieus ingekleed met bijvoorbeeld een koranrecitatie vooraf.

Er zijn ook enkele religieneutrale activiteiten die niet in dienst staan van de *da’wa*, bijvoorbeeld Nederlandse taallessen en voorlichtingsmiddagen (over gezondheidszorg, politieke partijen, opvoeding, assertiviteitstraining, anti-stresscursussen). Het zijn jaarlijks terugkerende activiteiten, die naar gelang de behoefte van de bezoekers, het beleid van het bestuur en de actualiteit georganiseerd worden. Aan deze religieneutrale activiteiten doen maatschappelijke partners mee. Elke moskee kiest hierin haar eigen koers.

Ook is de moskee een plek vooral ouderen ontspanning zoeken in aanleunende ‘lokalen’. De organisaties zijn ontmoetingsplaatsen voor gelovigen. Gelovigen gebruiken deze informele netwerken ook bijvoorbeeld voor hulp bij sollicitaties, het invullen van belastingpapieren of het zoeken van een woning.

De moskee is ook een plek waar partners op islamitische wijze in het huwelijk kunnen treden. De imam sluit die huwelijken. Ze worden niet altijd wettelijk bekrachtigd, tot grote bezorgdheid van een aantal politici. De As-Soennah moskee²⁹ heeft burgemeester Van Aartsen in juni 2008 toegezegd geen huwelijken meer te sluiten, als deze niet eerst voor de wet zijn afgesloten. De huwelijken worden weliswaar in de moskee geregistreerd, maar vele gelovigen trouwen niet voor de wet. Hierdoor zijn ook polygame huwelijken mogelijk. Er is inderdaad sprake van enkele polygame huwelijken; dit gebeurt echter niet op grote schaal (zie ook hoofdstuk 6). De NCTb bracht een publicatie uit waarin informele huwelijken mede worden gezien als middel om vrouwen te rekruteren voor de radicale islam en de *jihad* (2008b).

De salafistische moskee als vraagbaak en klankbord

De salafistische moskeeën profileren zich als verschafter van de ‘juiste’ kennis over de islam. Omdat vele gelovigen erg gretig op zoek zijn naar algemene kennis over de islam, er weinig kennis van hebben en dus met veel vragen rondlopen over inhoud en praktijk ervan, staat de salafistische moskee bekend als een vraagbaak. Op de internetsites is er veel ruimte om vragen te stellen. Hierop volgt dan een religieus antwoord. Maar ook in de moskee heerst een sfeer van ‘vragen staat vrij’. Asif vertelt:

‘In de moskee waar ik vroeger kwam, daar was niet echt veel animo voor gesprekken en vragen (...) As-Soennah moskee was een verademing voor mij en sowieso dat je vragen kan stellen over echt alles. Alles is hier bespreekbaar, maar vroeger schaamde je

---

²⁹ Er worden echter ook in andere moskeeën informele (polygame) huwelijken aangegaan. Vanuit het veldwerk zijn ook (polygame) huwelijken bekend die door Ahmed Salam en door apolitieke salafistische predikers zijn gesloten.

je. Hier kan je alles kwijt. En als je iets vraagt en iemand weet het niet, dan vragen ze het voor je na, en dan komen ze een week later erop terug.’

Hij geeft aan dat de As-Soennah moskee voor hem in schril contrast staat met de kleinschaligheid en beperktheid van de ‘Surinaamse’ moskee waar hij voorheen naartoe ging. Ook bellen veel mensen de moskee voor allerlei hulpvragen die met name religieus van aard zijn. Gelovigen bellen de moskee ook voor niet-religieuze vragen omtrent huwelijk³⁰, gezin, opvoeding, werk, school en belasting. De hulpvragen zijn zeer gevarieerd. Imams (of bestuursleden) die hulpvragers te woord staan, antwoorden vaak religieus. De hulpvragers zien de imam mee als een van actoren bij het oplossen van een probleem. De meesten plaatsen het antwoord dan ook in een religieus kader³¹.

‘We geven een religieus antwoord op alle vragen die we krijgen en soms verwijzen we ze door. Allerlei belletjes, van seksueel misbruik tot iemand die in de gevangenis zit en een hart onder de riem nodig heeft. Of als iemand naar ons toekomt en vertelt over loverboys in zijn omgeving dan sturen we ze door naar de politie.’ (prediker Farid)

Op deze manier profileert een aantal organisaties zich ook als een brug naar hulpverlenende maatschappelijke instanties. Het contact tussen de salafistische organisaties en de omringende omgeving verloopt binnen elke organisaties anders.

Dezelfde da’wa, een andere politieke en maatschappelijke koers

Hoewel de bovengenoemde activiteiten in verschillende mate voorkomen in de salafistische organisaties, varieert het profiel van de salafistische moskeeën. Er zijn ook wat betreft aard en omvang van de activiteiten verschillen tussen de salafistische organisaties. Dit heeft te maken met inhoudelijke, maar ook met beleidsmatige en contextuele verschillen. Op het gebied van politiek levert vooral de As-Soennah moskee een belangrijke bijdrage in het publieke debat. De jongeren van Al Yaqeen houden het nieuws nauwlettend in de gaten en houden een digitaal archief bij van artikelen uit Nederlandstalige regionale en landelijke kranten en tijdschriften over onderwerpen die met de islam te maken hebben. Ook publiceren ze columns en reacties op de actualiteiten op de website. Op deze manier wil Al Yaqeen de standpunten van de salafistische predikers kenbaar maken. Ook artikelen van de jonge schrijver en columnist Abdelhakim, ook wel bekend van het satirische tv-programma Ab en Sal, worden op de website van Al Yaqeen gezet. Verder interviewt Al Yaqeen

---

³⁰ In sommige gevallen fungeert een imam als *wali* (voogd). Hij is daarmee de bemiddelaar bij huwelijksproblemen.

³¹ Meer over de perceptie van de imam als hulpverlener onder gelovigen in hoofdstuk 4.

politici en plaatst die interviews op de site³². De voorman van de As-Soennah moskee, Fawaz Jneid mengt zich vaak in het publieke debat door opvallende en controversiële uitspraken te doen in zijn preken of door zijn mening te geven in opinieartikelen op internet of in de krant. Hij uit openlijk kritiek op de Nederlandse maatschappij en sommige politici. Deze houding maakt hem onder jongeren erg populair. Sommige andere salafi's kunnen zijn optreden niet altijd waarderen. Deze kritiek komt niet alleen voor onder het informele veld van gelovigen, ook andere salafistische predikers kiezen soms liever voor een andere, meer gesloten koers.

De El-Fourkaan moskee houdt zich liever zoveel mogelijk buiten het politieke debat, om ideologische redenen, maar ook wegens gebrek aan middelen. Mohammed, een prediker van de El-Fourkaan moskee, reageert op de briefwisseling tussen Fawaz Jneid en stadsdeelvoorzitter Marcouch:

‘We hebben een lokaal beleid, we mengen ons niet per se in het landelijke debat, ook omdat we daar de instrumenten simpelweg niet voor hebben. Bijvoorbeeld sjeik Fawaz, het is goed om een weerwoord te bieden. Als er iets over je geschreven wordt, dan moet je daar op reageren omdat anders alleen dat ene beeld blijft bestaan. Je moet weerwoord bieden, maar tot een bepaalde hoogte. Je moet nooit persoonlijk worden. Je neemt daardoor een grote verantwoordelijkheid op je. Daarnaast moet je nooit kritiek hebben om een persoon maar om zijn ideeën of het geen hij gezegd heeft. Ook moet je uitkijken dat je niet kritiek levert puur alleen om eigen belang. Het gaat erom wat iemand zegt, niet wie het zegt. Je moet met zoveel mogelijk mensen bevriend zijn, ook al heb je een meningsverschil, die blijven toch. Kritiek mag, maar speel niet op de persoon, dat is onrechtvaardig.’

Prediker Mohammed over politiek in de moskee:

‘Wij houden politiek buiten de deur, we zijn een religieuze instelling. We zijn neutraal tegenover politiek. Mensen moeten een steentje bijdragen in de samenleving en als dat door politiek mogelijk is, door het klimaat te veranderen, prima. In de preken zullen we het daar niet over hebben, maar ten tijde van Wilders heb ik wel het stemadvies gegeven om een tegenstem te laten horen, niet in preken, maar in de wandelgangen.’

Prominente personen van de El-Fourkaan moskee hebben een minder politiek-geëngageerde boodschap voor haar bezoekers dan de As-Soennah moskee. Dat neemt niet weg dat er wel degelijk politiek-geëngageerde, maatschappijkritische en maatschappelijk bewogen moslims rondlopen in de El-Fourkaan moskee.

Ook wat betreft het aangaan van samenwerkingsverbanden met andere maatschappelijke partners verschillen de salafistische organisaties onderling. De

---

³² Al Yaqeen interviewde in 2008 en 2009 onder andere de politici Harry van Bommel (SP), Tofik Dibi, Samira Bouchibti en Hajo Meyer en Jaap Hamburger van een Ander Joods Geluid.

As-Soennah moskee was in het verleden wel eens betrokken in gemeentelijke projecten. Er was bijvoorbeeld een samenwerking met Bureau Halt. Later is deze samenwerking gestopt.

‘Dat is vanuit de gemeente stilgelegd.(...) Ja, je gaat natuurlijk niet samenwerken met een organisatie die in de ban gedaan wordt. (...) Het ging heel goed zelfs. Negentig procent van de gevallen daar waren ze ontzettend tevreden over. (...) Dat ging dan over recidive gevallen jongeren, (...) de draaideurgevallen die moesten dan taakstraffen gaan uitvoeren en de gedachte daar achter was op het moment dat mensen een taakstraf moeten gaan uitvoeren dan in de moskee of in de buurt van de moskee waar hun ouders komen. Dan zou het shockeffect groter zijn. Het doel was dan tweeledig aan de ene kant zouden ze dan hier hun taakstraf uitvoeren en tegelijkertijd zouden ze dan begeleid worden door de vrijwilligers die in de moskee zaten (...).’ (bestuursleden As-Soennah moskee)

De bestuursleden verklaren de stopzetting van het project met Bureau Halt als volgt:

‘Jammergenoeg is dat gestopt. Zonder tekst en uitleg. We hebben wel tussen de regels door kunnen begrijpen dat het gaat om het feit dat we zijn wie we zijn. Het feit dat je gemarginaliseerd wordt. Het feit dat je in de hoek wordt gestopt als zijnde moskee die niet mee wil doen aan deze samenleving. Vervolgens gaan ze ons ook duidelijk maken dat we niet mee doen aan de samenleving. Uiteindelijk komt het telkens neer op het feit dat we als bedreiging worden gezien. (...) Het heeft te maken met iets wat ingebakken zit bij de westerling, een bepaalde apathische angst voor de islam. En ze zien ons als mensen met invloed. Ik denk toch wel dat deze moskee toch wel veel invloed heeft op de jongeren en daar zijn ze bang voor. Als je het vergelijkt met andere moskeeën. Ja, iedereen doet gewoon zijn dingetje en gaat door. Bij ons gaat het echt om het feit wij willen de mensen juist onderwijzen in het geloof, zonder meer. En iemand die zoekende is, die willen we daarbij eigenlijk ook helpen. Ik zie onze invloed niet als slecht. Voor deze samenleving zie ik het als groot gewin. Het zou eigenlijk bijdragen aan de hele samenleving. Het zou de relaties tussen moslims en niet-moslims verbeteren.’

De bestuursleden voelen zich sterk gecriminaliseerd. Ze vinden dat de praktisering van de islam als een misdaad wordt gezien.

‘Ik denk dat ze liever hebben dat onze jongeren afgedwaald zijn, problemen veroorzaken, in de coffeeshops rondhangen, meisjes in zwembaden lastigvallen, in discotheken problemen veroorzaken, ik denk dat ze dat liever hebben dan jongeren die hun geloof praktiseren, die hun vijfdagelijkse gebeden verrichten en vervolgens niemand lastig vallen.’

Ze zijn zeer teleurgesteld in de samenwerking met gemeentelijke initiatieven maar sluiten toekomstige samenwerking niet uit. Maar dan wel onder bepaalde voorwaarden.

‘Als volwaardig gesprekspartner hebben we er helemaal geen problemen mee, maar als dat betekent dat we moeten knikken en ‘ja en amen’ moeten zeggen dat hoeft dat niet voor ons. We zijn geen subsidietrekkers of beweren allerlei activiteiten voor de achterban op te zetten en dan vervolgens dat alleen maar doen om een subsidie binnen te halen. Wij werken echt vanuit een duidelijke ideologie. Als wij merken dat in bepaalde werkzaamheden profijt zit en dat kunnen combineren met onze doelstellingen dan zouden we dat graag willen doen.’

De As-Soennah moskee kiest op dit moment voor een tijd waarin de bestuursleden zich vooral met eigen projecten bezighouden. Ze willen zich meer naar binnen keren. De El-Fourkaan kiest op dit moment juist voor een meer naar buiten gericht maar wel lokaal beleid, tegenover een meer gesloten beleid in het verleden. De laatste jaren proberen ze met de omringende maatschappelijke partners meer samen te werken. Deze samenwerking heeft ervoor gezorgd dat de moskee een betrokken actor in de wijk is geworden, als het gaat om samenwerking met sociale instanties, de politie en religieuze organisaties. De moskee hecht waarde aan de verbetering van het imago dat volgens hen ernstige schade heeft opgelopen.

Alfeth (Roermond) is in vergelijking met de andere onderzoekslocaties een relatief jonge organisatie. Dit heeft consequenties voor hun werving van predikers, taalgebruik en politieke uitingen. Zij hebben predikers op bezoek zoals Abdul Jabbar van de Ven die in andere salafistische organisaties niet meer welkom zijn. Deze predikers bezigen soms explicietere taal in hun Nederlandstalige lezingen, en die lezingen hebben soms meer politieke lading. Haagse predikers noemen Alfeth in Roermond een beginnende organisatie. Ze stellen dat er weliswaar een groot animo in de groep is, maar nog te weinig diepgang. Samenwerking met niet-salafistische organisaties houdt Alfeth liever op afstand. De kleine provinciestad Roermond heeft weinig ervaring met de benadering van salafistische groeperingen en is minder bekend met migrantengroepen in verhouding tot bijvoorbeeld Den Haag. Maar ook Alfeth houdt samenwerking met andere partners liever af. De maatschappelijke partners klagen over de moeizame, soms zelfs vijandige communicatie met Alfeth. In Roermond heerst een zeer gespannen sfeer tussen de maatschappelijke partners en Alfeth, bijvoorbeeld met jongerenwerkers, politie en gemeentefunctionarissen. Het moslim-christendebat dat Alfeth organiseerde met andere salafistische organisaties, is volgens Alfeth een poging geweest om zichzelf kenbaar te maken voor een breder publiek. Ze wilden naar eigen zeggen niet alleen ‘voor eigen kerk preken’. Het debat is echter erg verschillend ontvangen. Alfeth sprak van een ‘vreedzaam en goed debat, dat in de toekomst zeker vaker moet worden gevoerd’. Sommige niet-islamitische bezoekers

vonden het echter meer op een wedstrijd lijken dan op een gelijkwaardig debat. Ook sommige moslims hadden moeite met de felle toon van de salafistische sprekers. Vooral moslimjongeren bezochten het debat. Zij waren overwegend erg positief na afloop. Jongerenwerkers in Roermond stelden dat sommige moslimjongeren na het debat in een overwinningsroes verkeerden. Enkele bezoekers hadden veel moeite met de scheiding die in de zaal was aangebracht tussen mannen en vrouwen en verlieten woedend de zaal. Hoewel Alfeth samenwerking mijdt met de omgeving, is de El Islam moskee waar Alfeth actief is, niet zo schuw. In de moskee worden wel enkele projecten gestart met maatschappelijke partners. De ontwikkeling en invloed van Alfeth zullen de koers van deze moskee op termijn verder bepalen.

2.3 Profielen en netwerken van predikers

De achtergrond van de salafistische predikers die in het veldwerk zijn betrokken, is zeer divers. Opvallend is dat de meesten een 'gewoon' leven combineren met een leven als *da'i* (iemand die aan *da'wa* doet). Dit betekent dat ze een druk en veelzijdig bestaan leiden. Enkele predikers hebben van hun religieuze taak een dagbesteding gemaakt. Andere werken ernaast (bijvoorbeeld in het onderwijs, zorg of handel). Sommigen studeren aan een hogeschool of universiteit (rechten, economie, Arabisch, islam, ICT). Andere predikers studeren, werken én prediken. De meeste predikers zijn getrouwd, een enkele met twee vrouwen. Sommige predikers hebben er moeite mee geschikt werk te vinden. Er zijn ook vrouwelijke predikers die lessen en lezingen verzorgen. Dit gebeurt voornamelijk nog op informele basis, maar ook steeds meer geïnitieerd vanuit de organisaties. De salafistische organisaties die verbonden zijn aan het Comité Ahlu-Sunnah in Europa, verzorgen lessen om mannen en vrouwen op te leiden tot *da'i*. Te verwachten is dat er op termijn steeds meer (jonge) predikers zullen zijn. Ook steeds meer vrouwen zullen deze positie gaan innemen. De eisen van de leraren zijn echter hoog en het vergt veel tijd, doorzettingsvermogen en energie van jongeren. Te betwijfelen valt of iedereen die aan de lessen begint, ook daadwerkelijk volhoudt. Sommige apolitieke salafi's uiten kritiek op de opleidingen van de politieke salafi's. Ze vinden dat mensen met te weinig 'kennis' te snel optreden als *da'i*. Een positie als *da'i* vinden de apolitieke salafi's alleen toebehoren aan de mensen die er jarenlang voor hebben gestudeerd in islamitische landen. Apolitieke salafi's maken zich zorgen over de consequenties van slecht opgeleide *da'i* die prediken over de islam. Ze vrezen dat er verkeerde kennis over de islam wordt verspreid, waardoor moslims fouten kunnen maken en waardoor het imago van de islam geschaad kan worden.

Salafistische predikers zijn bijzonder actief in het geven van lessen en lezingen in het hele land. Tijdens de meeste lezingen en conferenties is Nederlands de

voertaal³³. Hierdoor zijn de predikers populair onder vooral (jonge) moslims die Nederlands spreken. Ahmed Salam en Fawaz Jneid die beschouwd worden als sjeiks, zijn weliswaar de Nederlandse taal machtig maar prediken in het Arabisch. Meestal volgt er direct na hun publieke optreden een Nederlandse vertaling of deze komt later op een site te staan. Opvallend zijn het grote aanbod en de bevologenheid van de salafistische predikers. Hierdoor zijn de predikers toegankelijk en makkelijk te enthousiasmeren en te mobiliseren. Sommige predikers zijn graag geziene gasten in moskeeën, buurthuizen en op scholen. Ook sommige niet-salafistische moslims bezoeken salafistische predikers. Soms worden de predikers slechts vanwege hun bekendheid uitgenodigd. De laatste jaren zijn er enkele jonge predikers bijgekomen. Salafistische organisaties onderwijzen nieuwe met name jonge moslims om uiteindelijk zelf lessen te kunnen geven. Het is voor jongeren een kans om op een andere manier dan via werk of studie status in de groep te verwerven. Zowel het aantal actieve predikers als het lezingencircuit is gegroeid (NCTb, 2008a). Hoewel er enkele tientallen predikers beschikbaar zijn om lezingen te geven, is er slechts een handjevol favoriet. Abu Ismail geniet veruit de meeste populariteit, overigens ook onder sommige niet-salafistische moslims. Zijn lezingen worden het meest beluisterd op het internet en het meest bijgewoond. Ook circuleren er kopieën van zijn lezingen die moslims elkaar geven in de vorm van een cadeau. Sommige gelovigen geven aan dat de lezingen van Abu Ismail hen tot inkeer hebben gebracht. Ze voelen zich aangesproken en aangesproken door hem. Naast Abu Ismail, zijn Fawaz Jneid, Ahmed en Suhayb Salam graag geziene gasten. Abdul Jabbar van de Ven is ook een opvallend populaire prediker. Hoewel sommige graag naar hem luisteren vanwege zijn 'geuzenidentiteit', prijzen velen hem om zijn goede 'kennis' van de islam en zijn vloeiende Arabisch. Een Nederlander die zo goed Arabisch spreekt, sommigen vinden het miraculeus, het symboliseert zijn sterke *iman* (geloof). De predikers die het meest populair zijn, worden vooral geprezen om hun spreekstijl en hun gevoel voor humor.

'We hebben geen zin in een suf, gaargekookte toespraak die volledig ontdaan is van elke vorm van passie. Ik kan me nog goed herinneren toen ik hier voor het eerst binnenkwam. Ik kende geen woord Arabisch maar ik zag sjeik Fawaz springen op het preekgestoelte. Ik dacht: wat die man zit te verkondigen dat moet wel goed zijn! (*lacht*) Kijk als je met zo'n overtuiging praat dat moet toch ergens vandaan komen.' (Safwan)

De gedrevenheid van de predikers wordt gekoppeld aan hun godvrezendheid (*taqwa*). Salafistische predikers geven lezingen op belerende en schoolse toon over een religieus of maatschappelijk onderwerp. Ze onderbouwen hun stellingnames met *dalil* (bewijs) op basis van *aya's* (koranverzen) en *hadiths* (overleveringen). In het veldwerk kwamen verschillen aan het licht in de

---

³³ Soms wordt een lezing in het Turks of Berbers gegeven, om ook andere groepen geïnteresseerden aan te spreken.

manier van optreden tussen de predikers. De toon van Remy Soekirman is vriendelijk en rustig; die van Suhayb Salam en Abu Ismail is vermanend en streng. Fawaz Jneid en Abdul Jabbar van de Ven zijn in het veldwerk als de felste sprekers naar voren gekomen. In tegenstelling tot de meeste predikers beperken zij zich niet tot religieuze onderwerpen, maar dikken zij hun stellingen aan met maatschappelijke en politieke actualiteiten. Zij kunnen schreeuwend en tierend tekeergaan tijdens hun publieke optredens.

De lezingen van predikers worden niet altijd even interessant gevonden. Abu Ismail, Fawaz Jneid en Abdul Jabbar zijn het populairst omdat ze naast de studieuze houding een paar spraakmakende kenmerken bezitten. Hun stijl wordt gekenmerkt door een combinatie van voortdurende verwijzingen naar de actualiteit en moderne (jeugd)cultuur, humor, hoogdravendheid en sterke bevoegenheid. Ze kunnen met karikaturale en aansprekende metaforen een onderwerp uitleggen. Het zijn charismatische persoonlijkheden. Abu Ismail wordt nooit politiek in zijn preken; Fawaz Jneid en Abdul Jabbar schromen niet om politiek in hun preken en lezingen te bespreken en hun woede over politieke zaken te laten zien. Daarnaast zijn zij ook politieke *outcast*. Zij zijn meerdere malen in het nieuws gekomen, wegens omstreden uitspraken. Het zijn ‘spannende’ figuren voor sommige gelovigen.

De salafistische predikers preken niet alleen in eigen moskee. Ze reizen door het hele land om lezingen te geven in tientallen andere moskeeën, buurthuizen en scholen.

‘Beste zuster, tenzij je in Friesland of Groningen woont, geef ik altijd wel ergens een lezing bij je in de buurt. Nu insha-Allah in Almere, Rotterdam en Hilversum, en zo reis ik rond. Mocht het nooit echt bij je in de buurt zijn, dan kun je in ieder geval de lezingen *live* beluisteren op *paltalk*³⁴ (...) Je kunt natuurlijk ook nog altijd zelf een lezing proberen te organiseren in je woonplaats, en dan kom ik graag langs, al is het op ‘Terschelling.’ (Abdul Jabbar van de Ven in een chatsessie³⁵ met een meisje dat het jammer vindt dat er nooit een lezing bij haar in de buurt is)

De predikers steken veel tijd en energie in het organiseren van lezingen. Sommigen geven meerdere lezingen op één dag.

‘Wij bedanken Farid voor deze ingelaste lezing, hij is op weg naar Heerlen en wil voor ons wel een tussenstop maken, onze geliefde broeders uit Den Haag’. (prediker in El Islam moskee³⁶)

---

³⁴ Een chatprogramma op internet.

³⁵ Chatsessie op *thabaat.net*.

³⁶ Lezing van Omar at Turkie in Roermond.

De As-Soennah moskee levert een tiental Nederlandssprekende predikers. Maar ook predikers van de kleinere organisaties geven elders lezingen. De predikers zijn dus niet strikt verbonden aan een bepaalde organisatie. Er bestaat een heel informeel netwerk van predikers. Naast de predikers die geleverd worden door centra, zijn er ook predikers, zoals bijvoorbeeld Abdul Jabbar van de Ven die zelfstandig, onafhankelijk van een organisatie door Nederland reizen. De predikers van de El-Fourkaan en de As-Soennah moskee hebben veel bewegingsvrijheid; Abdul Jabbar weinig. Hij krijgt op minder plaatsen toestemming om lezingen te geven. Het is opmerkelijk dat Abdul Jabbar wel in Roermond predikt, maar niet welkom is in El-Fourkaan en As-Soennah. De drie locaties wisselen wel onderling predikers uit bij *dawra's* (conferenties), lezingen en lessen. De Eindhovense Abu Sayfoullah die een bestuursfunctie bekleedt binnen de El-Fourkaan moskee geeft wekelijks geloofsleerlessen in de El Islam moskee, waar Abdul Jabbar lange tijd (en nog steeds, maar in mindere mate) actief is. In de El-Fourkaan moskee geeft Abdul Jabbar geen lezingen meer, hoewel dit in het verleden wel gebeurde. De As-Soennah moskee wil niet met Abdul Jabbar geassocieerd worden. Hoewel een bevriende prediker van Abdul Jabbar uit Roermond wel regelmatig in de As-Soennah predikt. Zo nemen predikers van de El-Fourkaan ook deel aan conferenties buiten de centra waarin Abdul Jabbar participeert, bijvoorbeeld in de El Bughari basisschool in Den Bosch. De predikers geven aan onderscheid te maken tussen hun functies binnen de moskee en het werk dat zij in hun eigen tijd buiten de moskee om doen. De netwerken zijn dus veelvormig en ontstaan op verschillende niveaus. De As-Soennah moskee geeft de voorkeur aan samenwerking met predikers die verbonden zijn aan een organisatie:

‘Als iemand een lezing geeft, wil ik weten of hij verbonden is aan een stichting zodat ik weet waarover hij praat. Een onbekende persoon ik weet niet wie dat is. Ik wil weten wie dat is. Ik wil te maken hebben met iemand van wie de naam bekend is, waarvan ook de stichting bekend is, maar ook wie zijn leermeesters zijn. Waar heeft hij gestudeerd, waar heeft hij zijn lessen gevolgd. (...) Het is ook een persoon die echt als eenling optreedt en die ook niet terugkeert naar de mensen van kennis en zich ook niet laat vermanen.’ (prediker Said)

Ook heeft de As-Soennah moskee er moeite mee een dialoog tot stand te brengen met Abdul Jabbar en kunnen ze zijn opvattingen niet toetsen op zogenaamde ‘dwalingen’:

‘Zeg luister kom alsjeblieft tekst en uitleg geven, we horen hier dingen, dat mensen jou aanhalen en hele rare dingen vertellen die eigenlijk in strijd zijn met de islam. Kun je dat beamen en als je dan vervolgens als je dat keer op keer doet en je krijgt nul op je rekest dan is het ook heel duidelijk. (...) We hebben toentertijd stappen ondernomen om met hem te praten hij heeft geweigerd. Niet ik alleen, maar sjeik Fawaz ook zelf. Laat duidelijk wezen, toen jongens hier rondliepen met de ideologie van *takfir*, dat ze hem vaak noemden als autoriteit en dat vonden we een verontrustende gang van

zaken, omdat wij dachten dat hij niet van die slag was. Ons is wat ter oren gekomen en we willen dat verifiëren als hij vervolgens niet wil praten dan houdt het op.

Van tevoren hadden we het idee dat hij wat die methodologie op het juiste pad zat en dat is dus echt een verschil in het bewandelen van de weg. Hoe ga je om met het overdragen van het geloof en hoe plaats je bijvoorbeeld mensen die grote zonden begaan hebben, plaats je die buiten de gelederen van het geloof of binnen de gelederen van het geloof. Maar het is echt een verschilkwestie tussen *ahlu al-sunna wa-l-jama'a* en *khawarij* bijvoorbeeld. Mensen die een andere geloofsleer erop nahielden. Zolang hij blijft weigeren om met ons daarover te praten, en ons enige duidelijkheid daarin te verschaffen. Dan is het bestuur daarin heel helder, ook de imam heel helder, dan komt hij niet binnen bij ons.' (prediker Wahid)

De organisaties geven aan liever niet te praten over collegapredikers:

'Ik zeg aan de andere kant ook dat wij het daar moeilijk hebben om daarover te praten want ik vind eigenlijk om zo maar over iemand te praten die niet aanwezig is daar heb ik moeite mee.' (prediker Said)

Roddelpraat wordt niet geapprecieerd binnen de groep. Over predikers waarvan wel duidelijk is vastgesteld dat ze zijn 'afgedwaald', wordt wel openlijk gepraat. Dit is zeker het geval bij de apolitieke prediker Bouchta. Vooral Fawaz Jneid schroomt niet om tijdens zijn publieke optredens namen te noemen van 'afgedwaalde' predikers en 'hypocriete' politici. Toch streven salafistische predikers ernaar om verdeeldheid onderling te voorkomen. Rond 2005 woedden er (voornamelijk op het internet) felle discussies tussen de salafistische facties onderling. De laatste jaren zijn deze discussies in aantal afgenomen en streven steeds meer salafi's naar eenheid in plaats van verdeeldheid. De politiek-salafistische organisaties en predikers treden het meest op de voorgrond door hun meer activistische houding in tegenstelling tot de apolitieke salafi's. Hierdoor is hun publieke profilering prominenter en bepalen zij het gezicht van het salafisme in Nederland. Apolitieke en jihadistische netwerken bestaan echter wel degelijk, echter minder op de voorgrond en soms zijn zij verweven met politiek-salafistische netwerken. Hierdoor wordt de scheidslijn tussen de stromingen erg diffuus.

Die scheidslijn heeft betrekking op ideologische en theologische discussies en is daarom tamelijk theoretisch. In het dagelijks leven in en rondom de salafistische moskeeën is het onderscheid tussen de salafi's meestal nauwelijks merkbaar. Vooral onder de gelovigen zelf is veel onduidelijkheid over wie nu wel en niet 'de juiste weg' bewandelt, volgens de salafistische *manhaj* (methode). De meeste gelovigen laten deze discussie liever over aan de predikers. Maar ook de salafistische predikers zelf zijn soms moeilijk te vangen in een bepaalde stroming. De prediker Remy Soekirman is bijvoorbeeld zowel verbonden aan de salafistische As-Soennah moskee als aan het niet expliciet salafistisch

georiënteerde onderwijsinstituut *Dar al Ilm*³⁷. Hij verzorgt ook lezingen bij moslimorganisaties waar normaliter geen salafistische predikers welkom zijn. We hebben gezien dat de netwerken van predikers van verschillende salafistische stromingen door elkaar heen lopen en dat ook de profielen van predikers die aan één organisatie verbonden zijn, verschillen. Predikers van organisaties onderhouden ook contacten met predikers die zelfstandig te werk gaan. Dit zorgt ervoor dat de predikers niet gemakkelijk te onderscheiden zijn volgens de drie salafistische stromingen. De meeste predikers die in het veldwerk betrokken zijn geweest, zijn verbonden aan organisaties die bij veiligheidsdiensten te boek staan als politiek-salafistisch. De duiding van de predikers is niet altijd gemakkelijk. Waren de discussies een aantal jaren geleden tussen salafi's onderling nog heel fel, de laatste tijd streven salafi's ernaar zoveel mogelijk als eenheid naar buiten te treden. Dit maakt de duiding van hun signatuur lastig. Hoewel de onderzochte salafistische organisaties officieel niet allemaal met elkaar verbonden zijn³⁸, wisselen ze wel onderling predikers uit. Predikers van bijvoorbeeld de El-Fourkaan komen lezingen geven in de As-Soennah moskee en andersom. Ook hier zijn de stromingen (als we de El-Fourkaan moskee als apolitek-salafistisch beschouwen), niet altijd strikt te scheiden als we kijken naar de netwerken van salafistische predikers.

In hoofdstuk 3, 4 en 5 beschrijven we de opvattingen van de predikers uit het veldwerk. Dit zijn predikers die verbonden zijn aan de As-Soennah moskee, de El-Fourkaan moskee en Alfeth, enkele andere predikers van het Comité voor Ahlu-Sunnah in Europa en enkele zelfstandige predikers. Hoofdstuk 6 beschrijft de status van deze predikers onder de gelovigen en bezoekers.

2.4 Salafistische organisaties, internet en geleerden

Netwerken van predikers ontstaan in en rondom de salafistische organisaties. Er worden voortdurend predikers, bezoekers, audiomateriaal en schriftelijk materiaal uitgewisseld. Internet vergemakkelijkt deze circulatie. Naast de moskeeorganisaties geeft het internet dan ook mede de manifestatie van het salafisme in Nederland vorm. Het is een podium voor informatievergaring en -uitwisseling, discussie en vraag-en-antwoordrubrieken. Het digitaal salafistisch materiaal is zeer omvangrijk en divers. Er zijn talrijke vertalingen van boeken, opnames van lezingen en conferenties en You Tube-filmpjes met salafistische inhoud verkrijgbaar.

---

³⁷ De organisatie *Dar al Ilm* biedt cursussen aan over de islam. De inhoud van deze cursussen is niet alleen salafistisch. De salafistische prediker Remy Soekirman is echter wel één van de hoofddocenten van het instituut. Het instituut heeft geen expliciete salafistische signatuur, het is een organisatie van het tweede niveau, zie paragraaf 2.1.

³⁸ Uitgezonderd de As-Soennah moskee, de El Tawheed moskee en stichting ISOOK die deel uitmaken van het Comité voor Ahlu-Sunnah in Europa.

Enkele salafistische organisaties beheren hun eigen website. Al-yaqeen.com is veruit de meest actieve en meest gebruikte officiële website die direct gelinkt is aan een salafistische organisatie. Deze site voorziet niet alleen in basisinformatie over de salafistische islam, maar ook in audiomateriaal van recitaties en lezingen, een vraag-en-antwoordrubriek, mediarubriek, kinderrubriek, column, agenda van lezingen en cursussen en contactgegevens. Al Yaqeen wordt haast elke dag bijgehouden door een groep enthousiaste jongeren van de As-Soennah moskee. De andere officiële sites (zoals al-islam.com) die verbonden zijn aan een organisatie, lijken qua inhoud en opbouw wel op Al Yaqeen maar worden lang niet altijd zo actief *up to date* gehouden. De sites zijn meestal met elkaar verbonden via een link en ze berichten over elkaars activiteiten. Hierbij zijn ook Belgische salafistische websites betrokken. Ook gebruiken salafistische organisaties het chatprogramma Paltalk zodat gelovigen conferenties en lezingen *live* op internet kunnen volgen. Hoewel salafistische organisaties het internet zelf veelvuldig inzetten, waarschuwen ze tegelijkertijd voor het gebruik ervan. Ze hekelen de zogenaamde knip-en-plakislam die ‘onbetrouwbare geleerden of nep-geleerden’ op internet verspreiden. Fawaz Jneid hierover tijdens een conferentie:

‘Een gelovige heeft altijd een sjeik nodig. Kijk uit voor internet, daar staan vaak verkeerde dingen op. Die *paltalkrooms* zijn ook niks, dat zijn de deuren naar het kwaad. Zoek liever algemene plaatsen op om kennis te vergaren, zoals de moskee. Als iemand een baard heeft, betekent nog niet dat hij betrouwbaar is. Neem niet te snel iets aan.’

Remy Soekirman zegt tijdens een workshop ‘Praktische tips bij het vergaren van kennis’:

‘Als iemand Aboe Ahmed heet op het internet dan weet je nog niet of hij betrouwbaar is en de juiste kennis bezit. Niet iedereen die kennis van de islam heeft, heeft ook de juiste kennis.’

De predikers wijzen op het onderscheid tussen geleerden. Ze vinden dat sommige geleerden niet de ‘juiste’ kennis van de islam hebben en de gelovigen daarom op het verkeerde pad kunnen brengen. Toch worden de ‘onbetrouwbare’ geleerden nooit tijdens lezingen en conferenties bij naam genoemd. Ook gelovigen zelf noemen liever geen namen, wegens het verbod op roddelpraat, het gevaar van *fitna*³⁹ en heel vaak omdat ze niet weten wie ze moeten volgen. De meeste gelovigen kunnen niet meer mensen opnoemen dan enkele Saoedische geleerden zoals Utaymien, Ibn Baaz, Fawzaan en enkele anderen. Ondanks de waarschuwingen van de predikers wordt het internet

---

³⁹ *Fitna* betekent in deze context chaos, strijd en verdeeldheid onder de moslims, ontstaan door discussies en het niet in acht nemen van gedragsregels.

toch veelvuldig geraadpleegt. De predikers pleiten overigens niet alleen voor een ‘verstandig’ gebruik van internet, maar ook van boeken.

‘Kijk ook uit voor boeken. Vraag aan ons of het goede boeken zijn. Kijk ook naar de volledigheid. Hoe precies zijn ze in het aanhalen van bewijzen, worden er bijvoorbeeld voetnoten gebruikt. Is het een vertaling van een vertaling van een vertaling, kijk daarbij uit! Ook hier weer is het verstandig om zelf het Arabisch te leren.’ (Remy Soekirman)

Ze propageren een zelfstandige studie van de islam waarvoor het leren van de Arabische taal een voorwaarde is. Het wordt niet geaccepteerd om zomaar iets over te nemen. Blinde navolging (*taqlid*) van geleerden is niet toegestaan. Hun uitspraken moeten altijd met bewijs uit de authentieke bronnen worden geverifieerd. Als zij niet overeenkomstig de bronnen handelen, behoort een gelovige hen niet te volgen, stellen de salafi’s. Ze vinden dat de *shi’a* (sjitische islam) en soefi’s zich schuldig maken aan *taqlid* en bekritisieren deze stromingen dan ook hevig. Er schuilt hierin een paradox: *taqlid* is verboden en tegelijkertijd moeten de eigen predikers, ‘de mensen van kennis’, wel gehoorzaamd worden. Ook moeten ratio en emotie uitgeschakeld worden bij de interpretatie van de islamitische bronnen. Een gelovige moet de tekst altijd letterlijk volgen en deze als onbetwiste autoriteit gehoorzamen.

2.5 Verschillen tussen ‘traditionele’ en salafistische moskeeën

We hebben gezien dat de salafistische organisaties hun ruimtes hoofdzakelijk gebruiken voor religieuze doeleinden, maar ook voor sociale en culturele doeleinden. De moskeeën profileren zich veel meer dan andere islamitische moskeeën als multifunctionele organisaties. Toch presenteren niet alleen salafistische moskeeën zich als multifunctionele organisaties; ook enkele niet-salafistische organisaties doen dat. Maar dit komt slechts in beperkte mate voor. Bijvoorbeeld het fenomeen van ‘telefonische helpdesk’ is niet nieuw en niet typisch voor salafistische moskeeën. Toch bereiken de salafistische centra niet alleen hulpvragers uit de lokale omgeving. Ook mensen die geen bezoekers zijn van de moskee, bellen bijvoorbeeld de As-Soennah moskee vanwege de Nederlandse voertaal van de organisatie en de nationale bekendheid en religieuze autoriteit. Het komt ook voor dat gelovigen bij hulpvragen meerdere moskeeën bellen. Salafi’s doen dat en volgen doorgaans het meest strenge antwoord.

Als de functies van een salafistische organisatie grotendeels overlappen met niet-salafistische moskeeën, waarin verschillen deze dan? Het onderscheidende kenmerk tussen een salafistische en niet-salafistische moskee is dat al deze activiteiten in termen van de *da’wa* geformuleerd worden en het als een religieuze plicht gezien wordt om hier veel tijd en energie in te steken. De

salafistische organisaties blinken uit in bedrijvigheid. Maarten, een niet-salafistische moslimjongen formuleerde het op cynische toon:

‘Elke moskee in Nederland die niet slaapt is een salafistische.’

De As-Soennah moskee ziet een flinke verbouwing tegemoet, waarbij zij hun activiteiten en bezoekersaantallen nog meer kunnen uitbreiden en ook aan de behoefte van de groeiende en enthousiaste groep vrouwen kunnen voldoen. De verbouwing wordt bekostigd met donaties van bezoekers en andere gelovigen. De As-Soennah moskee haalt wekelijks fondsen binnen, bijvoorbeeld tijdens de vrijdagspreek. Ook andere salafistische organisaties wijzen op de noodzaak van donaties en halen regelmatig geld op.

‘Wie een moskee bouwt in de wereld, bouwt een huis in het paradijs.’

Zo luidt een veelgehoorde spreuk, die het goede van *sadaqa*⁴⁰ voor de bouw van een moskee uitdrukt. Er wordt ook *sadaqa* gevraagd aan de bezoekers voor overige zaken die in dienst staan van de *da'wa*.

Naast de bedrijvigheid en missiedrang van deze moskeeën zijn er nog andere factoren waardoor ze zich van andere niet-salafistische moskeeën onderscheiden:

- De percentages jongeren zijn opvallend. Meer dan in andere islamitische organisaties vormen zij een belangrijk aandeel van de bezoekers en de actieve kern, in bestuursfuncties en overige functies als bijvoorbeeld vrijwilliger.
- Het publiek is etnisch zeer divers met een opvallend deel Nederlandse bekeerlingen. Ze zijn relatief gezien een kleine groep, maar zijn vaak erg actief en hebben een belangrijke status in de groep. De bezoekers geven aan zich niet thuis te voelen in zogenaamde traditionele moskeeën, waar een bepaalde etnische groep overheerst. De salafistische organisaties profileren zich als etnisch neutraal en willen aanspraak maken op iedereen. De bezoekers bestaan dan ook uit Turken, Marokkanen, Nederlanders, Oost-Europeanen, Somaliërs, Irakezen, Indonesiërs en Afghanen. De Marokkanen en Nederlanders overheersen echter in aantal en aanwezigheid. ‘Onze islam is bindend’, stelt een Sayyid, een bestuurslid van de As-Soennah moskee. Hij geeft hiermee aan dat het salafisme culturele, etnische en sociale verschillen overstijgt.
- Ze zijn meer op vrouwen gericht. Gelovigen geven aan dat er in ‘traditionele’ moskeeën lang niet altijd ruimte is of altijd toegang is voor vrouwen. Ze noemen deze ‘mannenruimtes’. Ze keuren dit af door het een cultureel gebruik of traditie te noemen. ‘Het is iets van de traditie dat

---

⁴⁰ *Sadaqa* is liefdadigheid bijvoorbeeld door geld te geven. De *zakat* (de verplichte armenbelasting) is ook een vorm van *sadaqa*.

vrouwen alleen achter het aanrecht horen' zegt een bestuurslid van de El Islam moskee. Ook geven gelovigen aan dat andere moskeeën dan de salafistische weliswaar over een vrouwenruimte beschikken, maar dat deze lang niet altijd geopend is en er een actieve vrouwengroep zoals in de salafistische moskee ontbreekt. 'Ik wilde een keer bidden in de moskee om de hoek, en toen moest ik eerst gaan rondbellen voor een sleutel,' verzucht een vrijwilligster van de El-Fourkaan moskee. De salafistische organisaties presenteren zich graag als vrouwvriendelijke moskeeën. Salafistische gelovigen beamen dit. Hoewel buitenstaanders stellen dat imam Fawaz Jneid vrouwenonderdrukking propageert, zien salafi's Fawaz Jneid juist als vechter voor de rechten van de vrouw.

'Door de achterban wordt hij echt op handen gedragen en met name door de vrouwen. Hij is echt een leeuw als het gaat om rechten van de vrouw. Tientallen preken. Dat op een bepaald moment de mannen zeggen nu is het wel genoeg geweest.' (Prediker Wahid)

De salafistische organisaties zijn bijzonder gericht op de behoeftes van de jongeren.

'In andere moskeeën komen ook veel jongeren en mensen krijgen vaak niet de kans om zich te ontwikkelen of mensen kunnen de kennis niet overdragen. In ons bestuur zit één iemand van de eerste generatie, de rest is allemaal tweede generatie. (...) Ze krijgen ook de ruimte om zich te ontwikkelen en mensen uit te nodigen tot de islam en noem maar op en een ander belangrijk punt is dat wij als eerste kan ik wel zeggen met lezingen in het Nederlands kwamen. Dat was uniek. Er was heel veel in het Arabisch te krijgen. Maar op een gegeven moment was er heel veel animo onder de tweede en derde generatie en die spreken helaas geen Arabisch. Dus die waren wel zoekende. Heel Nederland eigenlijk. En ja, toen wij er mee begonnen met lezingen en noem maar op en vertalingen en onze site vraag/antwoord in het Nederlands. De animo is zo groot dat hadden we echt niet verwacht. Als je onze site ziet: duizenden op een dag die erop komen.' (prediker Wahid)

De hoeveelheid salafistisch Nederlandstalig materiaal is zeer groot en bepaalt daardoor de informatievoorziening in Nederland over de islam. Hierdoor is hun positie sterk. De salafistische moskeeën staan verder te boek onder de gelovigen als zeer strenge en rechtlijnige moskeeën, meer dan traditionele moskeeën.

'Je zult bij ons geen uitspraken horen van mensen die mensen naar de wind hangen, rekening houden met wat wil de achterban en daar gaan we nu serveren. Wij hebben een hele duidelijke boodschap. Wij hebben de verkondiging van de islam en die hebben we zuiver te houden.' (Prediker Wahid)

Hiermee plaatsen de organisaties zich tegenover wat zij noemen ‘opportunisten’ en ‘hypocrieten’. Ze keren zich veelal af van het ontvangen van subsidie, tenzij ze overtuigd zijn dat ze geen tot weinig compromissen moeten doen. Naar eigen zeggen financieren zij zichzelf met donaties van de achterban. De organisaties draaien veelal op de welwillendheid van vrijwilligers en de vrijgevigheid van bezoekers met de wekelijkse *sadaqa*. Hiermee willen ze benadrukken dat ze onafhankelijk zijn van politiek en beleid, en profileren zij zich als *grassroots*-beweging. Deze mentaliteit past in de lijn van emancipatoire groeperingen zoals de Arabisch Europese Liga en de verzetscultuur van sommige jongeren. Ze storen zich aan allochtone politici, zoals Ahmed Aboutaleb en Ahmed Marcouch, die volgens hen autochtonen naar de mond praten.

De salafistische retoriek sluit goed aan bij de maatschappelijke onvrede onder sommige jongeren als het gaat over de positie van de islam. Hun bedrijvigheid stilt hun honger naar kennis over de islam. De salafistische predikers en organisaties profileren zich als de vertegenwoordigers van de ‘enige, juiste, echte en zuivere’ islam, tot grote ergernis van sommige moslims die geen salafistische denkbeelden hebben.

In hoofdstuk 6 gaan we verder in op de populariteit van de moskeeën onder gelovigen. Die heeft een relatie met de verschillen ten opzichte van niet-salafistische moskeeën. Maar eerst wordem in het volgende hoofdstuk de opvattingen van de salafistische predikers uitgediept. Wat is de boodschap van het salafisme in Nederland?

Antwoordbox hoofdstuk 2

Hoe is het salafisme in Nederland georganiseerd? (A3)

Er zijn drie organisatieniveaus te onderscheiden:

1. Organisaties met een salafistische signatuur. Dit zijn organisaties die zich expliciet en uitsluitend salafistisch profileren. Denk aan de bekende salafistische moskeeën/organisaties zoals de As-Soennah moskee, El-Fourkaan en ISOOK.
2. Organisaties onder sterke salafistische invloed. Dit zijn organisaties en moskeeën die zich niet expliciet salafistisch profileren, maar die wel intensief verbonden zijn met een organisatie van het eerste niveau. Er worden bijvoorbeeld regelmatig lessen of lezingen gehouden door een salafistische organisatie of er is een salafi die veel invloed heeft in de organisatie.
3. Organisaties onder marginale salafistische invloed. Dit zijn organisaties waar incidenteel een lezing of cursus wordt verzorgd door een salafistische prediker, of organisaties die incidenteel worden bezocht door enkele salafistische bezoekers.

Organisaties van het tweede en derde niveau kunnen zich, afhankelijk van de invloed en samenstelling van het bestuur en de bezoekers, ontwikkelen tot een organisatie van het eerste niveau.

Politiek-salafistische organisaties profileren zich als *da'wa*-centrum. Deze organisaties zien het als hun taak om op alle mogelijke manier hun *da'wa* uit te dragen. Ze proberen door hun gevarieerde activiteiten aanbod moslims van verschillende etnische groepen, van alle leeftijden, zowel mannen als vrouwen, in te wijden in het salafistische gedachtegoed. Lezingen, lessen, conferenties, cursussen, naschoolse opvang en huiswerkbegeleiding worden in het kader van de geloofsleer aangeboden. In sommige salafistische organisaties zijn ook activiteiten waarin religie nauwelijks een rol speelt, maar die wel conform de salafistische gedragsregels worden geregeld, zoals de ruimtelijke scheiding van mannen en vrouwen. Denk aan taallessen en voorlichtingsmiddagen.

Salafistische moskeeën fungeren als vraagbaak en klankbord. De salafistische organisaties voorzien in antwoorden op religieuze vragen van gelovigen. Salafistische organisaties leggen een claim op de 'ware en juiste islam'. Hun uitleg van de islam, dat wil zeggen de salafistische islam, beschouwen zij als bron van hun autoriteit. In sommige salafistische organisaties worden informele (soms polygame) huwelijken gesloten.

Hoe ontwikkelen de verschillende stromingen zich op praktisch gebied? (B6)

De politieke salafi's zijn het meest prominent aanwezig in het salafistische landschap. Aполitieke en jihadistische salafi's onttrekken zich meer aan de openbaarheid. De salafistische stromingen zijn niet duidelijk omlijnd in de praktijk. De informele netwerken van predikers zijn veelvormig en ontstaan op verschillende niveaus (lokaal, nationaal, internationaal). Soms zijn apolietieke en politieke predikers en meer jihadistisch georiënteerde salafistische predikers verbonden in een informeel netwerk dat lezingen organiseert. Sommigen willen absoluut geen samenwerking met andersgezinde salafi's. Organisaties werken veel samen en zijn vaak alleen formeel van elkaar gescheiden. Internet is een belangrijk middel in hun werkwijze, hoewel ze ook waarschuwen voor het medium, omdat het hun positie kan ondermijnen. De organisaties verschillen in hun maatschappelijke en politieke koers. De één vermijdt het publieke debat en/of samenwerking met niet-salafistische partners, terwijl de ander deze contacten bewust inzet om de salafistische invloed te vergroten. Ook is er verschil in de manier waarop predikers preken. Sommigen zijn meer politiek geëngageerd en spreken in felle bewoordingen. Aполitieke predikers houden politieke onderwerpen over het algemeen buiten hun preken. Maar ook sommige politieke salafi's vinden dat politiek niet per se in de moskee thuishoort. Politieke salafi's zijn meer geneigd om compromissen te sluiten met hun omgeving dan apolietieke en jihadistische salafi's.

Hoe uit het salafisme zich organisatorisch en ideologisch in het nieuwe da'wa-gebied Roermond? (A7)

Hoewel het salafisme dat zich manifesteert in kleinere provinciesteden zoals Roermond, in contact staat met de grote salafistische centra zoals de As-Soennah moskee in Den Haag, zijn het geen exacte kopieën. De preken kunnen politieker en feller zijn omdat er ook predikers optreden die in de grote centra niet (of niet meer) welkom zijn. Ze zijn vrijer in hun uitingen omdat ze minder in de publieke belangstelling staan. Er is daardoor minder sociale en politieke controle op de inhoud van de boodschap en de activiteiten. Net als in andere gebieden vormen predikers informele netwerken en prediken zij in moskeeën/organisaties in Limburg en Brabant, maar ook soms verder weg. Hoewel de samenwerking met, en communicatie tussen, de directe niet-salafistische omgeving en de 'oudere' salafistische organisaties ook vaak moeizaam verloopt, is deze bij de nieuwere organisaties uitermate problematisch. Kleinere steden hebben vaak ook minder ervaringen en hebben nog weinig netwerken met allochtone organisaties in het maatschappelijke middenveld.

Waarin onderscheiden salafistische organisaties zich van andere islamitische organisaties? (A4)

- Salafistische organisaties hebben een sterke missiedrang, de *da'wa* staat centraal in hun bijna onuitputtelijke bedrijvigheid. Ze profileren zich meer dan anderen als multifunctionele organisaties.
- Ze voorzien in de behoefte van een groep moslims, vooral jongeren, die hongerig zijn naar bronnen van (Nederlandstalige) islamitische kennis. Salafistische organisaties overheersen in het aanbod van islamitische kennis in Nederland. Ze profileren zich als de informatieverstrekkers van de gepercipieerde 'zuivere' islam. Salafi's leggen een claim op hun interpretatie van de islam en sluiten andere interpretaties uit. Gelovigen zijn zich niet altijd bewust van het salafistische karakter van deze bronnen. Predikers zijn enorm bedrijvig in het organiseren van activiteiten zoals cursussen, lezingen en conferenties waar Nederlands vaak de voertaal is, de (enige) taal die vele moslimjongeren machtig zijn.
- Salafistische organisaties stellen ook voor vrouwen ruimtes beschikbaar en organiseren activiteiten voor hen. Sommige activiteiten zijn alleen voor vrouwen. Jongeren zijn in tegenstelling tot 'traditionelere' moskeeën oververtegenwoordigd, ook in de besturen.
- De organisaties zijn niet etnisch georiënteerd (zoals veel niet-salafistische islamitische organisaties). Zowel de bestuursleden als de bezoekers zijn etnisch divers.

Hoofdstuk 3 - Geloofsopvattingen nader bekeken

In de hoofdstukken 3 tot en met 5 werken we de verschillen in religieuze en gerelateerde maatschappelijke en politieke opvattingen van de salafistische predikers uit. Het betreft hier alleen de predikers die in het veldwerk⁴¹ betrokken zijn geweest, dus vooral degenen die verbonden zijn aan de As-Soennah moskee in Den Haag, de El-Fourkaan moskee in Eindhoven en de jongerenorganisatie Alfeth in Roermond. Ook enkele andere salafistische predikers komen aan bod. We vermelden het wanneer het om een opvatting gaat van iemand die kritiek uit op de organisaties die hoofdlocatie waren van het onderzoek, van iemand die onafhankelijk te werk gaat of die een opvatting ventileert die kenmerkend is voor de jihadistische of apolitieke tak van het salafisme. De termen ‘predikers’ of ‘salafi’s’ in deze tekst verwijzen alleen naar de predikers die in het veldwerk betrokken zijn geweest.

Vragen hoofdstuk 3

- Wat kenmerkt de salafistische geloofsopvattingen? (A1)
- Wat zijn de opvattingen van belangrijke predikers? (A2)
- Welke wervingsactiviteiten ontplooiën salafisten? (A5)

Op basis van het veldwerk geven we in dit hoofdstuk een uiteenzetting van de verschillende interpretaties van de salafistische geloofsopvattingen, zoals deze zich in de moskeeën manifesteren. Ook schetsen we aan welke onderwerpen en opvattingen de meeste aandacht wordt besteed tijdens de activiteiten en die de predikers dus het belangrijkste vinden.

In het salafisme staan drie zaken centraal die voortvloeien uit de salafistische methode. Ten eerste wordt het onderwijs en daarmee samenhangende opvoeding belangrijk geacht om de gewenste samenleving te realiseren. Ten tweede staat het ‘juiste gedrag’ conform de ‘juiste’ islam centraal. Ten derde draait het om het concept *da’wa* (uitnodigen tot Gods woord). De salafi’s interpreteren de *da’wa* breed en dit speelt een doordringende rol in hun religieus activisme. Deze drie centrale punten worden in paragraaf 3.1 tot en met 3.3 behandeld. Hoe interpreteren de salafistische predikers ‘kennisvergaring’, ‘goed gedrag’ en ‘*da’wa*’? Het hoofdstuk eindigt in 3.4 met een uiteenzetting van hoe salafistische predikers zichzelf definiëren. De

---

⁴¹ De veldwerker heeft deze predikers geïnterviewd, informeel gesproken, lezingen van predikers bijgewoond en/of publicaties en video-/geluidsopnames van deze predikers bestudeerd.

zelfdefinitie bepaalt hun beleefde groepsidentiteit en hun definitie van ‘de ander’.

3.1 *Salafistische educatie: het belang van kennisvergaring*

De predikers van de onderzochte centra leggen sterk de nadruk op de noodzaak van de vergaring van kennis van de salafistische geloofsleer. Salafi's noemen dit altijd kortweg ‘kennis’. In een salafistische context verwijst ‘kennis’ dus naar salafistische interpretaties van de islam. Zij claimen deze interpretatie als zijnde de enige ware islam; deze wordt voorgesteld als de enige waarheid en dus de enige ware kennis. Andere vormen van kennis, zoals wetenschappelijke kennis, berusten in deze visie niet op de waarheid. Deze moskeeën zijn in vergelijking met andere islamitische organisaties buitengewoon actief in het organiseren van cursussen, lezingen en *dawra's* (conferenties). Tijdens deze activiteiten komen uiteenlopende onderwerpen aan bod. De kernconcepten van de salafistische geloofsleer komen bij elk onderwerp in verschillende mate naar voren. Hoewel het bezoeken en geven van lezingen wordt aangemoedigd, is vooral het belang van het volgen van lessen benadrukt. Lezingen volgen wordt gezien als een vorm van aanbidding (*ibada*) van Allah. Ook is het een onderdeel van de *da'wa* om moslims te onderwijzen en ‘kennis’ bij te brengen. Het idee is dat *tarbiyah* (onderwijs en opvoeding in het kader van de ‘zuivere’ islam) en *tasfiya* (geloof zuiveren van gewoonte en traditie) een ‘heropvoeding’ van de *umma* tot stand zullen brengen⁴².

Maatschappelijke problemen worden in hun ogen veroorzaakt door onwetendheid en foute ‘kennis’ over de islam en een zwakke *iman* (innerlijk geloof). *Tarbiyah* van de moslimgemeenschap zal zorgen voor meer geluk in dit leven en in het hiernamaals, stellen salafi's. Ze zien de islam als een oplossing voor alle problemen. De onwetendheid wordt volgens de salafi's veroorzaakt door een gebrek aan ‘kennis’ van de Koran en de Sunna en een slechte beheersing van de Arabische taal. Er wordt in de centra sterk de nadruk gelegd op de noodzaak de Arabische taal te kennen. Dit wordt immers gezien als sleutel tot ‘kennis’ van de islam. Niet alleen de Koran is in het Arabisch geschreven, ook belangrijke andere bronnen zijn dat. Wie het Arabisch kent, geniet aanzien in de groep. Onderbouwing van stellingen met behulp van citaten en *dalil* (bewijs uit ‘betrouwbare’ bronnen) is de enige geaccepteerde argumentatie, vinden de salafi's. Argumentatie op basis van logische redeneringen wordt niet getolereerd. Het logische verstand van de mens is immers beperkt en beïnvloed door emoties en driften, en gevoelig voor influisteringen van de *shaitan* (duivel), stellen de predikers. Omdat de Koran in

---

⁴² De salafistische principes van (her)opvoeding via kennisvergaring en zuivering worden soms expliciet benoemd in de benamingen van salafistische organisaties, bijvoorbeeld het Instituut voor Opvoeding en Educatie en de Islamitische Stichting voor Opvoeding en Overdracht van Kennis (ISOOK).

het Arabisch als de oorspronkelijke bron en het letterlijke woord van God wordt gezien, is elke vertaling slechts een ‘interpretatie van de betekenis’ en dus minderwaardig.

Naast de taal wordt kennis over de islam ook erg belangrijk gevonden. Het vergaren van ‘kennis’ over de ‘juiste’⁴³ islam is een manier om dichterbij een ideale samenleving te komen, het is een vorm van *da’wa*. De tegenhanger van deze ideale samenleving is de wereld van de zogenaamde *jabiliyya* (onwetendheid). Qutb introduceerde een aanvullende betekenis van de term. Hoewel dit islamitische concept oorspronkelijk de benaming is voor pre-islamitische maatschappijen, gebruiken de salafi’s de term om de onvolmaaktheid van de *umma* op dit moment aan te geven en de onvolmaaktheid van de moderne tijd die zij ervaren.

Kennis (*ilm*) en onwetendheid (*jabiliyya*) worden gebruikt als elkaars tegengestelden, het goede en het slechte. Met het gebruik van deze dichotomieën onderstrepen de salafi’s de verhevenheid van de ‘juiste’ islam. In maatschappijen van *jabiliyya* heerst immoraliteit en *shirk*. De onwetendheid onder de moslims en hun gebrek aan praktisering is de oorzaak van de slechte status van de islam. Alleen opvoeding van de *umma* zal voor verbetering zorgen op religieus, cultureel, sociaal, politiek en economisch vlak, aldus de salafi’s. Traditioneel wordt de islam als een verlichting gezien in de duistere periode van *jabiliyya*. Zo gebruiken de salafi’s de term in hun eigen context. De ‘juiste’ islam zal de huidige maatschappij met al haar dwalingen verlichten, geloven ze. Daarbij is het de bedoeling dat hetgeen gehoord wordt ook gepraktiseerd moet worden in de ogen van de salafi’s.

Het belang van onderwijs en andere vormingsactiviteiten wordt dus in het kader van de *da’wa* en als aanbidding van Allah gezien. De gedachte is dat de moslim *hasanat* verdient bij het bezoeken van deze activiteiten. Toch vinden de predikers het niet voldoende om sec aan de activiteiten deel te nemen. Ze leggen sterk de nadruk op de leermomenten die moeten doorklinken in het dagelijks leven van de gelovigen. Ze verwachten dat ze de ‘kennis in daden omzetten’. De predikers benadrukken dat onderwijsactiviteiten en lezingen om Allah te aanbidden, met de ‘juiste’ intentie gevolgd moeten worden.

---

⁴³ Wellicht ten overvloede: steeds als we in de tekst het woord ‘juist’ gebruiken (bijvoorbeeld ‘juiste’ islam, ‘juiste’ kennis, ‘juiste’ gedrag), dan bedoelen we hiermee de betekenis die salafi’s zelf aan het woord ‘juist’ geven. ‘Juist’ betekent volgens salafistische jargon, al datgene dat conform de salafistische methode ‘juist’ is. Het woord moet dus gezien worden als een *native term*. Ook alle andere woorden die tussen aanhalingstekens staan, zijn *native terms*, dat wil zeggen woorden zoals salafi’s die gebruiken en interpreteren, zoals bij het woord kennis wanneer het een salafistische betekenis betreft.

Omdat ‘kennis’ van de ‘juiste’ islam belangrijk is in het salafisme, hebben zogenaamde ‘leerlingen van de islam’ een bijzondere positie. De salafistische centra proberen binnen hun vermogen zoveel mogelijk leerlingen te trekken. Sommige centra hebben meer vraag dan aanbod, waardoor er wachtlijsten ontstaan. Het onderwijs wordt in het belang gezien voor de gelovige op individueel niveau, maar er wordt (soms stilzwijgend) verwacht dat de kennis die de gelovige opdoet ook actief wordt uitgedragen. ‘Mensen met de juiste kennis’ zijn geschikt om *da’wa* te doen volgens (politieke) salafi’s, door bijvoorbeeld advies (*nasiba*) te geven aan andere moslims of door zelf lessen en lezingen te organiseren. Sommige gelovigen voelen zich hierdoor erg aangesproken; het kan hun positie binnen de groep immers verbeteren. Het Instituut voor Opvoeding en Educatie biedt specifieke *da’wa*-cursussen aan. Sommige jongeren geven hun studie ervoor op om deze intensieve lessen te kunnen volgen. Iemand die aan *da’wa* doet, wordt *da’i* genoemd. Sommige apolitieke salafi’s hebben kritiek op deze gang van zaken. Ze vinden dat sommigen te snel deze taak krijgen toebedeeld. Zij vinden dat *da’wa* de nodige kennis en ervaring vereist; een moslim die pas een paar jaar aan het leren is, kan dat nooit. Binnen de niet-salafistische islam in het algemeen wordt *da’wa* veel enger uitgelegd, en is deze taak alleen bestemd voor religieuze voorgangers zoals de imam.

Veel salafi’s beleven het doen van *da’wa* als een belangrijke verplichting binnen hun islam. Ook al wordt het als een belangrijke taak gezien als iemand zich verdiept in de islam en zich met ‘kennis’ verrijkt, toch heerst er een cultuur van bescheidenheid onder salafi’s onderling. Gelovigen vinden het moeilijk om over de islam te praten. Ze vinden dat ze niet genoeg ‘kennis’ hebben en verwijzen een vragensteller liever naar geleerden of drukken een boek in je hand. Als ze stelling nemen over de islam doen ze dit aan de hand van verzen uit de Koran of overleveringen van Mohammed en de metgezellen, vaak gecombineerd met de uitdrukking *allahu a’lam*, God weet het het beste. Ze zullen nooit een stelling over de islam beginnen met de woorden: ‘ik vind’ of ‘ik denk’. Het idee is dat alleen God bepaalt wat waarheid is. Via de ‘betrouwbare’ bronnen is deze waarheid kenbaar, niet door menselijke overwegingen en gedachten. De menselijke rede wordt niet toereikend bevonden om de goddelijke waarheid te kennen en te begrijpen. Sommige lezingen worden door predikers afgesloten met de woorden:

‘Ik hoop dat Allah mij vergeeft, dat wat ik fout heb gezegd.’

‘Alles wat ik goed heb gezegd is van Allah, alles wat ik fout heb gezegd is van mij of de *shaitan*.’

Ook hiermee wordt aangegeven dat de mens niet de waarheid kan spreken, maar alleen God. De kennis die een mens kan hebben, schiet altijd tekort. Veel salafi’s stellen dan ook:

‘In de islam ben je nooit klaar met leren.’

Met deze uitspraak illustreren ze de noodzaak van het intensief volgen van onderwijs, de nederigheid van de mens en de grootsheid van Allah. We hebben gezien dat de salafi's het opdoen van ‘kennis’ veel gewicht geven. ‘Kennis’ is in salafistische context altijd een synoniem voor salafistische interpretaties van de islam. Ze zien het als taak van elke moslim. Ze vinden dat deze ‘kennis’ uiteindelijk wel moet uitmonden in gedrag; de ‘kennis’ moet gepraktiseerd worden. Ze geloven dat het gedrag en de intentie (*ikhlās*) van de gelovige uiteindelijk doorslaggevend is op de dag des oordeels, als elke mens getuigenis moet afleggen voor zijn daden.

3.2 Salafistische gedragsvoorschriften: het ‘juiste’ gedrag in deze wereld en het hiernamaals

De salafistische predikers vinden het de taak en de verplichting van elke moslim om allereerst kennis te vergaren om vervolgens deze kennis om te zetten in gedrag. Ze zien de islamitische gedragscodes die volgens hen voortvloeien uit de islamitische bronnen, als een verplichting. De predikers uiten regelmatig hun frustratie over het niet nakomen van de gedragsregels onder moslims. Ze vinden dat de gelovigen zouden moeten doen wat de boeken hun opdragen.

‘We weten dat we de boeken hebben maar we doen er niks mee. Het is als een dier die dorst heeft, die niet drinkt terwijl het water op zijn rug draagt.’ (Abu Mos’ab⁴⁴)

‘Teder van ons heeft thuis wel een kast staan, die over de hele oppervlakte bedekt is met boeken. Maar als datgene in die boeken niet naar daden wordt vertaald, dan kan je beter die boekenkast maar verbranden.’ (Abu Ismail⁴⁵)

In deze paragraaf wordt uitgelegd waarom de salafi's zo'n waarde hechten aan het nakomen van de islamitische leef- en gedragsregels. Mohammed wordt voorgesteld als iemand die de boodschap van Allah in perfectie in gedrag vertoonde. ‘Wees een wandelende Koran’, is een veelgebruikte uitdrukking. Salafi's benadrukken de noodzaak de islam uit te dragen via het ‘goede gedrag’. Het laten zien van het ‘juiste gedrag’ wordt wederom gezien als een vorm van *da'wa*. Door aan de islamitische leefregels vast te klampen zal er vanzelf een positiever beeld ontstaan over de islam, denken de salafi's. Ze houden ervan verhalen te vertellen over bekeringen die in hun ogen op wonderlijke wijze

---

⁴⁴ Lezing Abu Mos’ab ‘Onze noodzaak naar de juiste gedrag’.

⁴⁵ Lezing Abu Ismail ‘Het omzetten van kennis naar daden’. <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/mediatheek/rm.php?id=31&teller=n>.

hebben plaatsgevonden, enkel en alleen door het 'nobe' gedrag te zien van een moslim. Zo gaat het verhaal dat iemand zich bekeerde omdat hij een moslim '*bismillah*' (in de naam van God) hoorde zeggen, voordat hij begon te eten. Een ander voorbeeld is het verhaal dat iemand moslim werd toen hij een moslim zag die met de rechterhand at⁴⁶. Het idee is dat zo'n klein gedragsverschil vragen kan oproepen bij ongelovigen. Salafi's geloven dat als mensen het 'goede' gedrag zien, zij zich afvragen wie hen tot dat gedrag heeft geleid. Het antwoord is simpel voor salafi's: de islam of Allah leidt hen daartoe.

Het 'goede' gedrag dient meerdere doelen volgens de predikers: het is een uitnodiging naar de islam, het is een manier om Allah te aanbidden, en het middel om het paradijs te bereiken. 'Goed gedrag' is gedrag dat voortvloeit uit de normen en waarden van de islam en dan met name zoals het gedrag was van Mohammed en zijn metgezellen. Als algemene voorbeelden worden dan genoemd: gehoorzaam zijn aan je ouders, rechtvaardig zijn, je buren goed behandelen, de islamitische kleding, voedsel en reinheidsvoorschriften naleven en Allah regelmatig gedenken. Vele lezingen worden gewijd aan het onderwerp *akhlaq* (goede eigenschappen en gedrag/ethiek). De salafi's stellen dat het gedrag van de 'echte' moslims het meest nobel, rechtvaardig en beschaafd gedrag is. Daarom zijn de salafi's ervan overtuigd dat een terugkeer naar de islam alleen maar ten goede kan komen van de Nederlandse maatschappij. Het idee is dat de 'zuivere' islam de gelovigen tot bewuste mensen maakt, die met veel zorg en inzet kunnen bijdragen aan maatschappij, mens en natuur. Niet zelden worden andere mensen neergezet als onbeschaafde mensen.

'De enige manier om een verheven positie te krijgen is door het geloof en dat zijn dus de juiste gedragingen.' (Abu Mos'ab⁴⁷)

Juist het 'verlaten van de islam' heeft grote problemen veroorzaakt, vinden ze. Ze zien het volgen van de 'juiste' islam als de oplossing van alle maatschappelijke en persoonlijke problemen. Salafi's vinden dan ook dat ze deel uitmaken van een emancipatiebeweging van mondige en bewuste moslims die geen genoegen nemen met 'tweederangsburgerschap'. Ze vinden dat overlast van bijvoorbeeld hangjongeren ten onrechte wordt toegeschreven aan de islam. Ze stellen dat juist het tegenovergestelde waar is. 'De islam zal tot heropvoeding van de *umma* leiden.' Vooral politieke salafi's zoeken het publieke podium op om deze maatschappijkritische opvattingen kenbaar te maken. Apolitieke salafi's willen zich op geen enkele manier met de politiek en het debat bemoeien in Nederland. Wel kunnen ze actief betrokken zijn in het maatschappelijk middenveld, bijvoorbeeld in het jongerenwerk of opbouwwerk.

---

⁴⁶ Het artikel 'Ik at met rechts en de ober werd moslim!' <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/bibliotheek/artikel.php?id=26&zoek=niet-moslims>.

⁴⁷ Lezing Abu Mos'ab 'Onze noodzaak naar de juiste gedrag'.

Het praktiseren van de ‘juiste’ islam zal je niet alleen een succesvol en gelukkig leven opleveren in deze wereld, het zal je ook beschermen tegen de bestraffingen van de hel, geloven de salafi’s. Het uiteindelijke en belangrijkste doel van de salafi’s is paradijs te bereiken. De poorten van dit paradijs zal je alleen betreden als je genoeg goede daden hebt verricht in het wereldse bestaan. De dood en het hiernamaals zijn veelvoorkomende onderwerpen tijdens de activiteiten. In het doen van *da’wa* worden vaak de verschrikkingen van de hel en de eenzaamheid in het graf aangehaald om mensen te doen inzien dat ze hun leven moeten beteren. Ook wordt benadrukt dat de dood dichtbij is. Daarom vinden ze het noodzakelijk om zo snel mogelijk goede daden te verrichten zodat ze *hasanat* (beloning in de vorm van punten) kunnen verdienen. Goede daden vergroten de kans op een plek in het paradijs, je krijgt *hasanat* voor het goeds dat je in je aardse leven verricht. Elk moment van de dag kan je door een auto overreden worden of getroffen worden door een ernstige ziekte en is het dus te laat om genoeg *hasanat* binnen te halen, stellen ze. Het aardse leven wordt voorgesteld als een moment van beproeving. Als de gelovige de beproevingen doorstaat, dan verdient hij of zij beloning middels *hasanat*, en bij voldoende *hasanat* op basis van ‘goed gedrag’ en de ‘juiste intentie’ maakt de gelovige kans op een plek in het paradijs.

Hasanat hangt sterk samen met de indeling van gedrag op basis van de islamitische rechtsleer (*fiqh*). Er zijn vijf categorieën: *fard* (verplicht), *sunna* (aanbevolen), *halal* (toegestaan/neutraal), *makruh* (afkeurenswaardig) en *haram* (verboden). De salafi’s hebben de neiging om alles op basis van deze terminologie te benoemen. Het salafisme wordt ook wel onder niet-salafistische moslims de ‘*halal-en-haram-islam*’ genoemd. Niet-salafistische moslims storen zich aan de strengheid waarmee de islamitische bronnen worden uitgelegd. Sommige salafi’s gaan zover, vinden ze, dat als iets niet in de bronnen wordt genoemd het per definitie *haram* is. Salafi’s spreken dit zelf vaak tegen door aan te geven dat ze altijd met *dalil* (bewijs) spreken en ook het gebruik van moderne technieken en uitvindingen toestaan. Hoe dan ook, onder sommige salafi’s is het taalgebruik doorspekt met deze termen. Ook de vragen-antwoordsessies zijn meestal zo ingedeeld. De salafi’s vinden deze categorisering een duidelijke richtlijn voor de gelovige. De categorieën lijken weliswaar een rigide stelsel, toch is er over bepaalde onderwerpen meningsverschil onder moslimgeleerden. Waardoor het aan de gelovige is om een keus te maken. Met de uitdrukking *allahu a’lam* (God weet het beter, het best) geven de salafi’s aan dat de mens nooit de bezitter kan zijn van de ‘juiste regelgeving’ bij een meningsverschil tussen geleerden. Met dit principe hangt het verbod op *taqlid* (blinde navolging) samen, bijvoorbeeld als het een kritiekloos volgen is van een bepaalde rechtsschool. Ook geven sommige predikers aan dat de categorieën soms aangepast moeten worden aan de

maatschappelijke context. Dit gebeurt volgens het principe van *urf* volgens de *fiqh*, dat wordt uitgelegd als de gewoonte van een samenleving⁴⁸.

Het verdienen van *hasanat* wordt vaak in economische termen uitgelegd, als een simpele handelsovereenkomst tussen de keuze voor het slechte of goede gedrag. Het goede gedrag wordt voorgesteld als de meest winstgevende route. Maar ook als de meest ‘natuurlijke’ en logische overweging.

‘Ver kies dus geen wereldse zaken boven Allah. De *dunya*⁴⁹ is als een stinkende oude vrouw. Als je het wereldse volgt dan lijkt het alsof je haar toehapt terwijl je neiging is om haar te spugen.’ (Suhayb Salam⁵⁰)

De beloning en bestraffing van de gelovige op basis van zijn gedrag bepalen hoe zijn of haar hiernamaals eruit zal zien. De wereld wordt dus als een middel beschouwd om het paradijs te kunnen binnentreden. Daarmee is de wereld tijdelijk en het hiernamaals eeuwig. Het leven op aarde wordt veelal aangeduid met het Arabische woord voor wereld, *dunya*. De *dunya* moet voor de gelovige ondergeschikt zijn aan het streven naar een goed bestaan in het hiernamaals. Gelovigen wordt ingeprent dat er geen waarde gehecht moet worden aan alles wat de *dunya* voortbrengt. Alle wereldse en materiële zaken zijn immers tijdelijk en onderhevig aan de tand des tijds. De salafi’s vinden het verspillend om te veel tijd en energie in wereldse zaken te steken. Ze streven een zo sober mogelijk bestaan na, waarin geneugten een vorm zijn van het overgeven aan begeertes. Verspilling en gehechtheid aan wereldse zaken zien ze als een ‘poort naar zonden’. Te veel hechten aan materie kan uiteindelijk leiden tot het najagen van emoties en begeertes en zelfs leiden tot vormen van *shirk*, de grootste zonde volgens de salafistische geloofsleer. Grote zondes worden omgeven door kleine zondes, stellen salafi’s. De gelovige moet materiële zaken alleen belangrijk vinden als die bijdragen aan het uitdragen van de islam en het verdienen van *hasanat*. Zoals Abdul Jabbar het tijdens een lezing uitdrukt:

‘Deze *dunya* is slechts een voertuig naar *janna*.’⁵¹

De afwijzing van materialistische en existentialistische levensvisies wordt uitgedrukt met het gebruik van de term *ghuraba*’ (vreemdeling) als een zelfdefinitie. ‘Wees als een vreemdeling in deze wereld, als een voorbijtrekkende reiziger’, wordt vaak gezegd tijdens de activiteiten. De bijzondere positie van de salafi’s in de maatschappij wordt vaak geïllustreerd met het begrip *ghuraba*’. De term vindt zijn oorsprong in de volgende *hadith* en komt regelmatig voor in de salafistische retoriek:

---

⁴⁸ In hoofdstuk 7 gaan we verder in op de omgang met deze gedragscategorieën onder gelovigen.

⁴⁹ *Dunya* betekent wereld.

⁵⁰ Lezing ‘De verheven ambitie’ door Suhayb Salam.

⁵¹ ‘Deze wereld is slechts een voertuig naar het paradijs’.

‘Abu Hoerayrah heeft overgeleverd dat de boodschapper van Allah (vrede zij met hem) zei: “Islam is (als een) vreemd(e) begonnen en zal (later als een) vreemd(e) worden, net zoals hij begonnen was. Toba (geluk en blijde tijdingen) zij dan met de vreemdelingen!”.’ (Moeslim)⁵²

Soms krijgt de term ook een expliciet politieke betekenis. Vooral in jihadistische groeperingen staat het concept *ghuraba*’ centraal. Het rechtvaardigt de zonderlinge positie van de *mujahidin*. Hoewel de positie van de *ghuraba*’ een zekere afzondering van de wereld inhoudt, zetten de salafi’s zich wel af tegen een heremitisch bestaan. De gelovige moet wel degelijk deelnemen aan de maatschappij zolang hij de gedragscodes maar in acht neemt, vinden salafi’s. De salafi’s benadrukken dat een kloosterbestaan verboden is in de islam. Ze zoeken naar een middenweg tussen een geassimileerd (lees: ongelovig) bestaan en een compleet gesegregeerd bestaan. De (a)politieke salafi’s zetten zich hiermee af tegen jihadistische groepen die zich wel expliciet afzonderen en een zeer geïsoleerd bestaan leiden. Maar ook zetten zij zich af tegen de zogenaamde ‘assimilatiepolitiek’. Ze benadrukken vaak hun recht op vrijheid van godsdienst, hun recht op het ‘anders-zijn’.

Het praktiseren van de islam en daarmee de aanbidding van Allah staat volgens de salafi’s altijd op de eerste plaats. Nooit zullen wereldse zaken voor moeten gaan, vinden ze. Ook als het om dagelijkse verplichtingen zoals werk en studie gaat, is de islam altijd belangrijker. Vooral de prediker Suhayb Salam is daar heel duidelijk over. Hij herhaalt regelmatig in zijn publieke optredens dat de mens enkel en alleen geschapen is om Allah te aanbidden. Hij vindt dat alles in dienst moet staan daarvan.

‘Elk mens, niet alleen de moslim, is slechts gekomen om God te dienen. Niet om te werken, niet om te studeren. Want werk dat doe je, je krijgt inkomen. Vervolgens ga je sterven. Je krijgt geld. Bij het sterven laat je dat allemaal achter. Wat neem je mee? Je godsdienst. Heb je goed gedaan of heb je het niet goed gedaan? Heb je de juiste keuzes gemaakt of heb je niet de juiste keuzes gemaakt? Maar dat betekent niet dat je werk en studie moet stoppen. Of als een monnik in een klooster moet gaan of alleen in een moskee gaan zitten en God moet aanbidden. Dat is niet zo. Kijk, de islam brengt ook gematigdheid en balans in het leven van de mens, waarbij werk, studie, eten en drinken middelen zijn om een hoofddoel te dienen en dat is de aanbidding van God. Dat is algemeen bekend bij elke moslim. Als iemand dan bij hem komt en zegt: wat kies je dan de islam of je baan? Dan heeft die persoon eigenlijk zijn positie bij de moslims gewoon verworpen. Want elk moslim weet, hij kan niet kiezen voor een baan in plaats van de islam.’ (prediker Abdullah)

---

⁵² Deze *hadith* werd op de homepage van Al Yaqeen gepresenteerd. Ook wordt de *hadith* voorgedragen in lezingen en videomateriaal.

Steeds weer wordt benadrukt dat een gelovige na zijn dood alleen datgene overhoudt wat hij of zij heeft opgebouwd aan ‘dadens van aanbidding’; materieel bezit zal niet ter zake doen op de Dag des Oordeels, geloven ze. De predikers van de As-Soennah moskee stellen weliswaar de islam ook voorop, maar zien ook de noodzaak in van wereldse bezigheden. Ze zijn in bepaalde zaken pragmatischer dan andere predikers zoals Suhayb Salam. Ze vinden dat wereldse bezigheden (zoals werk en studie) kunnen bijdragen aan de *da’wa* en de versterking van de *umma*. Wel stellen ze duidelijk grenzen in de aard van deze bezigheden. Ze moeten in dienst staan van de aanbidding van Allah, vinden de salafi’s. Door vast te houden aan de islamitische regels kunnen gelovigen echter voor dilemma’s komen te staan, bijvoorbeeld wanneer een studie of werk niet correleert met deze regels. Hoofdstuk 4 gaat verder in op de visie die verschillende predikers hebben op de positie van de salafistische gedragscodes in de Nederlandse context. Hun interpretatie van de plaats van het wereldse en hun perceptie van de huidige tijd komt ook tot uitdrukking in hun beoordeling van zogenaamde ‘verkeerde rolmodellen’ en de waarde die ze hechten aan het leven van Mohammed en zijn metgezellen.

‘Dit pad is het pad van de groten, van de geweldigen. De boodschappers van Allah: waren zij dansers, artiesten? Nee, dat waren zij niet. Dat zijn onze idolen, onze voorbeelden. En niet van der Laar en Beckham en dergelijke. (...) Als jij denkt aan van der Vaart, van Basten, gedenken ze jou? Weet dat Allah jou altijd gedenkt.’ (Suhayb Salam⁵³)

Metgezellen als rolmodellen

De Sunna heeft een centrale, zeer belangrijke betekenis voor de salafi’s. Het leven van Mohammed en zijn metgezellen wordt als ideaaltypisch afgeschilderd. Veel lezingen gaan over de ‘nobeles’ en ‘rechtschapens’ karakters van Mohammed en zijn eerste volgelingen. Ook wordt er lesgegeven over de biografie van deze personen. De levens van deze ‘vrome voorgangers’ moeten worden nagebootst, vinden de salafi’s, het liefst tot in detail. Ze worden als voorbeeld genomen en zelfs als idolen, om jongeren aan te spreken. In deze context worden personen die gewoonlijk door jongeren worden geïdealiseerd, voorgesteld als de verkeerde personen om te volgen. De predikers ridiculiseren moderne rolmodellen en zetten zich af tegen de moderne cultuur, die zij beschouwen als oppervlakkig amusement waar losbandigheid en uiterlijk vertoon hoog in het vaandel staan.

‘Ik smacht naar personen zoals de *sahaba*. Ik denk dat we in deze tijd, de tijd waarin wij leven, waarin eigenlijk de islam moeilijke tijden moet doormaken personen nodig hebben die ons doen denken aan de metgezellen. En het kan, het is mogelijk. Als ik eigenlijk een verschil mag noemen tussen ons en de *sahaba*. Als hun wat werd verteld dan zeiden ze (...) ‘We hebben gehoord en we gehoorzamen’. Direct, direct. Wij

---

⁵³ Lezing ‘De verheven ambitie’ van Suhayb Salam.

hebben ons beperkt tot luisteren, horen en niet meer. En dat moet veranderen. (...) Weet dat deze personen jouw voorbeeld zijn. Deze personen zijn de personen aan wie je altijd moet denken als je bezig bent met je dagelijkse werkzaamheden, waar je ook bent. Denk niet aan figuren zoals Beckham, of zoals Brad Pitt, of zoals noem eens op, Britney Spears heb je ook nog. Maar denk aan figuren zoals eigenlijk Omar en Abu Bakr. Dat zijn degenen die het hoogste hebben gehaald.’ (Abu Ismail⁵⁴)

De predikers betreuren vaak in felle bewoordingen dat slechts weinigen in hun ogen de Sunna volgen. Het doel van elke moslim zou volgens hen moeten zijn om zoals de *sahaba* te zijn. In navolging van deze personen moeten moslims hun dagelijkse leven en gedrag vormgeven. De salafi’s willen hun boodschap van de noodzaak van kennis en gedrag aan zo veel mogelijk mensen overbrengen. De kritiek van de salafi’s op elke groep mondt uit in verschillende vormen van *da’wa*.

3.3 Da’wa en salafistische opvattingen over andersdenkenden: onwetenden, dwalenden, hypocrieten, ongelovigen en afvalligen

In het kader van de ‘juiste’ kennisvergaring en het ‘juiste’ gedrag richten salafi’s zich in hun *da’wa* vaak op groeperingen die volgens hen zijn afgedwaald in het geloof, niet goed met het geloof omgaan of simpelweg ongelovig zijn. Daarbij gaat het om *da’wa* onder moslims die niet de juiste geloofsleer en bijhorende methode volgen, maar ook wordt er *da’wa* gestimuleerd voor niet-moslims. Vaak wordt gesteld dat salafi’s andere regels hanteren in de omgang tussen moslims en niet-moslims. Het zou bijvoorbeeld wel toegestaan zijn om te stelen van ongelovigen en tegen hen te liegen, hoewel stelen en liegen in de islam niet toegestaan zijn. Deze opvattingen komen een enkele keer onder gelovigen voor (zie het profiel in paragraaf 7.4). Predikers keuren deze opvattingen echter af. Ook ongelovigen moeten volgens de islamitische gedragsregels behandeld worden, stellen ze.

‘Doe nooit onrecht aan (roept). Zelfs geen ongelovige, of iemand die in meerdere goden gelooft, mag geen onrecht worden aangedaan. Als deze personen, ook al zijn ze ongelovig, om hulp vragen zal Allah hun altijd steunen, omdat hun immers onrecht wordt aangedaan.’ (prediker Ahl Khattaab⁵⁵)

Bovendien stellen salafi’s dat de mensen waarmee in hun ogen een verbond is aangegaan (in de niet-islamitische landen waar moslims wonen en rechten genieten) ook op een islamitische manier moeten worden benaderd.

---

⁵⁴ Lezing ‘Omzetten van kennis naar daden’, Abu Ismail. Hoewel de lezing vier jaar oud is, wordt deze nog steeds veelvuldig beluisterd en uitgewisseld.

⁵⁵ Lezing ‘De smeekbede, het wapen van de moslim’ van Ahl Khattaab.

‘Ook nodig ik jullie uit om respect te hebben voor de mensen die respect verdienen, voor degenen onder jullie en degenen waarmee een overeenkomst (van bescherming) (niet-moslims) is. Want in het land waarin je leeft is het zo dat er een overeenkomst is tussen jullie en hen. Als dit niet het geval was geweest dan hadden zij jullie vermoord of verbannen. Dus behoud deze overeenkomst en wees niet ontrouw daaraan, want onbetrouwbaar zijn is een teken van de hypocrieten en het is niet de weg van de gelovigen.’⁵⁶

Salafistische predikers vinden dus dat er geen verschil moet zijn tussen de bejegening van moslims en van niet-moslims, hoewel de laatsten volgens hun geloofsbeleving wel minderwaardig zijn. Salafi's stellen zich met name zeer kritisch op tegenover andersdenkende moslims. Ze zien zichzelf als de verkondigers van de ‘enige waarheid’ en vinden daarom dat zij anderen deze ‘waarheid’ moeten vertellen. Onverdraagzaamheid en intolerantie tegenover mensen die deze boodschap niet volgen, ligt hierbij op de loer. (A)politieke salafi's uiten openlijk kritiek op andersdenkenden. Ze vinden geweld hierbij echter in tegenstelling tot *jibadi's* absoluut onacceptabel. Hun standpunt is dat de *da'wa* altijd op een vreedzame manier moet gebeuren. Het geweld dat *jibadi's* volgens hen propageren ten aanzien van ongelovigen en afvalligen vinden zij niet toegestaan. Hoewel op afvalligheid de doodstraf staat volgens de *shari'a*, kan deze straf alleen op basis van een vonnis van rechters in een islamitische staat uitgevoerd worden.

Hierna splitsen we de *da'wa* op in die voor de eigen gemeenschap, die voor niet-moslims en die voor christenen.

Da'wa voor de eigen gemeenschap

De salafi's zetten zich af tegen zoals zij het zelf noemen ‘traditionele’, ‘cultuur-’ of ‘gewoonte-islam’. Hiermee bedoelen ze de praktisering van de islam die volgens hen niet terugvoert op de bronnen en dus geen basis in de ‘juiste’ islam heeft, maar gebaseerd is op traditie, cultuur en gewoonte. Deze gelovigen met ‘onjuiste’ praktijken en interpretaties zijn in hun ogen afgedwaald en riskeren te vervallen in de zonden van *bid'a* en *shirk* te vervallen. Omdat dit één van de grootste zonden in de islam is, vinden ze dat deze praktijken uitgebannen moeten worden.

Op educatieve wijze willen de organisaties gelovigen meer kennis bijbrengen over de ‘juiste wijze’ van het verrichten van de religieuze verplichtingen en handelingen zoals bijvoorbeeld het gebed, de *wudu'* (rituele wassing) en dodenwassing, volgens de salafistische interpretaties. Er wordt veel belang gehecht aan de ‘juiste’ uitvoering van deze handelingen volgens de ‘juiste’

---

⁵⁶

http://www.alfeth.com/nl/index.php?option=com_content&task=view&id=72&Itemid=3, gezien 11-11-08.

islamitische regels. Ze vinden dat islamitische tradities gezuiverd moeten worden van *bid'a* en *shirk*, zodat alleen een 'zuivere' islam wordt beleden die gebaseerd is op 'betrouwbare' islamitische bronnen. Bij de juiste handelingen wordt het gevaar van *shirk* en *bid'a* vermeden. Hiermee beogen ze een betere demarcatie tussen de 'juiste' islam (inclusief geloofspraktijk) en de zogenaamde dwalingen binnen de islam. De doelgroep die de organisaties met deze cursussen en lezingen willen aanspreken, bestaat niet alleen uit nieuwe of jonge moslims, maar ook uit andere moslims die ze willen wijzen op verkeerde interpretaties van de islam. Ze onderstrepen hiermee het verschil tussen de 'zuivere' islam en de 'gewoonte-islam' die migranten meegenomen hebben uit hun geboorteland met cultuurgebonden tradities.

'Mensen komen uit alle delen van de wereld en nemen hun culturele gebruiken mee. Vaak denken ze dat die islamitisch zijn, maar vaak weten ze niet wat de echte islam inhoudt. Zondag organiseren we een cursus dodenwassing. Er wordt uitgelegd aan die mensen wat precies de bedoeling is bij een dodenwassing. Hier leren ze hoe het eigenlijk zou moeten.' (een vrijwilliger van de El-Fourkaan)

Er wordt veel nadruk gelegd op de 'juiste' uitvoering van islamitische handelingen. Het idee is immers dat als de handelingen niet in detail op een juiste manier verricht worden, deze hun geldigheid verliezen. Zo is de *wudu*⁵⁷ niet geldig als de armen een bepaald aantal keer worden gewassen. De uitgebreide vraag-en-antwoordsessies behandelen de vragen over de uitvoering van de religieuze verplichtingen en handelingen op een zeer gedetailleerde manier. Enkele voorbeelden:

- Mag ik mijn ogen sluiten tijdens het gebed?
- Maakt het wegleggen van gedragen, vuile werkkledij of ondergoed de grote of kleine wassing ongeldig?
- Zet je eerst je handen of je knieën bij *soedjoed* op de grond?
- Is mijn gebed geldig als mijn gedachtes afdwalen tijdens het gebed?

In de vraag-en-antwoordsessies die regelmatig in de moskee worden gehouden, kunnen bezoekers direct of via een briefje vragen stellen aan hooggeplaatste predikers, zoals Fawaz Jneid en Ahmed Salam. Verder zijn het internet en de cursussen en lessen over *fiqh* die de moskeeën aanbieden een belangrijke informatiebron.

De nadruk op de juiste handelingen komt voort uit het vermijden van *bid'a* en *shirk* en de betekenis van de Sunna. De handelingen moeten precies worden verricht conform het gedrag van Mohammed en zijn metgezellen. Het gedrag van Mohammed en zijn directe volgelingen is het meest nobele gedrag, vinden ze, en leidt tot de tevredenheid van Allah.

---

⁵⁷ Rituele wassing die bijvoorbeeld verricht moet worden voor het gebed.

Een belangrijk element in de geldigheid of ongeldigheid van ‘juist’ gedrag in het dagelijks leven of tijdens de aanbidding van Allah is de intentie van de gelovigen, vinden salafi’s. De intentie bepaalt de ‘zuiverheid’ en oprechtheid van iemands *iman*. Een ‘zuivere *ikhlas*’ (intentie) is bepalend voor de beoordeling van ‘verkeerde’ handelingen. Een intentie is zuiver, volgens de salafi’s, als je iets doet met de bedoeling om Allah te aanbidden en zijn tevredenheid te ontvangen. Als een gelovige niet moedwillig een fout maakt in zijn of haar rituele handelingen, dan is dat minder laakbaar dan als iemand willens en wetens ‘afgedwaald’ is. De fouten kunnen ontstaan door onwetendheid, ook al is zijn intentie geweest om Allah te aanbidden. ‘Kennis’ en intentie bepalen de geldigheid van een rituele handeling. Het idee is dat Allah degenen die onwetend zijn, minder zal straffen dan iemand die wel de ‘juiste’ kennis heeft maar met een verkeerde intentie.

‘Alle daden van aanbidding met het gebed voorop worden pas geaccepteerd als het gepaard gaat met: *ikhlas* (zuivere intentie voor Allah) en *Moetaabrah* (het volgen van de manier van de Profeet, vrede zij met hem).’⁵⁸

Als voorbeeld wordt vaak gegeven dat je het gebed niet moet verrichten om een goede indruk te maken in de groep of omdat het nu eenmaal moet. De enige intentie die bepalend mag zijn, is de intentie om Allah te aanbidden. Dit geldt voor elk religieus voorschrift, dus ook voor de wassing, het dragen van de ‘correcte’ *hijab*, het bezoeken van de moskee enzovoort. De geldigheid van het praktiseren van de islam staat of valt met de aard van de intentie. *Ikhlas* is een voorwaarde voor de aanbidding van Allah. Het hebben van een zuivere intentie bepaalt of iemand in zijn hart gelooft of alleen aan de buitenkant, zoals iemand die gedreven is door ijdelheid. Intentie wordt altijd verbonden met geloof in het ‘hart’. Geloven in het hart, niet voor de vorm, staat centraal in het salafisme. Salafisten pleiten dan ook regelmatig voor de ‘zuivering’ van de harten. Van hieruit worden gelovigen die niet in ‘hun hart’ geloven en dus praktiseren om de verkeerde redenen, *munafiq* (hypocriet) genoemd. Dit wordt gezien als een zware veroordeling. Het begrip dat hiervoor gebruikt wordt is *nifaaq*, dat uitgelegd wordt als hypocrisie. Er wordt onderscheid gemaakt tussen grote en kleine vormen van hypocrisie in de islam. Grote *nifaaq* is hypocrisie in het geloof, in de overtuiging. Dit duidt op het uiterlijk uitdragen van de islam maar het toch ongelovig zijn in het ‘hart’. De veroordeling van deze vorm van hypocrisie is niet mild:

‘De pleger ervan treedt in zijn geheel buiten het geloof en zal in de diepste laag van het hellevuur verblijven.’⁵⁹

---

⁵⁸ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/bibliotheek/artikel.php?id=87&zoeek=ikhlas>, gezien 22-10-08.

⁵⁹ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/bibliotheek/artikel.php?id=1071&zoeek=nifaaq>.

De kleine *nifaa*, die in de daden, betekent het wel gelovig zijn 'in hart' maar dit niet laten zien in het gedrag. Voorbeelden hiervan zijn het nalaten van de religieuze voorschriften, liegen, beloftes niet nakomen en met een 'onzuivere intentie' goede daden verrichten. De veroordeling van *nifaa* in daden is minder zwaar, maar geldt wel als een belangrijke waarschuwing:

'De pleger ervan treedt niet buiten het geloof maar hij gaat die kant op. Deze vorm van *nifaa* is verboden en behoort tot de grote zonden. De pleger ervan bezit zowel *iman* als *nifaa* en als deze daden van *nifaa* toenemen wordt hij uiteindelijk een pure *munafiq* (hypocriet).'⁶⁰

Vanuit de veroordeling van hypocriete moslims zetten salafi's zich af tegen moslims die niet praktiseren, ijdel zijn en afvallig zijn. Salafi's proberen met *da'wa* deze groepen moslims weer op het 'rechte' pad' te krijgen. Hoewel ze denken dat deze groepen altijd zullen blijven bestaan, vinden ze het toch hun taak om deze groepen te 'onderwijzen' en weer op het 'rechte' pad te zetten. Maar met de veelgebruikte uitdrukking 'Het is God die leidt en het is God die doet afdwalen' geven ze aan dat het niet in de handen van de mens is om mensen tot inzicht te brengen. Het idee is dat je mensen niet kunt dwingen om te geloven, de intentie moet in het hart zitten en God bepaalt uiteindelijk wie wel en niet gelovig is (zie ook hoofdstuk 4). Dit geldt ook voor afvallige moslims. Alleen binnen een islamitische staat kunnen zij door rechters op basis van de *shari'a* terecht worden, vinden ze. In Nederland moeten moslims zich hier dan ook niet mee bezighouden. Wel stellen ze dat afvalligen zo veel mogelijk aangespoord moeten worden om berouw te tonen aan Allah en terug te keren tot de islam.

Da'wa voor niet-moslims

De *da'wa*-activiteiten van de salafistische centra zoals de lessen en lezingen, zijn primair gericht op moslims. Maar ook proberen salafi's hun *da'wa*-gebied uit te breiden naar niet-moslims. Dit doen zij om drie redenen:

- salafi's willen een positiever beeld over de islam creëren in de maatschappij;
- ze willen de salafistische boodschap kenbaar maken aan een breder publiek zodat er mogelijk nieuwe bekeerlingen bijkomen;
- ze willen hun eigen positie versterken, het doen van *da'wa* buiten de eigen groep is een manier om zichzelf te bevestigen en geeft hun meer zelfverzekerdheid.

Ook zien ze het als een morele taak om ongelovigen tot de islam te brengen. Deze morele taak wordt religieus uitgelegd.

---

⁶⁰ idem.

‘Mensen die niet moslim zijn hebben het recht, een recht dat ze hebben op ons dat tegen ons gebruikt kan worden op de Dag des Oordeels op het moment dat wij hen niet helder hebben gebracht wat de islam inhoudt. En dat is een verplichting die rust op ons. Dus iedere niet moslim heeft het recht om de boodschap onverdoezeld te horen en daarin hebben wij een taak te verrichten.’ (prediker Wahid)

Met de *da’wa* buiten de groep wijzen ze niet zozeer op de ‘fouten’ van de afgedwaalden binnen de islam, maar op de ‘verhevenheid’ van de islam in zijn algemeenheid. In deze vorm van *da’wa* gebruiken ze verschillende tactieken om mensen te overtuigen, en de ‘verhevenheid’ van de islam aan te tonen. Salafi’s verzetten zich hevig tegen de evolutietheorie van Darwin; ze wijzen op de mislukking en het gevaar van ideologieën zoals het communisme en proberen het atheïsme te weerleggen. Ook proberen ze mensen te overtuigen door de Koran en de wetenschap met elkaar te vergelijken. Het aantonen van de ‘wetenschappelijkheid’ van de Koran en de relativisering van het menselijke verstand is een manier om ook niet-gelovigen te bereiken. Ze stellen dat de wetenschap niet zaligmakend is en de ratio van de mens beperkt is en aan driften onderhevig. Ook in hun *da’wa* onder moslims benadrukken ze dat het menselijk verstand lang niet altijd toereikend is om alle kennis die in de Koran ‘verborgen’ zit, te kunnen begrijpen. Sommige predikers vinden dat helemaal niet nodig, het gaat per slot van rekening om de gehoorzaamheid ongeacht de inhoud van de ‘waarheid’. Predikers geven aan dat er veel zaken in de islamitische bronnen wellicht het menselijk verstand en gevoel te boven gaan, maar daarom niet minder ‘waar’ zijn.

‘Geloof in de Profeet is onvoorwaardelijk. Het verstand is niet betrouwbaar. De Profeet zei als er een vlieg in je glas met drinken plonst, dompel hem dan onder. Eerst zouden wij op basis van ons verstand dat stom vinden, nu de wetenschap heeft aangetoond dat op de ene vleugel een gif en de andere een antigif zit, dan nemen we het wel aan. En dat doen we voortdurend, van wetenschappers wel alles aannemen en van de Koran niet, terwijl de Koran de waarheid is.’ (prediker Faisal)

De predikers stellen dat een gelovige zijn gehoorzaamheid aan de bronnen niet moeten laten afhangen van wetenschappelijke studies. De islam is immers een eeuwig geldende en enige waarheid. Daarnaast benadrukken ze dat de wetenschap lang niet op alles antwoord geeft. De islam kan alle vragen beantwoorden en zal dus voor veel rust zorgen, stellen de salafi’s om ongelovigen tot de islam te brengen.

De bovenstaande onderwerpen om de ‘verhevenheid’ en ‘waarheid’ van de islam aan te tonen, komen aan bod in de activiteiten van de salafistische organisaties, maar ook worden er allerlei (meestal gratis) boeken en audio- en videomaterialen verspreid.

Da'wa voor christenen

Salafi's besteden veel aandacht aan het bekritisieren van het christendom en stellen dat ze het christendom kunnen weerleggen aan de hand van de islamitische bronnen. Ook weer om hun eigen positie te verbeteren, maar ze proberen ook met deze *da'wa* christenen tot de islam te brengen. Ze vergeten echter dat christenen lang niet altijd datgene belijden dat de salafi's *bid'a* en *shirk* noemen. Toch hopen ze niet-moslims met hun kritiek op het christendom te doen inzien dat de islam 'de enige ware religie' is.

De kritiek op het christendom uit zich op verschillende punten. De centrale gedachte in hun houding naar het christendom is dat ze oorspronkelijk wel dezelfde God aanbidden en dezelfde aartsvaders kennen, dat de Bijbel, net als de Thora, aanvankelijk het 'letterlijke' woord van God bevatte, maar dat deze zodanig is aangepast, geïnterpreteerd en vertaald dat er weinig van die boodschap is overgebleven. Hiermee benadrukken ze dat de christenen onnodig zouden zijn afgedwaald en willen ze bevestigen dat de 'authenticiteit' van de Koran onvertaald en onaangepast is gebleven. Ze beschouwen de *Ahl ḳitāb* (de mensen van het 'Boek')⁶¹ weliswaar als broeders, maar dan wel afgedwaalde broeders. Ook vinden salafi's dat christenen het woord van God naar eigen inzicht interpreteren. Interpretatie van de heilige teksten vinden zij niet toegestaan. Ten slotte heeft de kritiek sterk te maken met het concept *tawhid* en het tegengestelde concept *shirk*. Het dogma in het christendom dat Jezus de zoon van God is, is voor een salafi een zeer ernstige vorm van afgoderij. Het ontkent het principe *tawhid*. Het zoonschap van Jezus wordt als een belediging ervaren. De salafi's beschouwen Jezus (*Isa'a*) weliswaar als één van hun belangrijkste profeten, maar hij kan nooit de zoon van God zijn. In het moslim-christendebat dat onder andere werd georganiseerd door de As-Soennah moskee en Alfeth, stond de kritiek op dit zoonschap centraal. Maar ook via internet worden artikelen en filmpjes verspreid waarmee deze kritiek wordt geuit. Ook het boekje 'Jezus in de islam' van de Zuid-Afrikaanse Ahmed Deedat wordt gezien als een goed middel voor *da'wa* onder christenen⁶². Het is vertaald door Abdul Jabbar van de Ven en wordt gratis verstrekt over het hele land. Het boekje is erg in trek onder salafi's zelf, maar ook niet-salafistische moslims gebruiken het.

We hebben gezien dat de salafi's *da'wa* proberen te doen onder allerlei groepen. De tactieken van de *da'wa* worden aangepast al naar gelang de aard en gevoeligheid van de groepen. Zo heeft Alfeth het plan om in de toekomst een bekeerde rapper uit te nodigen. Zo iemand sluit aan op de leefwereld van jongeren, zodat deze jongeren overtuigd kunnen raken. Maar ook worden de onderwerpen die in *da'wa* ter sprake komen aangepast. *Da'wa* beperkt zich niet

---

⁶¹ Algemene islamitische benaming voor mensen die tot de Abrahamitische religies behoren (jodendom, christendom en islam).

⁶² Een ander in het Nederlands vertaald werk van Ahmed Deedat is 'Is de Bijbel God's Woord?'.

tot onderwijs en publicaties. Salafi's zien het als hun taak om ook in het dagelijkse leven advies (*nasihah*) te geven en mensen te 'vermanen'. Sommige predikers zien dit als een zeer belangrijke taak, maar die vermaning moet wel op een 'gepaste' manier plaatsvinden. Het doel heiligt daarbij niet de middelen.

'Je moet niet vergeten dat ieder mens een andere aanpak nodig heeft. Sommige mensen kan je de hele dag lopen praten van: wees nou aardig, doe het nou alsjeblieft, graag. Sommige jongeren geven het ook zelf toe als je praat over de hel, als je praat over zeg maar wat God voor hem gereed heeft gemaakt aan bestraffing noemt het maar op, dat vermaant ze wel.' (prediker Said)

Ze vinden niet alle tactieken zinvol bij iedereen. Ongelovigen moet je eerst tot het geloof brengen voor ze op religieuze voorschriften te wijzen. De *da'wa* moet stapje voor stapje plaatsvinden, vinden ze. Prediker Abdullah legt uit:

'De Profeet toen hij in Mekka was, is hij begonnen met het verkondigen van een simpele boodschap. Zeg er is geen God dan Allah, en jullie zullen slagen. (...) Daarna toen hij naar Medina ging, zeg maar toen het geloof in de harten van de mens verankerd was. Toen is hij begonnen met de mensen te duiden wat de wetten van de islam zijn. Dat betekent dat je iemand zonder geloof ook niet kan zeggen ja waarom heb jij geen hoofddoek, of tegen een man waarom heb je je broek niet boven je enkels. Dat kan niet want je behoort ergens te beginnen en dat is het geloof. En dat is ook wat ik mijn leerlingen meegeef. Als je iemand aanspreekt dan ga je niet iemand aanspreken op waarom heb jij geen hoofddoek. Nee, dan begin je hem of haar aan te spreken op waarom zij bestaat, wat ons doel is van het leven en wat uiteindelijk de beloning zal zijn van het gehoorzamen aan God en wat uiteindelijk de nadelige zaken zijn. Waarbij ook zelf bewust raakt van zijn situatie. En dan zeg je misschien is het toch beter om je hoofddoek op te doen of jezelf beter te bedekken want het hoofddoel van het bedekken van de vrouw is de aanbidding.'

Salafi's geloven dat het effect van *da'wa* ook averechts kan werken. Daarom achten ze het ook belangrijk om de vormen van de *da'wa* aan te passen.

'Gebruik wijsheid bij het doen van *da'wa*, elke doelgroep moet apart benaderd worden. Zorg ervoor dat je mensen juist niet verder afbrengt van de islam.' (Abu Ayman⁶³)

Zowel voor de uitnodiging tot Allah als voor het geven van *nasihah* moeten volgens de salafi's dus bepaalde methoden en fasen gevolgd worden.

Hoewel salafi's zich afzetten tegen de 'dwalende groeperingen in de islam', wijzen zij ook op het gevaar van *fitna* dat volgens hen kan ontstaan door groepsvorming en discussie onderling. Groepsvorming binnen de islam ondermijnt immers het ideaal van de *umma*, de gemeenschap van gelovigen. De

---

⁶³ Lezing 'Richtlijnen om de islamitische ontwakening te leiden' door Abu Ayman.

salafi's zien het als hun taak om anderen te onderwijzen en te adviseren. Maar hoe zien zij zichzelf? Dat is de vraag die we in de volgende paragraaf beantwoorden.

3.4 Zelfdefinitie

Hoe profileren de salafistische organisaties en aanverwante predikers zich, hoe zien en noemen zij zichzelf? Deze paragraaf gaat in op de zelfdefinitie van de predikers. Deze definitie bepaalt welke positie salafi's zichzelf toebedelen ten opzichte van de maatschappij en andere moslims. De zelfdefinitie is bepalend voor de vorming van de groepsidentiteit en de perceptie van hun omgeving. Maar ook een middel om zich af te zetten tegen 'afgedwaalden' en om elkaar te weerleggen.

In de media wordt al gauw de term salafi of salafistisch gebezigd als het gaat om de orthodoxe islam die in en rondom de onderzochte moskeeën bestaat. Toch kunnen aanverwante predikers zich niet altijd in deze terminologie vinden.

'Wij onderscheiden ons niet hoor dat voorop gesteld. We distantiëren ons niet van andere moslims. We voelen ons niet beter dat voorop gesteld.' (bestuurslid As-Soennah moskee)

Het bestuurslid probeert hiermee aan te geven dat de salafi's 'gewone' moslims zijn en zichzelf niet zien als een bepaalde stroming van de islam.

'Het is beter om in navolging van onze vrome voorgangers te zeggen dat je tot Ahloes-Soennah behoort, dan te zeggen dat je salafi bent. Want bij het hanteren van een andere benaming, zal er wellicht bij de mensen de indruk gewekt kunnen worden dat het om een separate groepering gaat'. (Fawaz Jneid⁶⁴)

Hoewel de salafi's zeggen zich niet te willen onderscheiden van andere moslims, zetten zij zich af tegen bepaalde stromingen binnen de islam (zoals de sjiieten en de soefi's) en zien ze zichzelf als de enige 'echte' moslims, als de 'geredde groep'. De andere moslims vinden zij afgedwaald van het enige rechte pad, het pad van Mohammed. Vaak wordt de *aya* aangehaald waarin staat dat er in de islam 73 stromingen zullen ontstaan waarvan er maar één de echte islam volgt en naar het paradijs zal gaan. Het salafisme wordt gezien als deze methode, de weg daarnaartoe.

'De term salafiyya is geen groep maar is een fundament van het geloof, dat je de Koran, de Sunna en de uitleg van de metgezellen volgt.' (prediker Abdullah)

---

⁶⁴ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/va/vraag.php?id=532>.

Het is geen benaming die mensen zich kunnen toe-eigenen, vinden de meeste predikers.

‘De profeet Mohammed, zijn metgezellen (*salaf*) behoorden met zekerheid tot de ‘*jama’a ahl al-sunna*’. Maar ook zijn volgelingen in innerlijk en uiterlijk en de uitnodigers naar de islam.’ (Ahl Khattaab⁶⁵)

‘Salafisme is een methodiek, geen groep. Je baseert je op de oorspronkelijke bronnen. Als je het hebt over sjiïeten en soefisten en dat soort zaken dat zijn interpretaties van het geloof. Je moet onderscheid maken tussen de salafistische methodiek en mensen die zich op het salafisme beroepen. Als iemand zich op het salafisme beroept en vervolgens zijn burens slecht behandelt dan is hij onterecht een salafist.’ (prediker Mohammed)

Het belangrijkste aspect in de zelfdefinitie is dat je leeft naar het voorbeeld van Mohammed, dat je zijn voorbeeld volgt in je gedrag. Nu is dit niet typisch salafistisch, elke soenniet zal zeggen dat hij het voorbeeld van de profeet Mohammed wil volgen en dus de Sunna belangrijk vindt. De salafi’s leggen echter zeer sterk de nadruk op de gedragcodes (*akhlāq*) die volgens hen voortvloeien uit de *hadith*. De salafi’s proberen tot in detail volgens Mohammed en zijn metgezellen te leven zoals we in de voorgaande paragrafen al hebben gezien. Prediker Wahid legt het als volgt uit:

‘Wat je ziet is dat heel veel moslims in woord wel volgens deze bronnen leven maar feitelijk als je kijkt naar hun daden en uitspraken dan zie je eigenlijk dat ze daar heel ver van verwijderd zijn. Dat is eigenlijk het onderscheidende criterium het ligt niet in de benaming. Het gaat niet om de naam die je geeft maar om de werkelijkheid. Dus probeer je ook echt te leven volgens het voorbeeld van de Profeet? Laat het dan ook zien. Daarin onderscheiden we ons van andere moslims misschien dat we veel meer proberen volgens de regels van de islam te leven.’

Hoewel de salafistische centra niet ontkennen dat ze salafistisch zijn, zullen ze zichzelf nooit zo noemen. Het wordt in de eerste plaats erg ijdel en arrogant bevonden om jezelf salafi te noemen. Daarbij roept de term salafi associaties op met de apolitieke stroming van Bouchta in Nederland, ook wel *selefië* genoemd. De salafi’s die in en rondom de politieke centra bewegen, willen daar absoluut niet mee geassocieerd worden. Ten slotte heeft de term salafi’s een slechte connotatie gekregen in de afgelopen jaren. Salafi’s willen doorgaans niet met het salafisme verbonden worden, omdat het in de literatuur en de media vaak in één adem genoemd wordt met jihadisme.

---

⁶⁵ In een inleiding van de lezing ‘Eigenschappen van *jama’a ahl al-sunna* van Abu Sayfoullah’.

‘Het is een term die we zelf niet zo snel zouden gebruiken. We hebben gezien dat die in het verleden wel wordt gebruikt. Maar ook vanwege de slechte connotaties die eraan verbonden zit. En dat doen we niet om te verloochenen waar we voor staan maar iedereen die als uitgangspunt heeft om te leven volgens de Koran en de overleveringen van de Profeet is in principe een salafist en dat is in principe iedere moslim.’ (prediker Wahid)

Maar ook door historische connotaties wordt de term liever niet als benaming gebruikt.

‘De term heeft een zware beladenheid gekregen vanaf de Golfoorlog. De *salafiyya*-beweging heeft altijd bestaan maar vanaf de Golfoorlog kreeg het een politieke lading omdat er een meningsverschil ontstond tussen Ibn Baaz die geen moeite had met Amerikaanse strijdkrachten op Saoedisch grondgebied en Albani die absoluut geen Amerikaanse aanwezigheid wilde. Deze strijd is in combinatie met die term politiek uitgebuit.’ (prediker Mohammed)

Ook ridiculiseren salafi's het jargon van de AIVD en media en gebruiken daarom liever andere benamingen.

‘Ik vind het altijd waskrachten-terminologie. Wasverzachters komen ook altijd met dat soort namen. Ultra, super, neo en dat soort dingen, wat moet je daar nou mee? Ultra-ultra orthodox. Wat betekent die extra ultra dan boven de eerste. Het zijn allemaal termen om mensen angst in te boezemen. Ze komen met teveel namen en met valse benamingen waardoor je eigenlijk onrecht doet aan de groepen die je daar mee gaat categoriseren. Het is echt teveel boxthinking, het is echt mensen in een bepaalde doos stoppen en dan zeggen die horen daar bij (*lacht*).’ (prediker Wahid)

Ze kunnen zich dus niet vinden in de termen salafistische, orthodoxe of (neo)radicale moslim. Liever noemen zij zich *ablae hadith* (de mensen van hadith), *abu al-sunna wa-l-jama'a* of simpelweg moslim. Voor een *hadith* wordt dan als bewijs dat Mohammed zich zo noemt. Maar omdat iedereen met een islamitische achtergrond zich zo noemt wordt vaak de term ‘praktiserende moslim’ gebruikt om toch onderscheid te maken. De toevoeging ‘praktiserend’ geeft aan dat de persoon zoveel mogelijk probeert te leven zoals Mohammed en zijn metgezellen. De zin ‘de islam volgens de Koran, de Sunna en het begrip van de metgezellen’ wordt ook veelvuldig gebruikt, maar is voor sommigen ook niet onderscheidend genoeg; veel niet-salafistische moslims zullen dat immers ook zeggen. Naast de toevoeging ‘praktiserend’ worden ook de toevoegingen ‘juist’, ‘echt’ en ‘zuiver’ gebruikt als bijvoeglijk naamwoord voor moslim.

De zelfdefinitie reikt vanzelfsprekend verder dan de benamingen die salafi's zichzelf geven. De geloofsleer wordt gedefinieerd op basis van de geloofsopvattingen. Daarin staat het concept *tawhid* centraal.

‘God heeft ons moslims genoemd, geen *salafyya* of wat dan ook. Er is een kern in de islam en dat is het monotheïsme.’ (prediker Abdullah)

Dit concept vormt de standaard om andere stromingen te beoordelen. Wanneer zij dit concept niet naleven, behoren zij niet tot de *jama’a*. De zelfdefiniëring bepaalt de groepsidentiteit. Het definieert de inhoud van de ‘ingroup’ en ‘outgroup’, wie er wel en niet bij hoort. Er wordt getracht de groepsidentiteit duidelijk te omlijnen. Toch blijft de zelfdefinitie erg algemeen en zijn de grenzen tussen de *in-* en *outgroup* dus ook erg ambigu in de praktijk. Door de specifieke benamingen proberen zij zich wel af te zetten tegen bepaalde andere islamitische groeperingen zoals bijvoorbeeld de sjieten en soefi’s en claimen ze de enige ‘ware’ interpretatie van de islam. Ze zien zichzelf als de enige ware moslims, en daarmee als een verheven en uitverkoren volk, met een grote verantwoordelijkheid in het verkondigen en uitdragen van het goede. Ook gebruiken ze de benamingen om zichzelf te presenteren als gematigde moslims (zie ook hoofdstuk 4).

De drie besproken basisconcepten *ilm*, *akhlaq* en *da’wa* worden in het volgende hoofdstuk verder uitgewerkt aan de hand van de opvattingen over de grenzen van het geloof. Hoe zien de salafi’s zichzelf en waarin onderscheiden zij zichzelf van andere (salafistische) stromingen in de islam?

Antwoordenbox hoofdstuk 3

Wat kenmerkt de salafistische geloofsopvattingen? (A1)

Wat zijn de opvattingen van de belangrijke predikers? (A2)

In de salafistische geloofsbeleving staan centraal: *ilm* (kennis) in de vorm van educatie van de salafistische geloofsuitleg, *akhlaq* (gedragsvoorschriften) en *da’wa* (*bekering*). Op basis van deze drie punten kan een moslim in de ogen van salafi’s het ‘juiste’ pad betreden en zo een kans maken om het paradijs te bereiken. Naleving van de geloofs- en gedragsregels wordt beschouwd als een manier om in het wereldse leven een verheven positie te bekleden ten opzichte van anderen. De dag des oordeels en het streven naar het paradijs te gaan, zijn belangrijk in de salafistische geloofsbeleving. Wereldse zaken worden als ondergeschikt ervaren en moet slechts in dienst staan van de aanbidding van Allah. Mohammed en zijn eerste volgelingen worden als rolmodellen beschouwd voor het leven van een moslim.

De salafistische opvattingen kenmerken zich verder door een expliciet negatieve beoordeling van andersdenkenden en -gelovigen. Hun geloofsinterpretatie zien ze als de enige religieuze waarheid. Ze gebruiken deze negatieve beoordeling voor bevestiging van hun eigen gelijk, de definiëring van de *in-* en *outgroup* en bij het bekeren van andersdenkenden en -gelovigen.

In hoofdstuk 4 en 5 gaan we in op de politieke opvattingen van de salafistische stromingen.

Welke wervingsactiviteiten ontplooien salafisten? (A5)

Zo goed als alle activiteiten die salafi's initiëren, staan in dienst van hun brede interpretatie van de *da'wa*. Salafistische organisaties en predikers organiseren regelmatig lezingen, lessen, cursussen en conferenties om hun doelen te bereiken. Ook brengen zij veel (internet)publicaties uit. In hun *da'wa* draait het voornamelijk om de overdracht van salafistische kennis over de islam. Ze zien dit als de enige zuivere kennis van de islam. Het idee is dat *tarbiyah* (onderwijs en opvoeding in het kader van de 'zuivere' islam) en *tasfiya* (geloof zuiveren van gewoonte en traditie) een 'heropvoeding' van de *umma* tot stand zullen brengen. Ze stellen dat kennisvergaring de eerste stap is in het belijden van de islam op een (salafistisch) correcte manier. De negatieve beoordeling van andersdenkenden en -gelovigen gebruiken ze in hun *da'wa* gericht op moslimgemeenschappen.

Ze spitsen hun *da'wa* in de eerste plaats toe op moslims die volgens salafistische maatstaven beheerst worden door afvalligheid, nalatenschap, hypocrisie, foute intenties, onwetendheid en dwalingen. Maar ook richten salafi's zich op niet-moslims zoals christenen en atheïsten. Salafi's stemmen de inhoud en methode van hun *da'wa* af op de doelgroep. Hoewel sommige buitenstaanders deze *da'wa* als agressief, onwenselijk en intolerant ervaren, zijn salafi's ervan overtuigd dat de *da'wa* een 'nobeles' en verplichte taak voor elke moslim is. Salafi's willen andere mensen behoeden voor het hellevuur.

Vooraf politieke salafi's stellen de *da'wa* centraal in hun maatschappelijk en religieus activisme. Apolitieke salafi's blijven meer op de achtergrond en hebben andere ideeën over hoe de *da'wa* vormgegeven moet worden.

De *da'wa* dient drie doelen voor de salafi's. Ten eerste willen ze zoveel mensen bekeren tot de islam. Ten tweede willen ze met de *da'wa* een positiever beeld van de islam in de maatschappij creëren. Ten slotte sterkt de *da'wa* hen in hun eigen gelijk, worden ze bevestigd in hun eigen waarheid en proberen ze hiermee hun positie te versterken.

Hoofdstuk 4 - De salafistische retoriek van de gematigdheid: grenzen in geloof en praktijk

In dit hoofdstuk staan de opvattingen van salafistische predikers over de verhouding tussen een salafistische geloofsbeleving en de Nederlandse samenleving. Aan bod komt het spanningsveld tussen de *da'wa*, de salafistische gedragsregels en de opvattingen over de verhouding politiek en islam in een democratische samenleving. Aan de hand van deze onderwerpen beschrijven we hoe de salafistische predikers die aan de salafistische organisaties verbonden zijn, zelf grenzen stellen in hun geloofsovertuiging en -beleving, zich in hun visie teweerstellen tegen radicalisme en zich daarmee proberen te distantiëren van *takfiri's* en *jibadi's*. Salafistische organisaties worden veelal geassocieerd met radicalisering. Zij zien zichzelf echter helemaal niet als radicaal en proberen zich op allerlei manieren te ontdoen van dit stigma. Dit hoofdstuk behandelt de vraag hoe predikers radicalisme interpreteren en begrijpen. De perceptie van gelovigen op deze onderwerpen en de praktijk in hun dagelijks leven worden uiteengezet. Hoofdstuk 5 gaat specifiek in op de verhouding tussen salafisme en haar politieke ambities en opvattingen.

Vragen hoofdstuk 4 en 5

- Hoe ontwikkelen de verschillende stromingen zich op ideologisch gebied? (A6)
- Wat zijn hun opvattingen over *jihad*, islam, democratie, politiek en participatie? (C2)
- Hoe verhouden de verschillende salafistische interpretaties zich tot begrip voor de gewelddadige *jihad* en anti-democratische, isolationistische, onverdraagzame houdingen en opvattingen? (C1)
- Waarom hebben sommige predikers zich gematigd, en met welk doel? Is deze matiging alleen publiek van aard? (A8)

4.1 'Wij zijn de umma van de middenweg'

Salafistische predikers die verbonden zijn aan salafistische organisaties, profileren zich graag als vertegenwoordigers van een gematigde islam; dit in tegenstelling tot het 'stigma' dat politici en media hun geven. Vooral sinds salafistische predikers ervan beticht worden radicalisme onder moslimjongeren aan te wakkeren en radicaal-islamitische stellingen in te nemen, prediken salafistische voorgangers regelmatig over de zogenaamde 'gematigdheid' van

hun boodschap. Ze proberen zich te ontdoen van een radicaal imago, dat in hun ogen onterecht aan hen wordt toegekend. Dit doen ze door zichzelf te presenteren als de ‘*umma* van de middenweg’. Dit leggen ze op een religieuze manier uit. Ze willen zichzelf in een middenpositie brengen door zich aan de ene kant te distantiëren van extremisme in de islam en aan de ene kant van nalatigheid in de islam. Met deze definitie van de eigen groep proberen ze hun ‘gematigdheid’ duidelijk te maken. Zowel salafistische groeperingen die met jihadistische ideeën sympathiseren, als de meest gematigde apolitieke salafi’s gebruiken deze retoriek van de ‘*umma* van de middenweg’ om hun status te legitimeren en te verheerlijken. Salafi’s zetten de retoriek in om hun boodschap aantrekkelijk te maken en afstand te nemen van het beeld over hen in het politieke debat over de radicale islam. Hoewel ze zichzelf de middenpositie toeschrijven, behoren salafi’s tot het zeer orthodoxe spectrum binnen de islam.

Gematigdheid begrijpen salafi’s als een attitude die als vanzelfsprekend voortvloeit uit de islamitische gedragsregels en richtlijnen, die op hun beurt voortvloeien uit de ‘authentieke’ bronnen. De As-Soennah moskee gebruikt hiervoor een *fatwa* van de Saoedische sjeik Mohammed ibnu Saalih al-Oetaymien:

‘Voor wat betreft de uitspraak: “Doe niet zo extreem”, het is de Islamitische Wetgeving die bepaalt wat als extremisme, laksheid of gematigdheid kan worden bestempeld. Hetgeen overeenstemt met de Islamitische Wetgeving wordt betiteld als gematigd, datgene wat eraan toegevoegd wordt is extreem en wat er van afgehaald wordt is laksheid. Kortom, de Islamitische Wetgeving is de maatstaf die gehanteerd dient te worden. Gematigdheid is dus al hetgeen dat overeenkomstig is aan de Islamitische Wetgeving. En Allah weet het het best.’⁶⁶

Door les te geven over de zelfdefinitie van de groep wijzen ze gelovigen tegelijkertijd op de ‘gematigdheid’ van het salafisme en de grenzen in het geloof die daaruit voortkomen. Met gematigd wordt bedoeld de middenweg tussen extremisme in de vorm van jihadisme en nalatigheid in de vorm van een niet-salafistische geloofsbeleving.

Tijdens een conferentie in de El-Fourkaan moskee noemt Abu Sayfoullah in een lezing enkele eigenschappen van de *jama’a ahl al-sunna* om zich expliciet te onderscheiden van de *takfir*-stroming.

‘Je kunt sekten en groeperingen en ook regeringsleiders als ongelovigen zien, vanwege hun praktijken, maar is het aan mij? Het is alleen voor mensen met kennis voorbehouden. *Takfir-light* bestaat niet. We zijn tegen *takfir*, dat is een zaak die de *khawarij* doen’.⁶⁷

---

⁶⁶ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/va/vraag.php?id=631> gezien 28-10-08.

⁶⁷ Lezing ‘Eigenschappen van *jama’a ahl al-sunna*’ van Abu Sayfoullah.

‘Extremisme’ in de islam beschouwen de salafistische voorgangers als een stroming die al in de begintijd van de islam bestond, de zogenaamde *khawarij*. *Takfiri*’s beschouwen zij als *khawarij*. Predikers maken in hun lezingen expliciet dat ze niet tot de *takfiri*-stroming behoren, waartoe zij bijvoorbeeld de Hofstadgroep rekenen⁶⁸. Personen die tot deze stromingen behoorden, zetten zich af tegen regeringsleiders en behoorden volgens de salafi’s niet tot de *jama’ah al-sunna*. De *khawarij* beschouwen ze als één van de 73 afgedwaalde stromingen en – evenals hun praktijken – als een oorzaak van het ontstaan van *fitna*, in deze context uitgelegd als verdeeldheid in de groep.

‘We verklaren niemand tot ongelovig. (...) Broederschap blijft er, ook al is er verschil. We kunnen dan nog op een respectvolle en wetenschappelijke manier met elkaar discussiëren. Er is wel verscheidenheid, geen tegenstrijdigheid. (...) *Takfir* verklaren is daarom een hele gevaarlijke zaak.’⁶⁹

De predikers stellen dat er altijd meningsverschillen zullen bestaan, maar dat eenheid in de groep moet worden nagestreefd.

‘De *salaf* hadden hun eigen mening, verschillende interpretaties, verschillend begrip, dat is normaal. Zelfs de profeten verschilden van wetgevingen maar de kern was één. (...) Meningsverschil moet niet leiden tot vijandigheid’. (prediker Abu Ayman)

De predikers hebben broederschap en solidariteit hoog in het vaandel staan. De salafi’s rekenen ook de hedendaagse *jihadi*’s⁷⁰ tot de *khawarij* en zij zien hen dus als extremisten. Salafi’s storen zich aan het gebruik van de term *jihadi-salafyya*. Het impliceert namelijk dat *jihadi*’s die in hun ogen de regels van de islam verkeerd gebruiken, behoren tot de methode van de *salaf*. Daarnaast zien ze *jihad* als religieus concept en als een wezenlijk onderdeel van de islam, dat volgens hen verkeerd wordt gebruikt. Ten slotte beschouwen ze ook zogenaamde overdrijving in geloof als een afdwaling van de ‘middenweg’ (zie paragraaf 4.3).

De meeste salafistische predikers benadrukken dat iemand tot ongelovige verklaren en de wapens oppakken om te strijden op ‘de weg van Allah’,

---

⁶⁸ De As-Soennah moskee verzet zich tegen journalisten die hun moskee direct verbinden met de Hofstadgroep en in het bijzonder Soumaya S. Op verschillende manieren proberen zij hun naam te zuiveren. Dit deden ze bijvoorbeeld door aangifte te doen bij de politie tegen de schrijfsters van het boek ‘Strijdsters van Allah’. <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/nieuws/nieuws.php?id=837&zoek=journalisten>, gezien 03-04-08. Fawaz Jneid en bevriende predikers willen niet dat hun moskee wordt geassocieerd met het internationaal terrorisme. In 2008 maakten zij bij de politie melding van een groep geradicaliseerde jongeren.

⁶⁹ Lezing ‘Eigenschappen van *jama’ah al-sunna*’ van Abu Sayfoullah.

⁷⁰ *Jihadi*’s die de *takfir*-leer aanhangen en zich in de ogen van de (a)politieke salafi’s zich niet aan de regels van de *jihad* houden.

voorbehouden zijn aan islamitische staten en diens geleerden⁷¹. Hier wordt bedoeld op de offensieve *jihad*. Sommige salafi's denken daar anders over. De prediker Abdurrahim die niet direct verbonden is aan de grote salafistische organisaties zoals El-Fourkaan en de As-Soennah moskee, gebruikt dezelfde retoriek van de 'umma van de middenweg' maar gaat soms dieper in op bepaalde onderwerpen zoals *jihad* en *takfir*. Daar waar de meeste predikers benadrukken deze onderwerpen over te laten aan 'de mensen met kennis', de geleerden, pleit Abdurrahim voor een actievere rol van de gelovigen:

'Het doen van *takfir* is niet voorbehouden aan de *ulama*'. Het is weliswaar verplicht om een moslimleider te gehoorzamen alleen dan heb je de discussie: wie is moslimleider? Zolang hij regeert volgens de *shari'a*, anders is het een *kufir*.'

Abdurrahim onderstreept het belang van de kennisvergaring over deze onderwerpen. Hij stelt dat jongeren zeer met onderwerpen als *jihad* en *takfir* bezig zijn en dat er daarom onderwijs voor ingericht moet worden, zodat de jongeren niet in 'extremisme' vervallen doordat zij de grenzen van deze geloofsverplichtingen niet kennen. Hij vreest dat jongeren geradicaliseerd zijn sinds hij zijn lessen over *jihad* in onder meer Amsterdam niet meer mocht geven. Door gebrek aan sturing vanuit zijn lezingen gaan jongeren informatie opzoeken op internet of komen ze in aanraking met 'duistere figuren zoals de Syriër op een zolderkamertje', aldus Abdurrahim. Hij betreurt het dat hij geen zicht en vat meer heeft op sommige jongeren. Hoewel Abdurrahim op bepaalde punten afwijkt van andere predikers, wil hij het belang, maar ook het gevaar, van het doen van *takfir* benadrukken. Hij gebruikt hierbij dezelfde argumentatie als andere predikers.

'Je moet *takfir* doen op basis van de richtlijnen, want er worden veel fouten gemaakt. Je hebt hierbij drie keuzes. Je zegt *takfir* doen is alleen voorbehouden aan de *ulama*', en creëert *fitna*. Het tegenovergestelde is dat je overdrijft en dat je zonder regels *takfir* doet. Dat je bijvoorbeeld op basis van geruchten of vooroordelen iemand tot *kufir* verklaart. (...) De middenweg volgen wij, die van de geredde sekte.'⁷²

De boodschap die predikers van salafistische organisaties uitdragen, verschilt van de opvattingen van Abdurrahim. Deze predikers stellen dat het doen van *takfir* alleen toebehoort aan de geleerden en rechters in een islamitisch land.

---

⁷¹ De defensieve *jihad* wordt als een individuele verplichting gezien, maar ook binnen deze leerstelling verschillen de meningen. Bovendien is er een meningsverschil over waar de defensieve *jihad* geldt en hoe die uitgevoerd moet worden. Sommigen maken daarbij onderscheid tussen de westerse landen en de landen waar momenteel conflict is zoals Irak, Afghanistan, Tsjetsjenië en Palestina. Voor sommige *jihadi's* geldt de *jihad* overall, anderen stellen dat er alleen in de conflictgebieden sprake van is.

⁷² Lezing van Abdurrahim in *paltalkroom*.

‘Sommige jongeren bezigen zich met het verketteren van de mensen en oordelen over hetgeen zich in hun binnenste bevindt. Dit is niet toegestaan. Laat het verketteren aan de geleerden en de rechters. (...) Nodig de mensen uit naar het goede en laat het veroordelen over aan anderen. Waarom houden zij zich in de beginfase van het vergaren van kennis en het uitnodigen bezig met het veroordelen van anderen door hen te verketteren en te betitelen als zijnde zondaars en innovatoren? Laat dit over aan degenen die boven jullie staan. Aan de rechters en de grote geleerden.’⁷³

Ook gebruikt de As-Soennah moskee de stellingname van de Saoedische geleerde Utaymien tegen de opvattingen van *takfiri's*, die alle Arabische leiders als ongelovig beschouwen en daarom *jihad* tegen hen toegestaan vinden. Ook apolitieke salafi's bekritiseren *takfiri's*. Zij stellen dat er aan allerlei voorwaarden voldaan moet worden voordat iemand tot een ongelovige verklaard kan worden en dat veroordeling uitsluitend in de context van een islamitische staat kan plaatsvinden onder leiding van geleerden en rechters. Zij vinden dat de ideeën van Al Qaida niet islamitisch correct zijn: mensen mogen niet als afvallige verklaard worden wanneer zij niet-islamitische leiders gehoorzamen. Ten slotte wijzen apolitieke salafi's op de chaos die zou ontstaan als burgers hun leiders niet meer zouden gehoorzamen.

(A)politieke salafi's en salafistische organisaties waarschuwen voor *takfiri's* omdat zij verdeeldheid veroorzaken in de gemeenschap. De onafhankelijke prediker Abdurrahim stelt, in tegenstelling tot de predikers die verbonden zijn aan salafistische organisaties, dat er wél verdeeldheid mag zijn in een groep. Hij vindt juist dat er duidelijk onderscheid gemaakt moet worden tussen bijvoorbeeld goede en slechte leiders, gelovigen en ongelovigen.

‘Het is niet toegestaan om met *kufr* leiders mee te werken, als bondgenoot te nemen, om samen te strijden voor bijvoorbeeld nationalisme. (...) Het is verplicht voor jou om met hem in verdeeldheid te verkeren. (...) Het is belangrijk om te weten wie moslim is en wie *kufr* is. (...) Sommigen zeggen dat het doen van *takfir* tot *fitna* leidt. Maar het voorkomt juist *fitna*, net als de regels van het huwelijk. Je mag als moslim niet met een niet-moslim trouwen, dit voorkomt *fitna*.’ (Abdurrahim)

Abdurrahim verschilt vooral op dit punt van de apolitieke salafi's. Zij zijn immers van mening dat je je als gelovige ver moet houden van politieke aangelegenheden. De politieke salafi's nemen een middenpositie in. Zij vinden niet dat het aan individuen is om moslimleiders tot ongelovigen te verklaren en pleiten voor een pragmatische houding ten aanzien van de politiek. Radicalere predikers zoals Abdurrahim zijn stellig in het expliciet afkeuren van leiders en van de democratie. Zo stelt hij dat het nalaten van het ochtendgebed, je tot een

---

⁷³ Saoedische sjeik Abdullah Ibn Moehammed al Moetliq in een filmpje op de site van Al Yaqeen. <http://al-yaqeen.com/nieuw/mediatheek/flashfilm.php?id=30>, gezien 3-2-2009.

ongelovige maakt⁷⁴. De meeste predikers vinden het een kenmerk van *takfir* en dus van de *khawarij* om mensen op basis van hun zonden te excommuniceren.

‘Zo maakten wij jullie tot een gematigd volk in aanbidding, overtuiging, gedrag. (...) *Khawarij* zeggen dat als je een zonde begaat, dan treed je buiten de oevers van de islam. Een andere extreme vorm zegt: ook al bega je zonde je blijft een gelovige. *Ablu al-sunna wa-l-jama’a* zegt: zolang je niet vindt dat de zonde legitiem is, zolang je zonden niet toestaat. (...) Je vindt iemand die een zonde begaat een zondaar. Zijn *iman* staat weliswaar op een lager pitje, maar hij is niet buiten de islam getreden. We plegen geen *takfir*. Wie zijn wij om dat te doen. We hebben geen recht om dat te doen. Alleen Allah mag over mensen oordelen en mensen tot *kafir* verklaren.’ (Abu Sayfoullah)

Salafi’s vinden het belangrijk dat een gelovige in de eerste plaats berouw toont voor zijn zonden. Ze benadrukken dat Allah barmhartig is. Ze stellen dat je nooit iemands intentie of oprecht berouw kan aflezen en waarschuwen dus voor veroordeling.

Behalve extremisme is volgens de predikers ook nalatigheid een afdwaling van de middenweg. Ze zien soefi’s bijvoorbeeld als nalatigen in het geloof. Ook nalatigheid leggen ze uit aan de hand van het bestaan van zo’n stroming in de begintijd van de islam.

Dilemma: radicalen toelaten of weigeren?

Door de stellingname van predikers van salafistische organisaties over *takfir*’s, *jihadi*’s, radicalisering en politiek, keren sommige jongeren zich van deze centra af. Ze vinden deze te gematigd. Het gaat om een zeer kleine, maar moeilijk zichtbare groep jongeren. Dit bevestigen bestuursleden en predikers van de salafistische organisaties. Een grotere groep mijdt de moskeeën omdat deze als radicaal te boek staan. De organisaties uiten hun zorgen over geradicaliseerde jongeren of jongeren die dreigen te radicaliseren. Ze vinden zelf dat ze voortdurend voor een dilemma staan. Als ze deze jongeren de toegang weigeren, dan hebben ze er geen zicht meer op, terwijl het binnenhouden van de jongeren interne beïnvloeding en het risico van een slechte naam betekent. Toch nemen ze liever het zekere voor het onzekere en wijzen ze sommigen de deur⁷⁵. Maar de bestuursleden geven aan dat ze niet goed zicht hebben op wie er allemaal binnenkomt. ‘We kunnen geen deurbeleid houden’, aldus een bestuurslid van El-Fourkaan. Sommige salafi’s uiten hun frustratie over dit dilemma. Ze hebben er moeite mee het juiste profiel te zoeken.

‘Het is nooit goed, als we onze mond houden dan zonderen we ons af en als ze we onze mond opentrekken dan zijn we wolven in schaapskleren. Maar we hebben toch

---

⁷⁴ Lezing basisschool Al Bughari in Den Bosch.

⁷⁵ De As-Soennah moskee zou in 2008 de AIVD hebben getipt over een groepje radicaliserende jongeren.

niks te verliezen. Als we een dubbele agenda hadden of een wolf in schaapskleren zijn dan zouden we ons uiterlijk toch nooit zo onderscheiden.’ (prediker Mohammed)

Ook overheden staan voor een vergelijkbaar dilemma. Salafi’s zeggen zich in te zetten voor het tegengaan van criminaliteit onder de moslimjongeren en zien de islam als de oplossing voor al hun problemen. De omgeving kijkt echter met argusogen hoe de salafi’s jongeren op het ‘rechte’ pad willen zetten en houden. Niet iedereen heeft dezelfde definitie van ‘het rechte pad’. In de salafistische definitie is het altijd een zeer religieus pad met actieve geloofsbeleving en praktisering, ‘kennisvergaring’ en het doen van *da’wa*. Ook hebben salafi’s een eigen specifieke invulling van wat afkeurenswaardig of slecht gedrag is.

Salafistische organisaties zijn met name gericht op moslimjongeren en hun problemen. Tegelijkertijd zijn ze zich ervan bewust dat jongeren die pas beginnen te praktiseren, soms te fanatiek zijn en nog niet genoeg ‘kennis’ hebben om op een verstandige manier met geloofszaken in Nederland om te gaan.

‘Je ziet nog weleens jongeren die pas beginnen en dan heel erg gemotiveerd zijn en dan een bepaalde gedrevenheid hebben en dan nog weleens bepaalde uitspraken doen en de verkeerde dingen doen.’ (bestuurslid As-Soennah moskee)

De predikers geven via de lezingen, het onderwijs en de websites de jongeren tips bij het begin van hun praktisering en wijzen op valkuilen en gevaren.

‘Vroeger had ik veel emoties, maar ik heb nu meer kennis vergaard en meer ervaring. Je ziet dat ook bij de Hofstadgroep, dat zijn gewoon pubers. Zij raken geëmotioneerd van het beeldmateriaal op internet, ze kunnen het niet plaatsen en ze hebben geen begeleiding, ze volgen geen lessen en hebben daardoor geen evenwichtig beeld.’ (prediker Faisal)

De onderwijsactiviteiten van de salafistische organisaties zijn volgens de salafi’s van groot belang om radicalisering en extremisme onder gelovigen tegen te kunnen gaan. Ook bij de verschijning van de film *Fitna* van politicus Geert Wilders hebben predikers zich vooral gericht op jongeren en hen weerhouden ‘stomme’ dingen te doen. Moslimjongeren vormen de grootste groep onder de aanhang en actieve predikers van het salafisme. Tegelijkertijd zijn ze het grootste zorgkindje van de salafistische voorgangers.

4.2   *Grenzen van da’wa en nasiha*

De salafistische predikers en gelovigen zijn zeer bekeringsdriftig. Hun streven om mensen, zoals zij het zelf noemen, de ‘zoetheid van de islam’ te laten omarmen, klinkt door in hun gedrag, activiteiten en publicaties. Ze gebruiken

allerlei middelen en tactieken om mensen zo ver te krijgen dat ze zich bekeren tot de islam, of ‘terugkeren’ tot een ‘zuivere’ islam. Sommigen zien het als ‘strijden op de weg van Allah’, als een vorm van niet-gewelddadige *jihad*. De *da’wa*-taak van elke moslim wordt als een inherent en wezenlijk onderdeel van hun overtuiging gezien. Anderen ervaren de salafi’s als zeer dwingend en daarom gevaarlijk voor de verdraagzaamheid. Vooral als het gaat over de *da’wa* die op de moslingemeenschappen zelf is gericht, vraagt men zich af in hoeverre er sprake is van het ontstaan van een soort ‘religieuze politie’. De salafistische predikers relativeren dit en wijzen op de grenzen die gesteld moeten worden aan het doen van *da’wa* en het geven van *nasihah* (advies).

‘Ik ga niemand met de bezem achterna zitten, het is ieders eigen verantwoordelijk, maar ik wil mensen wel beschermen (tegen het hellevuur)’. (prediker Abdullah)

‘Kijk, we hebben geen middelen om tegen zo’n persoon te zeggen: jij mag dat niet doen. Wij zijn ervoor om ze te adviseren en vervolgens is het aan de mensen zelf om er iets mee te doen.’ (prediker Wahid)

Predikers verbonden aan verschillende salafistische organisaties stellen dat je niet meer kan dan verkondigen. Ook deze stelling wordt religieus onderbouwd.

‘Mijn taak is enkel en alleen het overbrengen van het nieuws. Dat zegt ook God in de Koran: aan jou is het de taak om het over te brengen, maar het is God die leidt en het is God die doet afdwalen. Voor de duidelijkheid ik heb, als iemand mij zegt: wat jij net hebt zitten te vertellen vind ik gewoon flauwekul, ik kan me er gewoon niet in vinden. Dan vind ik dat prima. Dan is het einde verhaal. Ik kan de mensen niet dwingen. Dat staat er (in de Koran) ook heel duidelijk, het enige wat ik kan doen is de boodschap overbrengen.’ (prediker Said)

Sommige predikers vinden dat de *da’wa* vooral voltrokken moet worden door het eigen ‘goede gedrag’ te laten zien voordat het gepast is anderen aan te spreken.

‘Jouw verantwoordelijkheid in de *da’wa* is enkel en alleen: verkondig. Laat zien wat de goede islam is. Stel jezelf de vraag als moslim: hoe komt het dat mensen zo denken bijvoorbeeld dat er bekering met geweld moet. Dat komt door onszelf. Die groepen die zo denken zijn gelukkig heel duidelijk af te kaderen. Ik probeer te verkondigen, maar ik schiet natuurlijk te kort. Je moet in de eerste plaats open zijn over je geloof en het niet verbergen.’ (prediker Mohammed)

‘Verkondig door middel van jezelf, door je persoonlijkheid, hoe je je als mens gedraagt. Dat is het allerbelangrijkste in het begrip van de *da’wa*. De reden waarom Indonesië islamitisch geworden is, is omdat mensen het gedrag van de handelaren bewonderden. De eerlijkheid en rechtvaardigheid die ze in de handel tot uiting brachten. Dat ze hun afspraken en beloftes nakwamen. Omar gaf ook *zakat* aan niet-

moslims, zulke dingen. Laat het menselijke in je zien. *Da'wa* moet je niet doen door boekjes te geven of te zeggen dat iemand anders in de hel komt. Laat zien dat je een bijdrage levert aan de maatschappij. Je bent mens, maar ook moslim. (...) Niet bedriegen, niet stelen. Als mensen dat goede gedrag zien dan vragen zij zich af: wie heeft jou geleid tot dit gedrag? We zijn nu vooral gericht op onszelf, op moslims in onze *da'wa*. Daarom bijvoorbeeld ook zo'n conferentie. Als wij niet bij onszelf beginnen dan blijft het beeld slecht en dan zullen er altijd nieuwe mensen zijn die de vinger kunnen wijzen. Wij schieten tekort. Niet alleen dingen zeggen, ook doen.' (prediker Mohammed)

De predikers zien de *da'wa* als een verplichting om mensen uit te nodigen tot de islam. Ze zien het als iets goeds om te doen. Dit om mensen tegen de verschrikkingen van de hel te beschermen, zo stellen ze. In de zin is de *da'wa* een uiting van barmhartigheid voor de medemens.

'Je taak in de wereld is om God te aanbidden, daar zijn we voor op aarde. Je hoopt daarmee misschien in het paradijs te komen. De hel is de ergste straf en dat wens je niemand toe. Je laat een dier toch ook niet verdrinken. De mens heeft een eigen keuze, maar je probeert hem toch zoveel mogelijk te helpen. Je geeft voorlichting aan de mensen, meer dan dat kan je niet doen.' (prediker Faisal)

Salafi's zijn dus erg gedreven in het doen van *da'wa*; het is hun doel onwetendheid onder moslims weg te nemen. Ze zijn primair gericht op de eigen groep, de moslimgemeenschap. Dit wordt bevestigd met een stelling van de geleerde Ibn Taymiyyah die een centrale rol vervult in het salafistische denken:

'Als de *kuffaar* overheersten, dan kwam dit enkel door de zondes van de moslims dat hun geloof deed verminderen.'⁷⁶

Perfectie van het eigen gedrag wordt dus belangrijker bevonden dan het doen van *da'wa*. Daarnaast wordt de gelovigen verteld dat zij nooit te koop mogen lopen met hun goede gedrag en goede daden. Trots zijn op jezelf en veroordeling van anderen vinden predikers een kwalijke zaak.

'Sommigen leven als gelovige en sterven als *kafir*, sommige *kafir* sterven als gelovige. Wees nooit trots op je goede daden, besef dat het een gunst is van Allah die jou geleid heeft.' (Abdul Jabbar van de Ven)⁷⁷

Een praktijk die samenhangt met de *da'wa*, is het geven van een zogenaamd 'vriendelijk advies', *nasiba*, tussen gelovigen onderling. Ook deze *nasiba* zien de salafi's als een vorm van barmhartigheid en broederschap. Predikers wijzen

---

⁷⁶ <http://al-djihaad.blogspot.com/>.

⁷⁷ Lezing basisschool Al Bughari in Den Bosch.

regelmatig op de wijze waarop *nasiba* gedaan moet worden en dat het belangrijk is te streven naar perfectie van het eigen gedrag dan anderen te beoordelen. Om dezelfde redenen wijzen ze het doen van *takfir* af. Ze zien dit als een taak van geleerden. *Nasiba* is een goede zaak, maar mag niet uitmonden in het doen van *takfir*, agressie en veroordeling, zo waarschuwen predikers. Het belang van zelfkritiek wordt vaak door de volgende vier *hadiths*⁷⁸ bevestigd:

‘Ik verbaas me over degene die een splinter in het oog van een ander ziet maar niet in staat is om de boomstam in zijn of haar eigen oog te ontdekken.’

‘Een gelovige is niet iemand die naar fouten zoekt bij anderen en hij is niet beledigend, grof of ruw’.

‘Als je de fouten van je vriend wenst te noemen, noem dan eerst je eigen fouten.’

‘En bespioneert elkaar niet. Verdoe je tijd niet met het zoeken naar fouten bij anderen.’

Deze *hadiths* worden regelmatig tijdens lezingen en op de websites aangehaald om de grenzen van de *da’wa* en *nasiba* aan te duiden. Ook hameren predikers op het verbod op roddelpraat. Regelmatig wijzen ze in lezingen en op websites op richtlijnen voor de *da’wa* en *nasiba*. Dit gebeurt incidenteel tijdens activiteiten en bijeenkomsten, en via affiches. Ook stellen predikers dat er geen dwang in het geloof mag zijn, op basis van een koranvers. Het idee is immers dat het geloof in iemands hart zit. Hoewel *nasiba* aan regels gebonden is en eigenlijk voorbehouden is aan ‘de mensen met kennis’, zijn ook sommige salafistische groepjes hierin heel actief.

Da’wa en *nasiba* vinden de salafi’s de enige toegestane middelen om moslims te confronteren met hun slechte gedrag en zonden, en niet-moslims met hun ongelooft. Fawaz Jneid stelt:

‘Voor wat betreft het uitvoeren van de islamitische straffen die op bepaalde wandaden staan (volgens de *shari’a*), dit recht komt slechts toe aan de islamitische staat, binnen zijn grondgebied, via zijn rechters en middels zijn gerecht. Wat betreft individuen, het is hun niet toegestaan om straffen uit te voeren, niet op henzelf, laat staan op anderen, zowel binnen een islamitische staat als daarbuiten. Het idee dat de moslims wellicht in de toekomst zullen eisen de *shari’a* in de westerse maatschappijen toe te passen is een hersenschim en kan verwezen worden naar het rijk der fabelen’.⁷⁹

Volgens de *shari’a* staan (lijf)straffen op het begaan van zonden en het niet naleven van de islamitische regels. De salafistische predikers stellen echter dat deze straffen absoluut niet ten uitvoer moeten worden gebracht in een

---

⁷⁸ <http://www.islamhome.nl/forum/viewtopic.php?f=2&t=1587&p=9801>, gezien 07-11-08.

⁷⁹ http://www.al-yaqeen.com/nieuw/printpagina.php?tabel=artikelen&sleutel=artikel_id&..., gezien 19-02-2008.

Nederlandse context. Ze keuren geweld tegen ongelovigen, afvalligen of bijvoorbeeld homoseksuelen dan ook sterk af. Ze stellen wel dat ze deze daden nooit zullen goedkeuren en beroepen zich hierbij op hun vrijheid van meningsuiting en godsdienst.

Ondanks de standpunten van de predikers over de richtlijnen en bijhorende grenzen van *nasiba* en *da'wa*, het verkiezen van zelfkritiek boven kritiek op anderen, en de minderheidspositie van de *shari'a* in Nederland, staat het salafisme bekend om zijn belerende en intolerante houding tegenover niet-salafistische moslims en andersdenkenden. In hoofdstuk 6 en 7 zal aandacht besteed worden aan de praktijk van *da'wa* en *nasiba*. In hoofdstuk 5 zal verder worden ingaan op de verhouding tussen de salafistische gedrags- en geloofsregels en de Nederlandse democratische rechtsorde.

4.3 De grenzen in *akhlaq*

In hoofdstuk 3 is uiteengezet welke rol het 'juiste gedrag' (met bijbehorende gedragsregels die voortvloeien uit de salafistische geloofsbeleving) speelt in het salafisme in Nederland. De gedragsregels worden gedestilleerd uit de religieuze bronnen. Salafistische predikers benadrukken de betekenis van de juiste voorschriften die gevrijwaard moeten zijn van innovaties (*bid'a*) en die tot in detail Mohammed als voorbeeld moeten nemen. Hun streven is om Mohammed in gedrag en uiterlijk te volgen. Hierdoor ontstaat het beeld dat salafi's veertien eeuwen terug in de tijd stappen, maar salafi's bestrijden dit idee. Ze zien zelf een meer pragmatische omgang met de opvolging van Mohammed die past in een Nederlandse context. In deze paragraaf wordt deze pragmatiek uiteengezet in de context van de Nederlandse maatschappij en ook wordt ingegaan op de interpretaties van de predikers op het centrale principe *al-wala wa-l-bara* (afkeer en loyaliteit omwille van Allah).

Vaak wordt het salafisme voorgesteld als een simplistisch geheel van dwingende gedragsregels over zaken die *halal* of *haram* zijn, zonder ruimte voor nuance. De salafistische predikers geven juist aan dat toetreding en praktisering van de islam naar salafistisch model het leven gemakkelijker maakt, mede omdat ze overtuigd zijn dat de islam een alomvattend geloof is, een gunst van Allah aan de mensen. Dit doen ze door de volgende *hadith* aan te dragen:

'Vandaag heb ik jullie godsdienst voor jullie vervolmaakt en heb ik mijn gunst voor jullie volledig gemaakt en heb ik de islam voor jullie als godsdienst gekozen.' (Soerat al-Maa'idah)⁸⁰

---

⁸⁰ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/bibliotheek/artikel.php?id=1034>

Salafistische predikers stellen dat de regels naar vermogen moeten worden uitgevoerd, in navolging van overleveringen van Mohammed.

‘Wat ik jullie verboden heb, vermijdt dit. En wat ik jullie heb opgedragen, verricht dit, voor zover jullie daartoe in staat zijn. Degenen vóór jullie zijn namelijk te gronde gegaan door hun vele vragen en meningsverschillen met hun Profeten.’ (is overgeleverd door al-Boekhaari en Moeslim)⁸¹

Al Yaqeen legt deze *hadith* als volgt uit:

‘Wie niet in staat is een deel van datgene wat hem is opgedragen te verrichten, voor hem volstaat het om datgene te doen waartoe hij wel in staat is. Wie het gebed niet staand kan verrichten, kan dit zittend verrichten. Wie dit niet zittend kan verrichten, mag dit op zijn zijde verrichten. Wie in staat is de roekoo (de neerbuiging tijdens het gebed) te verrichten, die buigt, en wie dit niet kan doen, kan volstaan met het knikken van zijn hoofd. Dit geldt ook voor alle andere daden van aanbidding. Men verricht deze voor zover men daartoe in staat is.’

‘Doe wat je kan naar je vermogen’, is een veelgebruikte stelling. Naleving van regels mag nooit schade aan je gezondheid inhouden of verwaarlozing van wereldse verplichtingen (zoals bijvoorbeeld de zorg voor je ouders), aldus de predikers. Dit idee vloeit voort uit bepaalde overleveringen over gematigdheid. Het idee is dat de islam het leven van een mens gemakkelijker maakt en dat Allah niets heeft opgedragen dat niet binnen het vermogen van de mens past. Overdrijving in het geloof wordt dan ook gezien als extremisme en dus een vorm van dwaling. Het is dus niet de bedoeling volgens de salafi’s dat een gelovige bijvoorbeeld extra gaat bidden en gaat vasten anders dan de Sunna voorschrijft. Het weglaten of bijvoegen van regels wordt als dwaling betiteld. Op de website al-islam.com staat hierover:

‘Wat de overdaad betreft; wanneer men moedwillig een extra *Roekoo*’, *Soedjoed*, staand of zittend verricht, dan is zijn gebed ongeldig. Dit is omdat wanneer hij iets erin vermeerdert, hij het gebed op een andere manier verricht dan de wijze die is opgedragen door Allah de Meest Verhevene en Zijn boodschapper. De Profeet zei: “Wie een daad verricht die niet in overeenstemming is met onze zaak, het zal verworpen worden”.’⁸²

Ook Abdul Jabbar van de Ven pleit voor een ‘middenweg in gedrag’:

---

⁸¹ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/bibliotheek/artikel.php?id=838&zoek=makkelijk> ‘Jezelf niet boven je vermogen belasten’, gezien 11-11-08.

⁸² <http://app.al-islam.com/index.php/module/cyberimam/action/qanda/qanda/851>, gezien 30-10-08. Site is verbonden aan Al Waqf/El-Fourkaan.

‘Het te veel of te weinig volgen van de *sahaba* is allebei niet goed. Extremisme in de *deen* (het geloof) is niet goed. In de Sunna staan overleveringen waarin waarschuwingen staan hiervoor. (...) Wij zijn de *umma* van de middenweg. Pas op voor overdrijving, want degenen voor jullie zijn daaraan bezwaken.’⁸³

Salafistische predikers geven ook in dit onderwerp weer aan dat vooral jongeren de neiging hebben om te overdrijven in het geloof, te weinig kritiek hebben op het eigen geloof en zich te veel afzetten tegen de maatschappij. Ze denken dat het een fase is die vanzelf weer voorbijgaat door educatie en door het volwassen worden.

‘Als je ouder wordt ga je kritisch kijken naar de islam. Eerst is het je moet dit, je moet dit niet. Je moet, je moet. Maar vervolgens ga je daar wijsheid uithalen.’ (prediker)

‘Die finesse die mis je nog weleens bij pas praktiserende jongeren die vaak nog willen kopiëren en plakken en die denken van we nemen dat rechtstreeks uit Saoedi-Arabië over en vervolgens gaan we het hier toepassen.’ (prediker)

De predikers erkennen dat er noodzakelijkerwijs een discrepantie bestaat tussen de geloofspraktijk in Nederland en de geloofsleer.

‘Dus educatie, educatie is het begin. Daar berust alles op, zoals geleerden ook hebben gezegd de islamitische *da’wa* berust op enerzijds opvoeding en anderzijds reiniging. Jezelf reinigen van zonden en ongeloof en daarnaast ben jezelf aan het opvoeden, je probeert je lusten en verleidingen in bedwang te houden waar je de hele dag aan blootgesteld wordt. Maar het is echt niet zo moeilijk als wordt beweerd. We gaan er heel pragmatisch mee om. Er wordt wel eens beweerd dat we heel streng zijn, en dat als je gaat praktiseren dat je het heel moeilijk krijgt in deze samenleving. Het valt echt allemaal mee, de islam biedt pragmatische oplossingen. Er zijn regels, maar de soep in realiteit wordt nooit zo heet gegeten zoals hij wordt opgediend.’ (prediker Wahid)

De maatschappij wordt voorgesteld als een beproeving vol verleidingen en afleidingen. Salafi’s geloven dat de gedragsregels en zogenaamde standvastigheid in de *iman* gelovigen beschermen tegen deze fenomenen. Anders kunnen ze vervallen in zonden. Daarom vinden ze het zaak om de regels in het dagelijks leven in acht te nemen, al is dat niet altijd mogelijk. In noodsituaties vinden zij het dan ook toegestaan af te wijken van de verboden en geboden. Op die noodgevallen na moeten volgens salafistische predikers religieuze verplichtingen worden nagekomen en voorschriften bij de keuze van een studie of werkplek worden gevolgd. Ze zijn zich ervan bewust dat een aantal werkplekken ongeschikt zijn in Nederland. Zo wijzen ze een bijbaantje bij de supermarkt bijvoorbeeld af omdat er ook niet-toegestane middelen worden verkocht zoals alcohol.

---

⁸³ Lezing van Abdul Jabbar van de Ven in *paltalkroom*.

‘Als meiden in de supermarkt willen werken dan is dat hun eigen keus. We raden dat wel af. Maar uiteindelijk is het hun eigen verantwoordelijkheid. We kunnen ze niet dwingen om het niet te doen. We wijzen enkel op de richtlijnen daarna maken mensen hun eigen keus. Er is een vrijheid van eigen keus, dat is de basis van de samenleving. Onze functie als moskee is het verduidelijken van de richtlijnen in de islam. Wij geven islamitische antwoorden op de vragen die mensen hebben, meer dan dat kunnen we niet doen.’ (prediker Mohammed)

Tegelijkertijd zien ze in dat er in de islamitische gemeenschap een cultuur heerst waarbij de vrouw niet mag werken of studeren. Ze keuren dit verbod af omdat dit niet conform de islamitische regels is en omdat daardoor sociaal kapitaal onnodig verloren gaat. Ze zien het als een verplichting om nieuwe banen te creëren die wel geschikt zijn. Ze wijzen moslims op de paradox dat mannen hun vrouwen niet willen laten helpen door mannelijke artsen, maar ze laten hun dochters ook niet studeren om dit soort functies in de toekomst te kunnen vervullen. Er moeten kortom meer islamitisch verantwoorde werk- en studieomgevingen komen. Zolang die er niet genoeg zijn, moet men roeien met de riemen die men heeft.

‘Het dagelijkse leven in Nederland is een worsteling. In Nederland is voldoende ruimte om te kunnen praktiseren, maar helaas worden er steeds nieuwe voorstellen gedaan om die vrijheden in te perken.

Sommige dingen zijn onderhandelbaar, maar vaak kom je toch in conflict.’ (prediker Wahid)

Ze zien de beleefde intolerantie tegenover de islam als grootste oorzaak van de slecht werkende integratie. Zolang religieuze voorschriften kunnen worden opgevolgd (over kleding, gebed, handen schudden en dat soort zaken), is er volgens de salafi veel mogelijk. Het opzetten van eigen bedrijfjes komt veel voor in deze groeperingen, ook onder vrouwen. Zo kunnen ze problemen van aanpassing vermijden. Daarnaast wordt aangemoedigd om een baan en studie te kiezen waarbij de islamitische gemeenschap baat kan hebben. Salafi's dragen naar eigen zeggen niet alleen bij aan de eigen gemeenschap, maar aan de hele maatschappij (segregatie en afzondering van de maatschappij worden als iets niet-islamitisch beschouwd, zoals we in hoofdstuk 3 al zagen). Ze zijn ervan overtuigd dat ze iets positiefs toevoegen aan de maatschappij, hoewel – zo verwachten ze – de meeste mensen deze bijdrage niet appreciëren.

Het is voor salafi's belangrijk dat ze een levensstijl nastreven waarin ze in vrijheid kunnen praktiseren. Ze zien Nederland daarom als een geschikt land om te wonen, hoewel ze stellen dat hun rechten en vrijheden steeds meer afbrokkelen. Maar door de vrijheid van godsdienst die er bij wet heerst, menen de salafi's dat ze hier in principe een leven kunnen opbouwen als moslim. Ze weten wel dat dit voortdurend pragmatische afwegingen vergt door het spanningsveld tussen participatie en praktisering. Salafi's staan dag in dag uit

voor keuzes die te maken hebben met de mate van praktisering in de omgeving. Sommigen riskeren ontslagen te worden of van school gestuurd te worden wanneer zij zich gedragen conform de islamitische gedrags- en kledingvoorschriften. Predikers geven regelmatig aan dat een werkplek niet geschikt is wanneer je er je verplichte gebeden niet kan verrichten. In hoofdstuk 7 wordt beschreven hoe verschillende gelovigen vormgeven aan de pragmatiek van het ‘juiste’ gedrag.

Salafistische predikers passen de regels aan afhankelijk van het land:

‘Wij vergeten niet waar we leven, waar we vandaan komen en wat de normen en waarden zijn van deze samenleving. We willen niet terug, dat wordt nog weleens gezegd dat wij terug willen gaan naar veertien eeuwen terug en dat we op kamelen willen rijden (*lacht*). (...) We gaan met de samenleving mee en gebruiken de middelen die ons ter beschikking staan om ons leven op te bouwen. En daarin zijn we niet anders dan andere mensen die hun geluk hier willen hebben.’ (prediker Wahid)

Politieke salafi’s betichten apolitieke salafi’s ervan dat zij zich afkeren van de maatschappij, dat ze het huis van Saoed blindelings navolgen en de context van Nederland daarbij vergeten.

‘Niet dat we de islam Nederlands willen maken of zoiets. Maar er komt wel een islam die op maat gemaakt is voor de Nederlandse samenleving, die nog steeds zijn grondvesten heeft in de authentieke bronnen.’ (prediker Faisal)

Predikers pleiten voor een kritische lezing van de uitspraken van geleerden en de plaatsing ervan in de Nederlandse context. Deze context is namelijk fundamenteel anders dan die van Saoedi-Arabië, stellen ze.

‘Maar ook als moslimgeleerden uitspraken doen, moet je natuurlijk kritisch blijven. Zonder bewijs moet je sowieso nooit iets aannemen. Soms wordt er een vraag gesteld en dan moet je weten in welk bepaald land die bepaalde vraag wordt gesteld en je moet de toestand weten van degene die de vraag stelt. De omgeving waarin de vraag wordt gesteld is belangrijk. (...). Autorijden is bijvoorbeeld in Saoedi-Arabië niet toegestaan voor vrouwen. Dat is een uitspraak van de belangrijke Ibn Baaz. Maar zelfs dan moet je het in context plaatsen. Er is daar in Saoedi-Arabië een bepaalde houding tegenover vrouwen die hier niet is. Je moet goed nadenken in hoeverre deze regel je voordeel zal brengen dan wel nadeel, die afweging moet gemaakt worden. Er bestaat het begrip ‘de gewoonte van een bepaald land’ dat is een begrip in de jurisprudentie. Dit begrip bepaalt wat verboden is. Een voorbeeld is daarvan het mogen inkorten van het gebed tijdens het reizen. Met het voorbeeld van het niet alleen mogen reizen voor vrouwen wordt aangegeven dat de *fatwa* contextgebonden is. Wat een reis is, wordt hier anders gedefinieerd dan in Saoedi-Arabië of bijvoorbeeld Marokko. De omgeving is anders.’ (prediker Mohammed)

Predikers gebruiken het voorbeeld van de definitie van reizen ook om de pragmatiek van de *fatwa's* van prominente geleerden uit te leggen.

‘Mag een vrouw alleen reizen voor studie? Antwoord is afhankelijk van hoe je reizen definieert als het een dagelijkse bezigheid is dan is het geen reizen meer. De geleerden interpreteren dat verschillend. Sommige geleerden laten het afhangen van de afstand die je aflegt. Bijvoorbeeld 80 of 100 km. Maar de meest correcte mening *allahu a'lam* dat je moet kijken naar de intentie erachter, naar de gewoonte. Als het gebruikelijk is dat mensen dagelijks die afstanden afleggen voor studie of voor werk. Als mensen dagelijks een bepaalde afstand afleggen voor werk, studie of wat dan kan ook, dan kan je dat niet meer reizen noemen. Bij reizen moet er echt sprake zijn van voorbereidingen, tas pakken, en nu hebben we snellere voertuigen dus dan zou dat begrip rekbaarder moeten zijn. Sommige geleerden zeggen ook doordat er tankstations zijn en dergelijke. Het is een stuk veiliger tegenwoordig. Je moet ook kijken wat is de ratio erachter, waar komt het vandaan. (...) Ik ben ervoor om dat begrip rekbaarder te maken in Nederland met een veilig stelsel van wegen.’ (prediker Wahid)

Sommige salafistische voorgangers (en ook aanhangers) zijn pragmatischer dan anderen. Salafi's geven aan dat hun praktisering afhangt van de mate van pragmatiek en van welke geleerde je volgt. Vooral een aantal prominente figuren van de As-Soennah moskee profileren zich als pragmatisch en realistisch. Salafi's geven aan dat vooral sjeik Fawaz Jneid pragmatisch en midden in de samenleving staat. Een andere prediker is bijvoorbeeld behoudender dan hij:

‘Ik denk dat wij daar veel pragmatischer in zijn, en ik denk dat sjeik Fawaz ook veel meer kijkt naar de realiteit die ook hier plaatsvindt en een vertaalslag maakt. En ik denk dat we hem daar heel erg erkentelijk voor moeten zijn als je kijkt naar bijvoorbeeld het overnachten in de moskee, voor zusters, wij faciliteren dat en laten de zusters daar vrij in. We gaan niet aan hen vragen heb je toestemming gekregen van je ouders of waar is je *mabram*. Dat is vooral vanuit pragmatisch oogpunt. Sjeik Fawaz zegt ook op het moment dat je vrouwen niet naar de moskee laat komen, maar ze zijn wel vrij om naar discotheken enzovoorts te gaan, dan ben je ze bij wijze van spreken tegen aan het houden om naar het goede te komen. (...) Wij houden van onze vrouwen en we willen goed voor ze zorgen, zodat ze niet in de problemen komen.’ (prediker Mohammed)

Salafi's hebben elk hun eigen persoonlijke invulling en omgang met de Nederlandse context waarin ze leven. De een houdt zich strikter aan de regels dan de ander. De omgang is ook afhankelijk van de autoriteit die een persoon in een gemeenschap wordt toebedeeld. Maar zelfs sterk politiek geëngageerde predikers gaan pragmatischer om met de regels.

‘Natuurlijk zijn er situaties waar je in terecht komt waar je een oplossing voor moet bedenken. En dan zeg je: moge Allah mij vergeven. Als je noodzakelijkerwijs een concessie moet doen. Bijvoorbeeld in noodgevallen. Maar ik vind het persoonlijk te ver gaan als je als man een vrouwelijke arts gaat weigeren, ik vind dat wat onfatsoenlijk. Ik heb een werksituatie gehad waar ik verplicht 1 keer per maand moest meedoen aan de borrel. Het was verplicht dus ik moest aanwezig zijn. Ik ging dan in een stil hoekje zitten en deed niks. Ik zag dat als een vorm van *da’wa* doen, zo zien mensen dat je je strikt houdt. Het is een manier van onderwijzen, door uiterlijk laat je ook de islam zien.’ (prediker Abdurrahim)

In deze paragraaf is naar voren gekomen dat de predikers over het algemeen een pragmatische omgang nastreven met de regels die voortvloeien uit de salafistische geloofsleer en dat ze daarbij rekening houden met de context waarin een gelovige leeft. Hiermee proberen ze het beeld teniet te doen van een salafistische geloofsinterpretatie die zeer rigide en dogmatisch is en die niet past in Nederland.

4.4 *Verskillende interpretaties van het concept al-wala wa-l-bara*

Een centraal begrip in de salafistische geloofsleer en -beleving is *al-wala wa-l-bara*, afkeer en loyaliteit omwille van Allah. Vooral binnen het jihadisme speelt het een prominente rol. Maar ook voor andere salafi's is het begrip van belang. Het concept wordt zowel door predikers als aanhangers zeer verschillend geïnterpreteerd en in praktijk gebracht. Het leidt ook tot grote ergernis van de predikers die verbonden zijn aan de salafistische organisaties, omdat buitenstaanders het vaak verkeerd begrijpen. In het boek *Salaam! Een jaar onder orthodoxe moslims* (Pouw, 2008) haalt de schrijver dit concept aan wanneer hij zijn zorgen uit over de salafistische educatie. Anderen delen deze zorg. De predikers wijzen zijn publicatie af en wijzen op de ‘juiste’ interpretatie van het concept. Zowel de Tilburgse als Haagse predikers maken een fundamenteel onderscheid tussen het haten van ongeloof (volgens hen inherent aan de geloofsleer) en het haten van ongelovigen (wijkt af van deze geloofsleer). Ze wijzen het idee van de hand dat salafistische predikers haat zouden prediken. Wel stellen zij dat je zonden moet verafschuwen. Ze trekken dus een streep tussen een zondaar en zijn zonde.

‘Er zijn een hoop misverstanden bijvoorbeeld hoe het nou zit met het houden van omwille van Allah en het haten van omwille van Allah. (...) Als God van iets houdt dan hou ik daar ook van, net als met haten. Vervolgens wordt dat uit zijn context gerukt van zie je nu wel ongelovigen die moet je haten, maar we trekken juist een duidelijke streep dat ongeloof niet het zelfde is als ongelovigen. (...) Er is een vijandigheid tussen de satan en de mens, dat geloven ook de christenen. De satan probeert de mens een loer te draaien. En daar moeten we ons voor beschermen, maar

dat betekent niet dat we een persoon met ongelooft ook vervolgens haten.’ (prediker Wahid)

Ook in dit onderwerp neemt Abdurrahim een meer rigide stelling in. Volgens hem moeten praktiserende moslims wel degelijk zowel de zondaar als de zonde haten. Hij maakt daarbij geen onderscheid tussen ‘zondig’ gedrag en de ‘zondaar’ zelf. Verschillende predikers halen de regelgeving aan over de omgang met ongelovige familie, christenen en Joden, als bewijs dat je volgens de islam onmogelijk ongelovigen moet haten.

‘Om je even duidelijk te maken dat we ongelovigen niet zouden haten. Kijk de christen bijvoorbeeld, ondanks dat zij tussen de *ahl kitab* behoren, we moeten hen met respect behandelen maar we zien hen toch als ongelovigen. (...) Je kan niet van mij verwachten dat ik ongelooft ga goedkeuren of dat ik de zonde ga goedkeuren maar dat is evenzo. Maar hetzelfde is als een moslim diefstal of verkrachting pleegt, mijn liefde voor hem is niet onvoorwaardelijk omdat hij mijn zoon of vader is. Ik hou van hem omdat god mij heeft opgedragen mijn familie lief te hebben, ik hou van hem omdat hij mijn moslimbroeder is. Maar op het moment dat ik een zonde in hem zie dan haat ik die zonde in hem, dat is de nuancering die mensen niet willen begrijpen of over een kam scheren en zeggen: dat is haat prediken.’ (prediker Wahid)

Ook de omgang tussen bekeerlingen en hun familie wordt als voorbeeld aangehaald om de nuancering van het concept *al-wala wa-l-bara* aan te geven. De islam staat weliswaar steeds op nummer één, ongelovige ouders moet je nog steeds eren, respecteren en gehoorzamen zolang je daarmee niet in zonde vervalt, stellen predikers. Veel lezingen gaan over het belang en de verplichting van een goede verhouding met de ouders van een gelovige. Predikers geven wel aan dat het moeilijke onderwerpen zijn en daarom gemakkelijk verkeerd te interpreteren. Juist educatie over deze precare onderwerpen, net als over *jihad*, is in het belang van de gelovige en de Nederlandse maatschappij. De predikers vinden dat ze hier verantwoordelijk voor zijn.

‘Ik vind in de huidige omstandigheden dat je als prediker bepaalde dingen wel heel goed moet uitleggen. Maar het is ook de verantwoordelijkheid van de prediker, om het duidelijk uit te leggen zodat mensen het niet verkeerd begrijpen. Zodat bijvoorbeeld journalisten er hun slag uit slaan.’ (Sayyid)

Ook als het gaat om homoseksualiteit maken de predikers een verschil tussen de afkeur van homoseksualiteit als principe en de omgang met homo’s in de maatschappij. Ze zijn er zeer stellig over dat homoseksualiteit een zonde is, maar keuren gewelddadige acties tegen homo’s ten zeerste af.

‘Mooi voorbeeld kwam vandaag ter sprake in de vrijdagspreek. Je moet sommige dingen gewoon accepteren. Over homoseksualiteit, dat de islam dat verwerpt maar in de praktijk gaat dat heel anders natuurlijk. Van hoe benader je iemand persoonlijk,

omdat hij moslim, christen, homofiel of wat dan ook is, maar gewoon als mens. De goede omgang hoeft geen belemmering te zijn ondanks dat je zijn daad afkeurt.’ (Sayyid)

Predikers zijn bedreven in hun pogingen ‘misverstanden’ over de islam in de media weg te werken, vooral als het gaat om de positie van de vrouwen, homoseksualiteit, polygamie en haatpreken. Vooral Al Yaqeen biedt regelmatig weerwoord tegen onderwerpen die de media aansnijden. Zo werd Suhayb Salam ervan beticht boekverbranding aan te sporen, in dit geval verbranding van de Bijbel. Predikers leggen dit zelf heel anders uit. Daar waar Pouw het verbranden van heilige teksten als haat interpreteert, leggen salafi’s het uit als een uiting van respect.

‘Ik snap dat christenen daarvan schrikken. Maar wij doen dat ook met onze eigen teksten die we niet meer kunnen gebruiken.(...) Met de Bijbel is het zo dat we geloven dat er een deel afkomstig is van God. Daarnaast zeggen we ook het grootste deel ervan is vervalst door mensenhanden. (...) Je kan het naar het grofvuil sturen maar uit respect begraaft je het, verbrand je het of je lost de inkt op met water. Je zou het nooit in de prullenbak gooien zodat het tussen het vuil zou terechtkomen.’ (prediker Wahid)

Uit het veldwerk bleek inderdaad dat heilige teksten verbranden normaal wordt gevonden. Papierwerk dat gelovigen onderling uitdelen, bevat soms een vermelding dat het na gebruik verbrand moet worden, daar het teksten uit de Koran bevat.

Tot nu toe is beschreven dat salafistische voorgangers het begrip *al-wala wa-l-bara* verschillend interpreteren. Er is dan vooral verschil in de mate waarin het gepraktiseerd wordt, en of alleen de daad van een zondaar gehaat moet worden of ook de zondaar (en ongelovige) zelf. Er is wel consensus over dat een moslim beter islamitische vrienden kan hebben dan niet-islamitische. Het idee is dat niet-moslimvrienden wel toegestaan zijn, maar dat deze vriendschappen nooit zo ver zullen reiken als broederschap en zusterschap tussen moslims onderling; zelfs familiebanden zijn ondergeschikt. Daarnaast waarschuwen salafi’s voor de risico’s die aan vriendschappen met ongelovigen kleven. Relaties met ongelovigen moeten vooral in dienst staan van het ‘uitnodigen naar de islam’. Ten slotte is het niet toegestaan ongelovigen te ‘imiteren’, bijvoorbeeld door verjaardagen te vieren. Sommige salafi’s vinden imitatie echter een erg vaag en breed begrip. Het gaat bij de classificatie ervan dan vaak om de juiste intentie. De hoofdstukken 6 en 7 zullen deze verschillen in interpretaties verder behandelen.

Hoofdstuk 5 - Wegen naar de ideale samenleving

Dit hoofdstuk bespreekt de verschillende opvattingen van salafistische predikers over de politiek in Nederland. Het geeft een tweede aanzet in de beantwoording van de vraag hoe het salafisme zich verhoudt tot de democratie. Vaak wordt gesteld dat salafi's in wezen anti-democratisch zijn. Dit hoofdstuk gaat, vanuit het perspectief van salafistische predikers en organisaties, in op de omgang met het politieke debat in Nederland, de opvattingen over de democratie, politieke deelname en het ideaal van de oprichting van een islamitische staat op basis van de *shari'a*. De verschillen in deze opvattingen vormen één van de ideologische scheidslijnen tussen de salafistische stromingen.

5.1 Salafistische opvattingen over het leven in een democratisch en niet-islamitisch land

Salafistische predikers hebben een zeer complexe houding tegenover de democratie. De houding is dubbelzinnig. Enerzijds zijn zij er stellig van overtuigd dat de democratie en de politieke stromingen die er volgens hen mee samenhangen (zoals socialisme, liberalisme, kapitalisme en secularisme), minderwaardig, verachtelijk en bedreigend voor de islam zijn. Niet zelden worden deze stromingen als vijanden van de islam gerepresenteerd. Dit idee hangt samen met de salafistische interpretatie van *tawhid*: alleen Allah is wetgever, alles wat daarvan afwijkt is inferieur. Anderzijds eisen salafi's hun rechten op met een beroep op democratische vrijheden en prediken ze gehoorzaamheid aan de democratie. Deze houding leidt tot discussies in salafistische kringen. Dit heeft te maken met de definitie van *tawhid* en *shirk*. Voor jihadistische groeperingen is gehoorzaamheid aan een democratische staat al een vorm van *shirk*. De meeste (a)politieke salafi's hebben een pragmatische houding. De omgang met en perceptie van de Nederlandse samenleving en democratie verschillen per salafistische moskee en stroming, hoewel hun predikers de laatste tijd meer op één lijn zitten. Ook is de politieke stroming op dit moment het meest prominent aanwezig met de actieve politiek-salafistische kerngroep rond de As-Soennah moskee als belangrijkste actor. Team Al Yaqeen, de groep jongeren die de website van de As-Soennah moskee beheert, doet erg actief mee aan het politieke debat. Dit in tegenstelling tot de apolitieke stroming en andere politiek-salafistische predikers en organisaties. De jihadistische groeperingen zijn weliswaar zeer politiek geëngageerd, maar verkondigen hun boodschap niet in het openbaar en zijn voornamelijk actief op websites. Zij vinden het gebruik van niet-democratische

middelen toegestaan om hun politiek-religieuze doelen te bereiken. Dit in tegenstelling tot de apolitieke en politieke stroming. Apolitieke en politieke salafi's zijn van mening dat je als moslim een verbond bent aangegaan met het land waar je woont, en je behoort vanuit dit idee dan ook de wetten en regels van dat land te gehoorzamen zolang je niet in je geloof belemmerd wordt.

'Dit zijn wetten die opgesteld zijn ten bate van de mensen en ter handhaving van de openbare orde. Het is dus niet toegestaan om hiervan af te wijken en zo een aanzet te zijn tot wanorde.' (Fawaz Jneid)⁸⁴

Alfeth stelt dat het verblijf in een niet-islamitisch land toegestaan is onder de volgende voorwaarden:

'Het in staat zijn om de islam volledig te praktiseren zonder drempels, waarbij geen enkel belemmering zal zijn vanuit de kant van de ongelovigen die de geloofsprincipes zal beïnvloeden. Tijdens het verblijf dient men als verkondiger van de islam te zijn, door het vertonen van het goede morele gedrag en trots te leven tussen de ongelovigen. Tevens moet men in staat zijn om eigen kinderen volgens de islam te kunnen opvoeden. Men is dus verantwoordelijk voor de opvoeding en gedrag van de kinderen. Hetzelfde geldt voor de echtgenote. Gevaar oplopen voor het verliezen van eigen bezit. In vele landen wordt de moslim als plunderingdoel gezien. Hierbij is men verplicht om het desbetreffende land te verlaten.'

Als de naleving van een wet er echter toe leidt dat een gelovige in zonde vervalt dan is deze persoon verplicht de wet te overtreden of in ieder geval in actie te komen of het land te verlaten. Dit vinden zij niet het geval in Nederland. Ze laten islamitische richtlijnen en geloofsregels boven de wetgeving van een land gaan. Uiteindelijk beschouwen ze de islam als verhevener dan de grondwet of de democratische principes. Toch is de gelovige verplicht de Nederlandse wet te volgen, tenzij dit ongehoorzaamheid aan Allah inhoudt, stellen ze. Ook al is de islam verheven, ze zien wel grote overeenkomsten tussen de wetten van de islam en de democratie.

'Wij zijn van mening dat de islam een volledig stelsel is dat op sommige gebieden gelijkenissen vertoont met de westerse democratie, maar op andere gebieden weer niet. Het verschil zit hem in het feit dat er binnen het islamitische stelsel niet gesjoemeld en geknoeid kan worden met het naleven van de regels. (...) Een staatsvorm waarbij het volk wordt geregeerd door gekozen vertegenwoordigers is een zaak die zijn wortels heeft liggen in de islam en meteen na de dood van de Profeet (vrede zij met hem) werd toegepast bij het aanstellen van de eerste *kalief* middels een directe verkiezing. Ook is de geschiedenis getuige van het feit dat de wet binnen

---

⁸⁴ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/va/vraag.php?id=534>, gezien 02-06-08.

islamitische landen gold voor zowel onderdaan als staatshoofd en diens verwanten.’ (Fawaz Jneid)⁸⁵

Al Yaqeen plaatst een filmopname op de website, waarin de Saoedische sjeik Abdullah Ibn Moeammed al Moetliq Nederlandse moslims oproept tot naleving van de wetten in een niet-islamitisch land en deelname aan de verkiezingen.

‘Wanneer de moslim zich in een land bevindt, dient hij het staatsbestel ervan te respecteren, deze te benutten om zijn vrijheid van godsdienst te bevoordelen en zijn islamitische geloofsleer ter sprake te brengen. (...) Hij is met hen en tracht de beschikbare stemmen voor hen binnen te halen. Waarvoor het staatsbestel de mogelijkheid biedt. Als zij zich verenigen zullen zij hun rechten kunnen waarborgen. (...) Wees een goed voorbeeld in het waarborgen van het staatsbestel en houd rekening met de gangbare omgangsnormen. Wees een goed voorbeeld en zorg voor een goede reputatie. Wij willen absoluut niet dat een moslim een terrorist is die de mensen de stuipen op het lijf jaagt en dat hij anderen schaadt, bekenden noch onbekenden van hem. Bij Allah dit hoort niet tot de islamitische gedragscodes.’⁸⁶

Predikers wijzen op de vrijheden die ze aan de democratie te danken hebben. Ze houden de naleving van deze vrijheden en democratische principes dan ook scherp in de gaten. Ze voelen zich sterk verongelijkt wanneer de democratie in hun ogen misbruikt wordt. Ook stellen ze dat er regelmatig sprake is van een dubbele moraal. De Nederlandse vrijheden gelden niet voor de moslims, wel voor anderen, bijvoorbeeld als het gaat om vrijheid van godsdienst en van meningsuiting. Ze stellen zich op als de waakhonden van de democratie, hoewel ze het als een inferieur systeem zien.

‘Wat betreft onze mening aangaande democratie; de moslims zijn blij met de democratie in Nederland en vreemd is dat niet, als wij bedenken dat democratie hen vrijheid van religie, uitdrukking en bezit heeft geschonken. Het kan inderdaad voorkomen dat moslims zich wel eens storen aan zaken die ten onrechte aan de democratie worden toegeschreven en waarmee onderscheid wordt gemaakt tussen mensen. Wij zijn maar al te goed bekend met tal van voorbeelden waarin onder het mom van democratie onrecht, agressie en onderdrukking van volkeren wordt gebezigd. Zogenaamde vlaggendragers van de democratie die landen binnenvallen, bombarderen en netwerken van geheime martelgevangenissen erop nahouden om anderen democratie op te leggen.’ (Fawaz Jneid)⁸⁷

Ze halen de oorlog in Irak, de gebeurtenissen in de Abu Graib-gevangenis en Guantanamo Bay als voorbeelden aan waarbij de democratie wordt gebruikt

---

⁸⁵ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/nieuws/nieuws.php?id=861>, gezien 23-02-08.

⁸⁶ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/mediatheek/flashfilm.php?id=30>, gezien 03-02-2009.

⁸⁷ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/nieuws/nieuws.php?id=861>, gezien 23-02-08.

voor ondemocratische doeleinden. Ze bekritiseren dus het functioneren van de westerse democratie, maar beschouwen het wel als een systeem waarin je als moslim in principe zonder problemen kan leven. De salafi's mogen zichzelf regelmatig als waakhonden van de democratie presenteren, ze vermijden liever actieve deelname aan het democratische bestel.

'We maken ons zorgen om de rechtse groei in de samenleving en in heel Europa. Er is een klein groepje dat de democratie misbruikt (...) Ik ben bang dat we teruggaan naar de jaren dertig. Om de islam maak ik me geen zorgen. Maar ik maak me wel zorgen om de mensen, (...) of ze hun rechten zullen behouden. (...) Het is zaak dat de achterstelling van de mensen wordt weggenomen. Dat door werk en studie het sociaal kapitaal sterker wordt. Ik ben heel bang dat de anti-islam tendensen en alles wat daarbij hoort mensen demotiveert om hun best nog te doen, en dat zie ik veel gebeuren. We halen onze motivatie gelukkig uit onze religie. Wij proberen optimisme aan de mensen mee te geven. Tijdens zo'n conferentie bijvoorbeeld proberen we mensen echt positief te maken. (...) Vrijheden worden nu ontnomen in de naam van de democratie. Er wordt oorlog in naam van de democratie gevoerd, in landen zoals Irak. Die democratie wil niemand. Er zijn veel overeenkomsten tussen islam en democratie, bijvoorbeeld het principe van *sjoera*. Ik geloof in die overeenkomsten, en die verschillen, nou ja, die zijn er nu eenmaal. Maar in hoeverre is Nederland democratisch? Als we kijken naar de praktische uitwerking ervan. (...) In hoeverre is er ruimte binnen de democratie voor het oprichten van een islamitische partij, we weten wat er met AEL gebeurd is.' (prediker Faisal)

Het politiek engagement varieert per prediker. Abu Ismail staat bijvoorbeeld te boek als een prediker die zich vooral bezig houdt met religieuze zaken en zich liever niet inlaat met politieke aangelegenheden. Andere predikers hebben wel een expliciet politiek-activistisch profiel. Ze zien het als een religieuze taak om de samenleving waarin ze leven te verbeteren, in ieder geval het leven van de moslims. Deze taak is onderdeel van hun perceptie van de *da'wa*. Vooral Abdul Jabbar schuwt politieke stellingnames niet. Hij is veruit de meest politiek geëngageerde publieke spreker. Andere predikers hebben ook een politieke boodschap, maar kiezen mildere bewoordingen dan Abdul Jabbar van de Ven. Sommige predikers hebben een politiek verleden, bijvoorbeeld als actief lid of sympathisant van de Arabisch-Europese Liga.⁸⁸ Een ex-AEL'er bekritiseert de beweging als niet islamitisch en niet democratisch genoeg.

'AEL had meerdere problemen. (...) Maar ze waren gewoon niet islamitisch genoeg én niet democratisch. Daarom zijn we met een grote groep meteen eruit gestapt. Het had een kans van slagen absoluut, het is een gemiste kans. (...) Tijdens de periode dat ik kennis ging vergaren kwam ik erachter dat ik iets wilde doen voor de samenleving en moslims omwille van je geloof. Toen ben ik actief geworden in de AEL. Maar hoe

---

⁸⁸ Prediker is verbonden aan meerdere moskeeën maar wil vanwege zijn publieke functie zijn verleden liever niet bekend maken en blijft daarom liever anoniem.

meer kennis je hebt, hoe kritischer je ook wordt, ook ten aanzien van de AEL. Meerdere mensen gingen mee met mij in die stroom.'

Sommige salafi's geven aan door hun praktisering politiek bewuster te worden, anderen ontwikkelen juist een politieke desinteresse. Sommigen zijn mede door het falen van de Arabisch-Europese Liga teleurgesteld in het politiek functioneren van de democratie. Anderen zouden wel graag een islamitische partij willen in Nederland, maar vinden dit om twee redenen onrealistisch:

- ze geloven dat er te veel verdeeldheid is onder de moslims in Nederland, waardoor er nooit consensus komt;
- velen betwijfelen of een islamitische partij ooit wordt geaccepteerd door de Nederlandse maatschappij.

Sommigen zien in het 'falen' van de AEL het bewijs dat de democratie alleen geldt voor niet-moslims en dat moslims slechts beperkte vrijheden hebben. Hoewel de politieke salafi's steeds bedrevener worden in het gebruik van politieke middelen voor het politieke debat, stellen ze zelf duidelijke grenzen aan deelname. Vanuit een salafistisch standpunt is deelname aan het politiek bestel in de Tweede Kamer niet toegestaan. Je mag niet in een situatie komen waarin je wetten moet maken, wordt gesteld. Vanuit het principe *tamhid* is Allah de enige die wetten mag maken. Deelname aan de gemeentepolitiek is wel toegestaan evenals stemmen, op voorwaarde dat het voordelen kan opleveren voor moslims. Fawaz Jneid stelt met het oog op het stemmen:

'Een aantal onwetende moslims heeft zich laatst onder andere op het internet uitgelaten over het deelnemen aan de verkiezingen in Nederland en verklaarde dat het verboden zou zijn hieraan deel te nemen, terwijl vroegere en recente geleerden het hebben toegestaan om de handen in elkaar te slaan met niet-moslims als dit voordelen zou bieden voor de moslims. (...) Deze onwetende broeders zijn werkelijk niet in staat om onderscheid te maken tussen het opgeven van je overtuiging en het samenwerken met niet-moslims om de moslims en de islam van een gunstige positie te voorzien en rechtvaardigheid op aarde te vestigen.' (Fawaz Jneid)⁸⁹

Salafi's geven aan dat ze liever niet stemmen, alleen als daar grote noodzaak toe is, bijvoorbeeld om tegenstemmen te bieden tegen een politicus zoals Geert Wilders. De meeste salafi's houden de politiek het liefst buiten de deur van de moskee, maar reageren wel als zij dat nodig vinden.

'Soms is een tegenstem belangrijk. Voor zover ik weet stemmen de meeste mensen hier, ik zou niet weten waarom niet. Er is daar een meningsverschil over onder geleerden. (...) De meest correcte mening, vind ik dat je moet stemmen als je denkt

---

⁸⁹ Is het toegestaan om deel te nemen aan de verkiezingen in Nederland? Fawaz Jneid 22 november 2006 <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/va/vraag.php?id=312>, gezien 09-06-08.

dat het een bijdrage levert. Ik geloof niet dat een politieke islamitische partij realistisch is. Je hebt gezien wat er met de AEL gebeurd is. Ze werden verboden voordat ze in Nederland waren opgezet. Maar het zou een mooie werkelijkheid zijn.’ (prediker Faisal)

Ook Suhayb Salam bemoeit zich liever niet met politieke zaken:

‘Allah vraagt aan jou niet om te bepalen of iemand *kafir* is, hou je niet bezig met zaken waar je geen kennis over hebt. Ik hoor jongeren over de politiek praten, over Bush, Irak, Taliban, alsof zij wereldleiders zijn. Of iemand die zegt dat de islamitisch leiders zich niet aan de Koran houden. Terwijl deze persoon of zijn vrouwen of kinderen slechte dingen doen. Neem afstand van zaken waar je niks mee te maken hebt. (...) Kijk eerst naar jezelf.’ (Suhayb Salam⁹⁰)

Salafi’s leggen zoals gezegd in hun geloofsbeleving en maatschappijvisie sterk de nadruk op de religieuze vorming van het individu middels *da’wa* en opvoeding. Of politieke deelname daarbij hoort, daarover zijn de meningen verdeeld. Soms veranderen predikers ook van mening over die deelname. Individuele vorming middels een salafistische geloofsbeleving ziet iedereen als prioriteit in de vorming van een ideale samenleving en toegang tot het paradijs.

5.2 Salafistische opvattingen over de invoering van de *shari’a*

De vraag blijft wat salafi’s als ideale samenleving zien en hoe die in Nederland te realiseren is. In principe vinden ze de vorming van een islamitische staat op basis van de *shari’a* nastrevenswaardig, maar tegelijk onrealistisch en daarom niet wenselijk in Nederland. Er schuilt een paradox in deze stellingname: de *shari’a* is weliswaar een religieus ideaal, maar geen ideaal dat verwezenlijkt kan worden. Salafistische predikers werpen zichzelf op als realistische idealisten, waarbij de vorming van een islamitische staat irreëel is en daarom geen prioriteit heeft.

‘De islamitische staat waar de *shari’a* heerst is een ideaal absoluut, maar die is onmogelijk om te realiseren. Het is een ambitie zonder voldoening. Je hebt ook ambitie waar inzet bij nodig is, maar dit ideaal is onmogelijk te realiseren.’ (Mohammed)

‘We zijn realistisch: het opbouwen van een islamitische staat hier in Nederland bijvoorbeeld is niet haalbaar.’ (Faisal)

Toch heeft de *shari’a* een belangrijke betekenis voor de salafi’s. Hierbij benadrukken ze de complexiteit en de perfectie van de *shari’a*. Het is alleen niet

---

⁹⁰ Lezing ‘De verheven ambitie’ van Suhayb Salam.

de bedoeling dat het leven van een gelovige in Nederland in dienst moet staan van de *shari'a*. Ook stellen salafi's dat niet-moslims een verdraaid beeld hebben van de *shari'a*.

'Het is niet de bedoeling dat je bij elke handeling die je verricht of elke stap die je zet in je leven teruggrijpt naar de *shari'a*. (...) Iedereen denkt altijd meteen aan de lijfstraffen die in de *shari'a* gelden, maar het is een heel complex en humaan systeem. (...) Men hamert altijd op de lijfstraffen en iedereen ziet die schrikbeelden van bijvoorbeeld die vrouw die in een vol stadion doodgeschoten wordt. Maar ik heb een heel ander beeld van de *shari'a*.' (prediker Mohammed)

De salafi's zetten zich af tegen de in hun ogen stereotype beelden die volgens hen ten onrechte worden verspreid. Deze oordelen worden veroorzaakt door de foute, onvolledige of opgelegde invoering van de *shari'a*, stellen ze.

Salafi's stellen het niet als doel om de *shari'a* in te voeren. Ze zien opvoeding en onderwijs als prioriteit: de *da'wa* is de weg naar de ideale samenleving. Ze geloven niet dat de *shari'a* aan de mensen kan worden opgelegd. Dit stellen zowel voorlieden van de El-Fourkaan moskee als die van de As-Soennah moskee.

'Voordat een land toe is aan de *shari'a* moet het volk op een bepaald niveau zitten, anders gaat het helemaal mis. Dat zie je in Afghanistan, het is een puinhoop. Het volk moet er klaar voor zijn, je kan het niet met dwang opleggen, zo werkt het averechts. Dat was helemaal niet de bedoeling van de *shari'a*.' (Prediker Mohammed)

'Een vraag (...) is of de moslims streven naar het invoeren van de *shari'a* in landen die niets van doen hebben met de islam? Dit is een stelling die werkt op de lachspieren van iedere moslim, want het is algemeen bekend dat geen enkel stelsel mensen opgedwongen kan worden als zij daarin niet geloven.'⁹¹

Ook Abu Sayfoullah stelt in 'De bestraffing van volkeren' dat de wetten van Allah alleen kunnen worden uitgevoerd als de mensen dat zelf willen: 'God heeft de mensen hierin vrijgelaten, maar niet zonder consequenties. Wie ongehoorzaam is zal de gevolgen ondervinden, misschien al in deze wereld en zeker op de dag des oordeels'. Het geloof moet vanuit de mens zelf komen en kan niet van bovenaf worden opgelegd. Bovendien stellen predikers van salafistische organisaties dat geweldpleging in dienst van de oprichting van een islamitische staat geen enkel nut heeft.

'Vertel mij, hoeveel oproeren van Syrië tot Egypte, Algerije en andere islamitische landen zijn er niet aangewakkerd door mensen in de naam van de

---

⁹¹ 'Dadelafgod' door Fawaz Jneid 8 april 2007 <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/nieuws/nieuws.php?id=861>, gezien 15-11-08.

islam en onder het mom van het stichten van een islamitische staat? Maar hoeveel staten hebben zij nu werkelijk voor ons opgericht? Geen ééntiende noch een kwart ervan, helemaal niets zelfs. Zij hebben de jongeren slechts naar de ondergang geholpen.’⁹²

Vanuit het idee dat een staat niet kan worden opgelegd, keren salafistische predikers zich ook tegen de ideeën van Hizb ut Tahrir, een politieke beweging die de oprichting van het kalifaat tot doelstelling heeft. Fawaz Jneid reageert in een uitzending over de Hizb ut Tahrir van omroep NIO⁹³:

‘Ons doel is niet een islamitische staat op te richten maar het ware geloof te volgen. De Profeet riep 13 jaar op tot de islam in Mekka en niet tot een staat. De staat is later gekomen toen zich er een volk van gelovigen gevormd had. Een staat is geen utopie, je moet er eerst in geloven en overtuigd raken van de noodzaak. Met alle respect voor hun ideologie, ik vind het niet realistisch. Een staat heeft meer nodig dan slogans en algemene kreten. De oprichting van een islamitisch kalifaat is een nobel ideaal voor alle moslims. Maar mijn kritiek op deze partij is dat hij zich concentreert op het idee, maar weinig doet om het te concretiseren. Ze richten zich meestal op een elite en propageren het ideaal. Onze Profeet en de profeten voor hem gaven meer aandacht aan de vorming van de mensen en de omgang met de gewone mens. Ze wilden het individu overtuigen. De staat is geen doel op zich. De islamitische staat ontstond om moslims te beschermen tegen agressie. Noah, Lot en andere profeten richtten geen staat op. Ze riepen op tot het geloof.’ (Fawaz)

Fawaz Jneid geeft aan geen heil te zien in een *top-down*-verspreiding van het geloof. Pas als elk individu uit eigen wil kiest voor de islam en zijn geloof praktiseert, kan er sprake zijn van een islamitische staat. Maar zelfs dat is geen doel en zeker niet haalbaar in Nederland, waar de moslims slechts een minderheid vormen, vinden ze.

De oprichting van een islamitische staat is een nauwelijks besproken onderwerp tijdens activiteiten die salafistische organisaties organiseren. Hoewel predikers en bestuursleden van de El-Fourkaan en de As-Soennah zich distantiëren van het gedachtegoed van de Hizb ut Tahrir, werden er in de El Islam moskee ten tijde van het veldwerk wel publicaties van de Hizb ut Tahrir verspreid. Ook de website van Alfeth plaatste een publicatie van de Hizb ut Tahrir.⁹⁴ Het is onbekend of dit onder goedkeuring van Alfeth of het bestuur

---

⁹² <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/mediatheek/flashfilm.php?id=25>, gezien 12-01-09.

⁹³ Programma ‘Vizier’ Nederlandse Islamitische Omroep, 28-10-07.

⁹⁴ Het betrof een pamflet (Halt! Tegen het lasteren van de islam) dat Hizb ut Tahrir ten tijde van de filmproductie *Fitna* van Wilders uitbracht. Het pamflet werd op meerdere plaatsen in Nederland verspreid. De inhoud ervan is niet herkenbaar als een publicatie van Hizb ut Tahrir. De wens van het herstel van het kalifaat wordt er niet in genoemd.

heeft plaatsgevonden. Sommige bezoekers van de salafistische organisaties kunnen zich wel vinden in de idealen van de Hizb ut Tahrir.

5.3 Salafistische opvattingen over omgang met maatschappelijke positie en het publieke debat

Zowel de verhevenheid van de islam als de achtergesteldheid van de islam worden benadrukt in het salafistische discours. Deze dubbele positie wordt verklaard aan de hand van de bronnen en wordt dus in religieuze termen uitgelegd. De islam wordt voorgesteld als de enige ware godsdienst. Deze omvat de enige waarheid en staat daarom boven andere levensovertuigingen. De gelovigen wordt daarom opgedragen om de islam met trots te beleven⁹⁵. Schaamte voor de islam vloeit zeker niet voort uit de verhevenheid van de islam, vinden ze. Alleen hypocrieten in het geloof verbergen hun geloof, stellen de salafi's.

Salafi's geloven dat er altijd ongelovige en onwetende mensen zullen bestaan en dat de islam altijd onder vuur zal liggen, aangevallen en beledigd zal worden, de ene periode wat heviger dan de andere. Het huidige maatschappelijke debat wordt religieus begrepen. Ze geloven dat Mohammed ook in zijn tijd veel weerstand en vijandigheid ondervond tegen zichzelf en de islam. Ook worden verhalen over de metgezellen aangehaald waarin zij geconfronteerd werden met beledigingen en aanvallen. Het huidige debat wordt weliswaar als zeer heftig ervaren, toch zijn de reacties inherent aan de positie van de islam, stellen ze. Deze vijandigheid zal tot het einde der tijden in stand blijven. De vijandigheid tegen de islam wordt voorgesteld als de strijd tussen goed en kwaad.

'We plaatsen dat terug in de tijd dat God Adam heeft geschapen. Op het moment dat God Adam heeft geschapen was daar al de duivel die de belofte heeft gedaan dat die de mens van alle kanten zou proberen te belagen en in de val zal proberen te lokken. We zien heel duidelijk dat er een strijd is tussen goed en kwaad. En het kwaad is vertegenwoordigd in de duivel en het goede door de mensen die willen leven volgens de regels van God. Laten we daar nou gewoon duidelijk over wezen. En dat doet overigens niks af aan het feit dat onder moslims mensen zijn die fouten begaan en dingen doen die ver verwijderd zijn van wat de islam uitdraagt. Maar die strijd is een eeuwige strijd geloven we en dat gebeurt tot aan de dag des oordeels.' (prediker Wahid)

De bijzondere positie van de salafi's in de maatschappij wordt regelmatig geïllustreerd met het begrip *ghuraba'* (vreemdeling). Het idee is dat je altijd als een vreemdeling wordt benaderd als 'praktiserende moslim'. Ook een maatschappelijk achtergestelde positie hoort daarbij, constateren de predikers.

---

⁹⁵ Zie ook paragraaf 3.2 en 3.3.

‘Je weet als je praktiseert dat je kansen minder worden en dat je genoeg moet nemen met banen met minder aanzien. Dat is nu eenmaal zo. Maar ik zeg altijd kies voor je baard en voor je baan. Leg je er niet bij neer dat je je baan niet krijgt vanwege je uiterlijk! Je kan je rechten halen, er zijn wetten. Wetten hebben een functie, gebruik deze ook! Helaas zijn we slecht georganiseerd. Maar je moet doorzetten en je niet uit het veld laten slaan. Wees een voorbeeld voor anderen, en heb geduld. Ik loop er ook zo bij om de negatieve beeldvorming om te keren door in deze kledij goed gedrag te tonen.’ (prediker Faisal)

De predikers zijn het sterk oneens met de in hun ogen maatschappelijk achtergestelde positie van de ‘praktiserende moslim’. Toch sieren zij zichzelf graag met een bescheiden beeld van ‘een voorbijtrekkende reiziger’ in de lijn van de *ghuraba*’-retoriek en belichten ze hiermee tegelijkertijd zowel de vergankelijkheid van het wereldse bestaan, de nederigheid van de mens als de opdracht van moslims de islam te verkondigen en Allah te aanbidden.

De reactie op Wilders’ film Fitna

In de lente van 2008 bracht PVV-parlementariër Geert Wilders de film *Fitna* uit. In deze film wisselt hij koranversen af met beelden van gewelddadigheden die moslims hebben verricht. Zijn onderliggende boodschap is dat de Koran oproept tot deze gewelddadige acties op basis van de getoonde verzen. Met deze verzen legitimeren jihadistische groeperingen gewelddadige acties. In de periode voor en na de presentatie van de film wordt er in salafistische kringen veel aandacht besteed aan de film. In de periode ervoor hielden salafistische organisaties veel lezingen over hoe om te gaan met beledigingen, met de gepercipieerde hetze tegen de islam en de gepercipieerde positie van de islam, zoals:

- ‘De Koran en de valse aantijgingen door de tijd heen’ door Abu Rayaan;
- ‘Standvastigheid in tijden van beproeving’ door Abu Ayman;
- ‘De smeekbede: het wapen van de moslim’ door Ahl Khattaab;
- ‘Hoe om te gaan met beledigingen jegens de Profeet?’ door Abu Sayfoullah.

Ook in lezingen die niet expliciet over de positie van de islam gaan, wordt regelmatig gewezen op het belang van het ‘goede gedrag’ in een tijd waarin de islam onder vuur ligt. Ook de begintijd van de islam was moeizaam, is de redenering.

De salafistische predikers hebben gesprekken gevoerd, preken en lezingen gewijd aan de film *Fitna* om te voorkomen dat Wilders en zijn aanhang zijn ideeën bevestigd zouden zien in agressief gedrag als reactie op de film. Vlak voordat de film uitkwam bracht het Comité Ahlu-Sunnah van Nederland een

tekst⁹⁶ uit waarin wordt gewaarschuwd voor de schending van de rechten van de moslim. Ook wordt erin opgeroepen langs democratische weg te reageren op de film, en geweld en agressie te vermijden.

In de vrijdagspreek die Fawaz Jneid verzorgde vlak na het uitkomen van de film *Fitna* bespreekt de voorganger enkele passages uit de film en roept hij ook op tot kalmte. Hij richt zich hierbij vooral op jongeren. Hij reageerde ook op de film tijdens een moslim-christendebat in Roermond en in een videoboodschap op de site van de As-Soennah moskee. Fawaz Jneid is kritisch over Wilders als persoon en over zijn productie. Zijn boodschap is tweeledig: hij uit zijn woede en kritiek en roept tegelijk op tot kalmte en geduld. In de uitleg van de aangehaalde *suras* uit de Koran probeert Fawaz duidelijk te maken hoe salafi's bepaalde verzen historisch duiden. Waar Wilders sommige *suras* uitlegt als een haatdragende en tot geweld aanzettende boodschap, ziet Fawaz Jneid ze juist als een bewijs van de 'grootseheid' en 'verhevenheid' van de islam. Hij noemt Wilders een onwetende, gevaarlijke man, met een belabberde boodschap.

'Natuurlijk heb ik in het verleden reeds aangegeven dat deze man cultureel en politiek onwetend is. Ook weet hij niks van de geschiedenis en religies. Zijn onwetendheid komt tot uiting aan de hand van deze film. Deze film geeft het lelijke en ware beeld van de man weer.'⁹⁷

Fawaz Jneid tracht de afgebeelde *suras* in de context te plaatsen waarin ze geopenbaard zijn. De omstandigheden waarin moslims vandaag de dag leven zijn anders dan die van destijds.

'Deze man komt aanzetten met verzen die hij uit de context haalt en naar zijn valse aandriften vertaalt. Hij opent met het vers waarin opdracht wordt gegeven aan de islamitische staat haar krachten te verzamelen om elke vijand van buitenaf af te schrikken. Mijn inziens is er geen staat, in het verleden of in het heden, die zichzelf waardeert en het vervolgens voor een ieder toestaat, zijn grenzen, inwoners en beschaving te schenden. (...) Dit vers en haar gelijken slaan op specifieke situaties ten tijde van de militaire confrontatie die door de polytheïstische Arabieren ingezet werd tegen de boodschappers van Allah en de moslims nadat zij hen uit Medina hadden verdreven, hun bezittingen wederrechtelijk hadden toegeëigend en lijfelijk aanvielen. Dit vers spreekt over weerstand bieden tegen hen. Vandaar dat een soortgelijk vers in Soerat- al Baqarah luidt: "En dood hen waar jullie hen ook aantreffen en verdrijf hen van waar zij jullie hebben verdreven." Het spreekt allereerst over de verdrijving van de moslims uit hun huizen door de polytheïsten, waarna de moslims het recht hadden zichzelf te verdedigen en met gelijke munt terug te betalen. Ondanks dat zij dit feitelijk niet tot uitvoer hebben gebracht. Met 'dood hen' wordt verder bedoeld op de vijandiggezinde polytheïsten die eropuit trokken om de islam te bestrijden en niet op

---

⁹⁶ Zie bijlage III.

⁹⁷ <http://al-yaqeen.com/nieuw/mediatheek/flashfilm.php?id=16>, gezien 01-10-08.

iedere willekeurige polytheïst die je op straat treft. (...) Aangaande deze verzen hadden de moslims niet het zieke begrip zoals dat van Wilders. Daarentegen spreekt het over hen die de moslims hebben bevochten en verdreven uit hun land.’⁹⁸

Fawaz Jneid stelt allereerst dat het de taak is van een islamitische staat om zichzelf te verdedigen in tijden van oorlog en dat het dus geen taak is van een individu om de wapens op te pakken in het kader van de *jihad*. Daarnaast tracht hij de verzen te plaatsen in de tijd waarin ze geopenbaard werden. Hij stelt dat Nederlandse moslims op dit moment niet in zulke situaties verkeren en dat de verzen dus niet van toepassing zijn op hen. Fawaz Jneid richt zich in zijn boodschap specifiek tot de jongeren, een doelgroep die bijzondere aandacht krijgt, zoals eerder in dit hoofdstuk al gesteld. Ook in het algemeen richten predikers zich tot moslimjongeren (en het tegengaan van gewelddadigheden onder hen) als reactie op beledigingen en de gepercipieerde slechte positie van de islam.

‘Rellen, ambassades in brand steken, mensen vermoorden enzovoorts is niet de manier om de Koran te beschermen en het is allemaal niet toegestaan. Er zijn andere manieren om de Koran te beschermen bijvoorbeeld door de Koran uit het hoofd te leren.’⁹⁹

De reactie van Fawaz Jneid op de film ligt in de lijn van zijn kritiek, en de kritiek van andere (a)politieke salafi’s, op jihadistische groeperingen en hun begrip van *jihad*. In paragraaf 5.4 zullen we de verschillende interpretaties van de *jihad* onder salafistische groepen beschrijven.

Ook Abdul Jabbar van de Ven reageerde op de film, maar dan via een krantenartikel¹⁰⁰. Hij beschuldigt Wilders van onwetendheid over de Koran. Abdul Jabbar van de Ven stelt dat Wilders onterecht zaken aan de Koran toeschrijft. Abdul Jabbar probeert net als Fawaz Jneid de boodschap van de film te bekritisieren door sommige *suras* in hun historische context uit te leggen.

Verskillende salafi’s die verbonden zijn aan salafistische organisaties als bestuurslid, prediker of vrijwilliger, voelen zich gesteund door de houding van sommige Nederlandse politici en vooral door minister-president Balkenende. Fawaz Jneid richt zijn speciale dank aan de premier in zijn videoboodschap en in zijn preken. Omdat sommigen die steun ervoeren, voorspelden ze ook dat er geen heftige reacties op de film zouden ontstaan.

Ondanks dat salafi’s hameren op het verbod op geweld en het veroorzaken van ongeregelheden, vinden ze niet dat je helemaal niet moet reageren op de

---

⁹⁸ <http://al-yaqeen.com/nieuw/mediatheek/flashfilm.php?id=16>, gezien 01-10-08.

⁹⁹ Lezing Abu Sayfoullah ‘Hoe om te gaan met beledigingen jegens de Profeet?’ in moskee Nour in Heerlen.

¹⁰⁰ ‘Wilders begrijpt niets van de Koran en de islam’. Volkskrant, 1 april 2008.

‘aantijgingen’ jegens de islam. Ze verwachten dat de gelovigen hier op een ‘islamitisch correcte’ manier mee omgaan, om vrede te vinden met de situaties en de woede te kunnen kanaliseren. Ze reageren door artikelen te schrijven, en presenteren ook religieuze middelen, die ze tijdens de lezingen te berde brengen: de smeekbede, geduld, standvastigheid en emigratie. Deze middelen beschrijven we hierna.

A. Du’a’ (smeekbede): het politieke wapen

Predikers adviseren gelovigen om smeekbedes te doen om hun wensen te laten uitkomen. Smeekbedes zijn een individuele aangelegenheid tussen een gelovige en Allah. Er worden echter ook collectieve smeekbedes gehouden. Na afloop van lezingen en preken spreekt de voorganger ze uit waarna het publiek deze smeekbedes beantwoordt met het woord ‘amen’, terwijl zij soms hun handen naar de hemel gericht houden.

Regelmatig zijn er na de vrijdagspreek smeekbedes gericht op slachtoffers van oorlogsgebieden waarbij moslims betrokken zijn, zoals Palestina, Irak, Afghanistan, Soedan, Tsjetsjenië en Somalië. Deze smeekbedes worden vaak op luide en felle toon uitgesproken en zeer emotioneel beleefd. Ze vragen Allah om hun pijn te verzachten en hun honger te stillen, en hun afgebrande huizen in paleizen te veranderen. Smeekbedes over deze landen worden zowel in de As-Soennah, de El-Fourkaan (in mindere mate) als de El Islam moskee uitgesproken en wellicht komt deze praktijk ook in andere moskeeën voor. Het uitspreken van smeekbedes is een belangrijke salafistische geloofsuiting, hoewel ook andere islamitische stromingen zich ervan bedienen. Smeekbedes kunnen ook gericht zijn op niet-politieke zaken. Sommige apolitieke salafi’s zijn geen voorstander van smeekbedes met een politieke boodschap en spreken zich daar in felle bewoordingen over uit.

De politiek-salafistische voorgangers stellen dat een smeekbede, met een politiek karakter, in eerste instantie bedoeld is om woede en andere heftige emoties onder de gemeenschap te kanaliseren. Er komen weliswaar politieke kwesties in lezingen en vrijdagspreken ter sprake, maar altijd als een reactie op wat er gaande is, stellen ze. Ze willen hiermee gehoor geven aan de sentimenten die in de gemeenschap leven. Ze maken een verschil tussen offensieve en defensieve smeekbedes en preken. Toch kunnen dit soort bedes verkeerd vallen en jongeren wellicht ophitsen of aanzetten tot mogelijk ongewenst gedrag. Vooral de smeekbedes (zie hieronder) tegen Hirs Ali en Theo van Gogh hebben hevige consternatie teweeg gebracht.

Vooral Fawaz Jneid, Al Yaqeen en Alfeth profileren zich politiek. El-Fourkaan uit zich in veel mindere mate politiek. Daarom zou het salafisme dat El-Fourkaan uitdraagt apolitiek kunnen worden genoemd. Ze voelen zich soms genoodzaakt te reageren om een tegenstem te laten horen of om de frustratie en woede van jongeren in goede banen te kunnen leiden. Smeekbedes uitspreken tijdens vrijdagspreken en lezingen is zo’n manier. Ook worden er

lezingen over dit onderwerp verzorgd¹⁰¹. Tijdens de smeekbedes die aan het eind van vrijdagspreken worden uitgesproken, wordt Allah bij allerlei zaken om steun en hulp gevraagd. Hierbij gaat het niet altijd om politieke kwesties; ook persoonlijke gebeurtenissen die de gemeenschap aangaan, komen aan bod. Denk aan gelovigen die ziek zijn, een ongeluk hebben gehad of andere zorgen hebben.

Smeekbedes, die in de media ook wel 'haatpreken' worden genoemd, zijn een relatief nieuw fenomeen in het politieke debat in Nederland. Politici stellen zich de vraag hoe met dit fenomeen om te gaan en proberen de consequenties ervan in te schatten. Er ontstond politieke onrust toen NOVA vrijdagspreken van de As-Soennah moskee uitzond waarin Fawaz Jneid zijn smeekbedes tot Allah richtte op Sharon, Bush, Theo van Gogh en Hirsi Ali. Deze laatste werden vlak voor de moord op Theo van Gogh uitgesproken. Politici stellen dat Fawaz Jneid gelovigen ophitst en aanzet tot geweldpleging. Het Openbaar Ministerie heeft onderzocht of Fawaz Jneid strafrechtelijk kon worden aangepakt, zonder resultaat. Het gaat hierbij met name over de onderstaande smeekbedes:

'Allah, reken af met Sharon en zijn medewerkers. Met Bush en zijn secondanten. Allah, vernietig hen op hun zonden. Laat hun daden zich tegen hen keren. Laat geweld dat misdadigers ten deel valt, op hen neerdalen.'¹⁰²

'Wat deze onvruchtbare¹⁰³ betreft, wat deze criminele schoft¹⁰⁴ betreft, al zijn ze allebei schoften, het neemt niet weg dat –indien de aardse wetten hen beschermen– dat ik mij wend tot de hemelen. En ik richt me nu tot de hemelen en klop de deur. Ik vraag u om amen te zeggen. O God, de almachtige der hemelen en aarde, breker van ruggen van onderdrukkers en recalcitranten. O God, hier zijn Ayaan Hirsi Ali en Van Gogh. U zult ze belasten met uw woede en verachting. O God, bezorg Van Gogh een ziekte die door alle bewoners van de aarde niet in staat zullen zijn om te genezen. Hij zou daardoor tevergeefs naar de dood verlangen en treft het niet. O God, bezorg Van Gogh een ellende, waarbij hij naar de dood verlangt en het niet treft. (...) O God, verblind het zicht van Ayaan Hirsi Ali zoals u haar hart hebt verblind. O God, verblind haar zicht. O God bezorg haar hersens een kanker. O God bezorg haar een tongkanker.'¹⁰⁵

---

¹⁰¹ Bijvoorbeeld de lezing van Ahl Khattaab 'De smeekbede van de moslim', moskee El Islam in Roermond.

¹⁰² Op basis van preken die NOVA in juni 2002 uitzond.
<http://www.uitzendinggemist.nl/index.php/aflID=1503211&md5=f99d245a2453d4c340e5fdceebe47dd5>, gezien 24-02-09.

¹⁰³ Fawaz bedoelt hier Ayaan Hirsi Ali.

¹⁰⁴ Fawaz bedoelt hier Theo van Gogh.

¹⁰⁵ <http://extra.volkskrant.nl/bijlagen/preekFawaz.pdf>, gezien 24-02-09.

In een interview met NOVA legt Fawaz uit waarom hij smeekbedes op deze manier in zijn preken gebruikt.

‘Verwensen hoort bij de islamitische cultuur. Het is een vreedzame manier als je je recht niet kan krijgen. Als je niemand vindt die je recht kan herstellen, dan richt je je tot Allah om je recht te krijgen. Het is een vreedzame manier wanneer je je hand niet wilt gebruiken. (...) Toen Deense kranten beledigende cartoons over de Profeet publiceerden maakte zich van de moslimgemeenschap een grote woede meester. Wat Van Gogh en Hirsi Ali deden was erger dan die spotprenten. Bij die kokende woede heb ik de crisis bezworen. Conform de islam heb ik de moslims een vreedzame manier laten volgen. De verwensingen waren een manier om de woede te kanaliseren. Ik heb de moslims een andere oplossing voorgesteld. Je kon niets van de rechter verwachten vanwege de vrijheid van meningsuiting. Je moest je tot Allah en de hemel richten. Een manier om stoom af te blazen als je op aarde je recht niet kon krijgen. Verwensing leidt niet tot geweld, het voorkomt juist het geweld.’¹⁰⁶

Salafistische predikers zijn zich bewust van de woede en frustraties onder de moslimgemeenschap over conflicten in onder andere Palestina. Ze stellen dat smeekbedes een manier zijn om hier islamitisch correcte op in te gaan. Alfeth organiseerde een lezing over hoe om te gaan met het Israëlijs-Palestijns conflict¹⁰⁷. Ook Stichting Moslimjongeren Breda en de As-Soennah moskee organiseerde activiteiten rondom Gaza in januari 2009. Abu Ismail adviseerde de moslims in Nederland op de site van Moslimjongeren Ede om *du’a* te doen voor de moslims in Palestina. Hij presenteerde het als het beste en een groots wapen tegen onrecht. Aan de moslims in de Gazastrook had hij de boodschap om *sabr* (geduld) te hebben¹⁰⁸.

B. Sabr (geduld) hebben

De gelovigen wordt opgedragen geduldig te zijn, ‘*sabr* te hebben’ in tijden van tegenspoed, onrecht en onvrede. Het is een woord dat zeer regelmatig terugkeert in het discours tijdens de vormingsactiviteiten, maar ook in het dagelijks leven van gelovigen. Geduld wordt verbonden aan de beproevingen die een gelovige moet doorstaan. Het gepercipieerde negatieve klimaat jegens de islam in Nederland wordt gezien als een beproeving van Allah. Salafi’s geloven dat aan elke beloning van Allah een beproeving voorafgaat. Het is dus zaak om die te doorstaan door geduld te tonen.

---

¹⁰⁶

<http://www.novatv.nl/page/detail/uitzendingen/4721/Sjeik+Fawaz+legt+ha+atpreek+uit#> in een uitzending van 31 oktober 2006, gezien 14-05-08.

¹⁰⁷ ‘Dit kan jij doen voor Ghaza’. Een avondvullend programma met presentatie, lezing (door Ahl Khattaab) en videofragmenten naar aanleiding van de Israëlijsche aanvallen op Hamas-doelwitten en de raketbeschietingen door Hamas in december 2008/januari 2009.

¹⁰⁸ Advies Abu Ismail ‘Hebt geduld’

<http://www.mjede.nl/multimedia/audio/index.html>, gezien 17-02-09.

‘De gelovige mag alleen haastig zijn als het ‘zaken van aanbidding’, als het zaken van het hiernamaals betreft en als het gaat om het voeden van een gast of hulpbehoevenden en het tonen van berouw wanneer zonden zijn begaan.’ (Abu Raya’an)¹⁰⁹

Er wordt gewaarschuwd voor ongeduld. Ongeduldigen kunnen geleid worden door emoties, en verleid worden om verkeerde uitspraken te doen, stellen ze. Het is beter om bedachtzaam en geduldig om te gaan met de beproevingen die op je afkomen, zoals bijvoorbeeld de beledigingen van de Profeet in de huidige tijd, vinden ze. Geduldig zijn wordt gezien als een eigenschap van *jama'a ahl al-sunna*.

C. Standvastigheid in het geloof (*istiqama*)

Regelmatig worden er lezingen verzorgd met als onderwerp ‘standvastigheid’. Standvastigheid in het geloof is een manier om de islam te beschermen, vinden salafi's.

‘Sterke persoonlijkheden, hun standvastigheid is als een rots. Standvastigheid is nodig in het verdedigen en verspreiden van de islam’. (Abu Ahl Khattaab)¹¹⁰

Het idee is dat standvastigheid kan groeien door de islam te praktiseren en door bijvoorbeeld de Koran te memoriseren. Standvastigheid komt tot uiting in een sterke *iman*. Het uitdragen van de islam wordt ook gezien als de oplossing voor de gepercipieerde moeilijke politieke omstandigheden van moslims in verschillende delen in de wereld. In een filmpje van de prediker Khalid Yasin, dat Alfeth op YouTube plaatste, wordt het volgende gesteld.

‘Want wanneer de moslims in Palestina, wanneer de moslims in Afghanistan, de moslims in Somalië, wanneer de moslims in Tsjetsjenië, wanneer de moslims in Egypte, wanneer de moslims in Marokko, wanneer de moslims in Algerije, wanneer de moslims waar ze zich ook bevinden. Wanneer ze uitkomen en ze beginnen te bidden in de moskeeën als vreemdelingen dan zal Allah Subhanahu wa-ta'ala de aarde teruggeven aan hen, hun eer teruggeven aan hen, hun kracht teruggeven aan hen. Islam is dan terug!’

Kortom: door omarming van de islam krijgen moslims overal ter wereld hun eer terug en worden ze gesteund. Ook hier geldt praktisering van de islam als de oplossing voor alle problemen.

D. Hijra (*emigratie*): de laatste oplossing

Salafi's zijn van mening dat als het leven in een niet-islamitisch niet meer houdbaar is, een gelovige moet emigreren naar een islamitisch land. De

---

¹⁰⁹ Lezing ‘Haastig zijn, oorzaak en genezing.’

¹¹⁰ Lezing van Ahl Khattaab in basisschool Al Bughari te Den Bosch.

gelovige moet dan de *hijra* (emigratie) doen. *Hijra* verwijst naar de emigratie van Mohammed van Mekka naar Medina. *Hijra* is verplicht voor elke moslim die onderdrukt wordt in zijn religie in een niet-islamitisch land of verplicht wordt om in zonden te vervallen, bijvoorbeeld als er een verbod wordt ingevoerd op het gebed of op een hoofddoek.

‘De nationaliteit van de moslim, is *laa iellaha iella Allah moehammadoen rasoeloe Allah*. Wanneer de moslim aangevallen wordt, of wanneer hij een zuil van de islam niet kan uitoefenen of wanneer hij onderdrukking voelt omdat hij moslim is of wanneer hij weet dat het toekomst van zijn kinderen in gevaar is betreft hun religie en gedrag. Dan is hij hierbij verplicht om naar een andere plek te verhuizen zodat hij zich en zijn kinderen uit duisternis kan helpen.’¹¹¹

Salafi's vinden het een persoonlijke keuze om deze verplichting op te volgen. De meesten zijn ervan overtuigd dat de Nederlandse democratische samenleving tot nu toe genoeg vrijheden kent om de islam volledig te praktiseren, ook al voelen zij zich steeds beperkter in deze vrijheden. De meningen zijn dan ook verdeeld over of de *hijra* een verplichting is voor Nederlandse moslims. Toch wensen veel predikers en gelovigen, zodra zij daartoe in staat zijn, Nederland te verlaten. De laatste tijd ervaren sommige predikers het als hun verantwoordelijkheid om *da'wa* te blijven doen in Nederland. Ze stellen dat ze een taak te verrichten hebben. Ook verschillen salafi's van mening over wat dan wel een geschikt islamitisch land is om te wonen.

‘Waar is het islamitische land waarheen we kunnen verhuizen? Het islamitische land is het land waar de wetten van Allah nagestreefd worden, en waar de rechtvaardigheid van de islamitische staat toegepast wordt. Met pijn in het hart zeggen we dat de islamitische staat niet bestaat op dit moment! Een plek waar het verderf minder is dan andere plekken daar kiezen we voor. Het onrecht en onderdrukking die op de moslims toegepast wordt in de Arabische landen, zien we niet in het westen. Zelfs geleerden worden aangevallen in "Arabische landen". Velen zijn uit deze landen gevlucht naar Europa en andere landen waar zij hun religie in vrijheid kunnen uitoefenen. Emigratie naar een niet-islamitische land is soms verplicht, als het gaat om kennis vergaren omtrent zaken die de moslims nodig hebben.’¹¹²

Salafi's zijn ervan overtuigd dat er geen land ter wereld is dat volledig volgens de *shari'a* georganiseerd is. Het is dus kiezen voor het minst kwade. Landen die worden genoemd als mogelijke toekomstige verblijfplaats, zijn Saoedi-Arabië, Maleisië en de Verenigde Arabische Emiraten. Veel salafi's stellen dat zij in

---

¹¹¹

http://www.alfeth.com/nl/index.php?option=com_content&task=view&id=482&Itemid=82,
gezien 6 februari 2008.

¹¹² Idem.

vergelijking met sommige Arabische landen (vaak wordt Marokko genoemd) verblijf in een Europees land gunstiger is. Ze genieten vrijheden en zien het als hun taak om *da'wa* te doen in Europa. Vanuit dit oogpunt ligt volgens sommige salafi's hun toekomst toch in Nederland.

5.4 *Verskillende salafistische interpretaties van jihad*

*Jihad*¹¹³ is een islamitisch principe dat sterk onderhevig is aan verschillende interpretaties. Deze verschillen worden ook gereflecteerd in de verschillende stromingen in het salafisme. Zo vormen ze mede de scheidslijn tussen de (a)politieke salafi's, die *jihad* afkeuren in de 'landen van het verbond' zoals Nederland, en de *jihadi's* die ook in staat van oorlog zijn met Nederland. Sommige *jihadi's* stellen dat het verbond met Nederland is verbroken, waardoor er andere regels gelden. Ook zien zij de *jihad* als een verplichting van een individu (*fard 'ayn*), waarbij een bevel van een islamitische leider niet nodig is. (A)politieke salafi's stellen echter dat *jihad* alleen onder bevel van een islamitische leider kan plaatsvinden onder de vlag van een islamitische staat. Bovendien gaat de discussie tussen de verschillende salafi's over de manier waarop gereageerd moet worden wanneer de islam of moslims aangevallen worden en wanneer dat het geval is. Het gaat dan over de defensieve *jihad*, die voor elke moslim individueel een verplichting is.

Er bestaat dus een onderscheid tussen *jihadi's* die stellen dat de *jihad* alleen in islamitische conflictgebieden zoals Afghanistan, Irak en Tsjetsjenië gevoerd moet worden, en anderen die vinden dat *jihad* overal geldt, dus ook in Nederland en de rest van Europa.

Apolitieke en politieke salafi's vinden dat aan onder meer de voorwaarde moet worden voldaan dat een leider van een islamitisch land opdracht moet hebben gegeven tot de *jihad*. *Jihadi's* bestrijden dit argument. Omdat *jihadi's* vinden dat alle leiders gecorrumpeerd zijn, is toestemming van leiders voor de offensieve *jihad* niet nodig volgens hen.

In de periode na de moord op Theo van Gogh en ten tijde van het proces tegen de Hofstadgroep vonden er hevige discussies plaats tussen salafi-groeperingen onderling. Deze discussies voltrokken zich voornamelijk op het internet en gingen vooral over de houding ten opzichte van *jihad*. Op dit moment zijn de discussies minder prominent, maar spelen zich nog steeds af op internetsites. Salafistische organisaties vermijden dergelijke discussies nu en streven naar eenheid in de groep. Verdeeldheid beschouwen zij als één van de

---

¹¹³ Hier gebruikt in de betekenis van de kleine *jihad*, dat wil zeggen heilige oorlog. De grote *jihad* heeft betrekking op de individuele strijd van een moslim tegen zijn eigen slechte neigingen.

oorzaken van de problemen in de moslimgemeenschappen. Het verzwakt de gemeenschap, stellen de predikers.

‘Tenslotte, het is belangrijk om de harten te verenigen en om toenadering tot elkaar te zoeken. We weten allen dat de vijanden van de Islam, zowel degenen die hen vijandigheid openlijk uitdragen als degenen die deze verborgen houden, ons graag verdeeld zien. Het streven naar eenheid is dan ook een kenmerk van de geredde groep. En Allah weet het beter. (Sjeik Mohammed ibnoe Saalih al-Oethaymien Madjmoe Fatawa)¹¹⁴

Al Waqf organiseerde een driedaagse conferentie met als thema het Koranvers, waarin staat dat de moslimgemeenschap een eenheid moet vormen.

‘En neem toevlucht tot (houd vast aan) aan het touw van Allah (dat wil zeggen de Koran, Allah’s verbond), jullie allemaal, en wees niet onderling verdeeld. (Soerat al-imraan 3, aya 103)

Salafi’s streven naar meer ‘eenheid in de groepen’. Ondanks dit streven zijn er verschillen tussen salafi’s in standpunten over politieke inmenging, loyaliteit aan geleerden, de positie van een islamitische staat en daarmee het samenhangende onderwerp *jihad*. De apolitieke salafi’s zijn minder aanwezig in deze discussies, mede door hun apolitieke houding maar ook door hun verslechterde imago na een fraudezaak¹¹⁵ waarbij prominente apolitieke voorgangers betrokken zouden zijn. Vooral de politieke salafi’s bepalen het beeld op dit moment van het salafisme in Nederland en zijn beter georganiseerd dan de apolitieke salafi’s. In het veldwerk zijn apolitieke salafi’s betrokken geweest die niet gelieerd waren aan een organisatie of moskee. De salafistische organisaties van waaruit het veldwerk zich voltrok, waren politiek-betrokken, de El-Fourkaan en Alfeth echter in mindere mate dan de As-Soennah. Tussen deze organisaties en andere organisaties uit het veldwerk worden predikers met een politiek-salafistische signatuur uitgewisseld. Opvallend is daarbij dat de onafhankelijke prediker Abdul Jabbar van de Ven met de Haagse en Eindhovense predikers wel incidenteel samenwerkt met Alfeth. Abdul Jabbar van de Ven, waarvan beschreven is dat hij op bepaalde punten van mening verschilt met de andere predikers, sympathiseert soms met jihadistische ideeën. Het is opmerkelijk dat deze prediker niet welkom is in de El-Fourkaan en de As-Soennah moskee, hoewel er wel uitwisseling van andere

---

¹¹⁴ <http://www.al-yaqeen.com/nieuw/va/vraag.php?id=184>, gezien 01-11-08.

¹¹⁵ In de lente van 2008 wordt onder andere Bouchta, de imam van een apolitieke moskee in Tilburg, als verdachte gezien in een fraudezaak in een islamitische thuiszorginstelling U en Zo.

http://www.ad.nl/rotterdam/stad/2170140/Ongeloof_over_fraude_streng_moslim_s.html, gezien 03-05-08 en

http://www.nrc.nl/binnenland/article1886672.ece/Fraude_vermoed_bij_thuiszorg_voor_moslims, gezien 13-11-08.

predikers is tussen deze organisaties. Abdul Jabbar predikt niet meer in de El-Fourkaan, maar in bijeenkomsten buiten de moskee om, in bijvoorbeeld de basisschool Al Bughari, verzorgen predikers van de El-Fourkaan wel lezingen samen met hem. Abdul Jabbar gaat soms verder in zijn stellingnames over de *jihad* en *takfir* dan de predikers van de El-Fourkaan en de As-Soennah moskee. Predikers zien hun verbondenheid met een moskee dus los van zelfstandige initiatieven. Hoewel (a)politieke predikers zich keren tegen *jibadi's* en personen die sympathiseren met jihadistische opvattingen, is in de dagelijkse realiteit de scheiding tussen deze groepen dus niet altijd even eenduidig (zie verder hoofdstuk 7).

Alle salafistische predikers zien de kleine *jihad* (in de betekenis van heilige oorlog) als een islamitische verplichting, zowel de offensieve (verbreiding van de islam) als de defensieve (verdediging bij aanval). Ze denken echter anders over hoe, wanneer en door wie *jihad* gevoerd moet worden en of deze onder leiding van een *kalief* moet plaatsvinden. Ook geven zij er verschillende prioriteit aan.

Apolitieke salafi's staan erom bekend dat zij de aanslagen op het WTC op 11 september 2001 nadrukkelijk hebben afgekeurd, in lijn met de Saoedische overheid. Maar ook politieke salafi's geven hun misprijzen te kennen. In 2007 publiceert Fawaz Jneid teksten over hoe de *jihad* geïnterpreteerd moet worden, aan welke voorwaarden deze moet voldoen en keurt vanuit dit begrip de aanslagen in New York, Madrid en Londen af.

‘Al met al is het onmogelijk om in één artikel volledig in te gaan op alle voordelen die de *jihad* met zich meebrengt. Wat de aanslagen daarentegen betreft die door sommige islamitische groeperingen worden gepleegd zoals in New York, Londen en Madrid, dit heeft niets van doen met de *jihad* waar wij het over hebben gehad. *Jihad* is immers een specialisme dat voorbehouden is aan de islamitische gezaghebber en de legerbevelhebbers. Deze aanslagen zijn niets anders dan verschrikkelijke wandaden die door sommige islamitische groeperingen worden gepleegd uit inspiratie die zij hebben opgedaan bij linkse splintergroeperingen die in de vorige eeuw dit soort werkwijzen hebben geïntroduceerd. Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling deze wandaden te verwarren met de *jihad* in de islam.’¹¹⁶

Fawaz Jneid stelt in lijn met andere salafistische voorlieden die gelieerd zijn aan salafistische organisaties, dat *jihad* een taak is van een moslimleider die aan een islamitische staat verbonden is. Een willekeurig individu kan niet op eigen initiatief een heilige strijd aangaan.

---

¹¹⁶ ‘Wat je dient te weten over de Djihaad’. Door Fawaz Jneid 22-04-07
<http://www.al-yaqeen.com/nieuw/nieuws/nieuws.php?id=875>, gezien 03-05-08.

‘Maar ik heb altijd gezegd dat de moord van Mohammed B. niet mocht. Van Gogh viel de islam aan en daarom is hij voor mij een crimineel. Maar wij moslims hebben niet het recht om iemand te vermoorden of te molesteren. (...) Niemand mag eigen rechter spelen. De koranteksten over oorlog en vrede zijn bedoeld voor, en gericht aan, bestuurders en niet voor burgers.’¹¹⁷

(A)politieke salafi’s stellen dus dat een gelovige nooit het recht in eigen hand mag nemen, ook niet als het gaat om *jihad*. Ook gebruiken (a)politieke salafi’s de *fatwa* van de Saoedische sjeik Utaymien om *jihad* in deze tijd af te keuren. Hierbij gaat het om een pragmatischer argument.

‘Voorwaar in onze hedendaagse tijd is het onmogelijk geworden om de *jihad* op de weg van Allah met het zwaard en dergelijke uit te voeren, omdat de moslims economisch en ethisch zwak zijn! En omdat zij niet de feitelijke oorzaken voor het verkrijgen van overwinning in acht hebben genomen. En tevens omdat zij landelijke verdragen en overeenkomsten (met niet-moslimlanden) zijn aangegaan. Hierdoor blijft er dus niets anders over behalve de *jihad* door middel van ‘uitnodigen naar Allah’ gebaseerd op kennis!’¹¹⁸

In deze uitspraak wordt er een pragmatische reden aangehaald om niet deel te nemen aan *jihad*, daar het volgens de geleerde de moslimgemeenschap geen voordeel zal opleveren. Ook hier weer wordt *da’wa* als enige middel in ‘strijd op de weg van Allah’ beschouwd.

Apolitieke en politieke salafistische predikers hebben er moeite mee bepaalde groeperingen te typeren als jihadistisch, omdat ze immers in hun ogen een verkeerd begrip hebben van *jihad*. Fawaz Jneid wijdde een vrijdagspreek aan het bekritisieren van jihadistische groepen en hij richt zich hierbij met name tot Osama bin Laden en Al Qaida. Hij beticht hen er in felle bewoordingen van de islam te misbruiken en zwakte en *fitna* te veroorzaken onder de moslimgemeenschappen.

Fawaz Jneid stelt ook dat gewelddadige actie alleen maar zal leiden tot nog meer rampspoed en zoals hij zegt *fitna*. Hij stelt dat de *jihad* alleen gevoerd mag worden als deze eenheid en rust brengen in de gemeenschap. Hij wijst hierbij op de in zijn ogen alleen maar verslechterde situaties van moslims in het westen sinds de aanslagen in New York, Madrid en London. In deze stellingname spreekt hij zich in zeer felle bewoordingen uit tegen Osama bin

---

¹¹⁷

<http://www.novatv.nl/page/detail/uitzendingen/4721/Sjeik+Fawaz+legt+haatpreek+uit#>, gezien 24-02-09.

¹¹⁸ <http://ghorabaa.forumactief.com/jihaad/jihaad-f9/voorwaar-in-onze-tijd-is-het-onmogelijk-geworden-om-de-djihaad-op-de-weg-van-allaah-met-het-zwaard-t138.htm>, gezien op 10-06-08.

Laden en Al Qaida en alle anderen die geweld plegen in naam van de islam, en daarmee de islam in een slecht daglicht stellen.

‘Zo hebben wij tegenwoordig te maken met een van de meest verdorven groeperingen. Een groepering die beweert jihadistisch te zijn en de naam Al Qaida draagt. Zij behoort tot de meest verdorven groeperingen die de islam veel schade berokkent.’

‘Toen Allah opdracht gaf om te strijden, was dit met het doel om een einde te maken aan wanorde. Het betrof daarentegen niet een strijd die wanorde aanwakkert. (...) Dit heeft Ibn Omar gezegd tegen de moslims van de eerste tijd, laat staan als hij deze mensen zou meemaken die zich in de bergen terugtrekken en ons van tijd en tot tijd met cassettes en videobanden die op internet en tv uitgezonden worden. Waarin een van hun onwetende leiders verschijnt en de moslims de ene keer opdraagt om een aanslag tegen de moslimvijanden in de Europa. (...) Wij kunnen bij wijze van spreken morgen een politieagent of soldaat ontvoeren en deze vervolgens doden. Is dit een heldhaftige daad volgens jou? (...) Wat zal er daarna gebeuren? Kun je dan nog instaan voor de veiligheid van de moslima's in de treinen, bussen, trams en op scholen? Wat als hun eer wordt aangetast? Wie zal er dan voor hen opkomen? Jij, die zich in de bergen van Afghanistan bevindt? Is dit wijsheid? (...) Dit is het inzicht van misdadigers. Een inzicht dat niets van doen heeft met *jihad*. Deze mensen hebben gestreden ter bevordering van *fitna*. Is de toestand van de moslims in Amerika na 11 september en die van de moslims in Europa na de aanslagen in London en Madrid verbeterd? Worden momenteel de wetten jegens de moslims in deze landen aangescherpt of versoepeld? Dit is juist *fitna*, het feit dat jullie aanleiding zijn geweest voor het invoeren van wetten die nadelig voor praktiserende moslims. Sterker nog, er zijn zwakke moslims die bij dit soort gebeurtenissen uit angst het geloof verlaten. (...) Is dit geen *fitna*?’

Hoewel predikers stellen dat moslims het recht en de verplichting hebben om zich te verdedigen wanneer zij aangevallen worden (defensieve *jihad*), keren zij zich tegen gelovigen die op eigen initiatief op *jihad* gaan in landen zoals Palestina en Afghanistan om daar bijvoorbeeld een zelfmoordaanslag te plegen. Ze vinden dat niet de taak van moslims in Nederland. Wel roepen zij op de slachtoffers in deze gebieden te steunen en smeekbedes voor hen te doen. Salafistische predikers verzetten zich tegen jongeren die onwetend zijn over de *jihad* en met hun daden en opvattingen het imago van de islam ‘besmeuren’. Hierbij distantiëren zij zich van de ideeën van de Hofstadgroep en andere groeperingen die sympathiseren met jihadistische groeperingen en *takfiri's*. Ze klagen over jongeren die de mond vol hebben van *jihad* maar geen praktiserende levensstijl eropna houden. Ze geven aan ervan te schrikken met welke vragen jongeren rondlopen. Ook hier zien ze weer islamitische educatie

als de oplossing voor de onwetendheid over *jihad*.¹¹⁹ Abdurrahim over zijn lessen over de *jihad*:

‘De *fiqh* van *jihad* is zeer uitgebreid. Dus ik moet hun de fouten uitleggen. Ik zie dus de noodzaak in van deze lessen, tegelijkertijd is het een wezenlijk onderdeel van de religie. *Jihad* is een verplichting. Je moet daar kennis over opdoen en dan weet je dat je aan vele voorwaarden en eisen moet voldoen. Sommigen denken echt dat als je op *jihad* gaat dat je dan met een touringcar wordt afgezet en in een hotel overnacht. (...) Ik zeg ook altijd: zorg eerst maar eens dat je vijf keer per dag bidt en op tijd! Er zijn vele voorwaarden. Als ik die lessen niet geef dan doet iemand anders het wel. En daarbij heb ik ook grenzen die anderen niet hebben. Ik heb de aanslagen in New York, Londen en Madrid afgekeurd. Ook vind ik dat geweld tegen onschuldige mensen, vrouwen en kinderen verboden is. (...) Eigenlijk alle mensen die zich niet inzetten in de strijd, iedereen die zich niet actief inzet in oorlog. Ook mensen die werken op het land, arbeiders dus en mensen die met aanbidding bezig zijn, bijvoorbeeld monniken in een klooster. Bij je daden van *jihad* moet je de voor- en nadelen afwegen. Mohammed B. heeft alleen maar averechts gewerkt. Ik schrijf liever een boek.’¹²⁰

Sommige salafistische predikers voelen zich ervoor verantwoordelijk de onwetendheid onder moslims weg te nemen over het onderwerp *jihad* door er les over te geven. Critici stellen dat sommige salafistische predikers met gespleten tong spreken als het om dit onderwerp gaat. Ze stellen dat ze, na alle negatieve publiciteit, hun toon gematigd hebben in hun publieke optredens, maar achter de schermen nog steeds geweld propageren of alleen tijdelijk uit pragmatisch oogpunt gematigder zijn geworden. Predikers kregen niet alleen kritiek te verduren van buitenstaanders, ook uit de moslimgemeenschappen kwam kritiek op de scherpe preken. Personen van de Hofstadgroep hebben bovendien afstand genomen van de As-Soennah moskee en Fawaz Jneid, omdat hij van koers is gewijzigd en de islam anders zou presenteren, alleen om zijn paspoort niet kwijt te raken. Ook andere gelovigen die *takfiri* of jihadistische opvattingen hebben, mijden de salafistische organisaties en bekritiseren de predikers die eraan verbonden zijn.

Antwoordenbox hoofdstuk 4 en 5

Hoe ontwikkelen de verschillende stromingen zich op ideologisch gebied? (A6)

Hoewel de politiek-salafistische predikers het hedendaags salafistisch landschap het meest bepalen, zijn er ook enkele apolitieke predikers en een meer jihadistisch geïnspireerde prediker actief. Zij houden er in grote lijnen dezelfde geloofsopvattingen op na, maar verschillen soms sterk van mening over

¹¹⁹ Zie ook paragraaf 4.4.

¹²⁰ Parafrasering van persoonlijke communicatie.

politieke en maatschappelijke aangelegenheden. Hieronder worden deze verschillen kort uiteengezet. Scheidslijnen tussen de stromingen zijn echter niet altijd duidelijk zichtbaar, aangezien er ook politiek en maatschappelijk betrokken apolitieke salafi's zijn en politieke salafi's die minder politiek geëngageerd zijn. In sommige politiek-salafistische moskeeën zijn ook predikers actief die geen politiek profiel hebben. In de praktijk betekent dit dat zelfs binnen één moskee verschillende stromingen aanwezig kunnen zijn. Verwacht wordt dat de invloed van de politieke salafi's het grootst is en blijft in Nederland, onder andere door hun actieve opstelling, pragmatisme, aanpassingsvermogen en hun brede aanbod dat in de behoefte voorziet van een groep (jonge) gelovigen.

Wat zijn hun opvattingen over jihad, islam, democratie, politiek en participatie? (C2)

Salafistische predikers hebben een zeer complexe houding ten aanzien van de democratie. Enerzijds zijn zij er stellig van overtuigd dat de democratie (en ook de politieke stromingen die er volgens hen mee samenhangen zoals socialisme, liberalisme, kapitalisme en secularisme) minderwaardig, verachtelijk en bedreigend voor de islam is. Dit komt overeen met de salafistische interpretatie van *tamhid*: alleen Allah is wetgever; alles wat daarvan afwijkt is inferieur. Anderzijds eisen salafi's hun rechten op met een beroep op democratische vrijheden en prediken ze gehoorzaamheid aan de democratie.

De houding tegenover de democratie leidt tot discussies in salafistische kringen. Dit heeft te maken met de definitie van *tamhid* en *shirk*. Voor jihadistische groeperingen is gehoorzaamheid aan een democratische staat al een vorm van *shirk*. De meeste (a)politieke salafi's hebben een pragmatischer houding.

Politieke salafi's stellen zich pragmatischer op dan de apolitieke factie, maar ze verschillen onderling sterk van mening over of politieke bemoeienis en politieke deelname toegestaan dan wel wenselijk zijn. De andere facties zijn veel stilliger in hun distantie van de democratie. Apolitieke salafi's houden zich om andere redenen op afstand, ze willen vooral *fitna*, wanorde, in eigen groep en samenleving vóór zijn en hebben liever een 'ongelovige' leider of 'ongelovige' wetten dan helemaal geen. Ze willen conflictueuze situaties zo veel mogelijk voorkomen.

Jihadi's vinden het gebruik van ondemocratische middelen toegestaan om hun politiek-religieuze doelen te bereiken. Dit in tegenstelling tot de apolitieke en politieke stroming. Apolitieke en politieke salafi's menen dat je als moslim een verbond bent aangegaan met het land waar je woont en je behoort vanuit dit idee dan ook de wetten en regels van dat land te gehoorzamen, zolang je niet in je geloof belemmerd wordt. Als de naleving van een wet er echter toe leidt dat een gelovige in zonde vervalt, dan is deze persoon verplicht de wet te overtreden of in ieder geval in actie te komen of het land te verlaten. Salafi's houden de naleving van deze vrijheden en democratische principes dan ook

scherp in de gaten. De democratie waarborgt immers hun godsdienstvrijheid. Ze voelen zich sterk verongelijkt wanneer de democratie in hun ogen misbruikt worden. Soms roept een prediker op om te gaan stemmen. Als salafi's gehoor willen geven aan hun onvrede over politieke of maatschappelijke aangelegenheden dan doen zij dit bij voorkeur op een religieuze manier (smeebedes, geduld hebben, standvastigheid en in het uiterste geval emigratie).

Nastreven van de invoering van de *shari'a* wordt wel als een ideaal beschouwd, maar de meeste salafi's vinden het streven niet realistisch, met uitzondering van de *jihadi's*. De ideale samenleving moet volgens (a)politieke salafi's van onderaf worden opgebouwd door middel van *da'wa*, gedrag en geloof volgens de salafistische geloofsleer. Invoering van de *shari'a* heeft volgens hen geen prioriteit.

Hoe verbouden de verschillende salafistische interpretaties zich tot begrip voor de gewelddadige jihad en antidemocratische, isolationistische, onverdraagzame houdingen en opvattingen? (C1)

Alle salafistische predikers zien de kleine *jihad* (in de betekenis van heilige oorlog) als een islamitische verplichting, zowel de offensieve (verbreiding van de islam) als de defensieve (verdediging bij aanval). Ze denken echter zeker niet hetzelfde over hoe, wanneer en door wie deze *jihad* gevoerd moet worden en of een *kalief* deze moet leiden. Ook geven zij er verschillende prioriteit aan. De uitvoering van de *jihad* wordt soms ook om pragmatische redenen afgekeurd.

Dit verschillend begrip vormt mede de scheidslijn tussen de (a)politieke salafi's, die *jihad* in de 'landen van het verbond' zoals Nederland afkeuren, en de *jihadi's* die vinden dat ze met Nederland ook in staat van oorlog leven. Sommige *jihadi's* stellen dat het verbond met Nederland is verbroken en dat er daardoor andere regels gelden. Omdat *jihadi's* dat alle leiders gecorrumpeerd vinden, is toestemming van leiders voor de *jihad* niet nodig volgens hen. Ook zien zij de *jihad* als een verplichting van een individu (*fard 'ayn*) waarbij een bevel van een islamitische leider onnodig is. (A)politieke salafi's stellen echter dat *jihad* alleen gevoerd mag worden onder bevel van een islamitische leider, onder de vlag van een islamitische staat. (A)politieke salafi's keuren de opvattingen van de *jihadi's* en *takfiri's* af.

Bovendien is er discussie tussen de verschillende salafi's over de manier waarop gereageerd moet worden wanneer de islam of moslims aangevallen worden en wanneer dat het geval is. Het gaat dan over de defensieve *jihad*, die voor elke moslim individueel een verplichting is.

Politieke salafi's begeven zich binnen het salafisme in een middenpositie als het gaat om anti-democratische, onverdraagzame en isolationistische opvattingen, in vergelijking met de apolitieke en de jihadistische salafi's. In maatschappelijke en politieke zaken zijn zij pragmatischer en ook prominenter aanwezig in hun activisme. Zij hebben daardoor een opener en toegankelijker karakter dan de

apolitieke salafi's en de *jihadi's*. Hun invloed is daardoor groter en hun *da'wa* kan daardoor op een dwingende manier aanwezig zijn. De apolitieke salafi's onttrekken zich zoveel mogelijk aan politieke aangelegenheden. Hun *da'wa* beperkt zich tot de eigen kring en hun invloed is minder uitgestrekt. Daarin kunnen ze wel dwingend zijn. Ze zijn immers rechtlijniger en minder pragmatisch. Tendensen van isolationisme kunnen vooral in apolitieke kringen aanwezig zijn. Jihadistische salafi's hebben per definitie anti-democratische, onverdraagzame opvattingen door hun interpretatie van *tawhid* en *jihad*. In hun opportunisme hoeven zij echter niet per se een isolationistische levensstijl te hebben, hoewel de meeste activiteiten in besloten kring plaatsvinden.

Apolitieke en politieke salafistische predikers proberen het soms dwingende karakter van hun *da'wa* en *nasiba* te relativeren. Ze zien de *da'wa* als een barmhartige taak die voortvloeit uit goedheid. Ook benadrukken ze het belang van zelfkritiek en perfectie van eigen gedrag. Roddel en laster binnen de eigen groep worden fel afgekeurd. Desondanks kunnen salafi's zich wel negatief uitlaten over andere groepen.

Apolitieke salafi's stellen *da'wa* en *nasiba* als taken van religieuze gezagdragers om misbruik, roddel en *fitna* te voorkomen. Hoewel politieke salafi's hier ook voor waarschuwen, zijn zij wel actief in het trainen van nieuwe predikers en *da'i*.

De salafistische geloofsleer veroordeelt expliciet andere interpretaties van de islam en andersdenkenden en –gelovigen. Omdat salafi's een claim leggen op de 'waarheid', sluiten zij andere interpretaties en levensvisies uit. Salafistische concepten zoals *al-wala wa-l-bara*, het verbod op imitatie van ongelovigen en de voorkeur voor moslimvriendschappen boven andere vriendschappen, kunnen onverdraagzame, anti-democratische en isolationistische houdingen en opvattingen tot stand brengen en stimuleren. Dit risico hangt echter sterk af van de invulling die gelovigen eraan geven. In hoofdstuk 7 gaan we in op deze verschillende geloofsinvullingen onder gelovigen. In het belang van hun positie en de positie van het salafisme proberen predikers deze concepten zoveel mogelijk te nuanceren hoewel ze wel centraal staan in de geloofsleer. De predikers bestrijden de negatieve oordelen over hun geloofsleer zeer actief.

In het salafistische discours wordt zowel de 'verhevenheid' van de islam als de gepercipieerde achtergestelde positie van de islam benadrukt. Deze dubbele positie wordt verklaard aan de hand van de religieuze bronnen en wordt dus in religieuze termen uitgelegd.

Waarom hebben sommige predikers en moskeeën zich gematigd, en met welk doel? Is deze matiging alleen publiek van aard? (A8)

Onder druk van de Nederlandse politiek, maar ook onder druk van de moslimgemeenschap zelf, hebben sommige predikers die vroeger te boek stonden als haatprekende predikers, zich gematigd in hun preken en soms zelfs

toenadering gezocht tot Nederlandse gezaghebbers. De achtergronden en motieven hiervoor lopen uiteen. De inhoud van de salafistische boodschap is niet expliciet veranderd, maar de manier waarop de boodschap wordt verkondigd wel. De belangrijkste reden van deze wijziging is dan ook de *da'wa* effectiever te maken. Extreme boodschappen zouden afschrikken, bang maken en mogelijk tot agressie aanzetten, wat volgens predikers niet de bedoeling is. De predikers voelen zich verantwoordelijk en zijn zich bewust van hun invloed op de gelovigen. Ze willen de islam zo positief mogelijk presenteren en daar past in het huidige politieke klimaat een retoriek van 'gematigdheid' en distantie van jihadisme bij. Hoewel dit duidelijk politieke overwegingen zijn, zullen zij dit altijd met religieuze argumenten legitimeren. Hoewel buiten het bereik van dit onderzoek, moet de invloed van de Saoëdische opinie over terrorisme op Nederlandse predikers ook als belangrijke achtergrond gezien worden van deze koerswijziging. In de politiek van de matiging wordt niet zelden gebruik gemaakt van Saoëdische geleerden die hun boodschap tot gehoorzaamheid en vreedzaamheid met de landen van verblijf verkondigen.

Salafistische predikers positioneren zichzelf in een middenpositie, hoewel zij nog steeds tot het meest orthodoxe spectrum in de islam gerekend moeten worden. Hun retoriek van 'gematigdheid' kenmerkt zich door afstand te nemen tot zowel nalatigheid in het geloof als 'extremisme' en overdrijving in het geloof. Ook meer jihadistisch geïnspireerde predikers gebruiken deze retoriek om hun ideologie binnen de islam te rechtvaardigen. Het zegt dus uiteindelijk weinig over het mogelijk radicale of extreme karakter van de facties.

Bij de beantwoording van de vraag of predikers mogelijk met gespleten tong spreken of in het openbaar een andere (gematigder) boodschap verkondigen dan in gesloten kring, krijgen we te maken met het onoplosbare *frontstage-backstage*-dilemma. Zoals eerder gesteld is nooit verifieerbaar of je als onderzoeker 'alles hebt gezien'. Hoewel de matiging van sommige predikers weliswaar politiek van aard is, is het met het oog op statusbehoud niet interessant om een dubbele boodschap aan de volgelingen uit te dragen. In hoofdstuk 6 en 7 zullen we zien dat de status van de predikers mede bepaald wordt door de gelovigen. Zij beoordelen de predikers op basis van hun kennis van de islam, charisma en oprechtheid (in salafistische bewoordingen 'zuiverheid'). In een rechtlijnige geloofsbeleving wordt opportunisme per definitie negatief beoordeeld. De inschatting is dat predikers die 'betraapt' worden op een dubbele boodschap onmiddellijk afgerekend worden door zijn of haar toehoorders. Toch kan dit onderzoek niet uitsluiten dat ze met 'gespleten tong' spreken. Er spelen wellicht (bijvoorbeeld internationaal en bij predikers onderling) ook andere dynamieken een rol die niet zichtbaar zijn op basis van de gehanteerde onderzoeksmethoden. Deze dynamieken vallen buiten het bereik van dit onderzoek.

Hoofdstuk 6 - De geloofspraktijk van salafistische gelovigen

De voorgaande hoofdstukken gingen in op de salafistische organisaties en de opvattingen van de predikers die het salafistische aanbod in Nederland vertegenwoordigen. Onder deze predikers bestaat, zeker de laatste jaren, een zekere mate van consensus over praktisering, omgang met de Nederlandse maatschappij, omgang met democratie, afwijzing van de *jihadi's* en de *takfir*-leer en afkeuring van geweld als politiek middel. Onder de gelovigen is dit niet het geval. Zij vertonen grote verscheidenheid in beleving en interpretaties van de salafistische geloofsleer. We behandelen hierna de verscheidenheid aan geloofsinterpretaties die op basis van het veldwerk onderkend kunnen worden. Daarvoor zetten we uiteen hoe de organisaties zich verhouden tot hun bezoekers. De discrepantie tussen vraag en aanbod wordt beschreven. Ook komen aan de orde: de aantrekkingskracht, de geloofspraktijk en het dagelijks leven van salafi's. In hoofdstuk 7 ordenen we vervolgens de verschillende geloofsinterpretaties.

Vragen hoofdstuk 6 en 7

- Wat kenmerkt de geloofspraktijk van het salafisme? (A1)
- Wat karakteriseert hun religieuze ontwikkeling? (B2)
- Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed? (B3)
- Hoe ziet het dagelijkse leven van salafisten eruit? (B4)
- Hoe ontwikkelen zich de stromingen op praktisch gebied? (B6)
- Welke invloed, status en autoriteit hebben de predikers, moskeeën en *da'wa*-activiteiten onder de moslims? (B7)
- Hoe wordt het salafisme geïnterpreteerd onder de aanhang in het nieuwe *da'wa*-gebied Roermond? (B8)
- Welke opvattingen hebben salafi's over democratie, politieke integratie en maatschappelijke participatie? (C2)

6.1 *Gelovigen en salafistische activiteiten*

De bezoekers van salafistische organisaties verschillen in achtergrond, nationaliteit, leeftijd, gezindte, voorkeuren en motivatie. Ook variëren de bezoekersaantallen en

-profielen naar gelang de aard van de activiteiten. De lessen worden door een vast, maar beperkt aantal leerlingen bezocht, hoofdzakelijk afkomstig uit de

directe omgeving. Het gaat om enkele tientallen gelovigen per organisatie. Inschrijving hiervoor is verplicht. De vrijdagspreeken zijn openbaar en worden afhankelijk van tijdsperiode, weersomstandigheden en vrije dagen bezocht door een groter aantal bezoekers, bestaande uit een vaste kerngroep en gevarieerde andere bezoekersgroepen. Deze bezoekers komen hoofdzakelijk uit de directe omgeving. Ook mensen die in de buurt werken, bezoeken de moskee, evenals mensen die speciaal voor de desbetreffende moskee komen, maar elders wonen. Een vrijdagspreek in de El-Fourkaan en de As-Soennah moskee kan tussen de 300 en 1500 bezoekers trekken.

Op de conferenties en lezingen komt een zeer gevarieerde groep bezoekers af. Conferenties trekken de meeste bezoekers, afkomstig uit het hele land en ook uit België. Ze hebben een semi-openbaar karakter, inschrijving wordt wel op prijs gesteld door de moskeeorganisaties maar lang niet iedereen schrijft zich ook daadwerkelijk in. Mensen raken bekend met deze activiteiten via advertenties op het internet en ook via mond-tot-mondreclame. Ze zijn daardoor vaak van tevoren niet op de hoogte van de precieze tijd en inhoud van de activiteiten. Het feit dat er een lezing of conferentie wordt gehouden, is voor veel gelovigen reden genoeg om te gaan. Lezingen kunnen 20 tot 100 bezoekers trekken, conferenties doorgaans 200 tot 800 gelovigen.

Het publiek van de salafistische organisaties is multi-etnisch. Marokkaanse Nederlanders vertegenwoordigen de grootste groep bezoekers, gevolgd door autochtone Nederlanders en Somaliërs. Daarnaast bestaat het publiek uit uiteenlopende etniciteiten: Oost-Europeanen, Indonesiërs, Turken, Afghanen en Surinamers. Opvallend is dat het voornamelijk jongeren zijn tussen de 16 en 35 jaar. Deze verdeling is ook terug te zien onder de salafistische predikers. Die zijn ook overwegend van Marokkaanse afkomst, tussen de 25 en 35 jaar oud en in Nederland opgegroeid.

Ideologische signatuur bezoekers

Salafistische organisaties hebben een apolitiek danwel politiek profiel en hun voorlieden willen zich expliciet onderscheiden van *jihadi's* en *takfiri's*. De bezoekers van deze organisaties hebben daarentegen zeer verschillende achtergronden. Ook sommige soennitische moslims die geen salafistische geloofsleer volgen, bezoeken wel eens een lezing of conferentie van een salafistische organisatie of verrichten wel eens het gebed in een salafistische moskee. Er is ook niet altijd een scheidslijn onder de salafistische stromingen wat betreft moskeegang. Sommige apolitieke salafi's bezoeken bijvoorbeeld politieke organisaties en vice versa. Ook gelovigen met opvattingen die sterk beïnvloed zijn door *jihadi's* en *takfiri's* bezoeken de moskeeën, ondanks de oplettendheid van besturen om deze groepen buiten de deur te houden. Zo

zijn er zelfs enkele sjiieten en koranieten¹²¹ die een salafistische moskee bezoeken. Ze zullen hierbij echter niet te koop lopen met hun religieuze achtergrond.

‘Een sjiietische vrouw kwam een keer naar me toe in de moskee (As-Soennah moskee) en ze feliciteerde me omdat ik de islam heb omarmd. Ik heb haar omhelzingen beantwoord (ongemakkelijk). Het is moeilijk. Ik weet wel dat zij sjiiet is, maar ze blijft toch mijn zuster hoewel ik hoop dat Allah haar weer zal leiden.’ (Diana)

Salafi’s worstelen vaak met de omgang met moslims die niet de salafistische methode belijden. In paragraaf 6.3 wordt beschreven waarom sommige moslims salafistische organisaties mijden. Er zijn echter ook groepjes salafi’s die bewust niet in een (salafistische) moskee komen omdat ze vinden dat die niet de juiste weg volgen. Daarnaast komen de theoretisch afgebakende stromingen in mengvormen en ambigue variaties voor. De salafi’s gebruiken zelf nooit deze drie stromingen om zich van een ander te onderscheiden. De drie stromingen bestaan meestal dus niet gescheiden van elkaar. Er is veel onduidelijkheid onder gelovigen over de vraag welke prediker nu tot de ‘juiste’ stroming behoort en dus betrouwbaar is (zie ook paragraaf 6.2). Toch zijn salafi’s bedreven in het bekend maken van namen van geleerden van andere salafi’s die in hun ogen niet de juiste *manhaj* (methode/weg) volgen. Discussies tussen verschillende salafi-stromingen spelen zich voornamelijk op het internet af. In de salafistische moskeeën worden discussies uit de weg gegaan of in de kiem gesmoord, in het kader van het voorkomen van *fitna*, verdeeldheid in de groep. Het is opvallend dat de verschillende salafi-groepen elkaar steeds van hetzelfde betichten. Ze vinden van elkaar dat ze *fitna* veroorzaken, roddelen, lasteren, hun begeertes volgen en niet de ‘juiste kennis’ hebben. De discussies tussen verschillende salafistische stromingen was het hevigst in de periode voor en na de moord op Theo van Gogh. De laatste jaren streven salafi’s naar meer eenheid en rust onder de geleerden en lijkt de politieke stroming de meest prominente rol te spelen.

Beschrijving conferenties

Salafistische organisaties organiseren conferenties en lezingen met als doel dat gelovigen kennis vergaren over de salafistische geloofsleer. Vooral de conferenties zijn echter veel meer dan alleen een mogelijkheid om een reeks lezingen te volgen. De conferenties duren een dag tot drie dagen. Bij meerdaagse conferenties blijven sommige gelovigen in de moskee slapen. Conferenties, en ook lezingen, worden georganiseerd rond de gebedstijden. Tussen de gebedstijden in zijn er lezingen, quizen waarbij prijzen te winnen vallen (meestal religieuze boeken), vraag- en antwoordsessies en films met een religieuze boodschap. De conferenties zijn gratis en vaak zijn er gratis of tegen

---

¹²¹ Koranieten beschouwen alleen de Koran als een gezaghebbende bron en volgen de Sunna niet.

een klein bedrag maaltijden verkrijgbaar. In de As-Soennah moskee worden in de vrouwenruimte tijdens etenstijd grote schalen eten, die de mannen hebben klaargemaakt, op de grond gezet. De vrouwen verzamelen zich rondom de schaal en eten met hun handen. In andere moskeeën zijn er aparte eetzaaltjes waarbij aan tafel gegeten wordt. Tijdens de activiteiten zijn er ook kraampjes met islamitische kleding, boeken, verzorgingsproducten en etenswaren. Veel gelovigen nemen hun kinderen mee naar de activiteiten. Zij spelen in en rondom het terrein van de moskee. Vaak verzorgt de moskee ook kinderopvang. Tijdens de gezamenlijke gebeden spelen kinderen tussen de biddende mensen. Sommige jongetjes dragen islamitische kleding en meisjes experimenteren met speciale hoofddoekjes voor kinderen. De vrouwen die niet mogen bidden (omdat ze bijvoorbeeld onrein zijn omdat ze menstrueren), zitten tijdens de gebeden langs de kant of wachten buiten en houden ondertussen een oogje in zeil opdat de kinderen de biddende mensen niet teveel storen. Soms kan de drukte erg oplopen en zijn gelovigen genooddaakt om buiten de moskeemuren te bidden. Gezamenlijk bidden vinden veel gelovigen het hoogtepunt van dit soort activiteiten. Tussen de gebeden en de activiteiten door is het erg druk. Gelovigen praten en lachen met elkaar. Verhalen worden verteld, nieuwe kleding wordt gepast, nieuwe ontmoetingen vinden plaats, lezingen en religieuze muziek worden per telefoon beluisterd en uitgewisseld.

Als een prediker of imam begint met een lezing of andere activiteit wordt stilte en discipline van de bezoekers gevraagd. Sommige bezoekers, met name jongeren, maken driftig aantekeningen tijdens de lezingen. Ze zijn leergierig en gretig op zoek naar, zoals ze zelf zeggen, ‘betrouwbare kennis’ over de islam. De organisatie waarschuwt telkens weer voor de gevaren van het internet. Hoewel bezoekers dit medium veelvuldig raadplegen, wordt informatie-inwinning uit de eerste hand toch geprefereerd. De discipline die nodig is om een hele conferentie (*danra*) of een lezing actief te volgen, moet niet onderschat worden. De salafistische predikers eisen een studieuze houding tijdens de activiteiten. Predikers wijzen de gelovigen regelmatig op onoplettendheid, gebrek aan discipline of op aanwezigheid met de verkeerde intentie. De grote activiteiten vinden plaats in de gebedsruimte, waar ieder genooddaakt is op de grond te zitten. De jongeren worden opgedragen de muren vrij te laten zodat ouderen er tegen kunnen leunen. Sommige bezoekers hebben moeite de aandacht erbij te houden, omdat het bijvoorbeeld geen interessante spreker is, de inhoud niet begrepen wordt, ze de Nederlandse dan wel Arabische taal niet machtig zijn, afgeleid worden door kinderen die spelen, of vermoeid raken. Het idee dat kennisvergaring een verplichting is en aanbidding van Allah het doel ervan, houdt de bezoekers gemotiveerd. Maar vooral de ontmoetingen tussen gelijkgezinden is de belangrijkste drijfveer om een conferentie of lezing te bezoeken.

Motivaties moskeebezoek

Waarom volgen gelovigen salafistische conferenties en lezingen? Dat doen ze om verschillende redenen. De organisaties benadrukken dat het bezoeken van de moskee voor het gebed of een lezing een daad van aanbidding is en een goede manier om kennis te vergaren. De bezoekers zeggen dat dit op de eerste plaats hun motivatie is om te komen. Bezoek aan de activiteiten wordt gezien als een daad van aanbidding van Allah en is dus ook een manier om *hasanat* te verdienen.

‘Gelukkig zijn we gekomen, alleen al voor de weg hiernaartoe hebben we *hasanat* ontvangen en daar gaat het om’. (drie gelovigen beklagen zich over het lawaai tijdens een conferentie in de Annour moskee in Den Haag, al wachtend op de tram. Een van de drie benadrukt de verdienste ondanks dit ongemak en hun vroegtijdig verlaten van de moskee)

‘Voor elke stap die je naar de moskee zet, krijg je punten.’ (Abida)

Zo zijn sommige gelovigen er voortdurend op gefocust *hasanat* te verdienen met het oog op het hiernamaals. Ook geven ze aan dat door lezingen en conferenties te bezoeken ‘hun *iman* versterkt wordt’ en dat ze ‘standvastiger in het geloof’ worden. Het idee heerst onder salafi’s dat dagelijkse bezigheden je geloof doen verslappen omdat je onderhevig bent aan tijdslimieten, drukte, verplichtingen en verleidingen. Salafi’s stellen dat het bezoek aan salafistische activiteiten je weer bewust maakt van je belangrijkste taak in het leven: aanbidding.

Ook minder religieuze motivaties trekken mensen massaal naar de moskee tijdens lezingen en conferenties. De ontmoeting met andere moslims staat zeker centraal. Mensen komen uit het hele land waardoor er geregeld onverwachte ontmoetingen ontstaan tussen vrienden of familieleden die elkaar lang niet meer gezien hebben. Ook jongeren die elkaar van tevoren alleen via internet kenden, komen elkaar in levende lijve tegen. De bezoekers geven ook aan dat het een manier is om nieuwe broeders en zusters te leren kennen. Het gevoel van broeder- en zusterschap wordt zeer sterk beleefd op zulke momenten. Tijdens de gebeden ervaren ze het samenzijn, maar ook als ze samen luisteren en kijken naar lezingen en filmpjes. Soms worden bepaalde filmpjes zeer emotioneel beleefd, en huilen ze gezamenlijk. Deze collectieve beleving werkt sterk bindend, het schept een gevoel van eenheid. Dit eenheidsgevoel wordt broeder- en zusterschap genoemd, en wordt het sterkst beleefd tijdens de activiteiten die salafistische organisaties organiseren. De moskee wordt ervaren als een plek waar je moslimzijn een vanzelfsprekendheid is en dus niet verdedigd of verantwoord hoeft te worden. De gelovigen ervaren de wereld buiten de moskee als een terrein waar hun identiteit voortdurend ter discussie staat. De moskee is één van de weinige plekken waar ze zichzelf kunnen zijn. Mensen stellen geen vragen over hun moslimidentiteit en ze

kunnen in alle vrijheid hun geloof praktiseren. Menigeen vindt de moskee dus een veilige en vrije omgeving. Een jongen kondigt een salafistische conferentie als volgt aan op internet:

‘*Salam oleikoem* broeders en zusters, Het wordt een hele mooie conferentie *inshallah*. Er zijn een aantal bekende lezers die lezingen gaan geven over de dood, het graf en het hiernamaals. Bovendien wordt er een lezing geven over hoe je je zomervakantie kan benutten volgens de islam. Dat wordt *inshallah* een hele mooie afsluiting van het (werk)jaar. Bovendien leren wij andere broeders kennen uit andere steden. Voor de zusters geldt ook precies hetzelfde. En het nachtgebed samen verrichten! Dat is toch prachtig? Kortom: Allah aanbidden, broederschap, kennis, elkaar adviseren, andere sfeer. Is dat niet mooi?’¹²²

Verschillende gelovigen voelen zich aangetrokken tot de activiteiten die salafistische organisaties aanbieden. Vaak zijn het zeer pragmatische redenen waarom mensen kiezen voor deze locaties:

- Salafistische organisaties zijn zeer actief, waardoor zij soms de enige aanbieder zijn van religieuze activiteiten in de buurt.
- Veel activiteiten worden in het Nederlands aangeboden. Dat trekt moslims die in Nederland zijn opgegroeid, voornamelijk moslimmigranten van de tweede en derde generatie en Nederlandse bekeerlingen. Het grootste gedeelte van de bezoekers is de Arabische taal niet machtig of heeft er beperkte kennis van.
- De salafistische predikers staan als ‘betrouwbare mensen van de kennis’ te boek onder salafistische gelovigen.
- Sommige gelovigen voelen zich aangetrokken tot de rechtlijnigheid waarmee religieuze kennis wordt gecommuniceerd.
- De predikers worden als charismatische sprekers ervaren die inspelen op het dagelijks leven in Nederland. Ze gebruiken metaforen en voorbeelden in hun lezingen waar gelovigen in de Nederlandse context zich in herkennen. De metaforen zijn ook vaak gericht op jongeren en hun levenssfeer. Veel jonge moslims zijn op zoek naar de ‘echte’ en/of ‘zuivere’ islam die losstaat van de tradities van hun ouders. Het is een manier voor sommigen om zich te ontworstelen aan een cultuur van thuis waar ze ontevreden over zijn (zie ook paragraaf 6.6). Vooral vrouwen geven dit als een belangrijk argument. Ook de aanwezigheid van verschillende bevolkingsgroepen zien sommigen als symbool van broederschap en als ‘schoonheid’ van de islam.

122

<http://www.ontdekislam.nl/forum/viewtopic.php?f=11&t=29755&st=0&sk=t&sd=a>, gezien 17-06-08.

6.2 Status van predikers

Onderdeel van de salafistische geloofsleer is het verbod op *taqlid* (het blindelings volgen van geleerden en wetscholen). Je moet nooit iets zomaar aannemen zonder *dalil* (bewijs uit de Koran en de Sunna). Volgens salafi's is het de bedoeling dat je als gelovige zelf zo veel mogelijk kennis opdoet over de islam (naar salafistisch model) zodat je toegang hebt tot de 'waarheid'. Salafi's zijn dan ook erg ijverig in zelfstudie van de bronnen, het leren van de Arabische taal en het uit het hoofd leren van de Koran. Salafi's noemen dat kennisvergaring en beschouwen ook dit als een daad van aanbidding. Het wordt als de meeste ideale en nuttigste vrijetijdsbesteding gezien.

Onder gelovigen heerst er echter een paradoxale cultuur van het verbod op *taqlid* en gehoorzaamheid aan de 'mensen van kennis'. De predikers en imams die verbonden zijn aan de salafistische organisaties, genieten een bijzondere status onder salafistische gelovigen en verlangen discipline en gehoorzaamheid van hun toehoorders. Ze worden geprezen om hun kennis van de bronnen en de Arabische taal. Er zijn altijd enkele gedisciplineerde salafi's die in hun ijver en hun streven naar 'de zuivere islam' de predikers nauwlettend in de gaten houden en corrigeren op 'onjuiste' of 'onnauwkeurige' uitspraken. Ook al betichten buitenstaanders predikers vaak van het spreken met 'gespleten tong', voor hun toehoorders kunnen predikers zich dit absoluut niet veroorloven. Anders verliezen ze hun status als 'betrouwbare prediker'. Er is sprake van zowel gehoorzaamheid aan de prediker als een scherpe controle van hem of haar. Toch hebben enkele salafistische predikers meer opleiding genoten dan de meeste salafi's waardoor zij voor sommige gelovigen een onschendbare status hebben. Zij krijgen dan de titel *sjeik* toegeschreven.

Ondanks het salafistische verbod op *taqlid* nemen de meeste salafistische gelovigen dan ook meteen aan wat deze 'mensen van kennis' te zeggen hebben, en kan er dus wel degelijk sprake zijn van het blindelings volgen. Slechts weinigen beschikken uiteindelijk over de middelen (tijd, geld, intelligentie, geduld, discipline) en de taalbeheersing om zelf de bronnen ter hand te nemen. De meeste salafi's zijn dan ook bescheiden als hun gevraagd wordt naar kennis over de islam. Ze verwijzen liever naar 'de mensen van kennis' of vervolgen een stelling over de islam met de woorden *allahu a'lam* (God weet het het best), voordat ze iets met zekerheid durven te stellen. In de meeste gesprekken tijdens het onderzoek benadrukten de salafistische gelovigen dat alles dat zij over de islam zeggen onbetrouwbaar is. De onderzoekster werd op het hart gedrukt de 'geleerden' vragen te stellen over de islam. De meeste salafistische gelovigen stellen zich bescheiden en ondergeschikt op tegenover de predikers. Deze bescheidenheid contrasteert met de praktijk van het geven van *nasiba*. Sommigen echter zijn vastberadener en durven met meer stelligheid en

zekerheid over de islam te praten. Het idee onder hen is dat alle salafistische kennis die je over de islam bezit, verkondigd moet worden. Er zijn dus verschillen te zien in hoe gelovigen omgaan met hun positie (als 'zoeker' of 'leerling van kennis') ten opzichte van predikers. Het volgende fragment uit een discussie over predikers op de website www.thabaat.net, kenmerkt de houding van veel salafistische gelovigen die salafistische organisaties bezoeken.

'Ik ben van mening dat je moet openstaan voor elke persoon die beweert kennis te hebben en daarbij beweert tot *Ahlu al-sunna wa-l-jama'a* te behoren. Dit betekent nog niet dat iedereen dit werkelijk ook is, *walakin* wie zij wij om deze mensen (da'iyyeen etc) uit te maken voor dwalenden, of niet zo goed (in bepaalde onderwerpen) etc. (...) Pak altijd de sterkste *dalil* die je vindt. Vele geleerden geven *fatawaa*, allen van hun beweren te horen onder de Ahlu al-sunna wa-l-jama'a, pak het sterkste bewijs (dat je vindt voor je eigen) en neem het. Laat de anderen voor wat zij beweren. Kraak hen niet af, houd afstand van hen als jij denkt dat deze slechte invloeden zullen hebben op je Dien. Wie zijn wij om mensen te bekritisieren, wie zijn wij om mensen af te kraken, wie zijn wij om mensen een slechte naam te geven, wie zijn wij? Arme dienaren van Allah die zoekende zijn naar kennis. Mensen die lezinggevers slechte namen toewijzen (...) Deze mensen zorgen voor *fitna* en daar zijn wij niet van gediend *insb' Allah. Allahu a'lam*, zo denk ik erover.' (Elhemdoelillleeh)

Deze persoon laat zien dat het als een individuele keuze wordt gezien welke *fatwa* en bewijzen het sterkste zijn en welke iemand volgt. Daarnaast wordt veroordeling van predikers afgekeurd vanuit de nederige positie die een gelovige in hun ogen dient aan te nemen en het verbod tweespalt te veroorzaken in de gemeenschap. De relativisering van het individu ten opzichte van de positie die ze toekennen aan Allah is kenmerkend voor de salafistische geloofsbeleving. Tegelijkertijd deinken salafi's er niet voor terug hun eigen mening te geven, hoewel met de relativiserende bijzin, *allahu a'lam* (God weet het het best).

Veel salafistische gelovigen die de onderzoekslocaties of hun websites bezoeken, beschouwen deze organisaties als de beste plaats om je religieuze maar ook andersoortige vragen beantwoord te krijgen. Ze zien de predikers en imams van deze organisaties als voorbeelden in hun praktisering.

'Als er kennis tot je komt moet je altijd navraag doen, dat is een verplichting, nooit zomaar iets navolgen. Ik bel altijd As-Soennah en Tawheed. Dubbel checken. Het is gevaarlijk om rond te lopen met je vragen, dan verval je in zonden. Maar het is ook gevaarlijk om informatie kennis op te zoeken op het internet. Daar staan knip-en-plak-*fatwa's*. Dus als je iets leest op het internet, doe altijd navraag bij de mensen van kennis. Suhayb en Ahmed Salaam hebben de meeste kennis in Nederland.' (Najat)

'Toen Hirsi Ali zich openlijk keerde tegen de islam als moslim was ik benieuwd hoe dat in de islam zat. Dus toen heb ik de strengste moskee opgebeld, dat doe ik altijd als

ik een oordeel wil weten, dan weet ik tenminste zeker als iets toegestaan is, dat het ook echt toegestaan is. Dus ik belde El Tawheed op: ik wist dat dwang in het geloof niet bestaat maar ook dat iemand de doodstraf krijgt als hij de islam afvalt. El Tawheed noemde alle voorbeelden op waaraan moet worden voldaan om daadwerkelijk tot de doodstraf over te gaan. Sowieso moet je in een islamitisch land wonen waar de *shari'a* geldt, bijvoorbeeld Saoedi-Arabië. De conclusie was dat het in Nederland ieders eigen zaak is, en dat je je er niet mee mag bemoeien. Maar op internet gebruikte mensen teksten uit de Koran om de dood van Hirsi Ali toch te rechtvaardigen. Ik vroeg me steeds af waar die teksten vandaan kwamen en of het wel van goede geleerden af kwam. Kennis van internet is absoluut niet betrouwbaar. Ik heb het voordeel dat ik Arabisch studeer en toegang heb tot de Arabische bronnen, ik wist dat internet niet betrouwbaar is.' (Ilhaam)

Vanuit de voorbeeldfunctie die de predikers en imams bekleden, wordt het gedrag van deze personen ook als graadmeter voor het eigen gedrag gebruikt. Maar velen maken wel een onderscheid: de praktisering van deze voorbeeldfiguren gaat verder dan die van 'gewone' gelovigen. Ze vinden het dan ook heel logisch dat imam Ahmed Salam bijvoorbeeld de voormalige minister Rita Verdonk weigerde de hand te schudden.

'Deze man is als een voorbeeld voor ons. Hij predikt in zijn moskee dat het handen schudden met iemand van het andere geslacht niet toegestaan is. Dan kan hij het zelf toch niet vervolgens niet doen. Dan maakt hij zichzelf belachelijk.' (Salima)

'De imam kan niet zeggen dat hij het niet zeker weet, of een beetje van dit of dat. Hij moet het zwart wit stellen, ook al is de praktijk lang niet altijd zo zwart wit.' (Tessa)

De gelovigen maken dus onderscheid tussen de orthopraxie van een prediker of imam en een 'gewone' gelovige. Ze verwachten dan ook van de predikers dat hun gedrag overeenkomt met de salafistische moraal en regels. Ze controleren predikers. Sommige gelovigen die voorheen een salafistische geloofsinvulling hadden, zijn teleurgesteld geraakt in het gedrag van salafistische predikers of sommige 'leerlingen van kennis' en hebben soms daardoor helemaal afstand genomen van het salafisme.

De salafistische voorlieden staan onder de salafistische gelovigen te boek als bevlogen en hartstochtelijke sprekers. Ze schuwen het niet om in felle bewoordingen maatschappelijke en politieke zaken aan de kaak te stellen, te bekritisieren en af te keuren. Deze cultuur van spreken waarderen salafistische gelovigen zeer. Ze beschouwen de sprekers als recht door zee, eerlijk en duidelijk, dit in tegenstelling tot niet-salafistische predikers. Gelovigen hebben vrijdagspreken en lezingen gedownload van het internet en beluisteren deze als

vervanging van muziek op hun mp3-spelers¹²³. Gelovigen geven aan de duidelijke taal erg te waarderen. Anderen vinden wel dat er een grens is. De matiging van sommige predikers van de laatste jaren vinden de meeste salafi's dan ook een goede zaak. Ze vinden dat de islam niet onnodig het risico moet lopen om in een verkeerd daglicht te staan.

'Het risico is dat mensen van de islam afschrikken.' (Bilal)

'Elke keer als Fawaz weer wat geroepen heeft, krijg ik problemen thuis. Dan moet ik weer tekst en uitleg geven. Het is geen goede reclame voor de islam. Fawaz is niet slim.' (Sophia)

Sommige gelovigen vinden het slechts gedeeltelijk waar dat de predikers alleen door druk van buitenaf hun toon zijn gaan matigen. Ze stellen dat de verandering vanuit de gemeenschap zelf kwam, en dat mensen gingen inzien dat je als prediker een verantwoordelijkheid draagt om de islam op een goede manier te presenteren. De predikers genieten aanzien onder gelovigen. Hun boodschap is als een ideaalbeeld, als 'echt islamitisch'.

Sommige salafi's, vooral degenen die kritisch staan tegenover de politiek-salafistische organisaties, zijn minder bescheiden en gehoorzaam dan sommige salafistische predikers verlangen. Sommigen zijn bedreven in het weerleggen van predikers, ook beschouwen anderen deze als *sjeik*. Zoals al in hoofdstuk 2 is beschreven zijn niet alle salafistische predikers even populair. Ook krijgen sommige predikers die verbonden zijn aan de onderzoekslocaties, kritiek van apolitieke salafi's en *jibadi's*. Zo heersen er geruchten in en rondom de As-Soennah moskee en de El-Fourkaan moskee dat de prediker Abdul Jabbar van de Ven zich schuldig maakt aan het doen van *takfir* en de verkeerde interpretaties van *jihad* verkondigt. Ook op internet wordt erover hem gediscussieerd. Ook bijvoorbeeld Suhayb Salam is een tijd lang bekritiseerd op internet en ook rondom de El-Fourkaan moskee deden geruchten de ronde dat de zoon van Ahmed Salam niet op de 'juiste weg' zat. Een ijverige criticus onder de naam Abu Bilaal beweert op internet een omvangrijk werk te schrijven om te laten zien dat Suhayb Salam fouten in zijn *aqidah* (geloofsleer) vertoont. Hij onderbouwt dit met zogenaamde *dalil*. Op basis van dit stuk ontstaat een opmerkelijke discussie. Het gaat hierin al snel niet meer over de inhoud, maar over het wel of niet ter discussie mogen stellen van de status van predikers en geleerden. Wanneer, door wie en hoe mag *takfir* (iemand tot ongelovige verklaren) worden toegepast? Dit typeert de discussies die worden gevoerd over de status van predikers. Internet is hiervoor een veelgebruikt medium onder salafi's, soms zelfs het enige podium waar salafi's met elkaar de

---

¹²³ Er is een verbod op wereldlijke muziek in de islam. Salafi's discussiëren onderling welke vorm van muziek wel is toegestaan. De meest voorkomende mening is dat alleen gezongen religieuze islamitische muziek met eventuele begeleiding van een soort trommel (*duff*), toegestaan is.

strijd aangaan en persoonlijk worden. Het is een manier om anoniem te blijven en discussie te voeren tussen mannen en vrouwen. In en rondom de moskee worden deze discussies al snel in de kiem gesmoord uit oogpunt van het verbod op roddel en laster en het streven naar eenheid in plaats van verdeeldheid (*fitna*). Ook worden discussies vermeden vanuit het idee dat alleen Allah de intenties van mensen kent. De volgende discussie illustreert hoe salafi's onderling elkaar corrigeren over dat alleen Allah alle kennis bezit. De discussie ontstaat nadat iemand een YouTube-filmpje geplaatst heeft waarop te zien is hoe een Nederlandse soldaat een Afghaans kindje een sinterklaasliedje leert.

'Hou de topic hoog, zodat iedereen kan zien wat Nederlandse soldaten daar doen met onze kinderen.' (Khalil El Q)

'Verdoemd zijn de *kuffar*.' (Umm Qudamah)

'We zijn helaas niet in staat om iemand verdoemd te noemen. Je weet maar nooit, wordt één van die soldaten een betere moslim dan wij ooit zullen zijn.' (Angel)¹²⁴

Sommige gelovigen raken verward door alle discussie over welke geleerden nu wel of niet betrouwbaar zijn. Er heerst veel onduidelijkheid over de status van de predikers. Salafi's stellen elkaar gerust door te benadrukken dat Allah je alleen zal beoordelen op je intentie en praktisering op basis van je kennis.

In sommige salafistische organisaties hangen affiches waarop wordt gewaarschuwd voor twee zaken. Organisaties verbieden het ten eerste om heftige discussies in het gebouw te voeren omdat deze tot verdeeldheid en tweespalt leiden. Ten tweede stellen ze dat het aan het bestuur overgelaten moet worden om *nasiba* te geven. Over *takfir* doen zijn de salafistische organisaties ook heel duidelijk: veroordeling van andere moslims is een kwalijke en gevaarlijke zaak en behoort alleen toe aan geleerden en rechters. Rechterlijke veroordeling kan alleen in een islamitische staat plaatsvinden, stellen (a)politieke salafi's. Deze stellingnames druisen in tegen de ideeën van *jihadi's* en *takfiri's*. De onderzochte salafistische organisaties nemen uitdrukkelijk afstand van deze twee salafistische stromingen (zie ook hoofdstuk 5).

Ook vinden er internetdiscussies plaats tussen politieke en jihadistische salafi's en apolitieke salafi's die verwijzen naar sites met een uitgesproken apolitiek profiel zoals selefiepublicaties/selefieforum.nl. De apolitieke salafi's worden fel bekritiseerd door salafi's van andere stromingen. De discussies gaan vooral over de interpretatie van *jihad*, het begrip *al-wala wa-l-bara* en de positie van moslims in Nederland. In tegenstelling tot de (a)politieke salafi's pleiten *jihadi's* voor een individuele verplichting (*fard 'ayn*) van de uitvoering van de gewelddadige *jihad* en achten zij dus geen toestemming van een leider van een

---

¹²⁴ <http://forums.marokko.nlprintthread.php?t=1996971>, gezien 03-06-08.

islamitisch land nodig. In hun ogen moeten ongelovigen gehaat en bestreden worden, ook in Nederland, omdat het verbond met Nederland verbroken is. De meeste (a)politieke salafi's zijn echter van mening dat Nederland nog steeds een land is waarmee moslims een verdrag hebben. Dit houdt in dat je als moslim er de wet moet gehoorzamen (tenzij deze de praktisering van de islam verhindert) en het democratisch en rechterlijk systeem moet gehoorzamen. Wel verschillen apolitieke en politieke salafi's van mening over de mate van politieke participatie.

6.3 De salafistische moskee als ongewenste ruimte

De vorige paragraaf gaf weer welke motieven gelovigen hebben om salafistische moskeeën en bijeenkomsten te bezoeken. Sommige salafistische en niet-salafistische moslims geven echter aan deze organisaties en hun activiteiten bewust te vermijden. Ze hebben hier verschillende argumenten voor.

Voor sommige moslims is de sfeer van een lezing of conferentie een reden om een salafistische moskee te mijden (waar anderen die juist als veilig of prettig ervaren). Het geven van 'vriendelijk advies' (*nasiba*) komt veelvuldig voor in deze setting, maar sommige gelovigen (ook salafi's zelf) storen zich hieraan.

'Ik ga liever naar een traditionele moskee, daar heb je geen discussies en moeilijkheden, daar word je gewoon met rust gelaten. Ik vind niet dat buitenstaanders zomaar mij mogen aanspreken op dingen, mijn familie en vrienden mogen dat alleen. Tijdens het Suikerfeest ging ik naar de As-Soennah moskee. Ik had toen een klein beetje mascara op en toen kwam er iemand naar me toe en die zei: lieve zuster, make-up is niet toegestaan. Dat soort commentaar, daar heb ik geen zin in. Het is mijn leven en ik bepaal wat ik doe. In mijn Marokkaanse moskee heb ik daar geen last van, daar lopen mensen rond die minder kennis hebben dan ik en daar vallen mijn fouten niet op. Oudere Marokkaanse vrouwen lopen daar rond met van die Marokkaanse make-up bijvoorbeeld. Iedereen laat elkaar daar gewoon. Salafi's wijzen je de hele tijd op je fouten.' (Nour)

Sommige gelovigen hebben er geen behoefte aan om op fouten te worden gewezen. Ze melden last te hebben van de broeders en zusters die elkaar *nasiba* geven. Deze vorm van *da'wa* wordt niet altijd op prijs gesteld. Ze vinden dat het geloof en de praktisering ervan individuele keuzes zijn. Ook gaan sommigen zowel de moskee met salafistisch als de moskee met niet-salafistisch profiel uit de weg omdat ze de sfeer van broederschap niet verdragen. Ze kiezen liever voor een individuele beleving van het geloof in privésfeer.

'Ik heb geen zin om op mijn uiterlijk beoordeeld te worden als ik slechts behoefte heb aan bezinning en gebed. Ben ik geen goede moslim omdat ik een te strakke broek draag?' (Hala)

Veel moslims storen zich aan de betwetterigheid en arrogantie van salafi's. Ze hebben er last van dat salafi's zich als religieuze autoriteiten gedragen die mensen wijzen op wat goed en fout is en het superioriteitsgevoel dat daaruit voortkomt. Veiligheidsdiensten stellen dat sommige salafi's agressie vertonen in hun praktijk van *da'wa* en *nasiba*. In het veldwerk is geen kennis genomen van fysieke agressie in het doen van *da'wa*, dwang tot bekering, dwang van naleving van regels of agressie in het geven van *nasiba*. Wel kan *nasiba* soms op felle wijze gebeuren, waardoor sprake kan zijn van verbaal geweld.

Ook hebben veel moslims moeite met salafi's omdat zij zich onterecht profileren als vertegenwoordigers van de 'ware' islam en de moslimgemeenschappen van Nederland. Dit wekt onder sommige moslims grote ergernis. Andere gelovigen kiezen er bewust voor niet naar een salafistische moskee te gaan, voelen zich niet op hun gemak in de sfeer van broeder- en zusterschap. Ze klagen bijvoorbeeld over roddelpraat onderling.

'Er wordt zoveel gekletst onderling. Zusters praten over elkaar. Zusters die ik niet eens ken. Iedereen weet de volgende dag dat ik er geweest ben, ik kan er niet tegen. Daarnaast is het beter voor de vrouw om thuis te blijven.' (Iman)

Deze gelovige heeft een afwijkende mening over de toegang van vrouwen tot de moskee. Of het goed is voor een vrouw om naar de moskee te gaan, darover zijn de meningen verdeeld. De meestvoorkomende mening onder salafistische gelovigen is dat moskeebezoek onder vrouwen ook een daad van aanbidding is en daarom aanbevolen. Salafistische vrouwelijke gelovigen klagen over de 'mannencultuur' in 'traditionele' moskeeën en kiezen er daarom voor naar een salafistische moskee te gaan. Salafistische organisaties beschikken vaak over een vrouwenruimte die altijd open is en waar meestal ook andere vrouwen aanwezig zijn.

Enkele salafistische gelovigen mijden de salafistische organisaties juist omdat deze te gematigd zijn in hun ogen of omdat ze hun toon gematigd hebben. Deze gelovigen zijn vaak beïnvloed door het *takfiri*-gedachtegoed, de stroming die de meeste (a)politiek-salafistische predikers op dit moment fel bestrijden. Zij organiseren zich buiten de moskeeën om en zijn daarom slecht zichtbaar. Ook sommige apolitieke salafi's mijden bewust politiek-salafistische organisaties.

6.4 Groepsidentiteit: broederschap, kleding en taal

Broederschap en zusterschap

Veel gelovigen ervaren zoals gezegd een sfeer van broederschap en zusterschap tijdens de activiteiten. Het is een belangrijk motief om een bezoek te brengen

aan salafistische organisaties. De groepsidentiteit komt op verschillende manieren tot uiting. Het idee van broederschap is een belangrijk element in de geloofsbeleving van salafistische moslims. Gelovigen vinden dat de band die ze onderling hebben op basis van hun geloof, dieper gaat dan vriendschappen en familiebanden. Het idee van de eenheid van de *umma* (wereldgemeenschap van gelovigen) wordt ervaren als grensoverschrijdend en etnisch neutraal. Broederschap en zusterschap overstijgen maatschappelijke verschillen op het gebied van afkomst, leeftijd, beroep, inkomen en uiterlijk. Salafistische gelovigen spreken elkaar aan met 'broeder' (*aghie*) of 'zuster' (*oeghti*), of *oeghti fi deen* (zuster in het geloof). De meesten verkiezen deze benaming boven het gebruik van iemands persoonlijke naam. Het is een teken van gelijkheid, solidariteit en intimiteit. Gelovigen communiceren onderling ook veel op een lichamelijke manier, zoals met innige omhelzingen, het kussen van elkaar, het hand in hand lopen, het tegen elkaar leunen en dergelijke. Als salafistische gelovige maak je al gauw deel uit van een werkelijk of virtueel netwerk van broeders en zusters. Hoewel persoonlijke communicatie tussen 'niet-*mabram*' broeders en zusters niet is toegestaan, vormt het internet een podium om toch met elkaar te praten en te discussiëren. Sommige gelovigen willen de scheiding tussen man en vrouw zo strikt houden en geven in hun persoonlijk profiel aan geen *personal messages* te willen ontvangen van het andere geslacht. Zodra een gelovige deel uitmaakt van een mailinglist krijgt deze zeer regelmatig, soms dagelijks, mailtjes met onder andere salafistische teksten, noodoproepen voor het geven van *sadaqa* of andere hulp, aankondigingen van activiteiten, YouTube-filmpjes et cetera. Ook op het internet heerst er een sfeer van broederschap en het geven van advies. Gelovigen delen elkaars goederen en diensten op basis van broederschap uit. Soms kennen gelovigen elkaar niet of nauwelijks. Ze geven aan de ander blind te vertrouwen, omdat ze ervan overtuigd zijn dat iemand die *taqwa* (godsvrees) bezit, eerlijk is. Daarnaast geloven ze dat iemand uiteindelijk toch vroeg of laat berecht zal worden door Allah in het hier en nu, of in het hiernamaals.

Kleding

De groepsidentiteit onder salafistische gelovigen komt ook tot uiting in de vaak uniforme kledingstijl. Veel salafistische gelovigen kleden zich conform de salafistische kledingcodes. Mannen onderscheiden zich door een baard te laten staan en enkellange broekspijpen en soms islamitische kleding te dragen (meestal Saoedische of Afghaanse kledij). Kledingrichtlijnen staan vooral voor vrouwen erg centraal in hun geloofsbeleving. Het heeft een sterk onderscheidend vermogen en symboliseert hun toewijding aan het geloof. Vrouwen dragen een hoofddoek door middel van *abaya's*, *jilbabs*, *ghimars* of *niqabs*. *Abaya's* en *jilbabs* zijn lange jurken die over kleding heen gedragen worden of onder een meer bedekkende sluier en die soms voorzien zijn van een hoofdbedekkend gedeelte. De *niqab* is een gelaatsbedekkende sluier, meestal in het zwart, grijs, donkerblauw of -groen. De vrouw kijkt door een spleetje (soms voorzien van dun gaas). In de publieke opinie staat de *niqab*

bekend als de *burqa*. Een *burqa* is een gewaad uit één stuk waarbij ook het gelaat wordt bedekt, en waarbij de vrouw door een vierkant gaasje kijkt, meestal in lichte pastelkleuren. De *burqa* wordt in Afghanistan gedragen. In Nederland komen geen *burqa's* voor. De *ghimar* wordt het meest gedragen onder salafistische vrouwen. Dit is een heup-, knie- of enkellange hoofddoek uit één stuk, dat armen en boezem bedekt, maar het gezicht vrij laat. De *niqab* kan hierover heen gedragen worden.

De kleding heeft meestal neutrale, onopvallende kleuren zoals zwart, donkerblauw, grijs of donkergroen. De kleding wordt gekozen op basis van een aantal voorschriften die gelovigen uit salafistische boeken of van internetsites halen. Vrouwen moeten de correcte *hijaab* dragen zodra zij buitenshuis komen en wanneer zij in ruimtes verkeren waar niet-*mahram* mannen aanwezig zijn. Als er wel sprake is van 'vermenging' van mannen en vrouwen dan houden vrouwelijke salafi's de volgende regels in acht¹²⁵:

- De kleding moet het hele lichaam bedekken, behalve hetgeen dat uitgezonderd is.
- De kleding moet zelf niet heel erg mooi zijn (zodat het de aandacht trekt).
- De kleding moet niet doorzichtig zijn.
- De kleding moet wijd zijn.
- De kleding moet ongeparfumeerd zijn.
- De kleding moet niet op de kleding van mannen lijken.
- De kleding moet niet lijken op de kleding van ongelovige vrouwen.
- De kleding moet geen chique galakleding zijn (dat wil zeggen niet extravagant of overdreven duur).
- De kleding mag niet versierd zijn met kruisen of beelden van levende wezens.

Salafi's interpreteren deze verplichtingen soms verschillend. De voorschriften komen voort uit het concept *awrah*, de delen van het lichaam die bedekt moeten worden omdat ze lust zouden opwekken. Het idee is dat de kledingvoorschriften gelovigen onderscheiden van ongelovigen en *fitna* en *zina* (ontucht/overspel) voorkomen. De *awrah* is voor mannen en vrouwen niet hetzelfde. Het eerste voorschrift gaat over de definitie van de *awrah*, die wordt verschillend uitgelegd: horen de handen en het gezicht van de vrouw tot haar *awrah*? Afhankelijk van welke interpretaties worden gevolgd, draagt een vrouw een *niqab* met of zonder gaasje voor de ogen (afhankelijk van oogmake-up). Daarnaast wordt het dragen van een *niqab* gezien als een gebruik dat overeenkomt met de Sunna, dus *sunna* is. Sommigen stellen dat enkele vrouwen rondom de profeet Mohammed hun gezicht en handen bedekten.

---

¹²⁵ Regels zijn gebaseerd op http://www.alfeth.com/nl/index.php?option=com_content&task=view&id=465&Itemid=81, gezien 09-11-08 en 'De vrouw in de islam' van uitgeverij Project Deen, vertaald door J. Ploeger (p. 31).

Ook is er een meningsverschil over hoe om te gaan met het voorschrift om kledingstukken te mijden die op kleding van ongelovige vrouwen lijken. Omdat niet alle vrouwen in hun dagelijks leven islamitische kleding zoals een *ghimar* dragen, ontstaan er problemen met het kopen van kleding. Vrouwen vinden alles dat verkrijgbaar is, op kleding van ongelovige vrouwen lijken. De meesten achten het daarom toegestaan om kleding te dragen van hedendaagse winkels, zolang ze maar voldoen aan de andere voorschriften. Een broek wordt bijvoorbeeld als toegestaan beschouwd mits deze wijd is. Het voorschrift dat de kleding niet duur mag zijn, heeft te maken met het idee van gelijkheid en broederschap. Gelovigen mogen zich niet boven een ander stellen door rijkdom tentoon te stellen. Daarnaast worden wereldse rijkdommen minderwaardiger geacht dan de rijkdommen die salafi's geloven te verkrijgen in het hiernamaals na een leven als 'goede' moslim.

De salafistische geloofsbeleving onder de gelovigen uit zich vooral in uiterlijkheden als kleding. De salafistische kledingkenmerken zijn vooral zichtbaar op salafistische bijeenkomsten. Tijdens het bezoek aan deze bijeenkomsten en bij de verrichting van het gebed kleden gelovigen zich conform deze regels; in hun dagelijks leven volgen sommigen de laatste mode. Andere vrouwen dragen een meer sociaal geaccepteerde hoofddoek of helemaal geen hoofddoek. De verandering van kleding in hun dagelijks leven houdt verband met het gevoel niet geaccepteerd te worden, met praktische redenen of omdat iemand aangeeft er persoonlijk nog niet aan toe te zijn. Een kleine groep vrouwen kiest ervoor om dag in dag uit islamitische kleding te dragen, dus ook bijvoorbeeld naar school of naar het werk. Een nog kleinere groep draagt een *niqab*. Meestal hangt de omgang met de kledingvoorschriften samen met de gezinssamenstelling en de bezigheden buitenshuis. De vrouwen die voor de *niqab* kiezen, zijn meestal niet-werkend en getrouwd. Ze geven aan niet alleen over straat te durven omdat ze bang zijn voor negatieve of agressieve reacties. Sommigen kiezen ervoor om niet te werken of hebben moeite een baan te vinden waarbij het toegestaan is een *niqab* te dragen. Sommigen werken in de thuiszorg (alleen bij vrouwen zodat zij de gezichtssluier kunnen afdoen tijdens hun werk) en in callcenters (waar klanten alleen telefonisch te woord worden gestaan). De vrouwen die een *niqab* dragen, genieten een hoge status onder veel salafi's¹²⁶. Ze worden bewonderd en geprezen.

'Deze vrouwen komen in de hoogste rangen van het paradijs'. (Jamilah)

Het dragen van de *niqab* wordt beschouwd als vervolmaking van de praktisering van een 'zuivere' islam, de hoogste fase van persoonlijke religieuze ontwikkeling. Vaak wordt het dragen van de *niqab* in één adem genoemd met het doen van *hijra*. Sommige gelovigen kiezen ervoor om te verhuizen binnen

---

¹²⁶ Sommige salafi's vinden het dragen van een *niqab* in Nederland echter onwenselijk of associëren het met jihadi's en dus met een 'foute' *manhadj*. Zie hoofdstuk 7.

Nederland of uit Nederland zodat zij ongestoord kunnen praktiseren zonder commentaar door bekenden. Tijdens uitstapjes naar andere steden en salafistische activiteiten in andere plaatsen dan de eigen woonplaats wordt geëxperimenteerd met het praktiseren. Vrouwen testen dan bijvoorbeeld hoe het voelt om de *niqab* te dragen. Salafi's stellen dat de specifieke kleding als markering geldt tussen hen en niet-praktiserende, 'gewoonte-moslims'. Ook zien zij de kleding als een vorm van *da'wa*, het goede voorbeeld geven aan de ander. Soms dragen vrouwen een *niqab* slechts tijdelijk, hoewel dat niet de bedoeling is. Ze zien als een keuze voor het leven. Maar veel vrouwen ondervinden er grote problemen door en worden agressief benaderd. Soms proberen ze het wel, maar stoppen ze ermee omdat ze het gevoel hebben dat ze te veel provoceren en het beeld van de islam negatief beïnvloeden. Ze begrijpen dat mensen er moeite mee kunnen hebben en stellen dat het niet past in Nederland.

Taal

Ook het taalgebruik onder salafi's werkt onderscheidend, bevordert de ervaren groepseenheid en kenmerkt de geloofspraktijk. Salafi's gebruiken veelvuldig religieuze uitdrukkingen. De één is daar volhardender in dan de ander. Sommigen voegen aan bijna elke zin een islamitische uitdrukking toe; anderen doen dat minder. Veelgebruikte uitdrukkingen zijn: *insh'Allah*, *subhannallah*, *alhamdulillah*, *tabarikallah*, *astakfirullah*, *gair insh'Allah*, *allahu a'lam*, *bismillah* en dergelijke. Enkele van deze uitdrukkingen worden verplicht bevonden. Als men over de toekomst spreekt is het nodig om *insh'Allah* te zeggen, er kan immers niet in de toekomst gekeken worden, Allah is de enige die de toekomst bepaalt. Salafi's willen zich niet schuldig maken aan waarzeggingen, in verband met het verbod op *shirk*. De volgende dialogies illustreren dit.

'Ik beloof je te bellen, Sanne.' (Sophia)

'Wat zeg jij nou? Je kan helemaal niks beloven. Je weet nooit of je het kan waarmaken, dat bepaalt Allah alleen!' (Yasmina, boos)

'Ik zal er zeker bij zijn volgende week.' (onderzoekster tegen Iman)

'Insh'Allah (*roept*). We zullen zien wat Allah voor ons geschreven heeft.' (Iman)

Ook de lofprijzingen die volgen achter de naam van God (*subhana wa-ta'ala*), de profeet Mohammed (*salla Allahu alayhi wa-sallam*) en de metgezellen (*radiya Allahu anhu*), zien de meesten als een verplichting. Het typen van een sms'je wordt daardoor al een tijdrovende bezigheid. De meesten gebruiken daarom bij geschreven taal afkortingen. Streng salafi's accepteren deze afkortingen niet.

Naast het veelvuldig gebruik van islamitische uitdrukkingen, markeren ook de benamingen die salafi's zichzelf geven een groepsidentiteit. Deze benamingen komen sterk overeen met de zelfdefinities onder de predikers (paragraaf 3.4). Maar onder gelovigen wordt vaker de term salafi gebezigd, dan onder de

voorlieden van het salafisme. Salafi's gebruiken vaak naast hun eigen islamitische naam net als salafistische predikers, een *kunya* (een bijnaam gecombineerd met (*abu* vader van of *umm* moeder van)). Ze zien zo'n bijnaam als *sunna*. Gelovigen relateren deze bijnamen aan mensen die ze als voorbeeld zien, hun kinderen of toekomstige kinderen (bijvoorbeeld umm Khadija, abu Youssef). Deze namen worden onder elkaar gebruikt en ze fungeren op internet als *nickname* of msn-naam. De meeste salafistische predikers gebruiken een *kunya* als ze in het openbaar spreken. Het gebruik van een *kunya* maakt daarnaast hun rol als prediker gemakkelijker te scheiden van hun maatschappelijke rollen (bijvoorbeeld het beroep). Een *kunya* geeft zowel een bepaalde mate van anonimiteit als status.

6.5 Aantrekkingskracht van het salafisme en religieuze ontwikkeling van salafi's

Salafisme: een persoonlijke zoektocht naar de 'echte' islam

Hoewel er een sterke groepssfeer hangt in de salafistische ruimtes wordt het geloof ook voor een groot deel als een individuele zaak bevonden, een zaak tussen een gelovige en Allah. Salafi's beschouwen het geloof toch voornamelijk als een persoonlijke zoektocht waarin een gelovige beproefd wordt en ieder naar eigen vermogen zijn eigen keuze maakt. Het geven van *nasiba* onder elkaar wordt gezien als een advies, uiteindelijk is de gelovige verantwoordelijk voor zijn eigen daden, en wordt hij alleen voor zijn eigen daden berecht op de dag des oordeels. Salafi's kennen de meeste regels wel die bij een salafistische geloofsbeleving horen, maar geven aan zich niet altijd aan de regels te houden. De meest gebruikte motivatie is: 'ik ben er nog niet klaar voor'. Hierbij wordt de religieuze beleving vaak gezien als een lineair proces waarbij gelovigen steeds praktiserender en standvastiger worden; een proces van religieuze volwassenwording.

'Het gaat om jouw relatie met Allah. Je moet er zelf klaar voor zijn. Ik bad eerst maar een keer per dag. Iedereen had daar een mening over, maar het gaat erom dat je het zelf kan verantwoorden aan Allah. Je doet het voor Allah en niet voor anderen.' (Khadija)

'Eerst droeg ik alleen een hoofddoek als ik naar de moskee ging. Ik moest er heel erg aan wennen. Maar als mensen er opmerkingen over maken. Denk dan, het is iets tussen jou en Allah, niemand anders heeft daar iets mee te maken.' (Sophia)

Ook wordt de context van een niet-islamitische maatschappij als reden aangevoerd waarom sommige regels niet (altijd) worden nageleefd. Het draait dan vooral om de juiste intentie, stellen salafi's. In alle verwarring over welke geleerden betrouwbaar zijn en welke opvattingen conform de salafistische

geloofsleer zijn, maken salafi's uiteindelijk voor zichzelf persoonlijke afwegingen. Zoals een persoon op internet stelt:

'We worden allemaal op onze intentie beoordeeld bij Allah. Dus volg gewoon je hart, wat jij denkt dat goed is. Mocht je verkeerd zitten dan heb je het niet express gedaan. Natuurlijk wel nadat je alle mogelijkheden hebt gedaan om het te bestuderen *gair insb'Allah*, moge Allah ons allemaal leiden.'¹²⁷

Het geloof is volgens hen een persoonlijke aangelegenheid waarbij het gaat om de relatie die een gelovige heeft met Allah. Allah kan als enige iemand op 'het rechte pad' leiden en hem er weer van af laten dwalen. Vanuit dit geloof denken gelovigen dat iedereen zijn eigen ontwikkeling door maakt. Gelovigen delen hun religieuze ontwikkeling in in verschillende fasen. De periode waarin gelovigen nog niet praktiserend waren, bestempelen ze als een periode waarin ze nog te jong waren en daarom onwetend. Sommigen vonden zichzelf in het begin erg fanatiek. Dit fanatisme wordt als niet-islamitisch beschouwd omdat het overdrijving is. Ze stellen dat ze in het begin erg gretig waren en alles zo goed mogelijk wilden doen. In een latere fase van hun religieuze ontwikkeling komen ze erachter dat het beter is om alles stapsgewijs te doen. De meeste gelovigen geven dan ook aan dat ze de islam stap voor stap zijn gaan praktiseren. Ze beschouwen hun religieuze ontwikkeling als een groei naar volwassenwording en wijsheid. Als gelovigen sommige regels nog niet uitvoeren, dan zeggen ze dat ze er nog niet aan toe zijn. Vaak wordt het huwelijk als een bestendiging van hun praktisering beschouwd (zie ook paragraaf 6.6). De religieuze ontwikkeling is voor salafi's kortom een lineair proces naar steeds meer 'standvastigheid' in het geloof.

Sommige gelovigen hebben zich slechts een periode beziggehouden met het salafisme. Het was een fase in hun religieuze ontwikkeling. Andere gebruiken salafistische informatiebronnen als één van de bronnen in hun religieuze beleving. In hoofdstuk 7 wordt duidelijk hoe verschillend de omgang kan zijn met een salafistische geloofsbeleving en de bijhorende gedragscodes.

De betekenis van het salafisme voor gelovigen

Zodra personen in de eerste fasen van hun religieuze ontwikkeling op zoek gaan naar algemene kennis over de islam, komen zij al gauw in aanraking met salafistische informatiebronnen. Veel gelovigen gebruiken het internet als kennisbron en daar het salafisme erg dominant is op islamitische websites, wordt salafistische kennis vaak de belangrijkste bron. Ook door het activiteiten aanbod van de salafistische organisaties presenteren deze zich als de vertegenwoordigers van de islam. Gelovigen stellen dan ook dat zij de echte islam vertegenwoordigen. Veel gelovigen beseffen niet dat de bronnen en kennis die zij verzamelen, een salafistisch karakter hebben. Gelovigen geven

---

¹²⁷ <http://forums.marokko.nl/printthread.php?t=1327066>

verschillende redenen aan waarom zij zich op een gegeven moment (meer dan vroeger) zijn gaan verdiepen of waarom zij het salafisme belangrijk achten in hun religieuze ontwikkeling. De gepercipieerde negatieve beeldvorming en de grote media- en politieke aandacht voor de islam waren voor velen aanleiding zelf een zoektocht te starten naar wat de islam eigenlijk inhoudt. Ook de aanslagen op de Twin Towers in New York waren dat. Mensen wilden uitzoeken of die aanslagen wel iets met de islam te maken hadden.

Het salafisme kan bovendien een zingevende factor zijn in het leven van een salafi. Hun nieuwe salafistische moslimidentiteit beschouwen veel salafi's als een bevrijding uit 'westerse oppervlakkigheid, zedenloosheid en materialisme'. De salafistische geloofsbeleving geeft hun een nieuwe vorm van zingeving.

'Vroeger had ik veel vriendjes, zoop ik en ging met veel mannen naar bed. Ik volgde de laatste mode. Oh, ik moest al die blaadjes bijhouden. Ik zag er altijd tip top uit. Ik moest alles van de laatste trends weten. Maar uiteindelijk wist ik dat ik niks had. Ik voelde me leeg. Mannen wilde altijd iets van me omdat ze uiteindelijk toch met me naar bed wilden. Ik ben al mijn vriendinnen kwijt geraakt, ik heb alleen nog contact met mijn beste vriendin. Ik had wel 400 mensen in mijn telefoonlijst staan. Ik was echt populair. Nu blijkt wel dat dat nergens op gebaseerd was. Ik was een stuk vlees, meer niet.' (Peggy)

'Een grote verandering in mijn leven is dat ik me veel minder druk maak en bij problemen mijn rust kan vinden. Ik weet nu als ik goed omga met de beproevingen die op mijn weg komen en daar goed mee omga en *sabr* heb, dan krijg ik daar een beloning voor. Je accepteert dingen beter dan vroeger. Sommige dingen zijn ook moeilijker geworden bijvoorbeeld het contact met mijn familie.' (Karima)

De geloofsbeleving wordt dus veelal als een bevrijding gezien van een vorig leven en van de wereld om hen heen. Ze staan erg kritisch ten opzichte van de maatschappij, die in hun ogen zeer materialistisch is en immoreel. Deze gelovigen beschouwen een leven zonder islam als een leven van psychische leegte. Salafi's met islamitische ouders geven aan niet bekeerd te zijn tot de islam, maar 'teruggekeerd' tot de islam en hiermee te breken met het verleden. Het salafisme geeft hun rust. De eenduidigheid geeft gelovigen een duidelijke structuur in hun denken en in hun dagelijks leven. Ze vinden dat ze gelukkiger zijn geworden sinds ze zijn gaan praktiseren. Ze geloven dat Allah, in het hiernamaals en in het wereldse hen beloond voor hun vroomheid. Zij zeggen dat ze die beloning daadwerkelijk ervaren. Ze zijn ervan overtuigd dat ieder mens gelukkiger zal zijn als men een salafistische geloofsbeleving zou praktiseren. Ze melden beter om te kunnen gaan met moeilijkheden, ziekte en problemen. Ze geloven dat Allah's wil het lot bepaalt en dat de mens door hem beproefd wordt. Daarna zal Allah hen belonen en dat geeft rust. Ook stellen gelovigen dat hun beleving van de islam etnische verbondenheid en

maatschappelijke status overstijgt. De salafi's ervaren dat ze deel uitmaken van een transnationale gemeenschap van 'broeders en zusters'.

Salafi's in conflict met familie

Vaak beschouwen moslimjongeren de islam die ze van huis uit meekrijgen, niet als echt islamitisch. Het salafisme is voor hen een voertuig in hun conflicten met ouders en een manier om te breken met bepaalde tradities. Vooral Marokkaanse gelovigen stellen dat de islam van hun ouders en familie gebaseerd is op traditie, gewoonte en cultuur en dus niet 'echt' islamitisch is. Ze beschouwen de salafistische islam als de 'echte' islam. In de salafistische islam zien vrouwen uit islamitische gezinnen ruimte voor een gelijkere verhouding tussen mannen en vrouwen. Ze gebruiken het salafisme als een manier om hun emancipatie in naam van de islam te bewerkstelligen.

'Toen ik 16 jaar oud was, mochten wij als meisje niks. Nou ja, ik mocht nog wel iets meer dan de anderen. Ik mocht naar de film en zo, maar mijn vriendinnen mochten helemaal niks en hun broers mochten alles. Mijn ouders waren cultuur-moslims en zaten vast in tradities. Ze konden helemaal niet uitleggen waarom we bepaalde dingen niet mochten. Daar waren we heel boos over toen. We zaten toen in VWO6 en we gingen dingen opzoeken op internet. En we ontdekten hele mooie dingen over de islam. We kwamen erachter dat bijvoorbeeld uithuwelijken helemaal niet toegestaan is in de islam en de dingen die we niet mochten stonden helemaal niet in de islam. Zie je nu wel, dachten we, wat onze ouders zeggen is echt achterlijk. Islam was zo leuk! Onze ouders konden ons niks over islam leren, dus we gingen zelf op zoek. Er ontstond een strijd tussen God en onze ouders. Van God mocht ik heel veel. Dingen die ik van mijn ouders helemaal niet mocht. Ik voerde een dubbele strijd. Tussen God en ouders en tussen islam en de westerse maatschappij.' (Malika)

'Alles wat wij als meisjes vroeger niet mochten en de jongens wel, dat klopt gewoon niet. Ik kan dat bewijzen met de Koran. Ik heb meer problemen met de Marokkaanse gemeenschap momenteel dan met de Nederlandse. Ik kom met kennis en ze nemen het gewoon niet van me aan, ze verwarren cultuur voortdurend met islam. Ze kunnen niet lezen of schrijven en hebben nog nooit een boek gelezen. Ze vinden dat ik nog te jong ben en dat ik het dan niet kan weten. Maar zij komen met de grootste onzin aan, dat jongens wel mogen stappen en meisjes niet. Terwijl de Koran dezelfde regels, rechten en plichten voorschrijft voor mannen en vrouwen. Bijvoorbeeld make-up, Marokkanen denken dat als je naar buiten gaat dat je je ogen zwart moet maken. Terwijl het natuurlijk absoluut niet zo is. Of over gemengd huwelijksfeest. Ik ga daar gewoon niet naar toe. Absoluut niet. Ik weet dat het maar om een ding gaat: mannen bekijken, wie er leuk uit ziet, wie het met wie doet enzovoorts maak mij niks wijs. Ik was ook zo dus. Ik praat mensen nooit streng toe, ik doe het alleen maar om te helpen. Sommigen weten gewoon niet waarom ze de hoofddoek dragen het gaat om de vormen, sommigen hebben niet eens mooi haar. Dan dragen ze zo een hoofddoek maar wel een strak truitje enzovoorts.' (Yasmina)

Sommige vrouwen gebruiken het salafisme om zichzelf los te rukken van bepaalde islamitische tradities, waarin zij volgens hen onterecht een ondergeschikte rol toebedeeld krijgen. Niet zelden raken zij daarom in conflict met andere moslims. Jonge salafi's beleven hun geloof vaak op een manier die hun ouders of andersgezinde moslims niet altijd waarderen. Sommigen bezoeken stiekem salafistische activiteiten waar ze zich kunnen kleden en gedragen als zij zelf graag willen. Het salafisme wordt vaak beleefd als een strijd tussen jong en oud.

'Je ziet grote verschillen met ons nu en onze ouders. We zijn met het echte geloof bezig, onze ouders waren veel vlakker. Ze deden maar wat. Dat hebben wij Marokkanen sowieso wel. Toen mijn vader hier in 1965 kwam vond hij het hier geweldig. Schoon water uit de kraan, het was net een paradijs. Voor ons die hier geboren zijn is dat heel anders. We zijn hier opgevoed, we kennen Nederland en weten ook dat Nederland geen paradijs is. Wij zijn gaan zoeken en vonden houvast in het ECHTE geloof. Heerlijk, vind ik dat. Vroeger bad je en vastten we als we zin hadden, het was niet zo serieus. We hebben ons in het geloof verdiept. Dat is een goede zaak, je ziet dat veel problemen zijn opgelost.' (Jamilah)

Sommige ouders gaan wel mee met de geloofsontwikkeling van hun kinderen. Moeders gaan bijvoorbeeld een hoofddoek dragen en vaders gaan weer regelmatig bidden. De meeste salafistische jongeren staan echter geheel alleen in hun salafistische geloofsbeleving en krijgen soms veel kritiek te verduren van hun familie, (voormalige) vriendengroepen, collega's, klas- of studiegenoten. Het salafisme geeft andere gelovigen juist een hernieuwde en verbeterde positie in de gemeenschap of in de familie.

Salafi's komen regelmatig in conflict met familieleden, op school of op het werk als het gaat om praktisering. Dit is het geval onder zowel salafi's die afkomstig zijn uit gezinnen met een islamitische achtergrond, als onder bekeerlingen. De meest genoemde problemen gaan over handen schudden, het gebed, kledingstijl en het gemengd samenzijn van mannen en vrouwen. In het gezin conflicteren jongeren regelmatig met hun ouders of broers of zussen die een andere geloofsbeleving hebben. Familieleden vinden de geloofsbeleving van de salafi's te streng, radicaal, extreem of niet passen in de Nederlandse maatschappij. Familieleden hebben moeite met het feit dat salafi's zich opwerpen als verkondigers van de ware islam. Ze ondermijnen daarmee de autoriteit van oudere gelovigen in de gemeenschap. Jonge gelovigen van Marokkaanse afkomst creëren een eigen identiteit die zij los zien van de 'falende' en 'statusloze' Marokkaanse identiteit. Ze zien het salafisme als de echte islam en als bevrijding van 'domme' tradities die in hun ogen nergens op gestoeld zijn. Het salafisme geeft sommigen een gevoel van status in de gemeenschap. Ze zijn er trots op om 'echte' en 'zuivere' moslims te zijn. Niet zelden hebben ze een gevoel van superioriteit ten opzichte van niet-gelovigen en andere moslims.

De andere opvallende groep onder salafi's bestaat uit Nederlandse bekeerlingen. Ook zij hebben vaak conflicten met hun niet-islamitische familie en vrienden.

'Toen ik mijn zus vertelde dat ik me wilde bekeren, zei ze me dat ze dan niet meer mijn zus wilde zijn. Ik heb sinds mijn bekering heel slecht contact mijn moeder, ik doe veel stiekem. Deze kleding die ik nu draag (lange *ghimar*) draag ik nooit in haar buurt, nu alleen voor deze gelegenheid. Mijn moeder heeft slechte ideeën over de islam. Ik ben ook al mijn vriendinnen kwijtgeraakt. Maar nu is gebleken, dat waren dus geen vriendinnen.' (Sophia)

Het idee is dat beproevingen op de 'weg van Allah' erbij horen. Uiteindelijk word je beloofd als je ze doorstaat. Het geloof wordt als een zaak van het 'hart' beschouwd, een band die je als individu hebt met God. De meeste salafi's hebben zich neergelegd bij de discriminatie die zij dagelijks ondervinden in de buitenwereld. Ook zijn ze nauwelijks bezig met uitspraken van politici en opiniemakers in de media over de islam.

'Het geloof zit in mijn hart, net als de Koran. Daar komen ze nooit aan. Ik blijf dit zeggen. De Koran zit in onze harten, dus hij kan zeggen, schreeuwen, schoppen, wat hij wil, het heeft geen zin. Ik heb geen tijd om me druk te maken om Wilders. Ik vind mijn kinderen belangrijker en daarbij heb ik genoeg tijd nodig om de Koran te leren. Ik luister helemaal niet naar die man (Wilders). Ik zal toch nooit mijn geloof opgeven, dus ze kunnen beter ophouden dit te proberen.' (Afifah)

Toch plaatsen de meeste gelovigen het huidige debat in lijn met de interpretatie ervan door de predikers. Ze zien het als iets dat altijd zal blijven bestaan en dat al bestond in de begintijd van de islam. In hoofdstuk 7 gaan we verder in op de verschillende omgang met het debat over integratie en de positie van de islam in Nederland.

De identiteit als salafi is een duidelijk afgebakende identiteit met heldere richtlijnen. Gelovigen geven aan dat hun salafistische geloofsbeleving voor veel rust en voldoening heeft gezorgd. Ze waarderen de alomvattendheid van een salafistische geloofsbeleving en zien die als de oplossing voor al hun persoonlijke problemen. Hoofdstuk 7 verschaft meer inzicht in de verschillende, specifiekere interpretaties van het salafisme en hoe deze zich verhouden tot politieke integratie, maatschappelijke participatie en radicalisme.

6.6 *De geloofspraktijk en het dagelijks leven van salafistische gelovigen*

Het salafisme wordt op verschillende manieren beleefd, gepraktiseerd en geïnterpreteerd. Mensen met diverse achtergronden (man, vrouw, jong, oud, allochtoon, autochtoon) voelen zich aangetrokken tot het salafisme. Gelovigen kunnen heel fanatiek hun geloofsleer belijden of het slechts incidenteel praktiseren. De mate en invulling van de praktisering en geloofsinterpretatie van het salafisme bepalen het dagelijks leven van salafi's. Afhankelijk van hoe strikt de gedrags- en geloofsregels worden nageleefd, krijgt dat leven vorm. In hoofdstuk 7 zullen de verschillende geloofsinterpretaties en de consequenties ervan in het dagelijks leven van salafi's worden beschreven. In deze paragraaf volgt slechts een algemene schets van hoe verschillend het dagelijks leven van salafi's onderling is en op welke manier een salafistische geloofsbeleving in conflict kan raken met het leven in Nederland. Het functioneren kan een worsteling zijn, vooral als het gaat om het zoeken van een geschikte baan of studie. Praktisering van de regels vinden veel gelovigen moeilijk vanwege de Nederlandse context die niet islamitisch is. Ook omdat alles in de salafistische bronnen in religieuze termen wordt uitgelegd, hebben veel gelovigen moeite met de 'vertaling' ervan. Er zijn situaties bekend dat gelovigen om advies vragen aan een salafistische prediker en dat die prediker slechts een religieus advies geeft zonder rekening te houden met de complexiteit van het bestaan van een gelovige in Nederland. Hoewel salafistische predikers in strenge en onwrikbare bewoordingen de gelovigen uitleggen wat de salafistische geloofsleer behelst, leiden veel gelovigen een bestaan waarin ze de regels slechts beperkt praktiseren. Zoals een gelovige stelt:

'De juiste weg kennen is nog niet de juiste weg bewandelen.'

De meeste gelovigen zien een bezoek aan de moskee of aan lezingen en conferenties als een manier om herinnerd te worden aan de geloofs- en gedragsregels, die ze tijdens de dagelijkse bezigheden uit het oog verliezen.

Zoals in de vorige paragraaf al duidelijk werd, leven de meeste salafi's tussen niet-salafistische vrienden en familieleden. Hoewel veel contact met moeite verloopt en er soms conflicten zijn, vinden salafi's het verplicht om familierelaties te onderhouden. De meeste gelovigen hebben echter veel oude contacten verloren, maar kregen daarvoor in de plaats veel nieuwe 'broeders' of 'zusters'. Ze geven aan dat deze meer waard zijn dan welke band dan ook. Sommige salafi's hebben de neiging zich af te zonderen van het maatschappelijke leven omdat ze dan te veel in aanraking komen met zonden en immoraliteiten. Anderen geven juist aan dat zij maatschappelijk betrokkener

zijn geworden en betere contacten hebben met niet-gelovigen sinds zij het salafisme zijn gaan belijden.

Omdat veel salafi's kritiek hebben op de Nederlandse samenleving (die zij veelal associëren met ongeloof, moreel verval, materialisme, losbandigheid en discriminatie van moslims) en omdat ze het dagelijks leven als een worsteling ervaren, fantaseren velen over een bestaan in een islamitisch land. Dit blijft echter vaak bij een droom, omdat ze de middelen niet hebben voor de *hijra* (emigratie). Ook stellen sommigen dat Nederland hun ondanks de moeilijkheden, toch voldoende vrijheden geeft om hun geloof te belijden; meer vrijheden dan in sommige islamitische landen.

Werk en studie

Salafi's proberen werk te vinden dat volgens hen toegestaan is. Veel salafi's ervaren het maatschappelijk leven in Nederland als een worsteling, omdat ze vaak in situaties terecht komen waarin ze compromissen moeten sluiten. Ze willen graag op hun eigen manier de islam beleven, maar beseffen dat ze daarbij eisen stellen aan hun omgeving die deze niet altijd accepteert. In werkomgevingen ontstaan er vooral problemen vanwege uiterlijkheden zoals de kleding van vrouwen en het laten staan van de baard van de man. Verder gaan veel problemen over de salafistische regels tussen man en vrouw. Salafi's hebben hier uiteenlopende ideeën over. Zo is er een salafistische vrouw die het erg prettig vindt op haar werk omdat alle kamers in het pand voorzien zijn van glazen muren. Volgens haar is er hierdoor genoeg sociale controle onder collega's, zodat er geen verleiding kan ontstaan en zondes kunnen worden voorkomen. Ze vindt het weliswaar jammer dat haar manager een man is, maar met hem heeft ze zelden te maken. Als ze een bespreking alleen met hem zou hebben, dan *zien* anderen haar en is zij gerust. Anderen komen in conflictsituaties omdat ze het gebed willen verrichten tijdens werktijd of geen handen willen schudden met iemand van het andere geslacht.

Bij de keuze voor een studie na het middelbare onderwijs ondervinden jonge gelovigen problemen. De regels over man-vrouwverhoudingen zijn soms een argument voor studenten om te stoppen met een studie of van studie te switchen. Vooral verpleegkundige opleidingen en beroepen worden gezien als niet-toegestaan, omdat de gelovige dan in situaties kan komen waarin iemand van het andere geslacht behandeld moet worden. Toch hebben veel gelovigen geen eenduidige benadering in het naleven van de regels over de omgang tussen mannen en vrouwen. Sommigen vinden het voldoende de blik 'neer te slaan', situaties te vermijden waar je als man en vrouw alleen bent, of de correcte salafistische kleding te dragen. Sommige gelovigen vinden dat ze te veel compromissen moeten sluiten als ze in dienst zijn bij een werkgever of zich aan schoolregels moeten houden. Zij starten dan ook hun eigen ondernemingen en diensten. Voorbeelden zijn supermarkten, slagerijen, kledingwinkels, boekwinkels, zorginstellingen (voor advies, huishoudelijke en

verplegende thuiszorg), steunpunten voor vrouwen, kinderopvang, naaiateliers en ook webwinkels. Webwinkels zijn erg geschikt, omdat hierbij weinig middelen nodig zijn en de salafistische gedragsregels over man-vrouwverhoudingen gemakkelijker na te leven zijn (hoewel dit niet altijd daadwerkelijk gebeurt). In de webwinkels worden allerlei islamitische producten aangeboden, zoals kleding, boeken, audiovisueel materiaal en verzorgingsproducten. Een groot aantal vrouwen kiest ervoor om niet te werken en huisvrouw te worden. Wel willen de meeste vrouwen een diploma op zak hebben, voor het geval de man komt weg te vallen. Omdat studie echter problematisch kan worden door hun geloofsinterpretatie, stoppen sommige vrouwen vroegtijdig. Salafistische vrouwen zijn van mening dat hun echtgenoot hen moet onderhouden. Werken zien zij dus niet als noodzakelijk, maar als een vrijwillige keuze. Daarnaast vinden ze het belangrijk dat de moeder een prominente rol speelt in de opvoeding van kinderen. Werk kan dan te veel tijd en energie opeisen waardoor de opvoeding in het gedrang komt, stellen de vrouwen. De rol van de vader in de opvoeding (vooral in de beginjaren) vinden ze minder belangrijk. Hij draagt voornamelijk verantwoordelijkheid voor het inkomen en activiteiten buitenshuis.

Vrijtijdsbesteding

Salafi's geloven dat de mens is gemaakt om Allah te aanbidden. Gelovigen sporen elkaar daarom de vrije tijd nuttig te gebruiken. In de stad rondhangen, winkelen, kletsen en tv kijken wordt sterk veroordeeld. Het ideaal is om alle dagelijkse dingen in dienst te stellen van kennisvergaring en aanbidding. Gelovigen organiseren met enige regelmaat broeder- en zusteravonden op informele wijze bij iemand thuis. Slechts zelden staat de islam centraal in deze bijeenkomsten, hoewel er soms ook uit boeken wordt gelezen en religieuze onderwerpen bediscussieerd worden. Er wordt voornamelijk veel gegeten en gelachen. Lief en leed worden met elkaar gedeeld. Ook wordt er samen gebeden, waarbij iemand van de groep het gebed voorgaat. De gelovigen voelen zich erg veilig in hun eigen groep bij iemand thuis, omdat regels vanzelfsprekend zijn en niet telkens bevochten hoeven te worden. Ze spreken elkaar dan aan met broeder, zuster of zusje.

Meestal wordt sport wel als een goede manier van vrijetijdsbesteding beschouwd. De islam draagt immers op goed voor het lichaam te zorgen en het te trainen. Soms worden vanuit salafistische organisaties sportactiviteiten zoals voetbalwedstrijden en zomerkampen voor jongeren georganiseerd. Salafistische vrouwen ondervinden echter problemen als ze sport beoefenen. Sommigen waren voor hun praktisering sportief, maar vinden geen geschikte omgeving om te kunnen sporten waarin ze de salafistische regels in acht kunnen nemen. Enkele vrouwen nemen het initiatief om sportomgevingen te creëren waar alleen vrouwen toegang tot hebben.

Ook al is het ideaal het leven alleen in dienst te stellen van aanbidding, salafi's besteden hun vrije tijd wel degelijk op een manier die niet conform de salafistische idealen is. Zo is het gebruik van tv en internet alleen vanuit educatief oogpunt toegestaan. Toch kijken de meeste salafi's tv en film voor andere doeleinden zoals ontspanning en amusement. Sommige salafi's bezoeken ook pretparken, bioscopen en restaurants (in eettentjes waar familieruimtes aanwezig zijn), waarbij ze de salafistische gedragsregels zo veel mogelijk in acht houden. Omdat er weinig islamitische voorzieningen zijn op dit gebied, vinden salafi's het verantwoord om incidenteel compromissen te sluiten. Salafi's gaan ook op vakantie, het liefst naar islamitische landen. Dit voornamelijk om familie te bezoeken, voor ontspanning en om te kijken of een land geschikt is voor het doen van de *hijra*. De pelgrimage naar Mekka, of een kleinere bedevaart zien ze echter als het belangrijkste reisdoel. De *hijra* is voor velen een droom, maar deze komt slechts voor weinigen uit.

Huwelijk en man-vrouwverhoudingen

Het huwelijk speelt een belangrijke rol in de salafistische geloofsbeleving. Het wordt voorgesteld als 'de helft van de islam', de beste bescherming tegen het begaan van zondes en het beste middel om standvastig in het geloof te worden. Gelovigen trouwen daarom soms op jonge leeftijd. Ook polygame huwelijken komen in zeer geringe mate voor. De onderzoekster is tijdens het veldwerk drie polygame huwelijken tegengekomen. Precieze aantallen zijn niet bekend, omdat gelovigen niet voor de wet polygaam kunnen trouwen. Soms staan ze wel in moskeeën geregistreerd, maar het komt ook voor dat de imam die een stel trouwt, niet op de hoogte is van een eerste huwelijk. Soms trouwt een man een tweede vrouw zonder de eerste vrouw daarover in te lichten. Volgens de leer hoeft een man er immers ook geen toestemming voor te vragen. Veel salafistische vrouwen zijn bang dat hun man een tweede en/of derde vrouw wil trouwen. Vrouwen vragen zichzelf regelmatig af wat erger is: een man die incidenteel vreemdgaat of de rest van je leven een man delen met een andere vrouw. Vanwege de angst voor het laatste zien vrouwen de regels tussen mannen en vrouwen graag nageleefd worden, door middel van fysieke scheiding of bedekkende kleding. Ze hameren er ook bij hun echtgenotes op dat zij de islamitische regels in acht nemen. Vrouwen klagen regelmatig dat hun echtgenotes of zonen nalatig zijn in hun geloof. Hoewel de angst voor polygamie onder vrouwen overheerst, zijn er ook vrouwen die bewust kiezen voor polygamie. Zij zien het als *sunna* om in een polygaam huwelijk te treden en daarom als ideaal en nastrevenswaardig.

In hoofdstuk 7 wordt beschreven dat enkele salafi's de regels streng naleven en daardoor in moeilijke situaties terechtkomen. Vrouwen zijn extra kwetsbaar als zij de overtuiging hebben dat zij voor alles toestemming moeten vragen aan hun echtgenoot of *mahram*. Een voorbeeld:

Diana is bekeerd en als tweede vrouw op informele wijze getrouwd in een polygaam huwelijk, door een bekende salafistische *sheik*. Ze is van mening dat haar man haar moet onderhouden. Zij heeft zelf geen inkomen. Ze vindt dat ze altijd en voor alles toestemming aan haar man moet vragen. De man betaalt alles voor haar, zo ook de huur van haar flatje. De man onderhoudt ook zijn eerste vrouw en kinderen. Zij weet niets van het bestaan van een tweede vrouw. De man wordt op een gegeven moment verdacht van een crimineel feit en hij komt in voorarrest. Diana doet dagelijks *du'a* (smeebedes) voor hem en hoopt dat Allah haar zal belonen voor deze toch wel zware 'beproeving'. Ze is Allah dankbaar dat hij haar zo beproeft. Ze is overtuigd dat ze veel *sabr* (geduld) moet hebben, ook hoopt ze dat Allah haar hiervoor zal belonen. Ze kan haar man niet bellen. Maar af en toe wordt ze wel door zijn broer gebeld. Ze vindt contact met hem eigenlijk niet toegestaan, en bidt tot Allah om haar te vergeven. Ze heeft het gevoel dat ze voortdurend in zonde vervalt, want ze kan nergens toestemming voor vragen. Ook is haar geld bijna op. Ze probeert tegenover Allah te verantwoorden dat ze wel zonder toestemming eten haalt bij de Turkse bakker in haar straat. Als ze ernstige kiespijn krijgt, raakt ze in paniek. Haar tandarts woont ver weg en dat betekent dat ze zonder *mabram* en zonder toestemming een lange reis zou moeten maken. Ze besluit om haar *wali* (voogd) te bellen, die haar getrouwd heeft. Deze zegt alleen dat ze *sabr* moet hebben. Ze volgt zijn advies op.

Ze geeft aan veel steun te vinden in haar religie in deze situatie, maar deze geloofsbeleving stelt haar tegelijkertijd in grote problemen. Ook is de hulp die salafistische predikers kunnen geven slechts religieus van aard, terwijl die in dit geval breder wordt geïnterpreteerd en als enig advies wordt gebruikt. Er ontstaat een zeer zorgwekkende situatie. Doordat slechts zeer weinig personen weet hebben van het polygame huwelijk, geniet zij ook geen steun van bijvoorbeeld (schoon)familie. De band met haar eigen niet-islamitische familieleden is sinds haar bekering ernstig verslechterd. Overigens kunnen soortgelijke situaties ook voorkomen in monogame huwelijken.

In het veldwerk zijn ook huwelijken bekend waar de vrouwen andere ideeën hebben over hun positie; zo ook in de twee andere polygame huwelijken. Eén vrouw studeert aan de universiteit en droomt van een eigen bedrijf. Een vrouw uit het andere polygame huwelijk zoekt uitgebreid uit wat haar rechten in een polygaam huwelijk zijn en bekritiseert haar man als ze zich benadeeld voelt als tweede vrouw. (Ook in niet-polygame huwelijken controleren sommige vrouwen overigens ijverig of de man zijn 'plichten in het huwelijk' wel nakomt en zorgt dat zijn vrouw haar rechten¹²⁸ kan genieten.) In dit laatste polygame huwelijk is er sprake van een hechte band tussen de twee vrouwen, weten ze dus van elkaars bestaan en helpen de vrouwen elkaar in de opvoeding van de

---

¹²⁸ De rechten van de vrouw in de islam volgens salafistische interpretatie. Soms eisen salafistische vrouwen nog meer naast hun 'salafistische rechten', zie verder hoofdstuk 7.

kinderen. Ze streven ernaar om ‘net als de Profeet’ samen in een huis te gaan wonen.

De regels omtrent mannen en vrouwen zijn strikt in de salafistische geloofsleer, maar worden lang niet altijd strikt nageleefd. Seksuele relaties tussen man en vrouw, worden buiten het huwelijk niet toegestaan, maar zijn er wel. Sommige salafi's vinden vriendschappelijk contact tussen mannen en vrouwen ook niet toegestaan, maar ook deze contacten doen zich voor. Vooral het internet is een geschikt medium om de strikte regels te omzeilen. Salafi's rechtvaardigen hun contacten door te stellen dat ze er nog niet aan toe zijn en dat ze standvastig genoeg zijn om niet in de verleiding te vallen. Toch proberen salafi's zoveel mogelijk omgang te hebben met gelovigen van het eigen geslacht. Afhankelijk van hoe strikt gelovigen volgens de leer leven, houden zij zich aan de regels aangaande man-vrouwverhoudingen. Gelovigen helpen elkaar met het zoeken naar een geschikte huwelijkspartner, en maken daarbij handig gebruik van de bestaande netwerken. Gelovigen prijzen elkaar aan op basis van de mate van praktisering, oprechtheid en standvastigheid in het geloof en kennis van de islam en het Arabisch. Soms zijn salafistische jongeren al op zeer jonge leeftijd op zoek naar een huwelijkspartner. De meeste trouwen weliswaar na hun 18e jaar, maar er zijn ook gevallen bekend waarbij kinderen van 14 en 15 jaar met elkaar in het huwelijk treden. Het huwelijk stelt hen in staat om contact met elkaar te hebben, zoals niet-salafistische leeftijdsgenoten verkeren met elkaar hebben. Sommige huwelijken zijn dan ook van korte duur. Deze huwelijken zijn niet rechtsgeldig, waardoor de man en de vrouw er geen rechten aan kunnen ontlenen. Gelovigen denken dat ze voldoende bescherming genieten op basis van de *shari'a*. Voorgangers van de As-Soennah moskee hebben de Haagse burgemeester in 2008 toegezegd geen huwelijken meer te sluiten die niet voor de wet worden aangegaan, om illegale huwelijksvormen te voorkomen. Informele huwelijken kunnen echter nog steeds buiten de As-Soennah moskee en in andere moskeeën worden gesloten.

Deze paragraaf maakte duidelijk dat de gelovigen de salafistische geloofsleer op verschillende manieren interpreteren. De verscheidenheid in geloofsbeleving tussen gelovigen is in en rondom alle salafistische organisaties op te merken. Op basis van het onderzoek kunnen er vijf verschillende geloofsinterpretaties worden onderscheiden. Deze worden in het volgende hoofdstuk beschreven.

Hoofdstuk 7 – Vijf geloofsinterpretaties

De strikte salafistische geloofsleer die zuiverheid in geloof voorschrijft, goed gedrag in categorieën ordent en alle vragen van gelovigen op een religieuze manier beantwoordt, krijgt vorm in een rigide stelsel van geloofsinterpretaties. Deze geloofsleer wordt echter op veel manieren in praktijk gebracht en beleefd. De sociale realiteit van salafistische gelovigen is minder zwart-wit dan in eerste instantie kan worden verwacht. Gelovigen hebben uiteenlopende interpretaties van de salafistische geloofsleer. Ook de opvattingen over de Nederlandse samenleving en de positie van de islam daarin zijn verschillend. Wel is een aantal tendensen waar te nemen. Om inzicht te krijgen in de differentiatie van de bezoekers, hun invullingen van het salafisme en de daaraan gekoppelde implicaties voor hun maatschappelijke participatie en politieke integratie, behandelt dit rapport vijf geloofsinterpretaties. Deze casussen zijn gebaseerd op grote en kleine groepen informanten met opvallende overeenkomsten. Het gaat om alle gelovigen die gebruikmaken van salafistische kennis, dus ook om degenen die slechts incidenteel in contact komen met het salafisme of nooit een salafistische organisatie bezoeken. Sommige gebruikers van salafistische informatie beperken zich immers in hun kennisvergaring tot audiovisuele middelen, internet en interpersoonlijke contacten. De casussen geven verdieping in de verschillende omgangsvormen en betekenisgevingen van het salafisme. Op basis van deze casussen kan een inschatting gemaakt worden van de richting waarin salafisme zich zal ontwikkelen. Ook geven de casussen inzicht in de *relatieve* omvang van de verschillende interpretaties van het salafisme en de interactie en verschillen tussen de salafistische stromingen. Op basis van het veldwerk kunnen we geen absolute cijfers over de omvang van de profielen geven. Hoewel in de theorie onderscheid gemaakt wordt in verschillende stromingen, spelen deze scheidslijnen in het dagelijks leven van het overgrote deel van salafi's een zeer diffuse rol. De geloofsinterpretaties bespreken dan ook niet de verschillende stromingen, maar de individuele interpretaties, omgang en praktisering van gelovigen die in aanraking zijn met salafistische stromingen.

De geloofsinterpretaties zijn gebaseerd op de tientallen informanten waar soms diepgaande relaties mee zijn opgebouwd, de observaties tijdens de bezoeken aan de verschillende activiteiten in en rondom de onderzochte moskeeën, internetbezoeken en participerende observatie in het dagelijks leven van gelovigen. De geloofsinterpretaties geven inzicht in het dagelijks leven van moslims die in meer of mindere mate in aanraking zijn gekomen met het salafisme, via het internet, via vrienden, via de moskee, via boeken of op andere manieren. Ze omvatten dus alle gelovigen die incidenteel tot zeer

regelmatig in aanraking komen met de salafistische geloofsbeleving. De geloofsprofielen kunnen worden opgebouwd aan de hand van vier dimensies: orthodoxie-orthopraxie, maatschappelijke participatie, politieke integratie en radicalisme, en de verhouding tot salafistische organisaties.

A. Orthodoxie-orthopraxie

Deze dimensie bespreekt hoe gelovigen vormgeven aan hun religie en welke rol het salafisme daarbij speelt. Hoe gaan ze met de religieuze voorschriften en gedrageregels om? Zijn ze pragmatisch en op welke manier, of is er sprake van een strikte vorm van orthopraxie? Welke rol speelt de naleving van de *sunna* in hun geloofsbeleving?

B. Maatschappelijke participatie

Deze dimensie bespreekt hoe gelovigen hun geloof praktiseren en de positie van deze beleving in de Nederlandse context. Verbinden zij maatschappelijke consequenties aan hun geloofsidentiteit, bijvoorbeeld in de keuze voor werk, studie en sociale relaties? In welke mate is er sprake van betrokkenheid of van distantie? Leiden ze een sterk gesegregeerd bestaan? Ten slotte komt de omgang met andersgelovigen ter sprake. Hoe interpreteren ze de *da'wa* en het principe *al-wala wa-l-bara*?

C. Politieke integratie en radicalisme

Deze dimensie is tweeledig. Ten eerste belicht het de manier waarop een groep opvattingen formuleert over de democratie, de wenselijkheid van de oprichting van een islamitische staat en de verhouding tussen islam en samenleving. Ten tweede gaat het om de omgang met deze opvattingen. Gebruiken ze democratische middelen om hun doelen te bereiken en/of vinden zij geweld een legitiem politiek middel? Ook behandelt het de percepties van het maatschappelijke debat en hun engagement hierin. Zien zij de islam als politiek strijdpunt? Deze dimensie laat zien hoe de verschillende geloofsinterpretaties zich verhouden tot de theoretisch afgebakende stromingen, apolitek salafisme, politiek salafisme en jihadisme. Ten slotte kan geconcludeerd worden of deze groepen elementen van radicalisering bevatten. Is er sprake van delegitimering van de democratische rechtsstaat, utopisch denken, een dichotoom wereldbeeld (of taalgebruik), geweld als politiek legitiem middel en/of het wantrouwen van religieuze elites?

D. Verbonding tot salafistische organisaties

Deze laatste dimensie betreft de vraag in welke mate geloofsinterpretaties verbonden zijn of in contact staan met salafistische organisaties. In welke mate zijn salafistische instituten betrokken bij de religieuze identiteitsvorming en eventuele radicalisering onder gelovigen? Ook wordt een schatting gemaakt van de omvang van deze groepen.

Vijf geloofsinterpretaties zullen achtereenvolgens worden besproken op basis van deze dimensies. Tot slot wordt de vraag beantwoord hoe groot deze geloofsinterpretaties in omvang zijn en hoe ze zich verhouden tot apolitiek, politiek en jihadistisch salafisme. Let op: de geloofsinterpretaties zijn modellen. In de sociale werkelijkheid bestaan ook mengvormen en zijn de grenzen van de geloofsinterpretaties niet duidelijk afgebakend. Ook kan het zijn dat sommige salafi's wisselen van geloofsinterpretatie gedurende een bepaalde periode. Ook is er sprake van interactie tussen de geloofsinterpretaties. De salafi's van verschillende geloofsinterpretaties hebben contact met elkaar en bekritisieren elkaar. De vijf geloofsinterpretaties die aan de orde komen, zijn: de vrome volger, de vrome pragmaticus, de criticus, de salafi pride en de fanatieke born-again.

7.1 Vrome volger

Orthodoxie-orthopraxie

Het dagelijks leven van gelovigen in dit profiel is doordrongen van de praktisering van een salafistische geloofsbeleving, in al haar religieuze voorschriften en praktijken. Ze vinden de praktisering van de Sunna en een leven conform de Sunna een belangrijk doel en richten hun leven er zo veel mogelijk naar in.

‘Sommige moslims vinden dat ik te ver ga. Ik vind dat heel erg voor ze, dat ze zo denken. Ze hebben zich aangepast en zijn de regels vergeten. Goed zijn in je hart is niet voldoende. Je ademt islam in en uit, 24 uur per dag. Islam is als een warme deken.’ (Najat)

Sommigen praktiseren het naar eigen zeggen nog niet voldoende, maar beschouwen de complete naleving van de Sunna als hopelijk toekomstige praktijk. Ze geven aan voor sommige zaken ‘nog niet klaar te zijn’. Ze zien geloof als een individuele verantwoordelijkheid.

‘Je moet als moslim goed werk zoeken. Maar de keuze ligt bij een persoon zelf. Zolang je het maar kan verantwoorden tegenover je schepper. Op de dag des oordeels moet jij verantwoording afleggen tegenover je schepper over je daden, niet je buurman. Dus maak je vooral druk om jezelf en niet om anderen.’ (Iman)

Ze zien de islam als een compleet geloof waarin alles tot in de uiterste puntjes vaststaat, op het gebied van economie, politiek, opvoeding, seksualiteit enzovoort. Het is volgens hen dé oplossing voor alle maatschappelijke problemen.

‘Er gebeuren zo’n erge dingen in Nederland. En die dingen worden veroorzaakt door zaken die in de Koran verboden zijn. (...) Mensen laten zich leiden door influisteringen van de *shaitan*.’ (Abdel)

De omringende wereld is in hun ogen een beproeving waarin zedenloosheid, drugs- en drankgebruik en criminaliteit zegevieren. Ze zien ook hun eigen leven, voordat zij begonnen met praktiseren conform het salafisme, als een periode van duisternis en leegte. Ze voelen zich vaak herboren en buitengewoon gelukkig. Hun religieuze identiteit is het allerbelangrijkste in hun leven geworden.

Maatschappelijke participatie

Vrome volgers beseffen dat volledige naleving van hun ideaal tot maatschappelijke beperkingen leidt, maar stellen dat als een individuele en bewuste keuze. Ze hebben daarbij veel last van het gevoel maatschappelijk niet geaccepteerd te worden.

‘Ik kies ervoor om een gezichtssluier te dragen. Dat is mijn keuze en veroordeel anderen niet als zij dat niet doen. Ik weet ook dat ik daarom beperkingen zal hebben. Dat is oké voor mij. Ik stoor me eraan dat ik zodra ik afwijk van wat wel geaccepteerd is van de islam, ik een groot probleem heb.’ (Samira, sterk verontwaardigd)

Ze proberen zo veel mogelijk volgens de Sunna te leven, maar beseffen tegelijkertijd dat dat in de Nederlandse context niet volledig mogelijk is.

‘Op school en werk is het je taak om het goede voorbeeld te geven. Je zit nu eenmaal met mannen en vrouwen in een klas. Daar kan je niks aan doen. Ik zal niet uit mezelf een jongen benaderen, maar als een jongen mij aanspreekt reageer ik gewoon vriendelijk maar wel afgemeten terug. Maar ik zal hem nooit zelf aanspreken.’ (Karima)

Ze zoeken indien mogelijk een aangepaste werk- en studieomgeving. Ze willen wel graag deelnemen aan de maatschappij en vinden dat de islam een belangrijke bijdrage kan leveren, ook al zal het slechts een beperkte zijn. De meesten zoeken werk waarbij mannen en vrouwen gescheiden kunnen zijn. Het liefst werken ze alleen met mensen van het eigen geslacht, maar meestal is dit niet mogelijk. Daarom vinden zij enige pragmatiek bij de naleving van de regels wel toegestaan, zolang je het kan verantwoorden tegenover ‘je schepper’, stellen ze. Dit betekent praktisch dat ze telefonisch contact wel toegestaan vinden. En vermenging mag altijd mits met correcte kleding. Ze willen contact dan zakelijk houden, waarbij de ogen neergeslagen worden. Informeel contact willen ze zoveel mogelijk vermijden. Ook willen ze hoe dan ook hun islamitische kleding kunnen blijven dragen. Dat is voor vrouwen de belangrijkste voorwaarde bij de keuze voor een studie of een baan. Slechts een paar vrouwen uit dit profiel kiezen ervoor om een *niqab* te dragen; anderen

dragen voornamelijk *ghimars* of wijde kleding met een wijde hoofddoek. Mannen van dit profiel eisen op hun werkplek dat ze hun baard niet hoeven af te scheren; voor de rest kleden zij zich ingetogen en het liefst met enkellange broeken.

Omdat veel salafi's van dit profiel toch met moeite een bestaan opbouwen en constant afwegingen moeten maken tussen islam en Nederlandse normen en waarden, wensen veel gelovigen uit deze groep uiteindelijk te verhuizen naar een islamitisch land. Ze willen *hijra* doen. Sommigen stellen alles in het werk om dit te bereiken; enkelen hebben Nederland al verlaten. Ze maken zich bij hun keuze vooral zorgen om de toekomst van hun kinderen. Ze willen liever niet dat zij in een niet-islamitische omgeving opgroeien die in hun ogen steeds vijandiger tegenover de islam staat. Ze schermen hun kinderen zo veel mogelijk af van 'niet-islamitisch verantwoorde omgevingen' en speelgoed¹²⁹. Het is hun voorkeur jonge kinderen binnenshuis te houden of hen zoveel mogelijk te laten spelen met gelijkgezinden. Salafi-ouders van dit profiel proberen hun kinderen te behoeden voor de 'gevaaren' van internet en tv en stellen soms een verbod in. Zij schatten de kans groot in dat hun kinderen 'afdwalen' en te veel verleiding en afleiding om zich heen hebben, en streven daarom de *hijra* na.

Sommige vrome volgers leiden een vrij geïsoleerd bestaan omdat zij niet bij machte zijn een geschikte werkplek of studie te vinden, of kiezen (in het geval van vrouwen) voor een bestaan binnenshuis. Sommige mannen én vrouwen proberen eigen ondernemingen op te starten, die in hun ogen islamitisch verantwoord zijn zodat ze hun geloofsbeleving kunnen blijven praktiseren.

Ze interpreteren het principe *al-wala wa-l-bara* overeenkomstig de opvattingen hierover van de meeste salafistische predikers. Ze vinden dat je je zoveel mogelijk afkerig moet houden en afschuw moet hebben van ongeloof en zondige zaken, maar vinden niet dat die afkeer vertaald moet worden in het haten van ongelovigen of andersdenkenden. Wel proberen ze voornamelijk contact te onderhouden met eensgezinden en zien ze relaties met andersdenkenden als een manier van *da'wa*. Vele dagelijkse overwegingen beschouwen zij als moreel-religieuze afwegingen. Vriendschappen met andersdenkenden vinden zij weliswaar toegestaan maar zij denken dat deze banden nooit het niveau bereiken van broeder- en zusterschap. Ook stellen ze dat relaties met andersdenkenden je mate van praktisering kan schaden. Enkele salafi's uit deze groep geven te kennen dat ze gewild en ongewild oude vriendschappen door hun nieuwe religieuze beleving zijn kwijtgeraakt. Ze zijn ervan overtuigd dat dit dan ook geen echte vriendschappen waren en dat broeder- en zusterschap rijker en dieper is.

---

¹²⁹ Toch worden in het kader van educatie en opvoeding afbeeldingen van mens en dier in de vorm van speelgoed oogluikend toegestaan.

Politieke integratie en radicalisme

De politieke opvattingen en de mate van politieke integratie verschillen binnen dit profiel. Dit komt doordat er zowel vrome volgers zijn in de apolitieke als de politieke stroming. De islam wordt wel door iedereen als verhevenier beschouwd dan de democratie en ook vindt men dat je als moslim in een niet-islamitisch land de wetten moet opvolgen (zolang deze je niet tot zonden aanzetten zoals bijvoorbeeld een hoofddoekverbod dat doet). De meningen verschillen echter over de wenselijkheid van (actieve) politieke bemoeienis. Ze vinden unaniem dat actieve deelname via een politieke partij niet toegestaan is, maar sommigen vinden stemmen wel geoorloofd om een tegengeluid te laten horen. Apolitieke salafi's zijn altijd tegen stemmen en ook willen ze deelname aan het politieke debat vermijden. Politieke salafi's zoeken het publieke podium daarentegen regelmatig op. Ze accepteren het democratisch stelsel als legitiem voor Nederland maar plaatsen wel kanttekeningen bij het functioneren ervan. Ze stellen zich op als 'waakhonden van de democratie'. Tegelijkertijd bekritisieren en wantrouwen ze de politieke elite en vertegenwoordigers van islamitische organisaties. Ook de mate van politieke betrokkenheid varieert sterk binnen dit profiel. Wereldlijke en politieke aangelegenheden vinden velen minder belangrijk dan de dagelijkse religieuze verplichtingen.

'Mijn grootste wens is *janna*, het paradijs, maar eerst de *hadj* en dan een kindje, de rest zal allemaal wel.' (Esma)

Met name apolitieke salafi's keuren de moord op Theo van Gogh en aanslagen in de westerse wereld sterk af. Ook politieke salafi's doen dat, maar kunnen wel begrip opbrengen voor de *mujahidin* omdat de islam onder vuur ligt. Ze leggen beiden de nadruk op de innerlijke *jihad* en vinden de gewelddadige *jihad* alleen van toepassing wanneer het een islamitische staat betreft, en deze onder een leider wordt gevoerd. Het is dus nooit een individuele verplichting. Ze maken een belangrijk onderscheid tussen *jihad* in Nederland en *jihad* in islamitische conflictgebieden. Van *jihad* in Nederland is absoluut geen sprake, vinden ze.

De meeste gelovigen in deze groep hebben als ideaalbeeld de oprichting van een islamitische staat georganiseerd op basis van de *shari'a*. Maar ze vinden het een absurde gedachte om deze in Nederland te verwezenlijken. Daarbij vinden ze dat geloof van binnenuit de mens moet komen en niet kan worden opgelegd. Pas als iedereen uit zichzelf moslim zal worden, komt dit ter sprake. Ze willen erg graag dat mensen om hen heen moslim worden en dragen daar een steentje aan bij door actief *da'wa* te doen. Ook vinden ze het een goede zaak *nasiha* te geven aan andere moslims, mits dit op een 'vriendelijke en gepaste manier' gebeurt conform de regelgeving. Ze vinden het belangrijk dat mensen niet worden afgeschrikt.

Verhouding tot salafistische organisaties

Deze groep bezoekt zeer regelmatig salafistische organisaties en hun activiteiten en/of hebben een sterke binding met een organisatie, moskee of prediker. Ze lezen voornamelijk salafistische boeken en internetsites om zich een geloofsidentiteit eigen te maken. Een deel van deze groep volgt lessen bij salafistische organisaties, zeer regelmatig of incidenteel. Sommigen zien zichzelf als 'leerling van kennis' en ambiëren een positie als *da'i*, als iemand die aan *da'wa* doet. Ze willen in de toekomst ook lezingen en lessen geven. Andersoortige religieuze en maatschappelijke organisaties worden veelal gemeden en bekritiseerd. De bronnen die zij lezen, zijn veelal salafistisch van aard. Andere religieuze bronnen worden langs een salafistische meetlat gelegd.

Samen met het volgende profiel, de vrome pragmaticus, vormen vrome volgens relatief de grootste groep onder gelovigen die zich bezighouden met een salafistische geloofsbeleving.

7.2 Vrome pragmaticus

Orthodoxie-orthopraxie

Deze salafi's beleven het salafisme als de enige echte islam, maar staan er wel pragmatisch en kritisch tegenover. Ze proberen conform de gedragsregels te leven en vinden dat erg belangrijk. Hun religiebeleving speelt een grote rol als ze beslissingen nemen. Ze doen zo veel mogelijk zaken die *sunna* zijn en conform de religieuze bronnen. Ook proberen ze zoveel mogelijk tradities te vermijden die *bid'a* zijn. Ze beschouwen de Sunna als absoluut ideaal en hebben grote achting voor mensen die zo leven. Ze zien hen als echte en goede moslims. Ze bekritisieren andere islamitische geloofsrichtingen, maar vinden wel dat dat een persoonlijke zaak is. Ze gebruiken de salafistische geloofsleer regelmatig om de tradities en gebruiken van hun ouders te bekritisieren, of – in het geval van bekeerlingen – om de westerse maatschappij te bekritisieren. Hoewel ze hun islam als de oplossing voor alle problemen zien, vinden ze niet dat alle gedragsopvattingen conform de Sunna altijd even wenselijk zijn in een westerse maatschappij. Ze kijken op tegen gelovigen die zo strikt mogelijk proberen te leven, maar zien dat voor hen persoonlijk niet weggelegd. Ze betwijfelen bijvoorbeeld of het dragen van een *niqab* of het weigeren handen te schudden met mensen van het andere geslacht ten goede komt aan de positie van de islam in Nederland. Ze hebben een ambigue houding ten aanzien van strikt praktiserende salafi's. Ze zullen vaker compromissen sluiten dan vrome volgers.

Maatschappelijke participatie

Deze groep probeert conform de salafistische geloofsleer te leven, maar vindt dat sommige regels niet altijd gelden, niet wenselijk zijn of interpreteert deze anders dan de eerste groep. Vrome pragmatici vinden het soms noodzakelijk

de religieuze opvattingen te vertalen naar de Nederlandse context. Ze begrijpen dat sommige niet-moslims moeite hebben met bepaalde gedragsuitingen en passen zich op bepaalde punten aan. Ze vinden bijvoorbeeld handen schudden een normale zaak in Nederland. Hoewel zij moeilijke situaties proberen te vermijden, stellen zij de gedragsregels niet als hoogste prioriteit. Ze proberen werk en studie te vinden conform de regels, maar ze zijn ervan overtuigd dat dat lang niet altijd mogelijk is. Toch veranderen ze soms van werk of studie om meer te kunnen praktiseren. Ze zijn vaak ambitieus, vinden het belangrijk om bij te dragen aan de maatschappij en stellen dat de islam voor velen een oplossing is. Ze willen het goede voorbeeld geven en met hun goede gedrag *da'wa* doen. Ze zullen dit echter nooit actief doen.

'Bij sommige overleveringen denk ik echt: zoek het uit! Ik doe gewoon aan wat ik wil. Je moet moslim in je hart zijn. Maar als je niet bidt en gewoon niks aan geloof doet, noem je alsjeblieft dan ook geen moslim. Maar aan de andere kant ik mag een moslim ook niet veroordelen als een moslima bijvoorbeeld geen hoofddoek draagt, je weet nooit wat in haar hart is, misschien is ze wel geliefder bij Allah dan ik. Je kent haar intentie niet.' (Nawal)

Ook het principe van *al-wala wa-l-bara* leeft nauwelijks onder deze groep. Deze groep onderhoudt contacten met verschillende bevolkingsgroepen ook al zijn deze ongelovig. Hoewel ze het soms wel moeilijk vinden om met niet-praktiserende moslims en niet-moslims om te gaan.

'Je moet de mensen om je heen goed benaderen, maar als ze je dwingen om zondes te begaan dan moet je afstand nemen. Je moet het goede beeld van de islam laten zien in het contact met je vrienden. Soms is het wel moeilijk met vrienden, je voelt je lastig, je moet bidden en met eten rekening houden en zo. Je hebt ook te maken toch met een beïnvloedingsproces en je wilt niet je standvastigheid kwijtraken. En het is zo dat je moslimbroeders en -zusters meer recht hebben op jou. Je hebt elkaar nodig.' (Salima)

In dit profiel praktiseren gelovigen een salafistische geloofsleer met een bepaalde mate van aanpassing. Ze bestempelen niet alles dat niet-islamitisch is, als ongelovig.

Politieke integratie en radicalisme

Deze salafi's hebben sterke kritiek op het functioneren van de democratie in Nederland. Ze volgen het maatschappelijke debat op de voet door middel van radio, televisie en krant. Ze zien de islam in eerste instantie als verheven boven de Nederlandse wetgeving, maar vinden de democratie in principe niet strijdig met de islam. De verhevenheid beleven zij alleen religieus en werkt niet door in hun politieke en maatschappelijke opvattingen. Zij vinden dat je te allen tijde de wet moet opvolgen. Mocht dit in strijd zijn met de islam, dan moet je je of aanpassen of de *hijra* doen, vinden ze. Maar in het algemeen vinden ze dat Nederland op dit moment hun genoeg vrijheden geeft om te kunnen

praktiseren. Ze prijzen de democratie dan ook voor de verlening van godsdienstvrijheid. Wel maken zij zich zorgen om de toekomst van hun rechten, en maken zij zich erg boos als vrijheden in hun ogen worden geschonden. Ze hebben sterk het gevoel dat de islam de zondebok van deze tijd is. Binnen deze groep zijn de meningen verdeeld over of stemmen is toegestaan.

Ze bekritiseren sommige salafi's die zij te extreem vinden. Ze keuren geweld als politiek middel ten strengste af en daarmee de aanslagen in New York, Madrid en Londen. Sommigen begrijpen de frustratie van Mohammed Bouyeri wel, maar vinden zijn daad niet verstandig. Net als de vrome volgers maken ze een onderscheid tussen *jihad* in Nederland en in islamitische conflictgebieden.

'De daad van Mohammed B. dat werkt alleen maar averechts! Hoeveel moslims zaten er in de WTC-torens? En vrouwen en kinderen mogen ook nooit omkomen. Mijn idee is, bevecht de Amerikanen in Irak of zo maar niet in de VS. Welke overlevering hebben zij gebruikt om 11 september te rechtvaardigen? Ik snap het niet. Maar laten we wel duidelijk zijn. *Jihad* is een verplichting in de islam. Moslimmannen hier in Nederland zouden en masse naar Palestina moeten gaan. Maar de verplichting van *jihad* is allereerst bij de Arabische en islamitische leiders.' (Nawal)

'Ik vind het erg dat jihadisten zoals de Hofstadgroep hun innerlijke agressie rechtvaardigd zien in de islam. Het zijn jongens die stoer willen doen, maar niet eens bidden om maar wat te noemen. Ook die jongens die dan naar Kashmir gaan of ik weet niet waar, wat hebben jullie daar te zoeken?' (Yasmina)

'Ik zie Afghanistan als onderdeel van de propaganda tegen de islam in Nederland. Als je het er niet mee eens bent, ga dan vechten tegen de Nederlandse soldaten daar maar niet tegen de Nederlandse burgers hier.' (Sohayl)

Zij voelen zich solidair met conflicten waarbij moslims betrokken zijn. Ze hebben de overtuiging dat landen zoals de VS de democratie misbruiken en zijn daar erg boos over. Ze plaatsen deze politieke verhoudingen echter niet of bijna nooit in een religieus kader.

Hun houding tegenover het ideaal van de oprichting van een islamitische staat of de invoering van de *shari'a* is ambigu. Ze zien het wel als een ideaal, maar dit ideaal is zeer irreëel en daarbij onwenselijk in Nederland.

Verhouding tot salafistische organisaties

Net als de vrome volgers onderhoudt deze groep vrome pragmatici nauwe contacten met salafistische organisaties. Ze bezoeken zeer regelmatig hun activiteiten, maar heel soms ook andere islamitische organisaties en moskeeën, in tegenstelling tot de vrome volgers. Ze proberen de kennis die zij opdoen via salafistische organisaties, boeken en internetsites zo veel mogelijk naar eigen inzicht te begrijpen en plaatsen er soms hun vraagtekens bij. Ze reflecteren

regelmatig op de salafistische leer. Ze zijn het niet altijd eens met sommige opvattingen en uitspraken van predikers en uiten hun kritiek openlijk. Soms gebruiken zij ook niet-salafistische boeken om kennis op te doen, dit in tegenstelling tot de vrome volgers.

Onder de bezoekers van salafistische organisaties en de gebruikers van salafistische bronnen vormt dit profiel samen met de vrome volgers relatief de grootste groep.

7.3 Criticus

Orthodoxie-orthopraxie

Personen uit deze groep combineren traditionele geloofsuitingen met salafistische geloofsbeleving. Ze gebruiken salafistische boeken en activiteiten als één van de informatiekkanalen om zich wegwijs te maken in hun zoektocht naar een islamitische identiteit. Ze bekritiseren daarbij fel sommige opvattingen, uitingen en uitwassen van het salafisme. Ze vinden bepaalde gedragsregels en uitingen moeilijk verenigbaar met de Nederlandse maatschappij en vinden vandaaruit sommige zaken onwenselijk, zoals bijvoorbeeld het dragen van een *nigab*. Ze hebben een sterke mening over vrouwen die er wel voor kiezen om deze te dragen. Ze gebruiken de salafistische geloofsbeleving als middel om zich los te wrikken van tradities, zoals uithuwelijking, die zij in strijd achten met de islam. Deze gelovigen gebruiken het salafisme als middel om een eigen persoonlijke invulling te geven aan het geloof. Ze waren vaak in het begin van hun zoektocht in de ban van het salafisme, vanwege de duidelijkheid en de nadruk op praktisering. Het heeft hen geholpen om rust te vinden in het geloof door de gedragingen die erbij horen, zoals het consequent bidden en de *du'a* (smeebedes) bij dagelijkse bezigheden. *Du'a* zijn korte religieuze spreuken die bij allerlei dagelijkse verschijnselen kunnen worden uitgesproken. Zo bestaan er smeebedes voor het opstaan, het aankleden, als men naar het toilet gaat, voor en na het eten, als het regent, als iemand kwaad over je spreekt, bij angst, bij verdriet en bij vreugde. Er zijn tientallen smeebedes voor uiteenlopende gebeurtenissen en gevoelens. De smeebedes zijn gebaseerd op de overleveringen van Mohammed. Gelovigen geven aan dat je daarmee bewustwording creëert in gewone dagelijkse dingen en Allah daarvoor bedankt. De salafistische gebruiken en regels zorgen volgens hen voor rust en structuur. Ze helpen mee in een proces van religieuze bewustwording. De critici maken, anders dan de vrome volgers, de vrome pragmatici (en de fanatieke born-agains), een onderscheid tussen een religieuze context en de maatschappelijke context.

‘Abu Ismail heeft natuurlijk gelijk, wat wel en niet toegestaan is, maar de werkelijkheid in Nederland is niet zo zwart-wit. En ik ken mijn intentie.’ (Karim)

Religie is voor hen een privézaak: alles draait om intentie en je persoonlijke relatie met God. De islam is één van de vele factoren bij beslissingen in het dagelijks leven. Gelovigen van deze groep zullen zichzelf nooit salafi noemen. Ze vinden het zeer ongepast als mensen zich willen onderscheiden middels deze definitie; dat is een teken van arrogantie, hoogmoedigheid en ijdelheid.

‘Och, mensen die zich salafist noemen of wat dan ook die zijn niet goed bij hun hoofd. God heeft ons moslims genoemd en niet anders. Iemand die zich selefie noemt keert zich tegen de rest en dan krijg je verdeeldheid, ik vind dat niet te geloven! Zo van: ik ben beter want ik draag een *ghimar*, je mag dat nooit denken dat is heel slecht. Sommigen zeggen het ook niet, dat ze selefie zijn, omdat het arrogant klinkt, maar ze denken het wel en proberen zich af te keren. Ga terug naar je geschiedenis, naar je oorsprong denk ik dan. Ik ben gewoon moslim, en ik zal mezelf nooit anders noemen.’ (Rahima)

Maatschappelijke participatie

Critici vinden hun geloofsbeleving gemakkelijk te combineren met hun dagelijks leven in Nederland. Ze stellen religie niet centraal bij het maken van dagelijkse keuzes. Ze vinden dat naleving van alle regels niet altijd mogelijk is en ook in sommige gevallen onwenselijk in de Nederlandse context.

‘Natuurlijk wil je zo islamitisch mogelijk leven, maar als je echt helemaal zo wilt leven dan moet je maar weggaan, simpel.’ (Ilhaam)

‘Zoals de scheiding van man en vrouw. Op de werkvloer of op school heb je daar nu eenmaal mee te maken. Het zou het beste zijn natuurlijk. Maar westerlingen zijn daar helemaal niet mee bezig, men weet niet anders, er gelden andere regels. Bij islamitische mannen zou ik het anders vinden. Daar zou ik nooit mee gemengd willen zitten. Handen schudden is ook zo’n issue. Ik vind het zeer onbeleefd om een mannelijke arts de hand niet te schudden. Je weet dat hij het juist uit beleefdheid doet, dan ga je hem toch niet weigeren, je dient die wijze man te respecteren. Maar het hoort niet in de islam. Een moslimman weet dat. Bij een moslimman zal ik zijn hand wel weigeren.’ (Ilhaam)

Ze maken een belangrijk onderscheid in de naleving van de gedragsregels en voorschriften tussen een setting waarin alleen moslims participeren en een Nederlandse setting. Ze vinden hier sommige gedragsregels niet gelden onder niet-moslims. Ze maken voortdurend een vertaling van de religieuze teksten, die zij in een historische context plaatsen en in hun leven in Nederland.

‘Ik vraag me vaak af hoe sommige salafi’s aan hun geld komen. Laatst hoorde ik dat een man een tweede vrouw trouwde. Ik dacht dan moet hij wel heel veel geld hebben, om die vrouwen te kunnen onderhouden. Maar hij had geen baan (verontwaardigd)! Hij trouwde met een Hollandse bekeerling met een uitkering. In die tijd dat Profeet

trouwde met meerdere vrouwen dat had toen zijn functie, het was een hele andere tijd, je moet dat in zijn context zien!’ (Nour)

Ze vinden het vaak moeilijk om compromissen te sluiten, maar doen dit geregeld en vinden dat ze daarbij alleen aan Allah verantwoording moeten afleggen (in relatie tot zichzelf).

‘Ik wil de religieuze zaken wel nastreven dus gebeden doen, goed zijn voor je medemens enzovoorts, maar voor de rest ben ik sterk verwesterd. Bijvoorbeeld met handen schudden, ik kan niet anders. Ik hoop dat God mij daarin vergeeft. Vooral dingen die strijdig zijn met de westerse samenleving zijn moeilijk vol te houden. Het is bijvoorbeeld moeilijk om je gebed altijd op tijd te doen. Ik probeer het wel altijd maar ik kan niet al mijn bezigheden en afspraken daarop aanpassen. Daarin worden salafi’s wel geremd in hun maatschappelijke deelname en ontwikkeling, denk ik. Je moet je gewoon voor een deel aanpassen. Slimme salafi’s zien dat wel in.’ (Nour)

Intensieve samenwerking met niet-moslims vinden zij toegestaan en ook in overeenstemming met het salafisme.

‘Vroeger had ik wel zo’n tunnelvisie. Dan denk je dat je zo min mogelijk te maken moet hebben met niet-moslims, om het rechte pad te bewandelen. Dat je je volledig moet isoleren. Maar dat is een verkeerd begrip. Sommige salafi’s die die oogkleppen nog op hebben, snappen niet waarom ik samenwerk met niet-moslims. (...) Ik ben toch ook onderdeel van die maatschappij? Het lukt hen ook niet om mij te weerleggen en ik weet ook zeker dat ik me baseer op de juiste islam, ik volg nog steeds de salafi-methode.’ (Karim)

Gelovigen van dit profiel voeren geen actieve *da’wa*. Maar als iemand oprecht interesse toont dan proberen zij daarbij te helpen. Ze storen zich aan mensen die *nasiba* geven, ze vinden geloof een strikt persoonlijke zaak. Het principe *al-wala wa-l-bara* leeft helemaal niet onder deze groep. Ze hebben overwegend gemengde vriendengroepen en vinden het toegestaan om niet-islamitische mensen of niet-praktiserende moslims als vriend te nemen. Wel stellen zij persoonlijke grenzen van wat zij toegestaan vinden. Ze begeven zich liever niet op plaatsen waar gerookt en gedronken wordt, maar zullen hierbij wel uitzonderingen maken. Deze salafi’s werken of studeren en houden bij hun keuze nauwelijks rekening met hun religieuze identiteit. Ze kiezen op basis van persoonlijke voorkeuren en interesses, ook al stroken deze niet met een strikte salafistische geloofsovertuiging.

Politieke integratie en radicalisme

Net als de andere profielen voelen veel gelovigen uit deze groep critici zich gediscrimineerd en ervaren ze het debat in Nederland over de islam als (zeer) negatief. Maar ze proberen wel te participeren in dit debat en zijn soms politiek actief. Ze vinden dat stemmen toegestaan is in Nederland en zien duidelijke

overeenkomsten tussen de islam en democratische normen en waarden. Sommigen kiezen er toch voor om niet te stemmen of blanco te stemmen. De islam en de democratie zijn geen tegengestelden van elkaar en kunnen volgens hen prima samengaan. Ze voelen zich (soms sterk) betrokken in de conflicten waarbij moslims betrokken zijn, maar interpreteren deze niet als conflicten waarbij een islamitisch en ongelovig kamp tegenover elkaar staan. Ze keuren de daad van Mohammed Bouyeri af en kunnen met moeite begrip voor hem opbrengen. Ze vinden dat idealen alleen op democratische manieren kunnen worden verwezenlijkt. Deze gelovigen vinden een oprichting van een islamitische staat naast zeer onrealistisch ook onwenselijk. Ze zien hun toekomst in Nederland voor zich en hebben geen concrete wensen om een bestaan op te bouwen in het buitenland. Wel maken zij zich zorgen over het voortbestaan van de rechten van moslims, die zij steeds weer in twijfel getrokken zien worden. Ze hebben het gevoel dat er vaak met twee maten wordt gemeten. Ze hebben een sterke ambitie en proberen via hun maatschappelijke prestaties het beeld van de islam te verbeteren.

Verhouding tot salafistische organisaties

Deze groep gelovigen kiest ervoor om salafistische organisaties bewust te vermijden of bezoekt deze slechts incidenteel, alleen om 'kennis op te doen' of alleen om te bidden. Ze bekritisieren sommige salafistische organisaties en predikers en hebben regelmatig discussies met hen. Deze discussies worden vaak niet getolereerd in de moskee en spelen zich dan ook vaak daarbuiten af of op internet. Ze vinden de predikers te radicaal. Die brengen de islam in een kwaad daglicht en dragen te weinig verantwoordelijkheid. Jongeren kunnen opvattingen van predikers verkeerd opvatten, vinden de critici. Sommige salafi's uit deze groep zijn actief in andere islamitische organisaties.

Dit profiel is wijdverspreid onder vele praktiserende jonge moslims, veelal allochtonen van de tweede en derde generatie, die gemiddeld tot hoog opgeleid zijn en salafistische bronnen soms gebruiken en weinig binding hebben met een salafistische organisatie, moskee of predikers. De gelovigen van dit profiel die wel binding hebben met salafistische instituties, vormen een kleine minderheid in verhouding met andere profielen waar sprake is van binding.

7.4 Salafi pride

Orthodoxie-orthopraxie

Deze groep staat slechts beperkt onder invloed van het salafistische discours. De salafi pride idealiseren en romantiseren salafi's en willen er graag deel van uitmaken. Dit doen ze echter in beperkte mate. Ze houden zich slechts incidenteel aan de regels en hebben een zeer slechte kennis van de Arabische taal en/of religieuze bronnen. Ze hebben een sterk geromantiseerd beeld van de islam, hoewel ze ook kritiek hebben op bepaalde zaken. Vooral de vele

verboden vinden ze overdreven. Ze gebruiken de islam als het hen goed uitkomt. bijvoorbeeld om indruk te maken op personen van het andere geslacht of om een politiek statement te maken. Ze dragen met trots hun identiteit uit en plaatsen zichzelf hoger dan een ander.

Maatschappelijke participatie

De salafi pride zetten hun salafistische identiteit alleen in op momenten dat zij bijvoorbeeld met vrienden of leeftijdsgenoten verkeren. Omdat het vooral jonge gelovigen betreft zitten de meesten nog op school. Soms eisen zij op school praktisering op van hun religieuze identiteit. Hun uitingen van salafisme zijn nauw verweven met uitingen van jeugdculturen, zoals sommige rapculturen. Ze voelen zich aangetrokken tot het salafisme omdat het hen een kritisch perspectief biedt op de samenleving. Dit profiel komt overeen met de *salafishoppers* die ook De Koning (2008) beschrijft. Deze groep ziet zichzelf als slachtoffer van de maatschappij en verbindt hun maatschappelijke positie met het leed dat hun moslimbroeders wordt aangedaan in onder andere Irak en Palestina.

Politieke integratie en radicalisme

Gelovigen van deze groep gebruiken het salafistische discours en de salafistische uitingen om te rebelleren tegenover de maatschappij, hun ouders of school. Ze vinden het stoer om een salafistische identiteit aan te nemen en verbinden die met een *underdog*-identiteit. Ze willen zich sterk onderscheiden van anderen en eisen respect en acceptatie op. Deze personen uiten onvrede over de werking van de democratie en voelen zich sterk gediscrimineerd. Zij romantiseren de islam en *jihad*-strijders in de wereld, maar zijn er niet actief mee bezig. Ze vinden het stoer om te praten over *jihad* en ze begrijpen de motieven van Mohammed Bouyeri. Sommigen zijn sterk politiek geëngageerd, anderen zijn juist onverschillig. Sommigen legitimeren criminele daden op een religieuze manier of vinden het toegestaan om bijvoorbeeld te stelen van ongelovigen en hen te bedriegen.

Verhouding tot salafistische organisaties

Gelovigen behorend tot de groep salafi pride hebben geen binding (of slechts zeer incidenteel) met salafistische organisaties of enige andere islamitische organisaties. De groep is vooral te vinden onder jonge moslims in jeugdculturen, rap- en straatculturen en in het criminele circuit. Voor de meeste personen van deze groep is het slechts een zeer tijdelijke fase in hun leven. Sommigen gelovigen houden zich in de toekomst helemaal niet meer bezig met enige vorm van salafisme, anderen stappen over naar een ander profiel. Dit profiel bestaat voornamelijk uit lager opgeleide allochtone jongeren. In het veldwerk is onvoldoende informatie verzameld om een uitgebreide analyse te maken van dit profiel. Meer onderzoek is nodig om beter inzicht te krijgen in dit profiel.

De groep is divers, komt in verschillende contexten voor en daarom is de omvang niet goed in te schatten.

7.5   *Fanatieke born-again*

Orthodoxie-orthopraxie

Het dagelijks leven van deze groep salafi's is doordrongen van een zeer strenge salafistische geloofsbeleving. Ze proberen alle gedragsregels die daarbij horen te allen tijde te praktiseren. Alleen in uiterste noodzaak doen zij afstand van de verplichtingen en aanbevolen zaken. Het religieuze ideaal staat boven alles. Sommigen gaan daarin zo ver dat zij zichzelf zelfs in gevaar kunnen brengen¹³⁰. Ze beschouwen de Koran en de Sunna als de enige leidraad in hun dagelijkse bestaan. Ze volgen de algemene religieuze verplichtingen en proberen daarnaast zo veel mogelijk te leven volgens Mohammed en zijn metgezellen. Ze vinden dat je zaken die *sunna* zijn verplicht moet volgen, het is niet slechts aanbevolen. Ze beschouwen alles dat niet in de religieuze teksten te vinden is als *haram*. Als er een meningsverschil tussen geleerden bestaat over een zaak, kiezen ze altijd de strengste mening. Ze nemen daarin het zekere voor het onzekere. Sommige vrome volgers kunnen wel eens de strenge orthopraxie van de fanatieke born-again als hun streven en als een ideaal beschouwen.

Dit profiel wordt gekenmerkt door salafi's die vaak radicaal hebben gebroken met hun vorige identiteit. Vanaf het moment dat zij in aanraking zijn gekomen met de salafistische geloofsbeleving en daarvoor hebben gekozen, zijn zij afstand gaan doen van alle zaken die in hun ogen niet horen in hun nieuwe geloofsidentiteit. Ze gooien alle spullen uit het vorige leven weg of verbranden die, en soms verhuizen ze, zodat ze een nieuw bestaan kunnen opbouwen waarbij oude bekenden hen niet kunnen storen.

Maatschappelijke participatie

Deze salafi's proberen zo min mogelijk contact te hebben met de niet-salafistische buitenwereld. Alleen als er echt noodzaak is vinden ze het toegestaan om in contact te komen met diensten, goederen en personen die in hun ogen tot de *kuffar* behoren. Ze leiden een zeer geïsoleerd en gesegregeerd bestaan, dat ze geheel in dienst stellen van de aanbidding van Allah. Hun dagelijkse bezigheden bestaan uit het nakomen van de religieuze verplichtingen, het doen van extra religieuze handelingen (overeenkomstig de Sunna), het lezen en reciteren van de Koran. Alle overige zaken die ze ondernemen, moeten ook in dienst staan van de aanbidding van Allah, vinden ze. Ze zijn buitengewoon actief op het internet. Ze ontmoeten voornamelijk salafi's die tot hetzelfde profiel behoren. Ze stoppen vaak met studie of werk, omdat zij die niet in overeenstemming kunnen brengen met hun

---

¹³⁰ Zie bijvoorbeeld paragraaf 6.6.

geloofsbeleving. Ze leven van giften, uitkeringen of zetten eigen ondernemingen op, die naar eigen zeggen islamitisch verantwoord zijn. Het ontvangen van uitkeringen, subsidies of beurzen van de overheid zien ze als *ghanima* (oorlogsbuit). Met dit idee rechtvaardigen ze het ontvangen van giften van de *kuffar*. Vooral vrouwen van dit profiel hebben weinig contact met anderen, vaak alleen met een paar ‘zusters’. Soms willen zij niet werken en zijn ze afhankelijk van hun echtgenoot. Ze zien het thuis zitten als een daad van aanbidding. Ze vinden dat ze voor alles toestemming aan hun man moeten vragen. Polygamie is een normaal verschijnsel onder deze groep. Deze huwelijken hoeven niet door een religieuze autoriteit en met toestemming van de ouders te worden voltrokken, vinden ze. Ze kijken heel af en toe televisie en lezen nauwelijks tijdschriften en kranten. Ze zijn ervan overtuigd dat media leugenachtig zijn en voornamelijk zondige zaken bevatten. Vrouwen in deze groep beschouwen de handen en het gezicht ook als *awrah* en kleden zich dan ook vaak helemaal bedekt met *niqab* en handschoenen. De familiebanden en vriendschappen die zij onderhouden, staan in dienst van *da’wa* (als het een niet-islamitisch persoon betreft) of in dienst van hun religiebeleving.

‘Als jij niet geïnteresseerd zou zijn in de islam, of een poging ondernam om in ieder geval het beeld erover te nuanceren, zou ik niet met je praten. Waarom zou ik? Ik hoop dat je de zoetheid van de islam ooit zal omarmen en beschermd zal worden tegen de verschrikkingen van de hel.’ (Yasmina)

Broeders of zusters moeten hen standvastiger in hun geloof maken en moeten elkaar *nasiba* geven. Ze geven aan van hen te houden omwille van Allah.

‘Je kan beter de ongelovige niet als vriend nemen. Ook moslims die zonden begaan kan je beter op afstand houden. Het is wel jouw taak om ze op hun zonden te wijzen en hen te adviseren, maar op een gegeven moment houdt het op en dan moet je afstand nemen. Niet in je hart, maar in het dagelijkse leven. Je kan ze wel nog bellen en zo maar dat is het dan ook. Je moet zoveel mogelijk met praktiserende mensen omgaan. Je moet de mensen goed uitkiezen. Het omgaan met de juiste mensen versterkt je *iman*. Het omgaan met de verkeerde mensen verzwakt je *iman*. Je hart is zeer veranderlijk, daarom moet je de goede mensen uitkiezen.’ (Leila)

Deze salafi’s zijn erg actief met *da’wa* doen en *nasiba* geven. Sommigen spreken onbekenden op straat aan op hun ‘foute’ gedrag. Ze corrigeren met name moslims regelmatig op straat, vaak op een dwingende en zeer belerende toon. Soms leidt dit tot een conflict.

‘Ik ben echt aan het oefenen om mensen op hun fouten te wijzen op een vriendelijke manier. Laatst zag ik een Turkse zuster, wel helemaal bedekt maar ze had zwarte pantykousjes aan in van de lage hakkenschoentjes. Ik zei: *salam aleikoum, oegthi*. Zij zei: hu wie? Ik zei: lieve zuster, je voeten behoren ook tot je *awrah*, beetje bij beetje zal het wel goed komen. Ze keek me aan en ik dacht nu gaat ze me uitschelden. Maar ze zei:

mevrouw, ik denk erover na, en ik zal stap voor stap een beetje dichterbij komen. Zo doe je elke dag *da'wa*, je geeft *nasiba* op een vriendelijke manier. Maar soms worden mensen heel boos op mij. Maar *gair insballah*, ik wil ze alleen maar voor de bestraffingen van de hel behoeden. Maar Geert Wilders doet in principe ook *da'wa* voor ons. Het is mijn plicht om mensen te adviseren. Die Turkse zuster is onwetend. Vooral Turkse mensen vinden dingen al snel te extreem. Maar het zijn mijn zusters en ze hebben het recht om de waarheid te zien. Maar uiteindelijk draait het allemaal om intentie. (...) Ik heb echt pijn als ik niet-praktiserende moslims zie. Dat heeft tijd nodig om om te gaan met al die hypocrieten onder de moslims.' (Diana)

Ook al zullen de meeste fanatieke born-again's het beledigingen van mensen als fout ervaren, het komt voor dat deze groep zich negatief uit over andersdenkenden.

'Ik praat niet tegen de *kuffar*.' (Diana in een gesprek met een niet-islamitische docent op een islamitische basisschool)

Ze geeft achteraf aan dat dit geen goede manier is van *da'wa* doen, maar neemt haar woorden niet terug.

Politieke integratie en radicalisme

Fanatieke born-again's zijn ervan overtuigd dat een salafistische geloofsbeleving de waarheid is en de enige goede manier van leven. Ook in dit profiel zijn er meningsverschillen over politieke deelname (partijen oprichten en stemmen). Maar deze gelovigen wantrouwen de democratie en de Nederlandse politiek sterk, twijfelen aan de daadkracht van de politiek en willen zich ervan distantiëren.

'Ik stem in ieder geval niet, en alle mensen om mij heen doen dat ook niet. Het heeft toch gewoon geen zin. Ze dragen niet bij aan de islam in Nederland. Ook de AEL bijvoorbeeld niet, ze zijn niet oprecht bezig om de islam verder te helpen. Het is niet islamitisch. Ik geloof ook niet dat er ooit zo'n partij zal ontstaan. De islam is als een vreemd geloof begonnen en zal ook zo eindigen. We zijn *ghuraba*'. De *kuffar* zullen alleen blij zijn als je bekeert tot hun gedachtegoed, dan zullen ze pas tevreden zijn. Dus politiek heeft toch totaal geen zin.' (Diana)

Ze zien zichzelf als de enige echte moslims. Zij interpreteren het principe van *al-wala wa-l-bara* heel letterlijk. Het idee is dat je zowel ongeloof als ongelovigen, zowel de zondes als de zondaars moet haten, met het hart, de tong en de hand. Hun taalgebruik wordt gekenmerkt door veel religieuze terminologie en dichotome tegenstellingen. Ze laten alles dat niet afstamt van een 'zuivere islam', onder de *kuffar* (de ongelovigen) vallen. Dit woord heeft in deze context een sterke negatieve betekenis.

'De baard van mijn man is een herkenningspunt. Hij volgt daarmee het voorbeeld van de Profeet in zijn uiterlijk. Maar daarnaast maakt het een onderscheid tussen hem en de *kuffar*. Wij hebben haat tegen de *kuffar* maar zij hebben net zo goed haat tegen ons. Maar wij treden niet naar buiten met onze haat, dat doen zij wel voortdurend op tv en overal.' (Leila)

Ze vinden dat alle mensen die grote zonden begaan tot de *kuffar* behoren, ook al tonen zij hiervoor berouw. De meesten vinden dat de wetten van de *shari'a* ook in Nederland gelden, zonder dat daar een islamitisch land voor moet worden opgebouwd. Sommigen zien het als onrealistisch om de *shari'a* in te voeren, maar streven er wel naar. Ze vinden de Nederlandse wetten, democratische waarden en het Nederlands rechtssysteem minderwaardig en niet legitiem. Ze vinden stemmen of deelname aan de Nederlandse politiek op geen enkele manier toegestaan, ook al kennen zij het meningsverschil hierover onder de geleerden. Ze zijn echter wel politiek geëngageerd en zien met name de verbetering van de positie van de islam als politiek strijdpunt. Ze voelen zich solidair met personen van de Hofstadgroep en vinden dat Mohammed Bouyeri er goed aan heeft gedaan om Theo van Gogh te vermoorden. Ze zouden echter niet altijd te koop lopen met deze mening. Ze vinden dat geweld een middel is om een ideaal te bereiken. Ze voelen zich ook solidair met internationale gevangenen die beschuldigd worden van terrorisme. Ze vinden dat er een wereldwijde oorlog tegen de islam gaande is. In Nederland komt dit volgens hen bijvoorbeeld tot uiting in het bestaan van de gevangenis in Vught. Ze zien de gevangenen daar als politieke gevangenen en vergelijken hun omstandigheden met die in Guantanamo Bay. Ze noemen het Guantanamo Vught. Ze voelen zich sterk betrokken bij de conflicten in Irak, Palestina, Tsjetsjenië en Somalië. Ze zien het als gebieden waar een *jihad* wordt gevoerd tegen de *kuffar*. Ze romantiseren de islamitische strijders, de *mujabidin*. Ze stellen dat christenen een kruistocht voeren, gesteund door Israël, tegen de islam. Ze geloven sterk in complottheorieën waarin Joden als vijand worden gezien. Ze vinden dat de islam op alle manieren verdedigd dient te worden en ook dat Nederland in staat van oorlog is, omdat zij de conflicten steunen. Volgens hen is er dus ook *jihad* in Nederland van toepassing.

'Ik ben in oorlog met de staat Nederland. Als ik nog recht zou hebben op een studiebeurs dan neem ik deze aan als *ghanima* (oorlogsbuit).' (Abdurrahim)

Ze vinden dat de *jihad* niet alleen toebehoort aan moslimleiders. Ook individuen kunnen op eigen houtje de strijd aangaan, zonder autoriteit van bijvoorbeeld een islamitisch land. Conflicten plaatsen zij in het kader van een religieuze strijd waarbij ongelovigen gelovigen bevechten.

'Irak en Afghanistan daar verkeren mannen en vrouwen in staat van oorlog. Als je daar naar toe wil om je zelf op te blazen dan zeg ik ga je gang. Help de mensen die het nodig hebben daar. Dit is mijn persoonlijke mening, maar ik heb er geen kennis over.

Sterven omwille van Allah is het beste wat je kan doen; het neerhalen van ongelovigen. Ze worden daar toch afgeslacht door ongelovigen?’ (Yasmina)

Salafi's uit dit profiel houden er vooral deze opvattingen op na, maar voelen zichzelf niet geroepen om deel te nemen aan een strijd. Ze hebben een sterk dichotoom wereldbeeld dat tot uiting komt in bovenstaande opvattingen en hun woordgebruik. Ze staan sterk wantrouwend tegenover de bestuurlijke elites in Nederland en de moslimelite in het bijzonder. Ze bekritiseren islamitische politici en islamitische media (zoals de Nederlandse Moslim Omroep). Ook vinden ze geen enkel land in de wereld een land waarin de *shari'a* op een goede manier tot uitvoering wordt gebracht. Dus ook deze landen behoren tot de *kuffar*, vinden ze.

Verhouding tot salafistische organisaties

De salafi's die tot dit profiel gerekend kunnen worden, hebben over het algemeen weinig binding met moskeeën of islamitische organisaties. Ze volgen geen lessen en halen hun kennis voornamelijk uit boeken en van internet. Ze onderwijzen zichzelf middels zelfstudie en kleine studiegroepjes. Als ze al naar de moskee gaan, dan doen zij dit alleen om te bidden. Sommigen mijden bepaalde salafistische centra omdat deze volgens hen niet de juiste weg bewandelen (vanwege hun veroordeling van de aanslagen in New York, Madrid en London en de *takfiri*-stroming). Ook andere moskeeën met Turks of Marokkaans profiel mijden ze. Deze maken zich volgens hen schuldig aan religieuze innovaties (*bid'a*).

Dit profiel van fanatieke born-again betreft een zeer marginale, moeilijk zichtbare en kleine groep. Een aantal salafi's van andere profielen geeft aan dat ze in het verleden wel in dit profiel hadden gepast, maar dat ze gaandeweg minder radicaal zijn geworden. Ze verklaren dit door het kennisgebrek dat ze toen hadden en aan de puberteit. Ze geven aan dat dit gebrek aan kennis is ondervangen door contact met anderen (die volgens hen meer kennis bezitten) of door bezoek aan moskeeën en activiteiten (lezingen en lessen). De salafistische organisaties fungeren hierbij als een buffer voor radicalisme. Met name bekeerlingen behoren tot dit profiel. Zij zijn anders dan bijvoorbeeld Marokkaanse moslims, niet gewend om in een islamitische omgeving te leven en hebben daarom meer moeite de religieuze orthodoxie om te zetten naar het leven in een niet-islamitisch land.

De vrome volgers, vrome pragmatici en fanatieke born-again verschillen sterk in de mate van praktisering van de religieuze voorschriften, de bereidheid tot compromissen, maatschappelijke participatie en politieke integratie. Wel hechten ze alledrie veel belang aan het zo veel mogelijk naleven van hun idealen; dit in tegenstelling tot de critici en salafi pride. Om de verschillen in

orthopraxie tussen de profielen vrome volger, vrome pragmaticus en fanatieke born-again in de praktijk te verduidelijken, volgen er drie korte dialogen.

Reizen voor vrouwen zonder *mahram*:

‘Iemand uit de moskee vertelde me dat je als vrouw in plaats van een *mahram* ook met drie vrouwen samen mag reizen buiten de 80 km.’ (Nawal, vrome pragmaticus)

‘Wie zei dat?’ (Karima, vrome volger)

‘Kom op in Nederland stelt 80 km toch ook niks voor met het huidige openbaar vervoer. Kan je dat dan een reis noemen? Wat is reizen eigenlijk?’ (Nawal)

‘Ik ken genoeg zusters die smokkelen met de regels. Als er een verschil in mening is tussen geleerden dan kies ik toch altijd de strengste, dan weet ik tenminste zeker dat ik het goed doe.’ (Karima)

‘Maar de tijd van de Profeet is gewoon anders dan nu, dus dan wordt de regel over het reizen ook anders.’ (Nawal)

Mate van praktisering van de Sunna:

‘Met moslimzijn is het als volgt, ieder heeft zijn startpunt en eindpunt. Zo zie ik het. Ik ken genoeg meiden die er nog niet klaar voor zijn en bijvoorbeeld geen hoofddoek dragen.’ (Shadiya, vrome pragmaticus)

‘Hallo, een hoofddoek dragen is het minste wat je kan doen!’ (Karima, vrome volger)

‘Nee ik ben ervan overtuigd dat je alleen dingen kan doen die binnen je vermogen liggen, in je eigen *nafs* (ego).’ (Shadiya)

‘Zuster Fadoea (een andere vriendin (profiel fanatieke born-again)) is voor mij het beste voorbeeld. Zij laat alles voor de islam. Heeft ze het niet zo goed? Nou, dan is dat voor haar een beproeving en zal ze er alleen sterker uit komen. Zij is zo standvastig, *mash’allah*. Zij kiest echt.’ (Karima)

Stemmen

‘De meningen zijn erover verdeeld onder de geleerden. Maar ik zal het wel doen, je moet weten dat ze hier jarenlang voor stemrecht hebben gestreden dan moet je er ook gebruik van maken.’ (Yasmina, vrome pragmaticus)

‘Iedereen die stemt die plaatst wetten boven de wetten van Allah. Maar als je stemt, dan op de minst erge. Een islamitische partij, tja ik weet niet of dat wat is, ik weet dan niet of ze echt via de *shari’a* handelen. Ik doe er niet aan mee.’ (Naima, fanatieke born-again)

‘Mijn stem is belangrijk hoe dan ook.’ (Yasmina)

‘Ik zie trouwens wel iets in een *shari’a*-wetbank, dat je als moslim er voor kan kiezen om naar die rechtbank te gaan. Als mijn tas wordt gestolen wil ik echt niet naar de politie hier.’ (Naima)

‘Hoezo niet, ze zijn er toch voor jou om je te helpen (*totaal verbaasd*)?’ (Yasmina)

‘Nee, ik zie dat niet waarin ze mij zouden helpen.’ (Naima)

‘En als je dan iets heel erg overkomt dan ook niet?’ (Yasmina)

‘Nee, denk het niet (begint te twijfelen).’ (Naima)

Dergelijke discussies over voorschriften en de geloofsleer komen zeer regelmatig voor onder salafistische gelovigen. Het is een populair gespreksonderwerp. Salafistische gelovigen van de vijf profielen leven immers niet los van elkaar, ze ontmoeten elkaar in moskee, op school en in de vrije tijd en trekken ook met elkaar op. De gelovigen met de verschillende geloofsinterpretaties leven meestal niet geïsoleerd van elkaar. In dezelfde broeder- en zusterschappen en vriendengroepen kunnen meerdere geloofsinterpretaties voorkomen. Sommige groepjes met eenzelfde profiel kunnen zich soms isoleren. Dit komt met name voor onder het profiel van de fanatieke born-again.

Onderstaand schema ordent de vijf geloofsinterpretaties op basis van de beschreven factoren.

	Orthodoxie/ Orthopraxie	Maatschappelijke participatie	Politieke integratie	Binding sal. organisaties	Radicalisme
Vrome volger	Hoog	Laag	Laag/Gemiddeld	Hoog	Laag/Gemiddeld
Vrome pragmaticus	Gemiddeld/Hoog	Gemiddeld	Laag/Gemiddeld	Hoog	Laag
Criticus	Gemiddeld	Gemiddeld/Hoog	Gemiddeld/Hoog	Laag/Gemiddeld	Laag
Salafi pride	Laag	Laag/Gemiddeld	Laag/Gemiddeld	Laag	Gemiddeld/Hoog
Fanatieke born-again	Hoog	Laag	Laag	Laag/Gemiddeld	Hoog

Opvallend is dat het risico op en de mate van radicalisering per geloofsinterpretatie verschillen. Vooral profielen die weinig binding hebben met een salafistische moskee, prediker of organisatie vertonen het meeste risico op radicalisering als proces van politieke delegitimering. Ook bij vrome volgers die wel een sterke binding hebben met salafistische instituties, kunnen isolationistische houdingen en opvattingen bestaan. Er is onder vrome volgers

echter niet zoals bij de salafi pride en de fanatieke born-again sprake van een delegitimering van het politiek bestel en sterk dichotome denkbeelden. Legitimering van geweld komt met name voor bij de fanatieke born-again en in mindere mate bij de salafi pride. De vrome volgers en de vrome pragmatici hebben de meeste binding met salafistische organisaties.

Ten slotte moet worden benadrukt dat een gelovige kan overstappen naar een andere geloofsinterpretatie of helemaal afstand kan doen van elke vorm van salafisme. Soms kan een wisseling van interpretatie veroorzaakt worden door verandering van baan of inkomen, verandering in gezins- of familiesamenstelling, opleiding, verandering van vriendschappen enzovoorts. Er is meer onderzoek nodig om hiervan een grondige analyse te kunnen maken. In het veldwerk zijn echter enkele gevallen bekend waarvan er sprake was van een (soms abrupte) verandering in geloofsbeleving. De volgende casus beschrijft zo'n verandering van interpretatie.

Hafida is een bekeerde Nederlandse moslima. Haar dagelijkse leven is gericht om de Sunna zo veel mogelijk te praktiseren. Uit dit oogpunt treedt ze in een polygaam huwelijk met een Marokkaanse man. Ze doet de *hijra* naar Marokko en breekt op zo veel mogelijk manieren met haar oude leven. Ze zegt haar baan op, bevalt van een kind en kiest ervoor om financieel afhankelijk te worden van haar nieuwe echtgenoot. In Marokko voelt ze zich vrij om een *niqab* te dragen. Op langere termijn lopen de financiële problemen echter dusdanig op dat ze terug naar Nederland moet komen om werk te vinden. Ze kan in principe werken volgens haar geloofsbeleving maar ze wil dan wel in correcte kleding zonder menging van man en vrouw, kortom het werk moet *halal* zijn op alle gebieden. Voor haar gevoel moet ze drastische aanpassingen doen om ten eerste het leven in Nederland vol te kunnen houden en een baan te kunnen vinden. Ze loopt nu rond in een spijkerbroek met korte hoofddoek. Het dragen van een *ghimar*, laat staan een *niqab* is volgens haar een belemmering in het vinden van een baan. Ze werkt nu in aangepaste kleding in een callcenter waar ze mannen te woord staat en in het donker alleen naar huis rijdt. Zaken die ze in een eerder stadium nooit zou hebben gedaan. Het idee dat nood wet breekt, houdt haar op de been. Ze beschouwt het als een beproeving van Allah en is hem daarvoor dankbaar. Maar ze voelt zich zondig door de compromissen die ze moet sluiten. Compromissen die ze in het verleden nooit had gedaan.

Financiële omstandigheden dwingen haar om te werken en de praktisering van haar geloof te wijzigen. Ze combineert het profiel van vrome volger met het profiel van pragmaticus. Ze probeert haar salafistische geloofsbeleving dusdanig aan te passen dat ze weer volledig kan participeren in de Nederlandse maatschappij.

Er zijn ook gelovigen die niet door externe druk hun geloofsbeleving en/of praktisering wijzigen, maar door nieuwe persoonlijke inzichten.

De verdeling van de profielen op basis van omvang, is een momentopname. Op termijn kan die omvang wijzigen, bijvoorbeeld doordat een persoon andere islamitische kennis gaat lezen of door contact met andersgelovigen. Voor vele gelovigen is een bepaalde vorm van salafistische geloofsbeleving slechts een fase in hun zoektocht naar een eigen religieuze identiteit. Deze salafi's koppelen de profielen fanatieke born-again, salafi pride en vrome volger aan een tijdelijke fase die hoort bij religieuze volwassenwording. Ze geven te kennen dat ze vroeger ook daartoe behoorden, maar dat ze tot inzicht zijn gekomen en hun 'oogkleppen' hebben laten vallen.

Antwoordenbox hoofdstuk 6 en 7

Wat kenmerkt de geloofspraktijk van het salafisme? (B1)

Salafistische gelovigen bezoeken in meer of mindere mate de vrijdagspreken, conferenties en lezingen die salafistische organisaties organiseren. Bij deze activiteiten eisen de predikers stilte en discipline. Deze activiteiten staan voor de bezoekers in het kader van 'kennisvergaring', het versterken van het innerlijk geloof, het vergroten van 'standvastigheid' en de daad van aanbidding van Allah. Daarnaast is de ontmoeting met gelijkgezinden een andere belangrijke motivatie. Er wordt een sterk gevoel van samenzijn beleefd waarin soms hevige emoties worden ervaren. Deze ontmoetingen kunnen een gevoel van acceptatie en vrijheid oproepen, en buiten de moskee moeten ze dat bevechten. De salafistische organisaties worden door hun bezoekers geprezen omdat ze zeer actief zijn, de Nederlandse taal als belangrijke voertaal hanteren, rechtlijnig en duidelijk zijn en beschikken over charismatische predikers die inspelen op het dagelijkse leven van de gelovigen. Sommige, ook salafistische, gelovigen mijden bewust salafistische organisaties om verschillende redenen. Vooral de als dwingend ervaren cultuur van *da'wa* en *nasiba*. Ook inhoudelijke theologische meningsverschillen worden vaak als reden aangevoerd om een bepaalde salafistische organisatie te mijden.

Het idee van broeder- en zusterschap is een zeer centraal element in de salafistische geloofsbeleving. Deze groepsidentiteit wordt in religieuze termen uitgelegd en komt verder vooral sterk tot uiting in taalgebruik en kledingcultuur, huwelijksvormen, man- en vrouwverhoudingen en vrijetijdsbesteding; er is sprake van een salafistische *lifestyle*.

Er kunnen vijf geloofsopvattingen binnen het salafisme worden onderscheiden: de vrome volger, de vrome pragmaticus, de criticus, de salafi pride en de fanatieke born-again. Deze stromingen onderscheiden zich in termen van orthodoxie, maatschappelijke participatie, politieke integratie en radicalisme, en binding met salafistische organisaties:

	Orthodoxie/ Orthopraxie	Maatschappelijke participatie	Politieke integratie	Binding salafistische organisaties	Radicalisme
Vrome volger	Hoog	Laag	Laag/Gemiddeld	Hoog	Laag/Gemiddeld
Vrome pragmaticus	Gemiddeld/Hoog	Gemiddeld	Laag/Gemiddeld	Hoog	Laag
Criticus	Gemiddeld	Gemiddeld/Hoog	Gemiddeld/Hoog	Laag/Gemiddeld	Laag
Salafi pride	Laag	Laag/Gemiddeld	Laag/Gemiddeld	Laag	Gemiddeld/Hoog
Fanatieke born-again	Hoog	Laag	Laag	Laag/Gemiddeld	Hoog

De rol die religie speelt in het dagelijks leven verschilt per geloofsinterpretatie. Voor de vrome volger en de fanatieke born-again speelt het salafisme een centrale en beslissende rol in het dagelijks leven. Deze typen zijn het minst bereid compromissen te sluiten. Ze richten hun leven zo veel mogelijk in conform de salafistische geloofsleer, praktiseren deze zo veel mogelijk en accepteren de daarbij horende consequenties. De Sunna is heel belangrijk en nastrevenswaardig. De vrome pragmaticus is meer bereid tot een compromis en vindt bovendien niet alle regels die voortvloeien uit een salafistische visie, even wenselijk in een Nederlandse context. Ze gebruiken de salafistische geloofsleer regelmatig om de tradities en gebruiken van hun ouders te bekritisieren. Ze vinden geloof een persoonlijke zaak. Ook voor de salafi pride en de criticus heeft religie niet een allesbepalende rol in het dagelijkse leven. Zij zijn nog pragmatischer en combineren andere levensstijlen met het salafisme. De criticus is niet alleen pragmatisch, maar stelt zich daarnaast kritisch op tegenover het salafisme. Voor de salafi pride is de maatschappelijke identiteit van een salafi vooral belangrijk en in mindere mate de spirituele en religieuze aspecten van het salafisme. De geloofsinterpretaties zijn ook bepalend voor hun maatschappelijke participatie en politieke integratie (zie hieronder).

Wat karakteriseert hun religieuze ontwikkeling? (B2)

Hoewel de groepsidentiteit een belangrijk onderdeel is van de geloofsbeleving wordt het geloof voor een groot deel als een individuele zaak beschouwd, een zaak tussen een gelovige en Allah. De meeste salafi's zien het geloof als een persoonlijke zoektocht waarin een gelovige persoonlijk beproefd wordt, verantwoordelijk is voor zijn of haar eigen daden en ieder naar eigen vermogen invulling geeft aan de gedragsvoorschriften. De meeste gelovigen geven aan dat ze de salafistische islam stap voor stap zijn gaan praktiseren, of dat het slechts een fase was in hun religieuze volwassenwording. De geloofsbeleving wordt als een lineair proces gezien waarbij men steeds praktiserender en standvastiger wordt. Gelovigen verschillen onderling in hoe strikt ze zijn in de naleving van de salafistische gedragsregels.

Veel gelovigen gebruiken het internet als kennisbron en doordat het salafisme erg dominant is op islamitische websites, is salafistische kennis vaak hun belangrijkste bron.

Verschillende motivaties en contexten spelen een rol bij hun 'terugkeer' of bekering naar de 'zuivere' islam, het begin van hun religieuze zoektocht en praktisering. De negatieve beeldvorming in de media na 9/11 is een stimulans voor velen geweest om zich te verdiepen in kennis over de islam. Het salafisme kan verder een voertuig zijn in conflicten met ouders. Vaak wordt de islam die moslimjongeren van huis uit meekrijgen, niet echt islamitisch bevonden. Vooral Marokkaanse gelovigen stellen dat de islam van hun ouders en familie gebaseerd is op traditie, gewoonte en cultuur en dus niet 'echt' islamitisch is. Ze beschouwen de salafistische islam als de 'echte' islam. Het salafisme creëert een nieuwe 'verheven' maatschappelijke positie en identiteit ten opzichte van de bekritiseerde maatschappij of 'statusloze' ouders. Het breekt met in hun ogen onwenselijke tradities. Sommige vrouwen gebruiken het salafisme als middel in hun emancipatiestrijd. Op basis van hun religieuze zoektocht proberen zij zich los te wrikken van bestaande tradities in hun gezin, huwelijk of omgeving die zij als belastend ervaren. Ze betitelen deze tradities op basis van hun nieuwe inzichten als 'onislamitisch' en daarmee als onwenselijk.

Veel salafistische gelovigen ondervinden conflicten met familieleden, vrienden, op school of in werksituaties. Hoewel sommigen daardoor minder fanatiek gaan belijden, blijven anderen volhardend in hun compromisloze houding. De salafistische geloofs- en gedragsregels scheppen een overzichtelijk en duidelijk omschreven identiteit. De rechtlijnigheid en morele kaders worden ervaren als een zingevende factor in een oppervlakkige en materialistische wereld. Sommige gelovigen breken op drastische wijze met hun 'oude' leven; anderen kunnen het gemakkelijk in hun bestaande leven incorporeren.

Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed? (B3)

De bezoekers van salafistische organisaties verschillen in achtergrond, nationaliteit, leeftijd, gezindte, voorkeuren en motivatie, mede afhankelijk van de aard van de activiteiten. Het publiek is etnisch divers. Marokkaanse Nederlanders zijn oververtegenwoordigd. Een ander belangrijk maar kleiner deel van de bezoekers bestaat uit autochtonen en Somaliërs. Opvallend is dat het vooral jonge gelovigen betreft. De lessen worden door een vast, maar beperkt aantal leerlingen bezocht, hoofdzakelijk afkomstig uit de directe omgeving. Het gaat om enkele tientallen gelovigen per organisatie. De vrijdagspreken hebben een openbaar karakter en kunnen afhankelijk van tijdsperiode, weersomstandigheden en vrije dagen rekenen op een groter aantal bezoekers, bestaande uit een vaste kerngroep en gevarieerde andere bezoekersgroepen. Deze bezoekers komen hoofdzakelijk uit de directe omgeving. Ook mensen die in de buurt werken, bezoeken de moskee en er zijn mensen die speciaal voor de desbetreffende moskee komen, maar elders wonen.

Hoewel salafistische organisaties onder te verdelen zijn in organisaties met een overwegend apolitek dan wel politiek salafistisch profiel en de voorlieden zich expliciet willen onderscheiden van *jihadi's* en *takfiri's*, hebben de bezoekers van deze organisaties zeer verschillende achtergronden. Ook sommige soennitische moslims die geen salafistische geloofsleer volgen, bezoeken wel eens een lezing of conferentie die een salafistische organisatie georganiseerd heeft of verrichten het gebed in een salafistische moskee. Er is ook niet altijd een scheidslijn tussen de salafistische stromingen wat betreft moskeegang. Sommige apolitieke salafi's bezoeken bijvoorbeeld politieke organisaties en vice versa. Ook gelovigen met opvattingen die sterk beïnvloed zijn door *jihadi's* en *takfiri's* bezoeken de moskeeën, ondanks de oplettendheid van besturen om deze groepen buiten de deur te houden. Ook zijn er zelfs enkele sjiëten en koranieten.

Hoe ziet het dagelijkse leven van salafisten eruit? (B4)

Afhankelijk van de geloofsinterpretatie krijgt het dagelijks leven vorm. De mate van orthodoxie, de bereidheid tot het compromis en opvattingen over de omgeving zijn hierbij sterk van invloed.

Salafi's proberen werk te vinden dat volgens hen toegestaan is. Voor veel salafi's is het maatschappelijk leven in Nederland een worsteling, omdat ze vaak in situaties terechtkomen waarin ze compromissen moeten sluiten. Ze willen graag op hun eigen manier de islam beleven, maar beseffen dat ze daarbij eisen stellen aan hun omgeving die deze niet altijd accepteert. In werkomgevingen ontstaan er vooral problemen vanwege uiterlijkheden zoals de kleding van vrouwen en het laten staan van de baard van de man. Problemen gaan met name over de salafistische regels over de omgang tussen man en vrouw. Bij het maken van een keuze voor een studie na het middelbare

onderwijs ondervinden jonge gelovigen problemen. De regels aangaande man-vrouwverhoudingen zijn soms een argument voor studenten om te stoppen met een studie of een andere studie te gaan volgen. Vooral verpleegkundige opleidingen en beroepen worden gezien als niet-toegestaan, omdat de gelovige dan in situaties kan komen waarin iemand van het andere geslacht behandeld moet worden. Toch hebben veel gelovigen geen eenduidige benadering in het naleven van de regels over de omgang tussen mannen en vrouwen. Sommigen vinden het 'neerslaan' van blikken, het vermijden van situaties waar je als man en vrouw alleen bent of de correcte salafistische kleding voldoende om genoeg afstand tot elkaar te houden. Sommige gelovigen vinden dat ze te veel compromissen moeten sluiten als ze in dienst zijn bij een werkgever of zich aan schoolregels moeten houden. Zij starten dan ook hun eigen ondernemingen en diensten op.

Salafi's gelovigen dat de mens is gemaakt om Allah te aanbidden. Gelovigen sporen elkaar daarom aan hun vrije tijd nuttig te gebruiken. In de stad rondhangen, winkelen, kletsen, tv kijken wordt onderling sterk veroordeeld. Het ideaal is om alle dagelijkse dingen in dienst te stellen van kennisvergaring en aanbidding, hoewel dit ideaal lang niet altijd wordt nageleefd.

Het huwelijk speelt een belangrijke rol in de salafistische geloofsbeleving. Het huwelijk wordt voorgesteld als de helft van de islam: de beste bescherming tegen het begaan van zondes en het beste middel om standvastig in het geloof te worden. Gelovigen trouwen daarom soms al vroeg. Ook polygame huwelijken komen (in zeer geringe mate) voor.

Hoe ontwikkelen zich de stromingen op praktisch gebied en welke opvattingen hebben salafi's over democratie, politieke integratie en maatschappelijke participatie? (B6 en C2)

De vijf beschreven geloofsinterpretaties (vrome volger, vrome pragmaticus, criticus, salafi pride en fanatieke born-again) onderscheiden zich in de praktische geloofsinvulling maar ook in opvattingen over politieke integratie en maatschappelijke participatie.

De mate van orthodoxie en orthopraxie bepaalt de consequenties voor de maatschappelijke participatie. Ook verschilt de beoordeling van de democratische rechtsstaat per geloofsinterpretatie. Het risico en de mate van radicalisering verschillen ook per geloofsinterpretatie. Vooral profielen die weinig binding hebben met een salafistische moskee, prediker of organisatie, vertonen de grootste kans op radicalisering als proces van politieke delegitimering. Ook bij vrome volgers die wel een sterke binding hebben met salafistische instituties, kunnen isolationistische houdingen en opvattingen bestaan. Er is onder vrome volgers echter niet zoals bij de salafi pride en de fanatieke born-again sprake van een delegitimering van het politiek bestel en sterk dichotome denkbeelden. Legitimering van geweld komt vooral voor bij de fanatieke born-again en in mindere mate bij de salafi pride. De vrome

volgers en de vrome pragmatici hebben de meeste binding met salafistische organisaties.

Hoewel de vrome volger en fanatieke born-again een hoge mate van orthodoxie vertonen, is er alleen bij de laatste sprake van radicalisering. En andersom: de salafi pride en de fanatieke born-again laten radicalisering zien, maar de mate van orthodoxie is echter bij de eerste laag, bij de tweede hoog.

Een gelovige kan overstappen naar een andere geloofsinterpretatie of helemaal afstand doen van elke vorm van salafisme. Ook kan een geloofsinterpretatie slechts een fase zijn in de religieuze ontwikkeling en kan de gelovige uiteindelijk helemaal afstand nemen van het salafisme. Een wisseling van interpretatie binnen het salafisme kan veroorzaakt worden door verandering in binding met organisaties of predikers, verandering van baan of inkomen, verandering in gezins- of familiesamenstelling, opleiding, verandering van vriendschappen enzovoorts.

Welke invloed, status en autoriteit hebben de predikers, moskeeën en da'wa-activiteiten onder de moslims? (B7)

Onderdeel van de salafistische geloofsleer is het verbod op *taqlid* (het blindelings volgen van geleerden en wetscholen): je moet nooit iets zomaar aannemen zonder *dalil* (bewijs uit de Koran en de Sunna). Volgens salafi's is het de bedoeling dat je als gelovige zelf zo veel mogelijk kennis opdoet over de islam, zodat je de toegang tot de 'waarheid' hebt. Salafi's zijn dan ook erg ijverig in zelfstudie van de bronnen, het leren van de Arabische taal en het uit het hoofd leren van de Koran. Salafi's noemen dat kennisvergaring, een daad van aanbidding. Het wordt gezien als de meeste ideale en meest nuttige vrijetijdsbesteding. Onder gelovigen heerst er echter een paradoxale cultuur van het verbod op *taqlid* en gehoorzaamheid aan de 'mensen van kennis'. De predikers en imams die verbonden zijn aan de salafistische organisaties, genieten een bijzondere status onder salafistische gelovigen. Ze worden geprezen voor hun kennis van de bronnen en de Arabische taal. Tegelijkertijd zijn er ook altijd enkele gedisciplineerde salafi's die in hun ijver en in hun streven naar 'de zuivere islam' de predikers nauwlettend in de gaten houden en corrigeren op 'onjuiste' of 'onnauwkeurige uitspraken. Ook al worden predikers door buitenstaanders vaak beticht van het spreken met 'gespleten tong', voor zijn of haar toehoorders kan een prediker dit absoluut niet veroorloven om zijn status als 'betrouwbare prediker' te behouden. Zie ook vraag A8. Er is dus zowel sprake van gehoorzaamheid aan de prediker als van een scherpe controle op de prediker. Toch hebben salafistische predikers vaak meer opleiding genoten dan de meeste salafi's waardoor zij voor sommige gelovigen een onschendbare status hebben. Zij krijgen dan de titel *sjiek* toegeschreven. De meeste salafistische gelovigen nemen dan ook meteen aan wat deze 'mensen van kennis' te zeggen hebben. Slechts weinigen beschikken uiteindelijk over de middelen (tijd, geld, intelligentie, geduld, discipline) en de

taalbeheersing om zelf de bronnen ter hand te nemen. Er bestaat onder gelovigen veel onduidelijkheid over welke predikers als betrouwbaar kunnen worden gezien. Soms kan de rol van predikers problematisch worden wanneer gelovigen hun religieuze adviezen opvolgen als enig gezaghebbend advies. Predikers houden bij deze adviezen niet altijd rekening met de soms complexe Nederlandse maatschappij waarin gelovigen leven.

Internet is een veelgebruikt middel onder salafi's om deze discussies te voeren. Soms is internet het enige podium waar salafi's onderling met elkaar de strijd aangaan. Het is een manier om anoniem te blijven en discussie te voeren tussen mannen en vrouwen. In en rondom de moskee worden deze discussies al snel in de kiem gesmoord met het oog op het verbod op roddel en laster en het streven naar eenheid in plaats van verdeeldheid (*fitna*).

De salafistische voorlieden staan onder de salafistische gelovigen te boek als bevoegen en hartstochtelijke sprekers. Ze schuwen het niet om in felle bewoordingen maatschappelijke en politieke zaken aan de kaak te stellen, te bekritisieren en af te keuren. Deze cultuur van spreken waarderen salafistische gelovigen zeer. De gelovigen beschouwen de sprekers als recht door zee, eerlijk en duidelijk, dit in tegenstelling tot niet-salafistische predikers. Wel vinden sommigen dat er een grens is aan duidelijke taal. De matiging van sommige predikers van de laatste jaren vinden de meeste salafi's dan ook een goede zaak. De islam moet volgens hen niet onnodig het risico lopen om in een verkeerd daglicht te staan.

Hoe wordt het salafisme geïnterpreteerd onder de aanhang in het nieuwe da'wa-gebied Roermond?

Er zijn geen principiële verschillen tussen de aanhang in Roermond en de hiervoor beschreven geloofsopvattingen. Wel is er een verschil in de publieke optredens van de predikers in Roermond. Zij uiten zich brutaler, zijn politieker in hun bewoordingen en houden daarbij minder rekening met hun omgeving dan predikers en gelovigen in Den Haag en Eindhoven. Hierdoor kan ook de aanhang in deze gebieden met minder omgevingsbemoeienis feller zijn in hun uitlatingen.

Deel II Netwerkanalyse van salafistische organisaties

Relaties tussen salafistische organisaties in kaart gebracht

Hoofdstuk 8 - Bestuursnetwerken van salafistische organisaties

De netwerkanalyse heeft als doel inzicht te geven in de wijze waarop het salafisme in Nederland op bestuurlijk niveau georganiseerd is en hoe het zich verhoudt tot andere islamitische organisaties. Het bereik van de netwerkanalyse in dit onderzoek zijn islamitische organisaties in Nederland. Dit betekent dat van de salafistische organisaties alleen de relaties met andere islamitische organisaties geanalyseerd zijn. Mogelijke relaties met niet-islamitische organisaties vallen daarmee dus buiten dit onderzoek.

In dit hoofdstuk geven we eerst een overzicht van wat de methode van netwerkanalyse inhoudt en hoe dit binnen het wetenschappelijk onderzoek toegepast wordt. Deze korte introductie wordt gevolgd door een uiteenzetting van de theorie waarmee het netwerk geanalyseerd is. Hier zullen ook de verschillende deelvragen gepresenteerd worden. Vervolgens gaan we in op de gehanteerde definitie van een organisatie en de methode van dataverzameling. Daarna wordt aan de hand van de verschillende salafistische organisaties het bestuurdersnetwerk geanalyseerd.

Het is belangrijk op te merken dat het karakter van de analyses in dit hoofdstuk wezenlijk verschilt van de analyses in deel I. In deel I beschreven wij het salafisme van binnenuit. De analyses waren kwalitatief van aard. In deel II wordt een formelere ‘kwantitatieve’ analyse gepresenteerd. In het slothoofdstuk van dit rapport zullen we beide analyses combineren.

Definitie netwerk en netwerkanalyse

Een netwerk laat zich in algemene termen omschrijven als het totaal aan relaties die een groep actoren onderling met elkaar hebben. Netwerkanalyses komen in wetenschappelijk onderzoek in veel verschillende vormen voor. Het doel van een netwerkanalyse is echter vrijwel altijd om op basis van bepaalde indicatoren algemene uitspraken te doen over een netwerk, bijvoorbeeld over de dichtheid, structuur en samenstelling. De analyse laat zien welke organisaties centraal staan of welke juist geïsoleerd zijn. Een schematische weergave van een netwerk bestaat doorgaans uit punten die door één of meerdere lijnen met elkaar verbonden zijn. De punten waar de lijnen ontspringen en elkaar kruisen, ook wel nodes genoemd, zijn de actoren in het netwerk. In een onderzoek naar sociale netwerken kunnen de punten bijvoorbeeld personen voorstellen. Maar de punten kunnen ook, zoals in dit onderzoek, organisaties voorstellen.

Een lijn tussen twee punten geeft aan dat twee actoren op een bepaalde manier met elkaar verbonden zijn. In het geval van sociale netwerken zou een lijn kunnen betekenen dat twee personen bekenden van elkaar zijn. In het geval van organisaties kan het zijn dat een bestuurslid x zetelt in het bestuur van

zowel organisatie a als organisatie b. Dan worden deze twee organisaties met een lijn verbonden. Een dergelijk relatie die ook in dit onderzoek wordt bekeken, wordt doorgaans aangeduid met de term dubbelfunctie. De term dubbelfunctie is oorspronkelijk afkomstig uit onderzoek naar de verschillende bestuursfuncties van personen uit het bedrijfsleven. Fennema en Tillie (1999) hebben deze methode later gebruikt om de relatie te onderzoeken tussen dubbelfuncties en sociaal kapitaal bij etnische organisaties in Amsterdam.

Vraag hoofdstuk 8

- Hoe is het salafisme in Nederland georganiseerd? (A3)

8.1 Het belang van een (etnisch-religieus) elitenetwerk: sociaal kapitaal en politieke integratie

In zijn boek *Making Democracy Work* (1993) heeft de Amerikaanse politicoloog Robert D. Putnam het functioneren van democratische politieke instituties bestudeerd, in dit geval Italiaanse regionale overheden. Putnam stelt onder andere aan de orde hoe snel de overheid relevante informatie levert en in hoeverre het bestuur luistert naar de wensen en behoeften van de bewoners. Vervolgens vraagt hij zich af waarom het ene regionale bestuur wel functioneert en het andere niet. Putnams conclusie is dat het functioneren van het regionale bestuur hoofdzakelijk wordt bepaald door de mate van, wat hij noemt, civiele gemeenschap (*civic community*) in de regio's. Zo'n gemeenschap heeft volgens Putnam evenwichtige horizontale en verticale relaties. Horizontale relaties zijn de gelijkwaardige relaties met buurtgenoten en dergelijke. Verticale relaties zijn hiërarchische relaties met bijvoorbeeld bestuurlijke instanties.

In de niet-civiele gemeenschap ontbreken de horizontale sociale relaties. Mensen voelen zich niet betrokken bij zaken die de gemeenschap aangaan. Om iets gedaan te krijgen, is men afhankelijk van verticale relaties. Dit leidt veelal tot cliëntelisme waarbij de politieke elite op basis van individuele gunsten haar macht consolideert. In de civiele gemeenschap daarentegen is er een dicht netwerk van horizontale relaties. Mensen voelen zich betrokken bij de lokale gemeenschap. Zij zijn bijvoorbeeld lid van (lokale) organisaties en volgen het lokale nieuws. Deze betrokkenheid uit zich in handelingen die niet primair op het eigen belang zijn gericht maar op het gemeenschapsbelang. Dit dominante gemeenschapsdenken maakt dat democratische instituties (die kunnen worden gezien als een product van de civiele cultuur) beter functioneren en dat het vertrouwen in die instituties groter is. De basis van de democratie wordt zo

gevormd door de verzameling van maatschappelijke organisaties en, meer specifiek, de horizontale netwerken tussen die organisaties.

Maatschappelijke organisaties zoals sport-, muziek-, toneel- en gezelligheidsverenigingen, religieuze genootschappen, vakorganisaties of belangengroepen produceren collectieve goederen. Een kenmerk van collectieve goederen is dat iedereen ervan kan profiteren, ook degenen die niet hebben bijgedragen aan de productie ervan. Bovendien krijgen degenen die zich een inspanning getroosten om collectieve activiteiten te organiseren, daar maar beperkt een beloning voor. Binnen maatschappelijke organisaties en de gemeenschappen die aan de basis daarvan staan, zijn er evenwel (subtiele en minder subtiele) manieren om degenen die collectieve goederen produceren te belonen, en degenen die dat niet doen en slechts 'meeliften' te straffen. In een kleine gemeenschap of organisatie spelen macht en prestige een belangrijke rol. Zij die zich inzetten voor een gemeenschappelijk doel, genieten aanzien en kunnen invloed verwerven. Die invloed kunnen zij deels ook voor individuele doeleinden aanwenden, maar daarbij is voorzichtigheid geboden omdat het verwijt van machtsmisbruik op de loer ligt. Degenen die alleen maar meeliften, worden binnen zo'n gemeenschap met de nek aangekeken.

Deze mechanismen van straf en beloning, van reputatievorming, geven de actieve leden van de gemeenschap het gevoel dat hun inspanningen niet losstaan van die van anderen, en dat de moeite die zij doen voor de groep wordt weerspiegeld in de moeite die anderen willen en moeten doen. Zo ontstaat sociaal vertrouwen, en dat is een voorwaarde voor vrijwillige samenwerking. Gemeenschappen waarvan de leden veel sociaal vertrouwen hebben, beschikken daarmee over veel sociaal kapitaal. Dat sociale kapitaal bepaalt op zijn beurt de mate waarin die gemeenschap in staat is collectieve goederen te produceren.

Om sociaal kapitaal te creëren zijn netwerken belangrijk. Voor individuen zijn netwerken cruciaal om hulpbronnen te mobiliseren waarover zij zelf niet direct kunnen beschikken. Sociaal kapitaal is vanuit individueel perspectief een specifieke toegang tot hulpbronnen, die niet is terug te voeren op het bezit van financieel of cultureel kapitaal (waaronder opleiding). Het is kapitaal dat alleen via sociale netwerken kan worden ingezet, maar het blijft een individueel attribuut. Wel is het sociale kapitaal van iemand gebaseerd op het vertrouwen dat anderen hebben dat hij of zij zich (ooit) voor de gemeenschap zal inzetten. Ook voor een groep zijn netwerken van groot belang bij het organiseren en mobiliseren van haar leden voor een gemeenschappelijk doel. Netwerken dragen bij aan het sociale kapitaal van een groep, omdat groepsleden snel kunnen worden gealarmeerd als sommige leden het vertrouwen van anderen beschamen of liftersgedrag vertonen. De sociale controle binnen de groep versterkt het vertrouwen dat nodig is om tot samenwerking te komen.

Dubbelfuncties

Maatschappelijke organisaties creëren sociale netwerken en daarmee sociaal vertrouwen. Zonder horizontale verbindingen tussen die organisaties zou dat vertrouwen zich moeilijk kunnen verspreiden. Bovendien blijken persoonlijke contacten daarbij een belangrijke rol te spelen. Dat geldt in het bijzonder voor bestuurlijke contacten die ontstaan door zogeheten dubbelfuncties. In het bedrijfsleven zijn zulke personele dwarsverbindingen heel gewoon; een bestuurder van ING wordt gevraagd als commissaris van de KLM, een commissaris van de ING is bovendien lid van de Raad van Commissarissen van de VNU, enzovoort. Deze dubbelfuncties versterken het vertrouwen tussen bedrijven die op deelterreinen elkaars concurrenten zijn, maar die op andere terreinen willen samenwerken. Dubbelfuncties leiden tot informatie-uitwisseling en vergroten de mogelijkheid om parasitair ('asociaal') gedrag te bestraffen. Op deze wijze ontwikkelt zich een collectiviteit van bedrijven, die vaak wordt aangeduid met de term 'het bedrijfsleven'. Bij maatschappelijke organisaties verloopt dit proces precies hetzelfde. Een hecht verbonden netwerk van dubbelfuncties tussen die organisaties kan het onderlinge vertrouwen helpen toenemen, en dat kan indirect leiden tot vergroting van het sociale vertrouwen van de leden van die organisaties. Een hecht netwerk van bestuurlijke dubbelfuncties vergroot ook het sociale kapitaal binnen een gemeenschap. Een dubbelfunctie vergroot immers het sociale kapitaal van een organisatie (en haar leden). Er is wel een belangrijke voorwaarde waaraan het netwerk van bestuurlijke dubbelfuncties moet voldoen: wil sociaal vertrouwen in een gemeenschap ontstaan, dan moeten er dubbelfuncties bestaan tussen organisaties die *niet* op elkaar lijken. Een dubbelfunctie tussen bijvoorbeeld een salafistische organisatie en een niet-salafistische organisatie vergroot de kans dat er vertrouwen ontstaat tussen salafisten en niet-salafisten. Dubbelfuncties tussen uitsluitend salafistische organisaties leiden niet tot vertrouwen tussen salafisten en niet-salafisten. Sterker nog, ze wijzen op een isolement van de salafistische elite binnen de moslimgemeenschap in Nederland.

De hechtheid van een etnische gemeenschap kan worden afgemeten aan het aantal etnische organisaties en de verbindingen ertussen, maar ook aan het percentage van de etnische groep dat lid is van een etnische organisatie en de mate waarin die leden eigen, 'etnische' kranten lezen en naar lokale, 'etnische' televisiezenders kijken.

Waar dubbelfuncties tussen etnische organisaties de horizontale communicatie tussen die organisaties vergroten, vergemakkelijken eigen kranten en televisiekanalen de horizontale communicatie tussen de leden van die gemeenschap. Als twee leden van een civiele etnische gemeenschap elkaar op straat tegenkomen, is de kans groot dat ze die dag dezelfde krant hebben gelezen; als twee leden van een niet-civiele gemeenschap elkaar tegenkomen, is het de vraag of ze die dag *überhaupt* een krant hebben gelezen. Empirisch blijkt er een relatie te bestaan tussen de hechtheid van een etnische gemeenschap en de mate van politieke participatie. Turken en Marokkanen beschikken over het

grootste aantal etnische organisaties. Daarna volgen de Surinamers en vervolgens de Antillianen. Kijken we naar het aantal dubbelfuncties tussen die etnische organisaties, dan wordt deze volgorde alleen maar bevestigd. De Turkse organisaties zijn, ondanks politieke en religieuze tegenstellingen, onderling zeer hecht verbonden door een netwerk van dubbelfuncties. Daarna volgt de Marokkaanse gemeenschap, waarvan de onderlinge verbondenheid van organisaties veel geringer is. De Surinaamse en Antilliaanse organisaties blijken onderling nauwelijks verbonden te zijn. Hoewel de relatief kleine groep van Antillianen relatief veel organisaties kent, staan deze organisaties volkomen los van elkaar en is er van een Antilliaanse civiele gemeenschap nauwelijks sprake. Bovendien blijken Turken veel meer dan Marokkanen eigen kranten te lezen. Antillianen lezen vrijwel geen eigen kranten. Kortom, Turken hebben verreweg de meest hechte gemeenschap, dan volgen de Marokkanen, dan de Surinamers en ten slotte de Antillianen.

De volgorde van politieke participatie is exact dezelfde. Bij politieke participatie moeten we hier denken aan het stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen, het bezoeken van buurtbijeenkomsten of van inspraakavonden. Turken participeren politiek meer dan Marokkanen, die weer meer participeren dan Surinamers en Antillianen (Fennema en Tillie, 1999; Van Heelsum en Tillie, 2006). Met andere woorden, de hechtheid van etnische gemeenschappen vormt een belangrijke verklaring van de mate van politieke participatie (en dus integratie) van etnische groepen. De hechtheid maakt dat men leert om te gaan met verschillen binnen de gemeenschap. Leden van etnische organisaties ontwikkelen zo een blik 'naar buiten', want omgaan met verschillen impliceert dat men het eigenbelang moet overstijgen. Deze blik 'naar buiten' verlegt zich ook naar de Nederlandse samenleving. In etnische organisaties worden immigranten en hun nazaten gesocialiseerd tot betrokken burgers.

Dit is een belangrijke conclusie: etnische gemeenschappen waarin bestuurlijke dubbelfuncties bestaan tussen (politek, religieus) verschillende organisaties, zijn meer politiek geïntegreerd. Als we deze redenering toespitsen op salafistische organisaties: salafistische organisaties kunnen een politiek integrerende werking op hun leden hebben als de elite van deze organisaties ook een dubbelfunctie vervult bij niet-salafistische organisaties. Alleen dan kan er sociaal vertrouwen ontstaan tussen salafistische organisaties en niet-salafistische organisaties.

Men kan hier tegen betogen dat dubbelfuncties tussen salafistische en niet-salafistische islamitische organisaties een gevaar vormen: salafisten zouden een onwenselijke invloed op niet-salafistische organisaties kunnen hebben. Theoretisch is dit waar, maar empirisch niet. Dubbelfuncties tussen bijvoorbeeld niet-democratische organisaties en democratische organisaties leiden er niet toe dat democratische organisaties minder democratisch worden,

maar juist dat niet-democratische organisaties democratisch worden. Voorbeelden hiervan zijn de voormalige CPN en de Turkse Grijs Wolven. Democratie is besmettelijk.

Een netwerkanalyse op basis van dubbelfuncties geeft een beeld van hoe de salafistische organisaties op eliteniveau met elkaar en met andere islamitische organisaties verbonden zijn. Hiermee kunnen we antwoord geven op vijf vragen:

1. hoe verhouden de dubbelfuncties van salafistische organisaties zich tot elkaar en tot de overige islamitische organisaties?
2. (in combinatie met kwalitatieve data uit het veldwerk:) in hoeverre kan er op bestuurlijk niveau gesproken worden van een eenvormig 'salafistisch netwerk' in Nederland?
3. wat zijn de activiteiten van de organisaties waarmee dubbelfuncties bestaan? De centrale vraag blijft in hoeverre de salafistische elite ook dubbelfuncties vervult bij niet-salafistische islamitische organisaties en zo een potentiële rol kan vervullen bij de politieke integratie van hun leden.

8.2 Definitie van organisaties, islamitische organisaties en salafistische organisaties

Zoals al eerder benoemd is het bereik van dit onderzoek beperkt tot de islamitische organisaties in Nederland. Dit betekent dat relaties van salafistische organisaties met niet-islamitische organisaties niet zijn onderzocht. Voordat we de werkwijze van dataverzameling bespreken, definiëren we eerst wat we in dit onderzoek verstaan onder een organisatie, een islamitische organisatie en een salafistische organisatie (zie ook tabel 8.1). De definitie van deze begrippen is van belang omdat deze het bereik van de netwerkanalyse bepalen en de reikwijdte van de conclusies.

Organisatie: registratie bij KvK

Een organisatie is gedefinieerd als een vereniging of stichting die als zodanig geregistreerd staat bij de Kamer van Koophandel (KvK). Deze keuze is vooral praktisch gemotiveerd; het vinden van niet-geregistreerde organisaties inclusief de namen van hun bestuursleden is een onderzoek op zichzelf. Wanneer er binnen een organisatie geen sprake is van een onderneming of deelname aan het economisch verkeer, is deze niet verplicht zich te registreren bij de KvK. Wij gaan er echter toch van uit dat een overgrote meerderheid van de organisaties dit doorgaans wel doet. Zeker naarmate de frequentie en grootte van de activiteiten toenemen, wordt het aantrekkelijk om tot registratie bij de KvK over te gaan. Allereerst is de prijs van de registratie (€27,00 per jaar voor een vereniging in bijvoorbeeld Amsterdam, 2008) ook voor kleine organisaties

te veroorloven. Daarnaast kan de organisatie na registratie als rechtspersoon naar buiten treden, iets wat gemakkelijker maakt om activiteiten te ontplooiën.

Desondanks zijn er hoogstwaarschijnlijk samenwerkingsverbanden, verenigingen of stichtingen die niet bij de KvK geregistreerd staan. Deze vallen daarmee dus buiten het bereik van dit onderzoek. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer er in een moskee boeken verkocht worden. In veel gevallen zal deze activiteit plaatsvinden onder naam van de overkoepelende organisatie. Deze 'boekhandel' zal dan dus geen zelfstandige registratie hebben bij de KvK en dus niet opgenomen zijn in de analyse. Daarnaast kan het zo zijn dat bepaalde organisaties zich bewust niet registreren om zo anoniem te blijven. Het is niet bekend hoeveel organisaties of samenwerkingsverbanden dit betreft. Dit aantal hangt overigens sterk af van wat als organisatie opgevat wordt en wat niet. Zoals gezegd, op praktische grond is in dit onderzoek het selectie criterium voor een organisatie een formele registratie bij de KvK.

Islamitische organisatie: islamitische naam

Een organisatie is als islamitische getypeerd als deze in de naamgeving als zodanig herkenbaar is (zie ook Van Heelsum, 2004). De aanname hierbij is dat alle organisaties die een islamitische naam dragen, ook een islamitische doelstelling hebben. Deze manier van selecteren leidt onvermijdelijk tot een onvolledige lijst aangezien er waarschijnlijk organisaties zijn die geen islamitische naam dragen, maar toch een islamitische doelstelling hebben. De doelstelling van de organisatie is echter niet specifiek opgenomen in het handelsregister van de KvK, maar in de zogenaamde statuten, endie zijn niet direct openbaar. Ook hier prevaleert het praktische argument van beperkte tijd en mankracht: het is praktisch ondoenlijk om van alle organisaties in het handelsregister van de KvK handmatig de doelstelling te bepalen. De organisaties waarvan de islamitische doelstelling op een of andere manier wel bekend is, ook al blijkt die niet noodzakelijk uit de naam, hebben we ook toegevoegd.

Salafistische organisatie: op basis van veldwerk of literatuur

Een salafistische organisatie wordt in dit onderzoek opgevat als een bijzonder soort islamitische organisatie, namelijk een die zich in meer of mindere mate bezighoudt met het salafistische gedachtegoed. De keuze om een organisatie als salafistisch te typeren kan op verschillende manieren tot stand zijn gekomen. Allereerst zijn op basis van het veldwerk organisaties geselecteerd die zich bezighouden met het salafistische gedachtegoed maar niet noodzakelijkerwijs ook een salafistische signatuur hebben. Daarnaast zijn ook organisaties opgenomen die door de AIVD (2007) en de NCTb (2008a) een salafistische signatuur toebedeeld hebben gekregen. Sommige salafistische organisaties die uit het veldwerk of de literatuur naar voren komen, hebben een andere rechtsvorm dan een vereniging of een stichting. De in totaal 16 islamitische organisaties die aangemerkt zijn als salafistisch zijn opgenomen in

bijlage VI. In deze bijlage wordt ook verantwoording afgelegd voor de keuze een islamitische organisatie als salafistisch aan te merken.

Tabel 8.1: Bereik definities

Definitie	Bereik
Organisatie	Actieve registratie KvK juni 2008
Islamitische organisatie	Naamgeving of bekend
Salafistische organisatie	Literatuur, veldwerk

De namen van de bestuursleden van de organisaties die geregistreerd staan bij de KvK zijn openbaar via zogenaamde uittreksels. Deze uittreksels zijn te downloaden uit het handelsregister. Het is ook mogelijk om uittreksels op te vragen van organisaties die al zijn uitgeschreven uit het register. Gezien het enorme aantal organisaties dat hier potentieel onder valt, is er geen gebruik gemaakt van deze mogelijkheid. Dit betekent dat de analyse zich beperkt tot de islamitische organisaties die in juni 2008 als actieve organisatie geregistreerd stonden in het handelsregister van de KvK.

Met deze definities weten we nu wat in dit onderzoek verstaan wordt onder een organisatie, een islamitische organisatie en een salafistische organisatie en welke gevolgen dit heeft voor het bereik van het onderzoek (zie tabel 8.1). De volgende stap is om een lijst samen te stellen met de namen van islamitische organisaties in Nederland die in juni 2008 ingeschreven stonden in het handelsregister van de KvK. Deze methode van dataverzameling wordt in de volgende paragraaf toegelicht.

8.3 Methode van dataverzameling: 1300 organisaties, 13.000 bestuursleden

Voor dit onderzoek zijn de uittreksels opgevraagd van in totaal 1.266 bij de KvK geregistreerde actieve organisaties met een islamitische signatuur. Omdat er geen centraal register is van organisaties die voldoen aan de bovengenoemde definities, is de lijst met namen samengesteld uit verschillende bronnen (zie tabel 8.2). De werkwijze was als volgt: aan de lijst van organisaties uit de eerste bron zijn die organisaties uit de tweede bron toegevoegd die nog niet op de eerste voorkwamen. Uit de derde bron zijn vervolgens weer die organisaties toegevoegd die nog niet op de lijst uit de eerste en tweede bron voorkwamen, enzovoort. In de kolom 'Grootte' in tabel 8.2 staat het bruto aantal organisatie uit de desbetreffende bron, de kolom '(Unieke) Isl. org.' vermeldt het netto aantal organisaties na het verwijderen van de organisaties die geen KvK-inschrijving (meer) hebben, de dubbele vermeldingen en die organisaties die al

voorkwamen bij een eerdere bron. Bij het samenstellen van deze lijst zijn de bronnen in een willekeurige volgorde geraadpleegd.

Tabel 8.2: Bronnen, zoekmethoden en aantallen organisaties

	Bron	Zoekmethode	Grootte	(Unieke) Isl. org.
1	KvK	BIK Code	6.573	300
2	SCP	Databestand	2.691	182
3	Moskee Database	Databestand	282	82
4	St. ISBI	Trefwoorden	997	415
5	KvK zoeken	Trefwoorden	5.635	245
6	Veldwerk	Observatie	42	42
Totaal				1266

Toelichting

1. KvK

Allereerst hebben we gebruik gemaakt van de zogenaamde bedrijfsindeling Kamers van Koophandel (BIK). Met deze code wordt de activiteit van de ingeschreven organisaties aangeduid. Op basis van de BIK-code 913 (Levensbeschouwelijke en politieke organisaties; overige ideële organisaties e.d.; hobbyclubs) hebben we bij de KvK een adressenbestand opgevraagd met alle organisaties die deze zelfde activiteit hebben. Onder de BIK-code 913 stonden in juni 2008 in totaal 6.573 organisaties geregistreerd. Op basis van de namen van de organisaties waarin de woorden 'isl*' (islam, islamitisch, enz.) of 'mos*' (moslim, moskee, enz) voorkomen zijn hieruit 300 organisaties geselecteerd met een vermoedelijke islamitische doelstelling.

2. SCP

We hebben databestanden gebruikt uit eerder onderzoek van het SCP. Van Heelsum (2004) heeft voor het SCP onderzoek gedaan naar Marokkaanse, Turkse en Surinaamse organisaties in Nederland. In totaal zijn uit de lijst van 2691 organisaties op basis van naam 426 organisaties geselecteerd met een vermoedelijk islamitische doelstelling. We hebben organisaties verwijderd die al in de lijst waren opgenomen of al waren opgeheven. Zo konden we op basis van deze bron in totaal 182 nieuwe organisaties aan de uiteindelijke lijst toevoegen.

3. Moskee Database¹³¹

¹³¹ De beweegreden om deze database online te publiceren worden – onder andere door het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) – kritisch bekeken omdat publicatie impliciet zou oproepen tot geweld tegen moskeeën en personen. Het biedt desondanks een goed overzicht van de moskeeën in Nederland.

Deze database bevat de namen en adresgegevens van een groot deel van de moskeeën in Nederland. In totaal bevat deze database in juni 2008 282 moskeeën waarvan er 82 een KvK-inschrijving hebben en nog niet in de lijst voorkwamen.

4. ISBI

De stichting Islamitische stichting Bevordering Integratie (ISBI, <http://www.stichting-isbi.nl/>) heeft op haar website een lijst gepubliceerd van 997 organisaties met een islamitische doelstelling. Deze organisaties zijn afkomstig uit het telefoonboek en het handelsregister van de KvK en zijn naar eigen zeggen gevonden met onder andere de trefwoorden 'moskee', 'islam', 'islamic', 'islamitisch', 'islamitische', 'moslim', 'muslim', 'moeslim', 'cami', 'masjid'. Het toevoegen van deze lijst aan het databestand heeft 415 nieuwe organisaties opgeleverd. Hierbij moet opgemerkt worden dat sommige organisaties een andere rechtsvorm hebben dan een vereniging of stichting; deze organisaties zijn in de analyse uiteindelijk niet meegenomen. Door een technische limiet op het aantal zoekresultaten is het niet mogelijk om het handelsregister van de KvK op basis van trefwoord landelijk te doorzoeken. Om de lijst van organisaties toch aan te kunnen vullen met deze methode is het handelsregister per Nederlandse gemeente apart doorzocht. Met de trefwoorden 'cami', 'islam*', 'masjid', 'moeslim', 'moskee', 'moslim', 'muslim' heeft dit in totaal 5.635 zoekresultaten opgeleverd waarvan er uiteindelijk 245 nog niet in het databestand voorkwamen en zijn toegevoegd.

5. Veldwerk

Ten slotte zijn 42 organisaties toegevoegd die nog niet in de lijst voorkwamen maar in het veldwerk of de media als islamitische of salafistische getypeerd zijn.

In totaal is zo een lijst opgebouwd van 1.266 islamitische organisaties. Na het downloaden van de uittreksels en de handelshistoriën heeft dit uiteindelijk geleid tot een databestand van 13.268 bestuursleden.

Omdat op het internet veel informatie te vinden is over het salafisme, zijn ook de bekendste websites met salafistische inhoud of doelstelling opgenomen in de netwerkanalyse. Via organisaties die verantwoordelijk zijn voor het registreren en onderhouden van de domeinnamen (zoals InterNIC en SIDN) kan achterhaald worden wie de eigenaar is van een domeinnaam. De namen van de eigenaren van deze websites zijn opgenomen in de uiteindelijke lijst van bestuursleden. Waar mogelijk zijn deze websites vervolgens gekoppeld aan een van de organisaties. De lijst van salafistische websites in dit onderzoek is dus niet uitputtend en ondanks onze uitvoerige zoektocht kan ook uitputtendheid met betrekking tot de salafistische en andere islamitische organisaties niet gegarandeerd worden.

8.4 De netwerken van salafistische organisaties

In deze paragraaf wordt bekeken hoe salafistische organisaties zich tot elkaar, en tot de overige islamitische organisaties verhouden. Hiervoor bespreken we allereerst het netwerk in zijn geheel. De dubbelfuncties van de verschillende salafistische organisaties lichten we daarna apart toe. In figuur 8.1 zijn de dubbelfuncties weergegeven van de bestuursleden van alle 16 salafistische organisaties. Deze 16 salafistisch organisaties vormen 0,01% van het totale aantal islamitische organisaties in dit onderzoek. De activiteiten van de salafistische organisaties zijn ruwweg in te delen in vier verschillende groepen:

- organisaties die verbonden zijn aan een moskee (7)
- uitgeverijen die zich toeleggen op de salafistische literatuur (3)
- organisaties die zich specifiek op jongeren richten (2)
- organisaties die cursussen verzorgen (1).

De drie overige organisaties betreffen een overkoepeld orgaan, een liefdadigheidsfonds en een vertaalbureau.

Salafistische organisaties vrij geïsoleerd

Hoewel er geen direct vergelijkingsmateriaal voorhanden is, lijkt het aantal van 11 dubbelfuncties van salafistische organisaties met de 1200 overige islamitische organisaties weinig te noemen. In die zin kan je stellen dat de salafistische verenigingen en stichtingen vrij geïsoleerd zijn ten opzichte van de overige islamitische organisaties. Er zijn vooral dubbelfuncties met een niet-salafistische organisatie met een andere activiteit.

Het eerste dat opvalt zijn het relatief grote aantal dubbelfuncties met scholen. Van de 11 islamitische organisaties die in de netwerken van salafistische organisaties voorkomen, zijn er 4 stichtingen die verbonden zijn aan één of meer basis- of middelbare scholen. In 2008 stonden er in totaal 30 islamitische onderwijsinstellingen geregistreerd bij het Ministerie van OCW (<http://www.cijfers.minocw.nl/>). 13% daarvan heeft dus een bestuurslid dat ook in het bestuur zit van een salafistische organisatie. In 2004 heeft de AIVD de relatie met de scholen onderzocht. In een rapport over Saoedische invloeden in Nederland gaat de dienst onder meer in op de financiering van organisaties. Vooral in het geval van scholen lijkt er weinig financiële afhankelijkheid te bestaan van derden (AIVD, 2004). Doordat de scholen erkend zijn door de Nederlandse overheid, betaalt deze de salarissen en voorzieningen van deze scholen. De scholen kunnen zelfstandig aanspraak maken op financiële middelen en zijn hiervoor dus niet direct afhankelijk van andere organisaties.

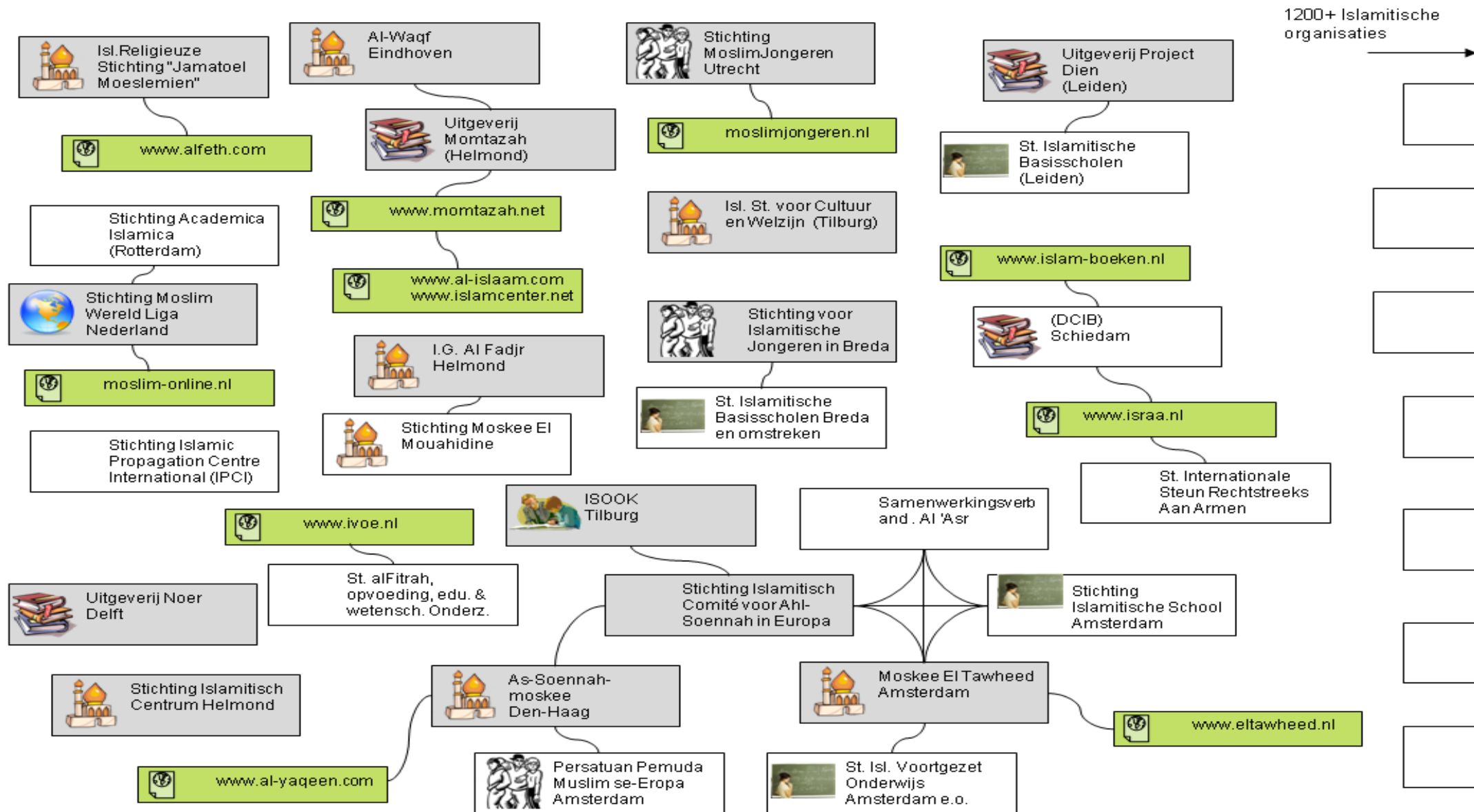
In combinatie met de websites en opleidingscentra die via een dubbelfunctie verbonden zijn aan de verschillende salafistische organisaties, lijkt het erop dat deze organisaties vooral investeren in het uitdragen van kennis over de islam. Dit lijkt overeen te komen met het doen van *da'wa*, een belangrijk aspect binnen het salafisme, de oproep de islam actief te verspreiden. De overige organisaties hebben uiteenlopende activiteiten. Zo is er een uitgeverij, een jongerenvereniging, een liefdadigheidsfonds en twee organisaties waarvan de activiteit niet bekend is. De activiteiten van de verschillende islamitische organisaties zullen later in detail besproken worden.

Ahmed Salam is spil

Wat betreft de relaties van de salafistische organisaties onderling vervult één organisatie een bijzonder centrale rol. Dit is Stichting Islamitisch Comité voor Ahl-Soennah in Europa (zie figuur 8.2). Dit is de enige salafistische organisatie in het netwerk die meer dan twee bestuursleden heeft die een dubbelfunctie vervullen met een andere organisatie. Het Comité voor Ahl-Soennah is de schakel tussen drie grote salafistische centra in Nederland: El-Tawheed uit Amsterdam, As-Soennah uit Den Haag en ISOOK uit Tilburg. Het comité zou regelmatig religieuze adviezen (*fatwa's*) uitbrengen (zie ook NRC Handelsblad, 2005). De NCTb (2008a) meldt verder dat deze salafistische imams contacten onderhouden met gelijkgestemden in verschillende andere West-Europese landen. De salafistische imams in Nederland zouden bij deze leden uitgenodigd worden voor conferenties en bijeenkomsten. De voorzitter van de Nederlandse Stichting Islamitisch Comité voor Ahl-Soennah, Ahmed Salam, vervult hiermee een centrale rol in het salafistische netwerk in Nederland. Hoewel het met de samenwerking niet altijd even goed lijkt te lukken spreekt uit dit comité wel een duidelijke poging om tot landelijke samenwerking te komen.

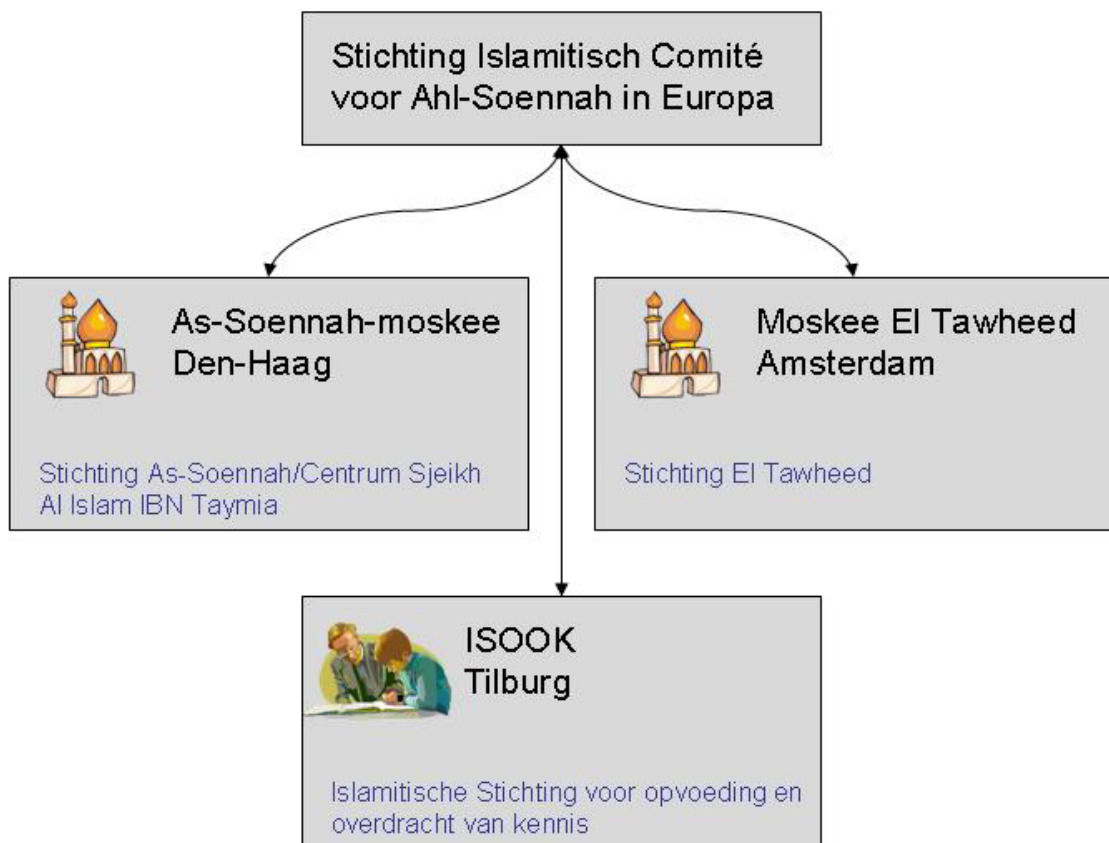
Figuur 8.1: Dubbelfuncties salafistische organisaties

8.5 Dubbelfuncties van de vier grote salafistische centra

Uit het veldwerk komt naar voren dat in het salafisme in Nederland vier organisaties centraal staan. Dit beeld wordt ondersteund door publicaties van de AIVD (2007) en NCTb (2008a), en ook door de mediaberichten over het salafisme. Deze vier grote centra zijn in dit onderzoek als startpunt genomen voor de analyse van het salafisme op bestuurlijk niveau. Zoals we al hebben gezien zijn drie van deze vier centra via een dubbelfunctie vertegenwoordigd in de Stichting Islamitisch Comité voor Ahl-Soennah in Europa (zie figuur 8.2). Het vierde grote centrum, Stichting Al-Waqf uit Eindhoven, is niet vertegenwoordigd in dit comité. We bespreken ze hier achtereenvolgens.

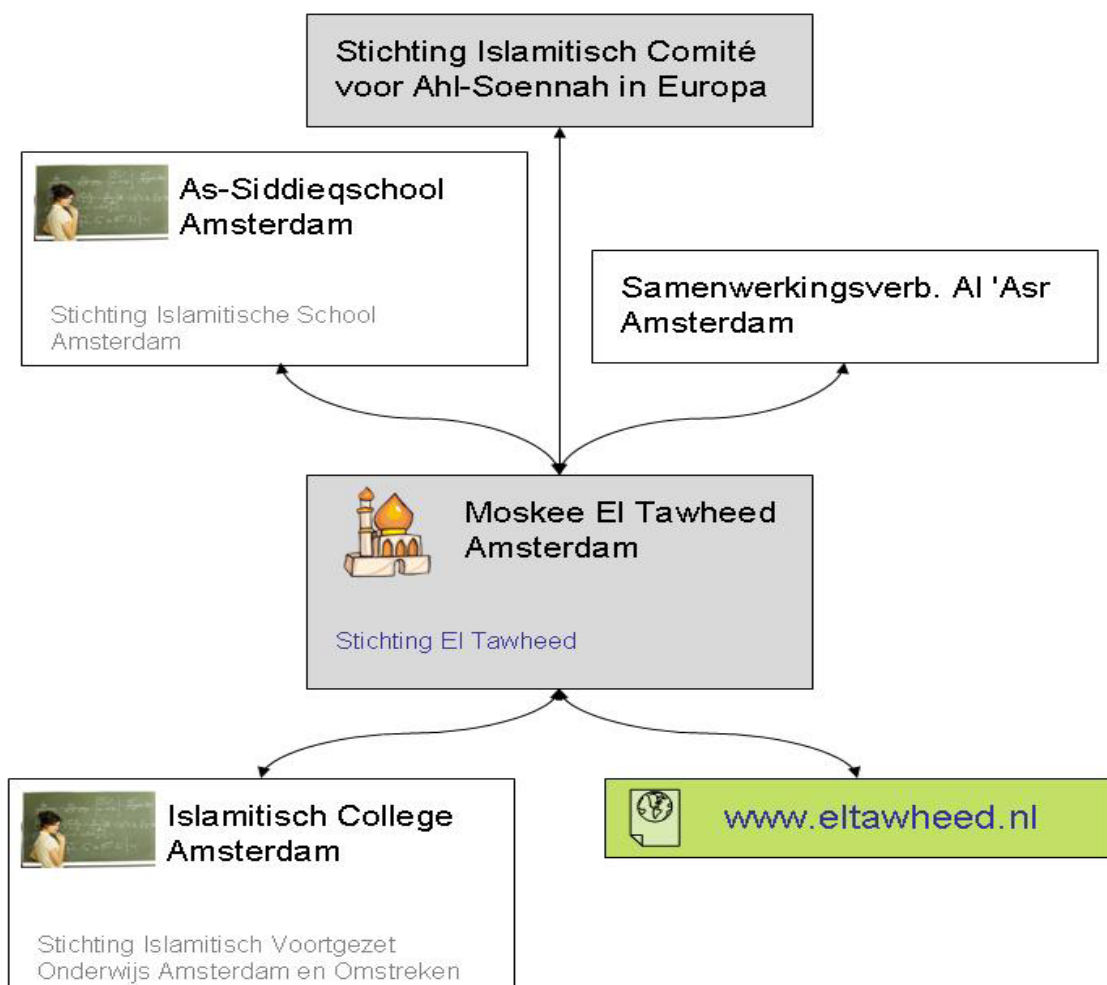
Figuur 8.2: Dubbelfuncties bestuur Stichting Islamitisch Comité voor Ahl-Soennah in Europa

1. De Amsterdamse Stichting El Tawheed

El Tawheed (zie figuur 8.3) is opgericht in 1986 en is daarmee een van de eerste salafistische organisaties in Nederland. De stichting is verbonden aan de El Tawheed moskee in Amsterdam en telt in juni 2008 een bestuur van 7 leden. Het doel van de stichting is volgens haar website (www.eltawheed.nl) “terug te keren naar de Qoraan en de betrouwbare Soennah en deze te volgen, zoals as-sahabah (de metgezellen van de profeet Mohammed) deze in de praktijk brachten”. Uitgeverij El Tawheed en de jongerenorganisatie Jongeren Commissie zijn gelieerd aan deze stichting, maar hebben daarvoor geen aparte organisatie geregistreerd bij de KvK. De Stichting El Tawheed geeft ook een maandblad uit en huisvest daarnaast een islamitische boekhandel.

Figuur 8.3: Dubbelfuncties bestuur El Tawheed Amsterdam

De boeken die deze boekhandel verkoopt, hebben in de media en het parlement in het verleden tot beroering geleid. Zo ontstond er in 2004 opschudding over het boek 'De Weg van de moslim' waarin staat dat homoseksuelen 'met het hoofd naar beneden' van een hoog gebouw gegooid moeten worden. De voorzitter van het bestuur is de in Egypte geboren imam Mahmoud Abd El Fattah Ahmed El Shershaby. Naast dit voorzitterschap vormt El Shershaby de verbinding tussen El Tawheed en drie andere organisaties. Eén van deze organisaties is de (als salafistisch aangemerkte) Stichting Islamitisch Comité voor Ahl-Soennah in Europa. Zie hiervoor.

Ook is Shershaby sinds 1989 voorzitter van de Stichting Islamitische School Amsterdam. Deze stichting, die is verbonden aan de As-Siddieqschool (www.as-siddieq.nl), heeft in totaal vier basisscholen in Amsterdam (twee in De Baarsjes, één in Noord en één in Zeeburg). De As-Siddieq school staat al jaren in de publieke aandacht, onder meer wegens een vernietigend rapport van de Onderwijsinspectie en een alarmerende brief van een oud-medewerkster van de school, waarin gesteld werd dat de school de integratie tegenwerkt. De gemeente Amsterdam en staatssecretaris Sharon Dijksma van Onderwijs hebben onlangs besloten te korten op de subsidie aan de school, omdat die afspraken over burgerschap en integratie niet was nagekomen. In het verleden (tot respectievelijk 2004 en 2005) zijn ook twee andere huidige bestuursleden van El Tawheed (El-Hassane Benrhziyel en Farid Zaari) bestuurslid geweest bij de Stichting Islamitische School Amsterdam.

De laatste dubbelfunctie van Shershaby is zijn voorzitterschap van Samenwerkingsverband Al 'Asr Amsterdam. Het is niet duidelijk wat de activiteit is van dit samenwerkingsverband. Het is in oktober 2004 door drie personen opgericht, maar in juni 2008 is alleen Shershaby nog bestuurslid.

Farid Zaari is de tweede bestuurder die El Tawheed verbindt met een andere organisatie. Zaari is namelijk ook voorzitter van de Stichting Islamitisch Voortgezet Onderwijs Amsterdam en Omstreken. Deze stichting is verbonden aan het Islamitisch College Amsterdam (ICA). Het ICA is een Amsterdamse school voor voortgezet onderwijs op islamitische grondslag.

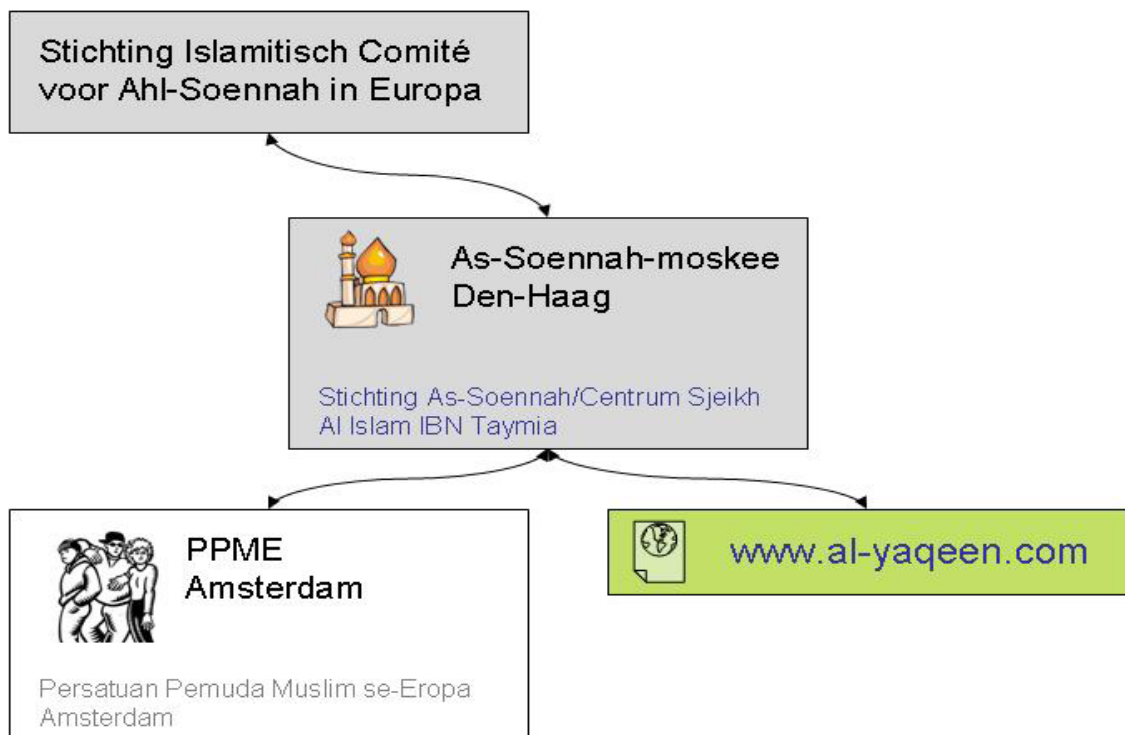
2. Stichting As-Soennah/Centrum Sjeikh Al Islam Ibn Taymia

Deze stichting (zie figuur 8.4) is opgericht in 1990. De stichting is verbonden aan de As-Soennah moskee in Den Haag en wordt in juni 2008 geleid door een zes koppig bestuur. De website die is verbonden aan de As-Soennah moskee is www.al-yaqeen.com. Het bekendste bestuurslid van As-Soennah is waarschijnlijk de in Syrië geboren Fawaz Jneid die zich regelmatig gemengd heeft in het publieke debat. Hij is vooral bekend van de zogenaamde NOVA-preken waarin hij een aantal weken voor de moord op Van Gogh een vloek uitsprak over Van Gogh en Hirsi Ali. Zijn meest recente optreden is de briefwisseling met de Amsterdamse stadsdeelvoorzitter Ahmed Marcouch.

Naast zijn bestuursfunctie bij As-Soennah is Jneid ook penningmeester bij het al besproken Islamitisch Comité voor Ahl-Soennah in Europa.

Een ander bestuurslid van As-Soennah dat een dubbelfunctie bekleedt, is Mohamad Amer Alhadjri. Naast zijn bestuursfunctie bij As-Soennah is hij sinds februari 2008 ook secretaris bij de vereniging Persatuan Pemuda Muslim se-Eropa Amsterdam (Vereniging van Islamitische Jongeren in Europa afdeling Amsterdam), één van de twee Amsterdamse afdelingen van de PPME. Deze van oorsprong Indonesische vereniging heeft tot doelstelling “de ware leer van de Islam ten uitvoer te brengen zonder politieke, overwegingen en activiteiten” (www.ppme.nl). In 2005 is de Amsterdamse lokale afdeling na een conflict in twee nieuwe verenigingen gesplitst. De PPME zegt hierover op haar website: “Eén groep wilde dat het oude beleid kon worden voortgezet en de andere groep voerde de religieuze activiteiten van huis tot huis”.

Figuur 8.4: Dubbelfuncties bestuur As-Soennah Den Haag

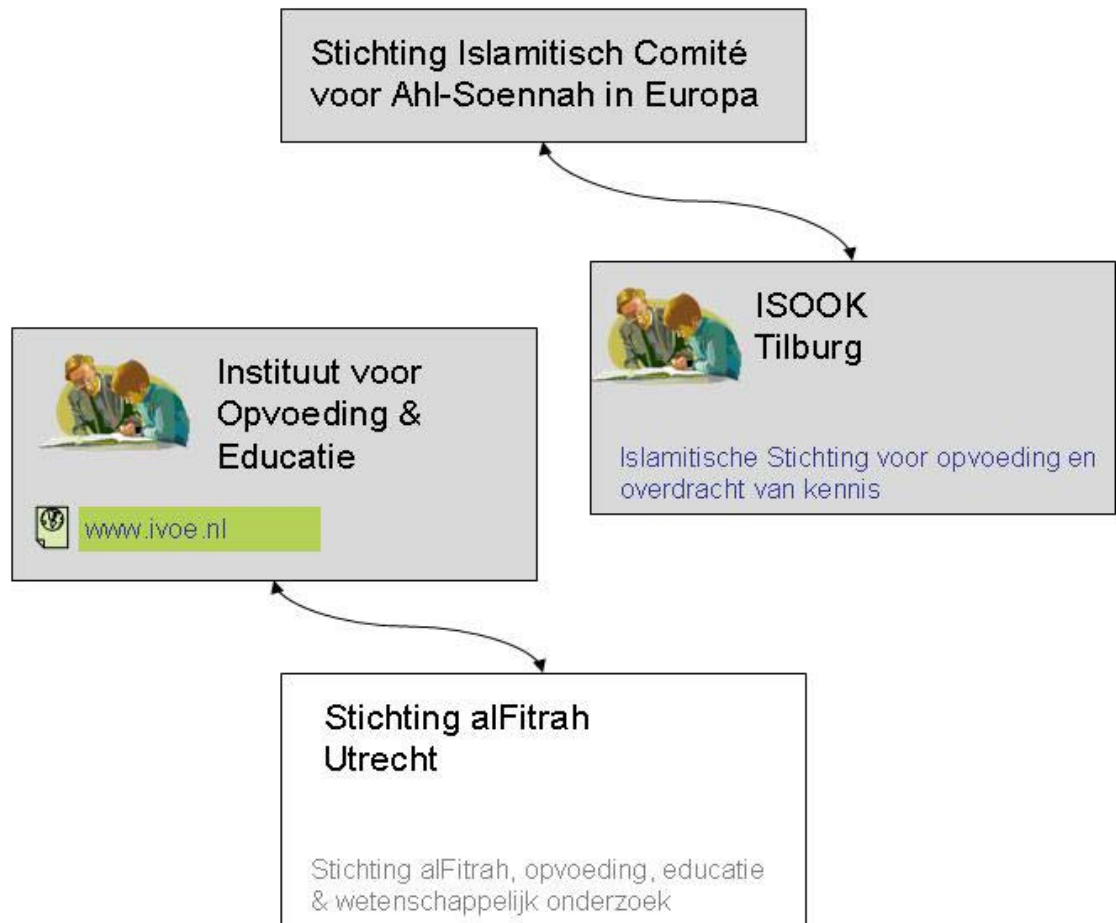

3. Islamitische Stichting voor Opvoeding en Overdracht van Kennis (ISOOK)

De stichting ISOOK (zie figuur 8.5) is opgericht in 2000 en is gevestigd in Tilburg. Aan het hoofd van het viertal bestuursleden staat de voorzitter Ahmed Salam. Deze uit Syrië afkomstige prediker verwierf nationale bekendheid toen hij toenmalig minister Verdonk weigerde een hand te schudden. Ahmed Salam

is het enige bestuurslid met een dubbelfunctie: hij is ook voorzitter van de Stichting Islamitisch Comité van Ahl-Soennah in Europa. Ahmed Salam is in het verleden als medeoprichter ook betrokken geweest bij de El-Fourkaan moskee in Eindhoven. Hij is bij deze, inmiddels opgeheven stichting, tot 1995 bestuurslid geweest.

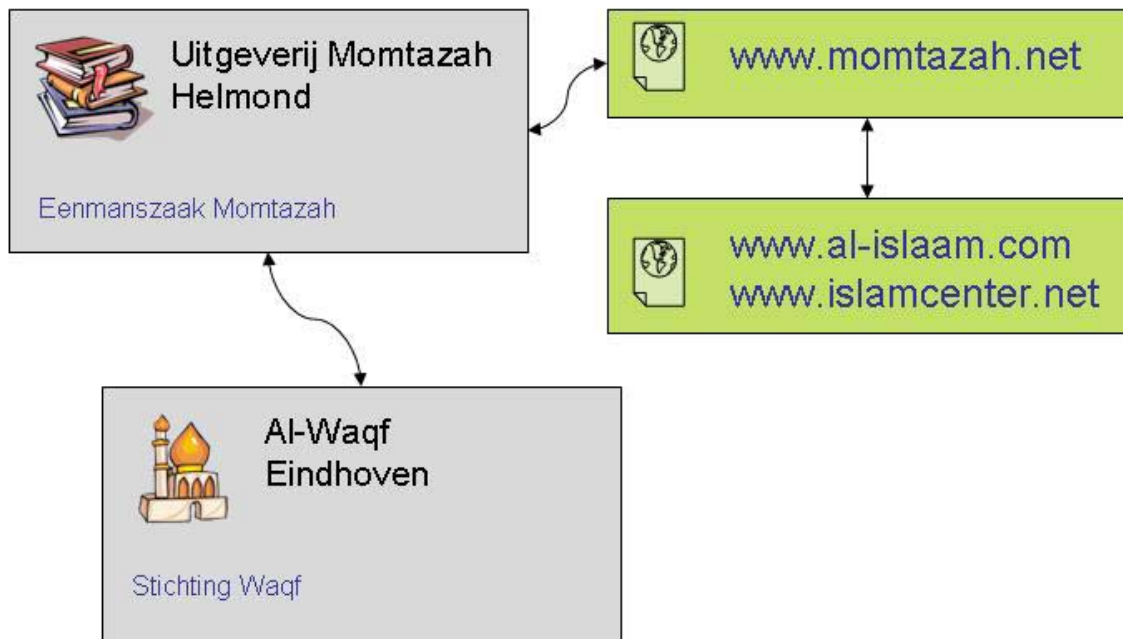
Figuur 8.5: Dubbelfuncties bestuur ISOOK Tilburg

Suhayb Salam, de zoon van de genoemde Ahmed Salam, die tot 2004 ook bestuurslid was bij ISOOK, is nu voorzitter van de Stichting alFitrah, opvoeding, educatie & wetenschappelijk onderzoek. Over deze stichting is weinig tot niets bekend. De bestuursleden van deze stichting hebben ook geen dubbelfuncties in andere organisaties. Wel is Suhayb Salam eigenaar van het internetdomein ivoe.nl. IVOE staat voor Instituut voor Opvoeding & Educatie en is een islamitisch opleidingscentrum dat op verschillende plaatsen in Nederland cursussen verzorgt. Deze organisatie heeft zich niet formeel geregistreerd bij de KvK. Volgens zijn website heeft IVOE onder andere als

doel “het oproepen tot de zuivere Islam”. Suhayb Salam geeft zelf les in Utrecht; andere leraren van het IVOE doceren in Amsterdam en Den Haag. Het instituut biedt op dit moment vier opleidingen aan: basis islamologie, Arabisch, islamitisch management en *da’wa*-trainingen.

Figuur 8.6: Dubbelfuncties bestuur Al-Waqf Eindhoven

4. Stichting Al-Waqf

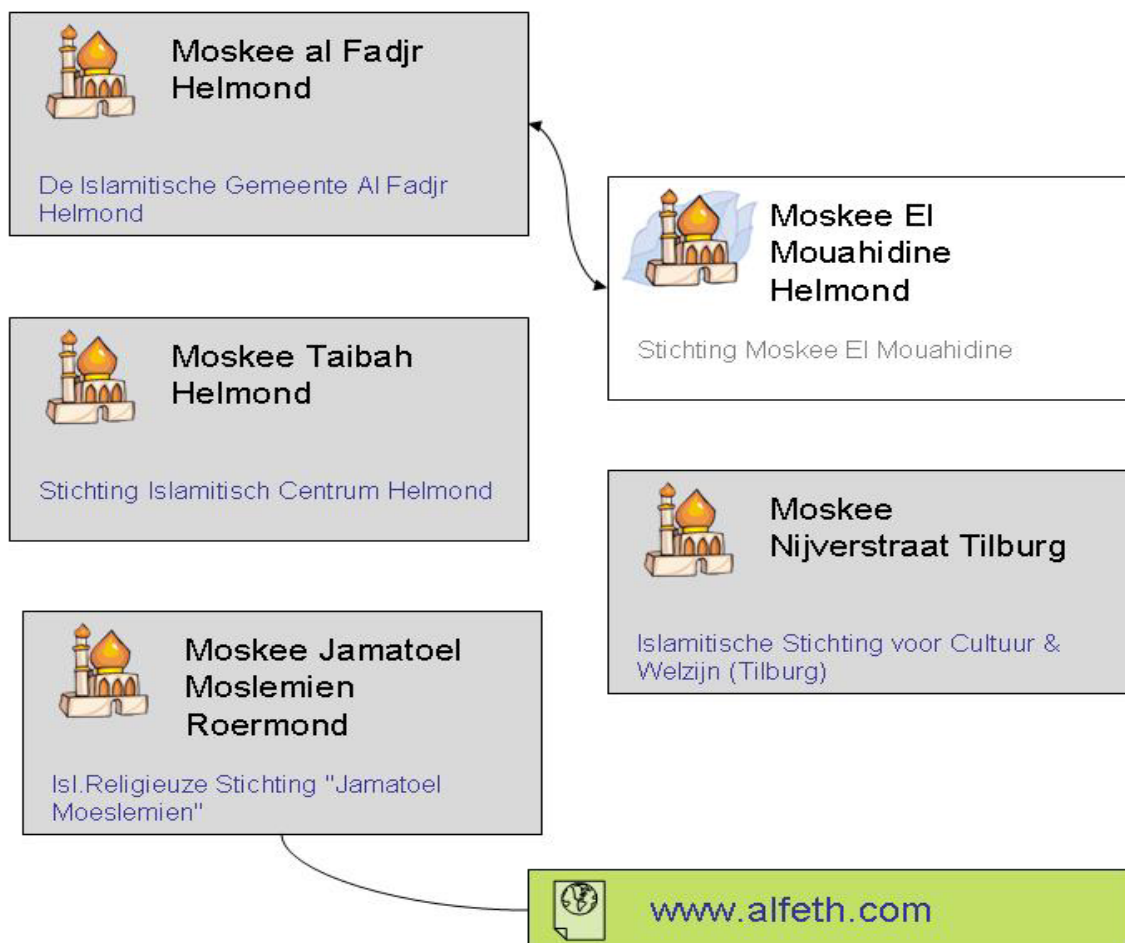
Al-Waqf (zie figuur 8.6) is het derde grote salafistische centrum in Nederland. Het ontplooit verschillende activiteiten waarvan er veel plaatsvinden in de El-Fourkaan moskee in Eindhoven. Het hoofd van administratie, Amar Nejjar, van de stichting Al-Waqf is tevens eigenaar van de uitgeverij Momtazah in Helmond. Deze uitgeverij is verschillende malen in het nieuws geweest. Onder meer omdat het uitgever is van het blad “Wij Moslims” waar Abdul Jabbar van de Ven de drijvende kracht achter was. De website van uitgeverij Momtazah (momtazah.net) is verbonden met de websites al-islam.com en islamcenter.net (momenteel offline). Al-islam.com biedt informatie over de islam. Zo is er onder andere een digitale bibliotheek en een vraag-en-antwoordgedeelte.

8.6 Overige salafistische centra

Naast de vier grote centra zijn er ook nog vier kleinere centra die in verband worden gebracht met het salafisme (zie figuur 8.7). De eerste is de Islamitische Stichting voor Cultuur & Welzijn. Deze stichting is verbonden aan de voormalige moskee van Bouchta T aan de Nijverstraat in Tilburg. Deze salafistische imam is in het nieuws geweest omtrent een fraudezaak met zorggeld van zijn bedrijf 'U en Zo'. Volgens de NCTb (2008a) heeft deze moskee een salafistische apolitieke oriëntatie en richt deze zich enkel op de orthodoxe islam. De stichting heeft geen dubbelfuncties met andere organisaties.

Figuur 8.7: Dubbelfuncties overige centra

Een andere moskee die in verband wordt gebracht met het salafisme en wordt opgevat als een zogenaamd *da'wah*-gebied is de organisatie Jamatoel Moslemien in Roermond. Aan deze moskee is ook de jongerenvereniging Alfeth (www.alfeth.com) verbonden. De stichting heeft geen dubbelfuncties met andere organisaties.

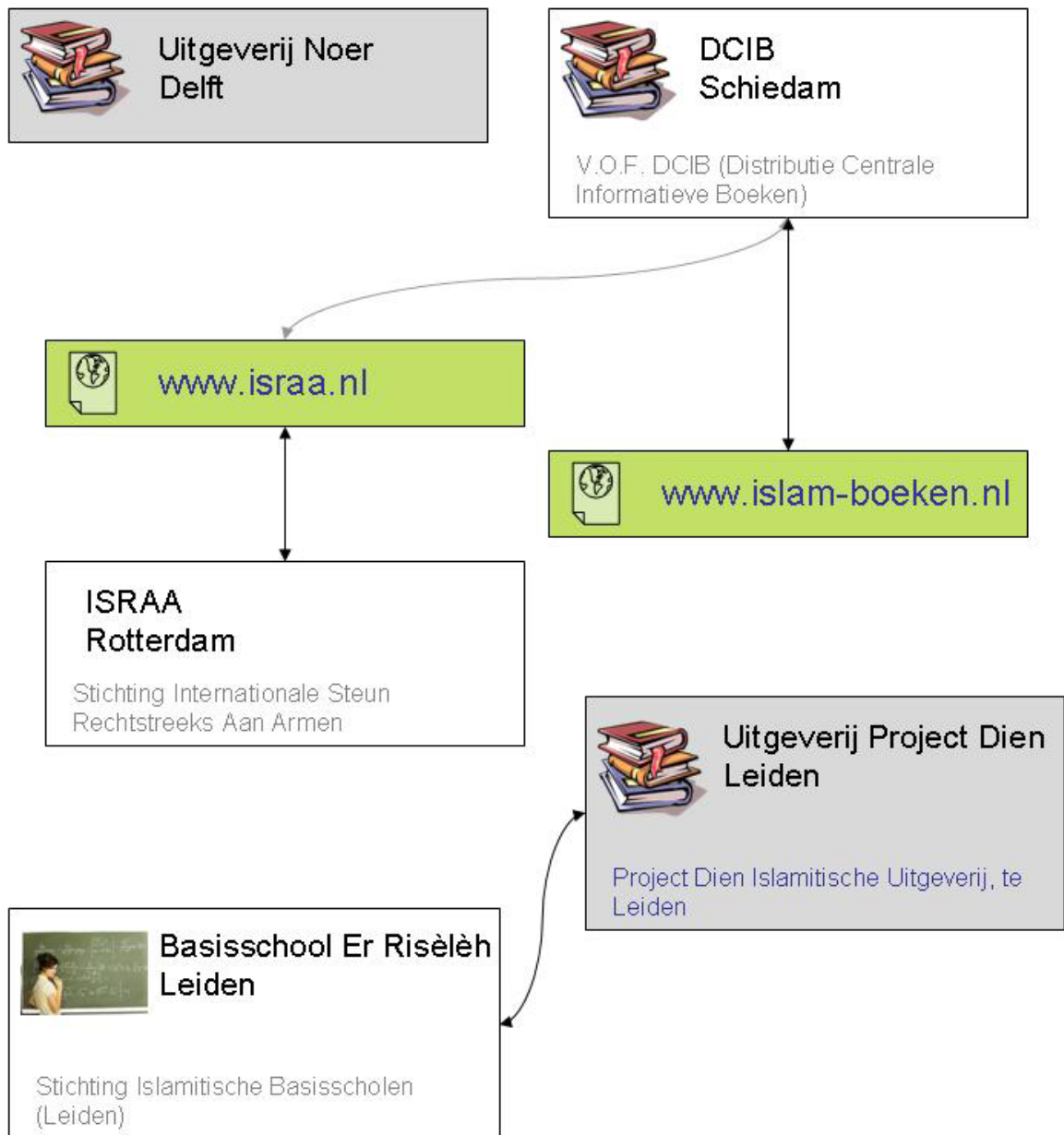
Uit het veldwerk zijn daarnaast nog twee organisaties uit Helmond toegevoegd aan de analyse. De eerste organisatie is de Islamitische Gemeente al Fafjr in Helmond. Deze stichting is via een bestuurlijke dubbelfunctie verbonden aan de moskee al Fadjr, ook in Helmond gevestigd. De tweede organisatie is de stichting Islamitisch Centrum Helmond. De bestuursleden van deze organisatie vervullen geen dubbelfuncties met andere organisaties.

8.7 Uitgeverijen

Naast de genoemde centra zijn er nog meer organisaties die zich in Nederland bezighouden met het salafisme. Zo zijn er behalve de eerder genoemde uitgeverij Momtazah nog enkele andere uitgeverijen van salafistische literatuur (zie figuur 8.8). Eén daarvan is Uitgeverij Noer uit Delft die in 2005 in het nieuws is geweest omdat deze enkele passages uit het boek 'Gids voor de islamitische opvoeding' moest verwijderen. De eigenaar van Uitgeverij Noer heeft geen dubbelfuncties. De distributeur van de genoemde gids is de Distributie Centrale Islamitische Boeken (DCIB) uit Rotterdam. Deze onderneming wordt onder andere gedreven door Maurice van Ettinger. Van Ettinger is daarnaast eigenaar van www.islamboeken.nl. Op deze website wordt veel Islamitische (waaronder salafistische) literatuur verkocht van onder andere de uitgeverijen Momtazah, Noer en Project Dien. Deze site staat op hetzelfde adres (tevens het oude vestigingsadres van DCIB) geregistreerd als de website van de Stichting Internationale Steun Rechtstreeks Aan Armen (www.israa.nl). Van Ettinger was tot 2006 penningmeester van deze stichting, die naar eigen zeggen geld inzamelt om humanitaire projecten te ondersteunen in Palestina.

Een andere salafistische publicatie die in 2004 tot ophef heeft geleid, is het al eerder genoemde 'De Weg van de moslim'. Dit boek werd verkocht in de El Tawheed moskee in Amsterdam en is uitgegeven door Project Dien in Leiden (ook in figuur 8.8 te zien). Deze uitgeverij is gevestigd op hetzelfde adres als de Stichting Islamitische Basisscholen in Leiden. De auteurs van het boek, Jeanette Ploeger en Ahmed Oueslati, zijn respectievelijk secretaresse en voorzitter van deze islamitische basisschool. De stichting is verbonden aan de Leidse basisschool Er Risèlèh (<http://www.erriseleh.nl>).

Figuur 8.8: Uitgeverijen van salafistische literatuur

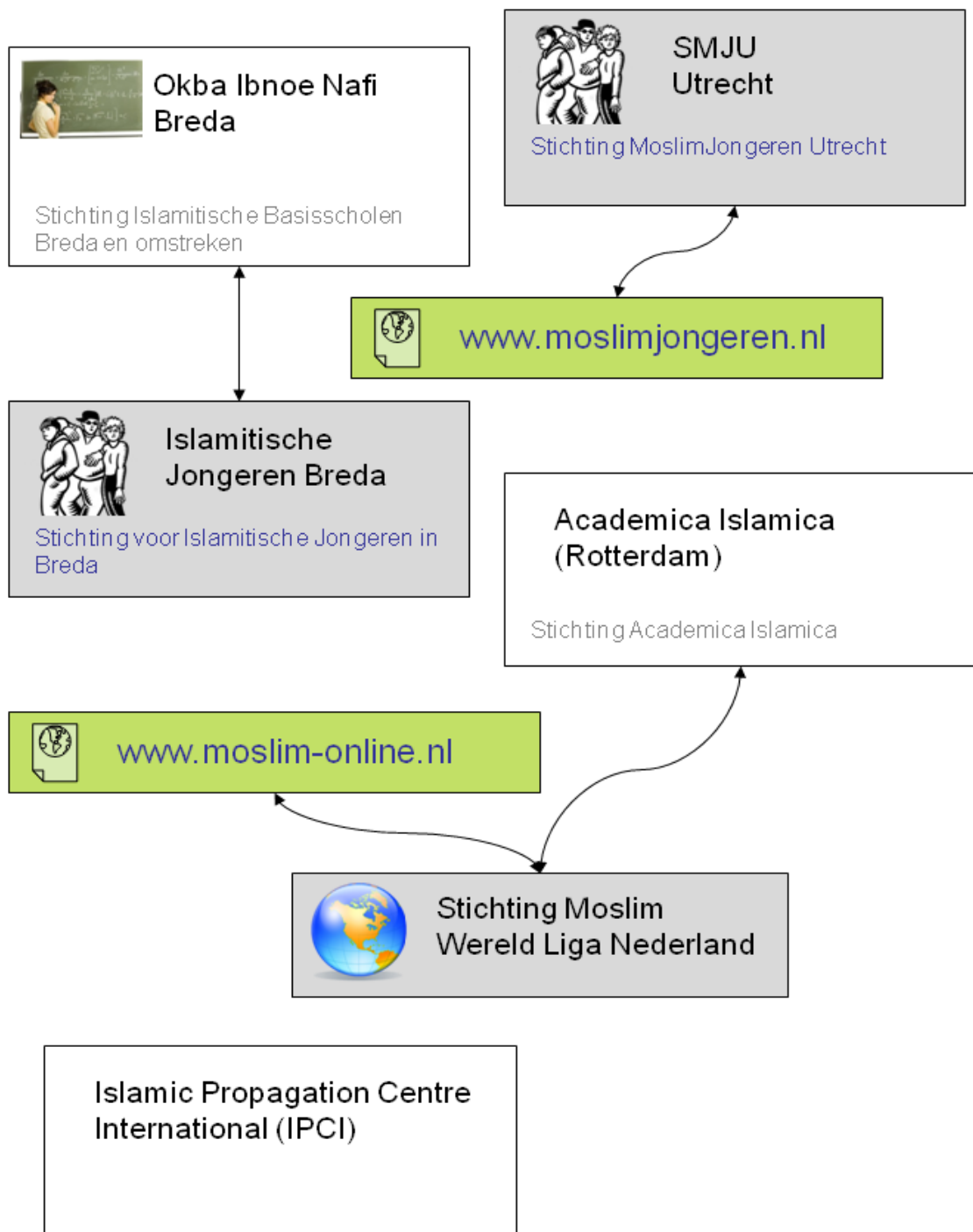

8.8 Overige organisaties

De AIVD heeft in 2004 een rapport gepubliceerd over de salafistische invloeden vanuit Saoedi-Arabië. Hierin worden enkele organisaties genoemd met een salafistische signatuur die direct dan wel indirect opgezet zijn als gevolg van missie en financiering vanuit Saoedi-Arabië. Naast de vier grote centra die hiervoor al besproken zijn, noemt het rapport nog enkele

organisaties. De organisaties die in juni 2008 nog een actieve registratie hebben bij de KvK, zijn opgenomen in de netwerkanalyse (zie figuur 8.9).

Figuur 8.9: Dubbelfuncties bestuur Islamitische Jongeren Breda, SMJU en Stichting Moslim Wereld Liga

De eerste organisatie die de AIVD noemt, is de in 1990 opgerichte Stichting voor Islamitische Jongeren in Breda. De voorzitter van deze stichting is bovendien voorzitter/penningmeester van de Stichting Islamitische Basisscholen Breda en omstreken. Deze stichting voert het bestuur over de islamitische basisschool Okba Ibnou Nafi, ook in Breda. Opmerkelijk is dat in het verleden veel bestuursleden een dubbelfunctie hebben bekleed tussen deze twee organisaties. Een andere jongerenvereniging, overigens niet genoemd door de AIVD, die in verband wordt gebracht met het salafisme (zie NCTb, 2008a) is Stichting MoslimJongeren Utrecht (SMJU). Deze organisatie verzorgt onder andere lessen, lezingen en uitjes. De bestuursleden van deze stichting hebben geen dubbelfuncties met andere islamitische organisaties. De website van SMJU is www.moslimjongeren.nl.

De andere organisatie die genoemd wordt door de AIVD is de Nederlandse afdeling van de (door de Saoedische overheid gesponsorde) liefdadigheidsorganisatie Muslim World League (ook in figuur 8.9). Deze Stichting Moslim Wereld Liga Nederland zetelt in Tilburg. Het enige bestuurslid is Mohammed Cheppih. De website die geregistreerd staat op naam van deze stichting (www.moslim-online.nl), is al geruime tijd niet meer in de lucht. Ook de stichting zelf lijkt niet erg actief te zijn. Hoewel er geen aanwijzingen zijn dat de Nederlandse afdeling van deze organisatie zich (nog) actief bezighoudt met het salafisme, is deze toch opgenomen aangezien de stichting nog steeds actief is. Naast dit voorzitterschap is Mohammed Cheppih ook voorzitter van Stichting Academica Islamica in Rotterdam en initiatiefnemer van de poldermoskee in Amsterdam.

In het onderzoek is ook de Stichting Islamic Propagation Centre International (IPCI) naar voren gekomen. Het enige bestuurslid en voorzitter van deze stichting is Johannes Lambertus Henricus Maria van de Ven, na zijn bekering beter bekend als Abdul Jabbar van de Ven. Dit bestuurslid heeft geen dubbelfuncties met andere organisaties. Van de Ven is vooral bekend van zijn televisie-interview bij het Elfde Uur van Andries Knevel waarin hij de politicus Geert Wilders doodgewenst zou hebben. In de dagen na dit incident meldt het ANP dat zijn stichting zou zijn opgericht om boeken te vertalen van geestelijk leider Ahmed Deedat van de in Zuid-Afrika gevestigde IPCI. In het verleden bestond de IPCI overigens uit meer bestuursleden; op dit moment staat alleen Van de Ven nog geregistreerd. In het Nederlands zijn van Deedat de boeken 'Jezus in de Islam' en 'Is de Bijbel Gods woord?' verschenen. Het is niet bekend of de organisatie op dit moment nog activiteiten ontplooit.

Antwoordenbox hoofdstuk 8

Hoe is het salafisme in Nederland georganiseerd? (A3)

Salafistische verenigingen en stichtingen zijn op bestuurdersniveau geïsoleerd van de overige islamitische organisaties. Het aantal van 11 dubbelfuncties van salafistische organisaties met overige islamitische organisaties is gezien het totale aantal van meer dan 1200 overige organisaties klein te noemen. Dit is een belangrijke conclusie: de salafistische bestuurlijke elite is een geïsoleerde elite die vanuit hun functie niet bijdraagt aan de politieke integratie van de leden van hun organisaties. Er kan hier sprake zijn van welbegrepen eigenbelang. Sommige organisaties proberen graag een *cordon sanitaire* om hun leden te bouwen. Naarmate er minder contact met de buitenwereld is, zal de greep van de leiding op haar leden groter zijn en is het moeilijker de organisatie te verlaten.

Wat betreft de formele relaties tussen salafistische organisaties zijn er wel pogingen om tot landelijke samenwerking te komen. Er is op dit moment (nog) geen sprake van één formeel salafistisch netwerk in Nederland, maar deze pogingen kunnen uiteindelijk wel slagen. Zeker als men bedenkt dat er op informeel niveau wel veel samenwerking is (zie hoofdstuk 2). Netwerken van predikers ontstaan in en rondom de salafistische organisaties. Er vindt voortdurende uitwisseling plaats van predikers, bezoekers, audiomateriaal en schriftelijk materiaal. Internet vergemakkelijkt deze circulatie. Behalve vanuit de moskeeorganisaties manifesteert het salafisme zich in Nederland dan ook vooral op het internet. Het is een podium voor informatievergaring en -uitwisseling, discussievoering en vraag-en-antwoordrubrieken. Het digitaal salafistisch materiaal is zeer omvangrijk en divers. Er zijn talrijke vertalingen van boeken, opnames van lezingen en conferenties en YouTube-filmpjes met salafistische inhoud verkrijgbaar.

Bestuurders van salafistische organisaties hebben vooral dubbelfuncties met organisaties met een andere activiteit. Wat opvalt is het zeer grote aantal scholen, 13% van het totaal aantal Islamitische scholen in Nederland. Dit is gezien het aantal salafistische organisaties een zeer sterke oververtegenwoordiging. Omdat er ook websites en opleidingscentra verbonden zijn aan de verschillende organisaties, lijkt het erop dat de salafistische organisaties vooral investeren in het uitdragen van kennis over de islam. Dit lijkt overeen te komen met het doen van *da'wa*, een belangrijk aspect binnen het salafisme, dat oproept tot het actief verspreiden van de islam.

Deel III – Orthodoxie onder Turken en Marokkanen

Verslag van een survey

Hoofdstuk 9 – Religieuze orthodoxie en politieke integratie onder Turkse en Marokkaanse moslims

Een belangrijk onderwerp in dit onderzoek is de grootte van de groep moslims die het salafistische gedachtegoed aanhangen en de relatie van dit gedachtegoed tot radicalisering en politieke integratie. Om deze vragen te onderzoeken is een representatieve steekproef onder Nederlandse moslims noodzakelijk. Dit brengt echter wel een probleem met zich mee. De kans dat salafisten meedoen aan een grootschalig onderzoek onder Nederlandse moslims is zeer klein. Gegeven hun opvattingen over participatie in de Nederlandse samenleving, zal een steekproef uit de moslimpopulatie niet veel salafisten bevatten. Dit probleem wordt nog nijpender als we spreken over radicale moslims of *jihadi's*. Zij zullen eenvoudigweg niet in een onderzoek participeren. We hebben daarom gekozen voor een andere strategie.

We richten ons niet zozeer op het salafistische gedachtegoed, maar op religieuze orthodoxie gebaseerd op salafistische denkbeelden. De vraag wordt dan: hoeveel streng orthodoxe moslims telt Nederland en wat is de relatie tussen deze vorm van islamitische orthodoxie en variabelen zoals politieke integratie, radicalisme en extremisme? De percentages in dit hoofdstuk gaan dus nadrukkelijk niet over het aantal salafisten, islamitische radicalen of extremisten in Nederland. Eerder kunnen we spreken van een gevoeligheid voor het salafistische gedachtegoed. Een gevoeligheid die kan omslaan in daadwerkelijke toetreding tot de salafistische gemeenschap of het daadwerkelijk vertalen van bepaalde denkbeelden in (gewelddadige) acties. In hoeverre dat ook zal gebeuren, kan op basis van dit onderzoek niet gezegd worden. Daarnaast moet in ogenschouw genomen worden dat de percentages gaan over de moslimbevolking ouder dan 15 jaar, en dus niet over de moslimbevolking in zijn totaal.

Voordat we de resultaten bespreken, zullen we in de paragrafen 9.1 tot en met 9.4 kort stilstaan bij de opzet en uitvoering van het onderzoek onder Nederlandse moslims.

Vragen hoofdstuk 9

- Hoe groot is de groep moslims in Nederland die over attitudestructuren beschikt die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed? (B9)
- Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed? (B3)

- Hoe verhouden moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren zich tot politieke integratie? (B5 en C1)
- In hoeverre is de groep moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren ontvankelijk voor radicalisering en extremisme? (C1 en C2)

9.1 De opzet van het onderzoek

De steekproef voor de survey in dit onderzoek is getrokken door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het CBS heeft hiervoor de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) gebruikt. Op basis van deze bevolkingsregisters is het mogelijk om een landelijk representatieve steekproef te trekken. Bureau Veldkamp heeft de data verzameld. Dit onderzoeksbureau heeft uitgebreide ervaring met interviewen van niet-westerse allochtonen. Het onderzoek naar de aanhang van de orthodoxe islam richt zich op Turkse, Marokkaanse en overige niet-westerse allochtone inwoners van Nederland (van 15 jaar en ouder) die zichzelf als moslim zien. Hierbij staan vooral Turkse en Marokkaanse Nederlanders centraal.

De verzameling van de data is via *face to face*-enquêtes verlopen; de interviewers van Veldkamp bezochten de adressen persoonlijk. Ze hebben de (geprogrammeerde) vragenlijst afgenomen op een laptop bij een volgens een vaste procedure geselecteerde persoon. Sommige gevoelige vragen heeft de respondent zelf ingevuld. Hierbij werd de laptop richting de respondent gedraaid waardoor de interactie met de interviewer minimaal was.

Wij hebben de hoofdvragenlijst in concept aangeleverd en Veldkamp heeft deze tijdens een pilot gecontroleerd op 'bevraagbaarheid'. Hierbij zijn de onderzoekers aanwezig geweest. Vervolgens heeft Veldkamp de vragenlijst Veldkamp geprogrammeerd, zodat deze geschikt werd voor afname in hun zogenoemde CAPI-systeem (Computer Assisted Personal Interviewing). De vragenlijst is opgebouwd uit een aantal modules (zie bijlage VI). De gemiddelde verwachte gespreksduur per interview was vastgesteld op 40 minuten.

Op 6 november 2008 is de vragenlijst getest op verschillende aspecten: inhoud, bevrraagbaarheid, duidelijkheid, gebruik van de juiste vraagvariant, duur. Hiervoor zijn tien personen *face to face* ondervraagd die voldeden aan de selectiecriteria die we ook in het uiteindelijke onderzoek hebben gehanteerd. Wij hebben de gesprekken gevolgd in een meekijkruimte via een gesloten videocircuit. Naar aanleiding van de bevindingen tijdens de pilot is de vragenlijst op enkele punten aangepast.

9.2 De steekproef

De steekproef is zoals gezegd door het CBS getrokken uit de Gemeentelijke Basisadministratie. Hierbij is uitgegaan van een landelijk representatieve steekproef (waarbij circa 60% van de gesprekken in de vier grote steden plaatsvindt). De bruto steekproef betreft een personensteekproef (en geen huishoudensteekproef). Dit maakt het mogelijk om voorafgaand aan de benadering door een interviewer een persoonlijke introductiebrief te sturen (zie bijlage VII).

Voor de samenstelling van de steekproef hebben we ons in eerste instantie afgevraagd wie tot de groep moslims in Nederland behoort en hoe toegang te krijgen is tot deze populatie. Moslims zijn vooral te vinden onder de groep niet-westerse allochtonen afkomstig uit landen waar de islam de overheersende godsdienst is. Het aantal moslims in Nederland is niet exact bekend (schattingen gaan uit van ruim 900.000 personen), er wordt immers in Nederland niet geregistreerd tot welk geloof iemand zichzelf rekent. Uit onderzoek blijkt dat het merendeel van de in Nederland wonende Turken en Marokkanen zich tot de groep moslims rekent. Deze twee groepen tellen circa 700.000 personen. Onder de Surinamers en Antillianen, samen goed voor ruim 540.000 personen, is het aantal moslims gering. In een aantal kleinere allochtone groepen (Somaliërs, Irakezen en Afghanen) is het aandeel moslims hoog (Groeneveld e.a., 2003), maar door de kleine aantallen per groep en de gespreide vestiging over Nederland is het lastig om hen te benaderen. De overige moslims in Nederland behoren tot allerlei verschillende bevolkingsgroepen (zoals uit Egypte, Nederland en Tunesië).

In dit onderzoek onderscheiden we drie herkomstgroepen: Turken, Marokkanen en overige niet-westerse allochtonen. Deze laatste groep bestaat uit personen van Surinaamse, Irakese, Afghaanse, Iranese, Somalische, Egyptische en Pakistaanse afkomst. Deze landen zijn geselecteerd op het aandeel moslims in het herkomstland. We zijn uitgegaan van een gelijk aantal waarnemingen onder Turken en Marokkanen. De minimale steekproefgrootte voor beide herkomstgroepen is 384. In totaal is ernaar gestreefd netto 1100 personen te ondervragen die zichzelf als moslim zien, van wie 400 van Marokkaanse, 400 van Turkse en 300 van overige afkomst zijn. Uitgaande van een ingeschatte respons van 40% is hiervoor een bruto steekproef met 2750 adressen nodig. Tegelijkertijd met deze steekproef is een 'reservesteekproef' getrokken van 750 personen voor het geval de respons lager zou uitvallen. Van deze extra steekproef hebben uiteindelijk ook gebruik gemaakt. Na de dataverzameling heeft het CBS de data gewogen. Een uitgebreid verslag van de weging en de steekproeftrekking zijn opgenomen in respectievelijk bijlage VIII en IX.

9.3 De uitvoering van het onderzoek

Voor dit onderzoek heeft bureau Veldkamp 233 interviewers ingezet die op basis van de CBS-steekproef in de verschillende Nederlandse regio's de vragenlijst hebben afgenomen. Gezien het onderwerp heeft Veldkamp autochtone (in plaats van allochtone) interviewers ingezet, zodat een eventuele bias naar herkomst wordt voorkomen. Aanname daarbij is wel geweest dat de respondenten het Nederlands voldoende beheersen om de vragen te kunnen beantwoorden. De interviewers zijn met een schriftelijke instructie op de hoogte gebracht van de achtergronden en aanpak van het onderzoek. Het onderwerp is toegelicht, zodat ze bekend zijn met de termen die in het onderzoek aan bod komen. Deze instructie heeft Veldkamp opgesteld.

De te benaderen personen hebben een introductiebrief (zie bijlage VII) ontvangen waarin het bezoek van een interviewer werd aangekondigd. Deze brief is opgesteld en elektronisch ondertekend door het IMES. Veldkamp heeft de *mailmerge* en productie van de introductiebrieven verzorgd en hanteerde daarbij de volgende aanpak:

- Alle geselecteerde respondenten hebben een introductiebrief ontvangen.
- In de introductiebrief is gemeld dat de respondent een beloning ontvangt voor medewerking (cadeaubon ter waarde van 5 euro).
- De interviewers hebben de potentiële respondenten eerst persoonlijk aan de deur benaderd. Dit leidt vaker tot medewerking dan met een telefonische benadering. Pas daarna zijn telefoonnummers aan de interviewers geleverd, zodat ze ervoor konden kiezen om voor het bezoek nog telefonisch contact op te nemen.
- De interviewer heeft op andere tijdstippen en dagen opnieuw geprobeerd contact te leggen wanneer een eerdere benadering niet tot resultaat leidde.
- De interviewer heeft een afspraak gemaakt met de respondent wanneer het moment van benadering niet schikte. Deze afspraken zijn op een afspraakkaart vastgelegd.
- Bij de gemaakte afspraken voor een (her)bezoek heeft een interviewer waar mogelijk voorafgaand telefonisch contact opgenomen om de afspraak te controleren en te bevestigen.
- In totaal zijn er minimaal vier pogingen gedaan om contact te leggen (in de praktijk doen interviewers vaak meer pogingen); indien het niet tot een geslaagd gesprek met de respondent is gekomen, is het adres beschouwd als non-respons, namelijk als niet thuis.
- Na afloop van deelname aan het onderzoek heeft de respondent de beloning ontvangen. Deze is de respondenten per post toegestuurd.

Van elk adres is per contact vastgelegd wat het resultaat van de benadering is. De mogelijkheden zijn:

- Respondent is ondervraagd;

- Adres betreft geen woonadres;
- Respondent spreekt onvoldoende Nederlands;
- Respondent is niet in staat om gesprek te voeren (ziek of psychisch);
- Niemand thuis aangetroffen;
- Afspraak gemaakt voor herbezoek;
- Respondent weigert medewerking, omdat....

Voor een cijfermatige uitsplitsing van de respons en de non-respons zie paragraaf 9.4. Naast de reguliere procedures om een zo groot mogelijke respons te verkrijgen – zoals de introductiebrief, de beloning en frequente benaderingen aan de deur – zijn aanvullende maatregelen getroffen:

- Tijdens het onderzoek hebben we reserveadressen uitgezet die we achter de hand hielden. Daarbij is de nadruk gelegd op de grote steden. Daarmee is de totale bruto steekproef opgehoogd van bruto $n=2750$ naar bruto $n=3121$ adressen.
- In de brief aan deze extra steekproef is de mogelijkheid geboden om een telefonische afspraak te maken voor het interview op een moment dat het het beste uitkomt. De eerste vijftig deelnemers ontvingen hiervoor een extra cadeaubon.

Het veldwerk is uitgevoerd in de periode van maandag 1 december 2008 (week 49) tot en met woensdag 15 mei 2009 (week 20). De interviewers hebben regelmatig ingelogd op het centrale computersysteem van de veldwerkdienst van Veldkamp om de geslaagde gesprekken en de verantwoording van de adresbenaderingen in te sturen. De veldwerkdienst heeft daarnaast regelmatig telefonisch contact gehad met de interviewers. Gedurende het onderzoek was op ieder moment een actueel inzicht te verkrijgen van de stand van zaken.

Het onderzoek is op de gebruikelijke manier gecontroleerd: er is gelet op de manier van werken van de interviewer en de ervaringen van de respondent. Bij het gebruik van geprogrammeerde vragenlijsten legt het systeem een aantal kenmerken vast waardoor het voor interviewers bijna onmogelijk is om over te gaan tot onregelmatigheden (zoals een ander tijdstip van het gesprek of andere gesprekslengte). Daarnaast is de interviewer gecontroleerd door een controleformulier toe te sturen aan de respondenten. Hierbij zijn geen onregelmatigheden geconstateerd. Interviewers zijn ervan op de hoogte dat geconstateerde onregelmatigheden hun totale uitbetaling in gevaar kunnen brengen.

9.4 Responsverantwoording

In deze paragraaf beschrijven we de respons¹³² van het onderzoek en het verloop hiervan. In totaal hebben 1103 personen deelgenomen aan het onderzoek. Een overzicht van de respons is weergegeven in tabel 9.1. De totale respons bedraagt 36%.

Tabel 9.1: Responsoverzicht

	Abs	%
Bruto steekproef	3121	
Oneigenlijke non-respons (woonadres)	72	
Effectief benaderd	3049	100
<i>Non-respons, waarvan...</i>		
- Niet bereikt, minder dan 4 keer benaderd	593	19
- Niet bereikt, ten minste 4 keer benaderd	297	10
- Gesprek niet mogelijk (taalproblemen, ziek)	305	10
- Weigering	751	25
Respons	1103	36

Tabel 9.2 geeft een overzicht van de motieven voor weigering. Het belangrijkste motief is gebrek aan interesse (42%). In tweede instantie is ook tijdsdruk (19%) een reden om niet deel te nemen.

Tabel 9.2: Motieven voor weigering

	Abs	%
<i>Redenen</i>		
- Geen interesse	314	42
- Geen tijd, te druk	144	19
- Wil geen persoonlijke informatie geven	31	4
- Doet nooit mee aan onderzoek	22	3
- Komt niet uit	17	2

¹³² Bron van de tabellen in deze paragraaf is het veldwerkverslag van Veldkamp.

- Weerstand tegen onderwerp	16	2
- Geen vertrouwen in onderzoek	8	1
- Doet al te vaak mee aan onderzoek	5	1
- Overig	194	26

n=alle weigeraars=751

In het overzicht in tabel 9.3 is de respons uitgesplitst naar de achtergrondkenmerken geslacht, leeftijd, afkomst, religie en regio. De responsgroep heeft een nagenoeg gelijke man-vrouwverdeling en de gemiddelde leeftijd is 38 jaar. Wat betreft afkomst hebben we een gewenste verdeling behaald, bestaande uit 401 Turkse personen, 409 Marokkaanse en 293 personen uit de overige niet-westerse allochtonen. Van de ondervraagden is 87% gelovig, van wie een ruime meerderheid moslim is (84%).

Tabel 9.3: Ongewogen verdeling achtergrondkenmerken van de responsgroep

	Respons %		Respons %
<i>Geslacht</i>		<i>Religie</i>	
- Man	48	- Gelovig van wie...	87
- Vrouw	52	- Islam	84
		- Hindoeïsme	5
		- Christendom	8
<i>Leeftijd</i>		- Overig/weet niet	3
- 16 t/m 24 jaar	22		
- 25 t/m 34 jaar	24		
- 35 t/m 44 jaar	26	<i>Stedelijkheid plus vier grote steden</i>	
- 45 t/m 54 jaar	16	- Vier grote steden	37
- 55 en ouder	12	- Zeer sterk overig	8
		- Sterk	27
<i>Afkomst</i>		- Matig	21
- Turks	36 (Abs:401)	- Weinig/niet	7
- Marokkaans	37 (Abs:409)		
- Overig	27 (Abs: 293)		

n=ongewogen=1003

De tabel hiervoor bevat de informatie op basis van de ongewogen data. In tabel 9.4 zijn dezelfde achtergrondkenmerken weergegeven maar nu op basis van de gewogen data.

Tabel 9.4: Gewogen verdeling achtergrondkenmerken van de responsgroep

	Respons %		Respons %
<i>Geslacht</i>		<i>Religie</i>	
- Man	52	- Gelovig van wie...	87
- Vrouw	48	- Islam	83
		- Hindoeïsme	5
		- Christendom	9
<i>Leeftijd</i>		- Overig/weet niet	3
- 16 t/m 24 jaar	24		
- 25 t/m 34 jaar	25		
- 35 t/m 44 jaar	24	<i>Stedelijkheid plus vier grote steden</i>	
- 45 t/m 54 jaar	14	- Vier grote steden	42
- 55 t/m 64 jaar	13	- Zeer sterk overig	7
		- Sterk	31
<i>Afkomst</i>		- Matig	13
- Turks	36 (Abs:401)	- Weinig/niet	7
- Marokkaans	37 (Abs:409)		
- Overig	27 (Abs: 293)		

$n_{\text{gewogen}} = 1003$

Zoals uit tabel 9.4 blijkt is gekozen voor een wegingsstrategie waarbij de totalen van de drie herkomstgroepen gelijk zijn gebleven. We zien vooral ophoging in de leeftijdscategorie 16 tot en met 24 jaar (van 22 naar 24 procent) en het aantal respondenten in de grote steden (van 37 naar 42 procent) en matige stedelijkheid (van 13 naar 21 procent). Voor een uitgebreide toelichting op de weging en een overzicht van de wegingsfactoren zie bijlage VIII. Omdat de wegingsfactoren rationale getallen zijn kan het voorkomen dat door afronding op natuurlijke getallen sommige randtotalen niet altijd precies optellen tot het totaal.

9.5 Orthodoxie

- Hoe groot is de groep moslims in Nederland die over attitudestructuren beschikt die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed? (B9)   - Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed? (B3)

Om een antwoord te kunnen geven op deze vragen richten wij ons alleen op de moslimfractie in onze steekproef. De surveyvragen die in deze paragrafen aan bod komen zijn dan ook alleen aan moslims voorgelegd. Bij de respondenten die zichzelf tot een andere godsdienst rekenen of die niet religieus zijn, heeft de interviewer deze vragen overgeslagen. In tabel 9.5 is de verdeling van godsdienst weergegeven uitgesplitst naar de drie afkomstgroepen.

Tabel 9.5: Godsdienst, per herkomstgroep

	<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
Niet gelovig	33	8	29	7	68	24	131	12
Moslim	361	89	349	89	88	31	799	74
Ander geloof	10	2	13	3	132	46	155	14
Totaal	404	100	392	100	289	100	1085	100
.m	5		9		4		18	
Totaal	409		401		293		1103	

Onafhankelijkheidstoets: $F(3.99, 4327.79) = 92.7462$ ($P = 0.000$)

$n = \text{alle respondenten} = 1103$; .m: 'weet niet/geen mening'

Onder de frequentietabellen in dit rapport zijn steeds de uitkomst van een onafhankelijkheidstoets weergegeven. De (nul)hypothese die hier getoetst wordt, is dat de weergegeven proporties in de cellen in werkelijkheid (in de populatie) aan elkaar gelijk zijn¹³³. Wanneer dit het geval is hoeven de groepen niet apart geïnterpreteerd te worden, er is immers geen verschil. De waarde achter de P geeft aan wat de kans is dat, wanneer onze hypothese juist is (en er geen verschil bestaat tussen de verschillende groepen), we de gepresenteerde proporties vinden. We hanteren in dit rapport een grens van 95 procent zekerheid, wanneer de waarde van P kleiner is dan 0.050 gaan we er van uit dat de proporties ongelijk zijn. Is waarde van P echter groter dan 0.050 dan accepteren we de hypothese en gaan we uit van gelijke aantallen, we zullen dan alleen de Totaal kolom interpreteren.

In het geval van tabel 9.5 is deze kans niet te onderscheiden van 0. Deze kans is zo klein dat we onze hypothese over gelijke proporties niet kunnen accepteren. We gaan er dus van uit dat de proporties in dit geval in de populatie daadwerkelijkheid verschillend zijn, we kunnen daarom de percentages van de herkomstgroepen apart interpreteren.

¹³³ Het betreft hier de *Pearson chi-squared statistic*. Deze statistiek is gecorrigeerd voor weging door middel van de tweedeordercorrecties van Rao en Scott (1984) en is geconverteerd naar een F-toets.

Bij de Marokkaanse, Turkse en overige moslims geven respectievelijk 88 procent, 87 procent en 30 procent aan zichzelf als moslim te beschouwen. In de steekproef komt dit neer op een totaal van 799 islamitische respondenten. Daarnaast geeft bij de Turkse en Marokkaanse moslims 7 à 8 procent aan niet religieus te zijn. Bij de overige groep is dit deel met 23 procent groter. De 45 procent in de overige groep die zegt wel gelovig te zijn maar geen moslim is, bestaat voor het grootste deel uit christelijke Surinamers.

9.5.1 Orthodoxie en salafistische attitudestructuren

Wat is de omvang van de groep moslims in Nederland die over attitudestructuren beschikt die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed? Om deze omvang te kunnen bepalen zijn in de survey zestien vragen opgenomen die betrekking hebben op bepaalde (gedrags)voorschriften uit het salafistische gedachtegoed. Uit een Mekkenschaalanalyse is gebleken dat negen van deze vragen samen een betrouwbare schaal vormen. Op basis van deze vragen kan daarom voor elke respondent een schaalscore berekend worden. Deze schaal noemen we de orthodoxieschaal. De redenering is dat een schaalscore van een respondent een indicatie geeft van de mate van orthodoxie, gebaseerd op opvattingen die behoren tot het salafistische gedachtegoed.

De percentages in deze paragraaf gaan dus nadrukkelijk niet over het aantal salafisten in Nederland. Eerder kunnen we spreken van een gevoeligheid voor het salafistische gedachtegoed. Deze gevoeligheid is dan gemeten als de mate van orthodoxie die gebaseerd is op opvattingen die behoren tot het salafistische gedachtegoed. De gevoeligheid verwijst naar het idee dat de stap naar het salafisme kleiner wordt naarmate deze vorm van orthodoxie toeneemt. Tabel 9.6 geeft een overzicht van de negen surveyvragen die samen de orthodoxieschaal vormen.

Tabel 9.6: Vragen in orthodoxieschaal

Vindt u het...

1. ... voor uzelf toegestaan om films te kijken waarin vrouwen naakt worden afgebeeld? (Film)
2. ... voor uzelf toegestaan om aanwezig te zijn op plekken waar alcohol gedronken wordt? (Alcohol)
3. ... het persoonlijk voor mannen toegestaan om gouden sieraden te dragen? (Goud)
4. ... voor uzelf toegestaan om het verplichte gebed uit te stellen? (Gebed)

5. ... voor uzelf toegestaan om naar NIET-religieuze muziek te luisteren? (Muziek)
6. ... persoonlijk voor mannen toegestaan om de broekspijpen voorbij de enkels te dragen? (Broek)
7. ... voor uzelf toegestaan om de hand te schudden van iemand van het andere geslacht, anders dan uw eigen man, vrouw of naaste verwante? (Hand)
8. ... voor uzelf toegestaan om op plekken te komen waar mannen en vrouwen gezamenlijk aanwezig zijn? (MV)
9. ... voor uzelf toegestaan om anderen te feliciteren met niet-islamitische feestdagen (zoals verjaardagen of Nieuwjaar)? (Felic)

De respondent kon steeds antwoorden dat hij of zij het voorgestelde nooit, soms of altijd toegestaan vindt. Daarnaast konden de respondenten aangeven dat ze het niet weten of niet willen antwoorden. Deze antwoordcategorieën zijn vervolgens samengevoegd volgens het schema zoals dat is afgebeeld in tabel 9.7.

Tabel 9.7: Hercoderingschema negen items orthodoxieschaal

<u>Originele codering</u>			<u>Hercodering</u>	
Altijd toegestaan	1	}	Ja, toegestaan	0
Soms toegestaan	2			
Nooit toegestaan	3	->	Nee, toegestaan	niet 1
Weet niet	4	->	Weet niet	.w
Wil niet antwoorden	5	->	Wil antwoorden	niet .n

De frequentieverdeling van de negen items na deze hercodering is weergegeven in tabel 9.8. De negen items zijn oplopend gerangschikt op basis van het percentage respondenten dat bij het item aangegeven heeft het niet toegestaan te vinden.

Zoals uit de tabel blijkt geeft 46 procent van alle moslims aan dat het niet is toegestaan om films te kijken waarin vrouwen naakt worden afgebeeld. Met het aanwezig zijn op plekken waar alcohol gedronken wordt, hebben minder

moslims moeite, 31 procent vindt dit niet toegestaan. Slechts 3 procent maakt er bezwaar tegen anderen te feliciteren met niet-islamitische feestdagen.

Door middel van een Mokkenschaalanalyse kan bepaald worden of deze rangorde ook op individueel niveau aanwezig is. Met andere woorden, is het inderdaad zo dat iemand die het voor mannen niet toegestaan vindt om gouden sieraden te dragen (positie 4) op drie 'makkelijker' vragen (1.films, 2.alcohol en 3.goud) ook 'niet toegestaan' heeft geantwoord? Als dit het geval is, kun je vaststellen dat deze vragen samen een schaal vormen en kunnen de scores van de individuele vragen worden opgeteld. Omdat de antwoorden op deze vragen samenhangen is de assumptie dat deze vragen dan ook eenzelfde concept meten: orthodoxie gebaseerd op elementen uit het salafistische gedachtegoed.

De negen orthodoxievragen blijken inderdaad een schaal te vormen. De kracht van een schaal wordt weergegeven met een schaalbaarheidscoëfficiënt. Deze maat wordt aangeduid met de letter H en heeft een waarde tussen de 0 en 1. Hoe dichter de coëfficiënt de 1 nadert hoe sterker de schaal. Doorgaans wordt een ondergrens gehanteerd van 0.3 om nog van een schaal te mogen spreken. De vragen uit de orthodoxieschaal hebben een schaalbaarheidscoëfficiënt van $H=0.44$. We concluderen daarom dat er een structuur zit in de antwoordpatronen en dat deze vragen samen eenzelfde concept meten (wat wij orthodoxie noemen). Door de vragen samen te voegen ontstaat dan een schaal van 0 tot 9.

In tabel 9.9 is schematisch weergegeven welk antwoordpatroon tot welke schaalscore leidt. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze vorm van schaalconstructie niet betekent dat iedere respondent precies hetzelfde patroon volgt. Ook voor de individuele respondenten die afwijken van dit patroon, is een schaalscore berekend. Op basis van de schaalbaarheidscoëfficiënt kun je echter wel stellen dat het aangetroffen antwoordenpatroon dat een schaal suggereert, empirisch vaker voorkomt dan je op basis van toevalligheid (wanneer er geen sprake zou zijn van een schaal) zou verwachten.

Tabel 9.8: Zijn negen orthodoxie-items toegestaan? Frequentieverdeling inclusief ontbrekende antwoorden, moslims per herkomstgroep

Item	Marokko (n=361=100%)				Turkije (n=350=100%)				Overige (n=88=100%)				Totaal (n=799=100%)			
	Ja %	Nee %	.n %	.w %	Ja %	Nee %	.n %	.w %	Ja %	Nee %	.n %	.w %	Ja %	Nee %	.n %	.w %
1 Films	38	56	1	5	56	37	2	4	61	35	1	3	48	46	2	4
2 Alcohol	60	38	0	2	73	25	1	2	75	24	1	0	67	31	0	2
3 Goud	57	39	1	4	80	17	0	2	72	24	1	3	69	28	0	3
4 Uitstel	71	25	1	3	77	16	2	6	78	13	4	5	75	19	2	4
5 Muziek	85	12	0	2	90	7	1	2	93	3	1	4	88	9	0	2
6 Broek	84	10	1	5	88	7	0	5	88	5	2	5	86	8	1	5
7 Hand	89	10	1	1	92	7	1	1	96	3	1	0	91	8	1	1
8 MV	89	9	1	1	97	3	0	0	97	0	3	0	93	5	1	1
9 Felic	93	4	0	3	95	3	0	2	97	1	1	1	94	3	0	2
	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>	<i>Abs</i>
1 Films	137	203	4	16	196	130	8	15	54	31	1	3	387	364	13	34
2 Alcohol	216	136	1	8	254	88	2	6	67	21	1	0	536	245	4	14
3 Goud	206	140	2	13	281	60	0	9	64	21	1	3	550	221	3	24
4 Uitstel	258	90	3	10	269	54	6	20	69	11	4	4	596	156	13	34
5 Muziek	306	45	1	9	316	25	2	6	82	2	1	3	704	73	4	18
6 Broek	303	37	3	17	307	24	1	17	78	4	2	4	688	66	6	39
7 Hand	321	36	2	3	322	24	2	2	85	2	1	0	728	62	4	5

8 MV	322	32	2	5	337	11	0	1	86	0	3	0	745	43	5	6
9 Felic	336	14	0	10	332	9	0	8	85	1	1	1	754	25	1	19

n=alle moslims= 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Tabel 9.9: Antwoordpatronen en schaalscores orthodoxie

Score	Toegestaan?								
	<i>Film</i>	<i>Alcohol</i>	<i>Goud</i>	<i>Gebed</i>	<i>Muziek</i>	<i>Broek</i>	<i>Hand</i>	<i>MV</i>	<i>Felic</i>
0	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
1	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
2	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
3	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
4	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
5	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja
6	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja
7	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja
8	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja
9	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee

Hoe om te gaan met ontbrekende antwoorden?

Zoals ook blijkt uit tabel 9.8 hebben niet alle respondenten een inhoudelijk antwoord gegeven op één of meerdere orthodoxievragen. Deze respondenten hebben aangeven niet te willen antwoorden (in tabel: .n) of het niet te weten (.w). Deze ontbrekende antwoorden (*missing values*) kunnen op verschillende manieren behandeld worden. Gedurende dit onderzoek zijn verschillende behandelingen overwogen. Allereerst kan zogenoemde *case wise deletion* worden toegepast. Hierbij worden alle respondenten met één of meer ontbrekende antwoorden uit de analyse verwijderd. Hierdoor wordt een relatief groot aantal respondenten uit de analyse onttrokken, zelfs als deze maar op een van de negen antwoorden geen valide respons heeft gegeven.

In een andere benadering zouden de *missing values* ook inhoudelijk geïnterpreteerd kunnen worden. Je zou de *missing values* als ‘positief’ kunnen opvatten. Dan neem je aan dat deze respondenten de vraag niet begrijpen en interpreteer je hun antwoord als ‘ja, toegestaan’. Parallel hieraan zou je ook kunnen beargumenteren dat het best wel eens zou kunnen dat de mensen die geen antwoord gegeven hebben dit doen omdat ze het juist niet toegestaan vinden. Bij deze ‘negatieve’ interpretatie zouden alle ontbrekende antwoorden worden opgevat als ‘nee, niet toegestaan’.

Welke keuze ook gemaakt wordt, in essentie is het altijd een weerspiegeling van keuzes van de onderzoekers. Bij het ontbreken van data kun je enkel aannames doen over de groep die verantwoordelijk is voor de ontbrekende scores. Om deze reden is in dit onderzoek gekozen voor een methode waarbij de *wel* bekende antwoorden gebruikt worden om de ontbrekende antwoorden te

voorspellen. Hierbij worden de ontbrekende waarden vervangen door de voorspelde waarden (substitutie). Deze methode is vooral betrouwbaar wanneer er voldoende bekende items zijn die als basis kunnen dienen voor de voorspelling van de ontbrekende items.

Tabel 9.10 geeft een overzicht van het aantal ontbrekende items uitgesplitst naar herkomstgroep. Uit de onafhankelijkheidstoets blijkt allereerst dat het herkomstland niet van invloed is op het aantal ontbrekende items. Verder laat de verdeling zien dat 84 procent van de 799 moslims in de steekproef op alle items een geldig antwoord heeft gegeven. Van de groep die bij één of meer vragen heeft aangegeven het niet te weten of niet te willen antwoorden heeft het grootste deel (10 procent van de 799 islamitische respondenten) dit alleen bij één van de negen items gedaan. Het grootste deel van de *missing values* wordt veroorzaakt doordat één van de negen antwoorden ontbreekt. Met andere woorden, voor deze groep zijn er steeds acht items beschikbaar op basis waarvan we het oordeel over het negende item kunnen voorspellen. Omdat de structuur van ontbrekende items zich goed leent voor substitutie is in dit onderzoek deze methode toegepast.

Tabel 9.10: Verdeling aantal ontbrekende items orthodoxie, moslims per herkomstgroep

<u>Aantal items ontbrekend</u>	<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	<i>Abs</i>	%	<i>Abs</i>	%	<i>Abs</i>	%	<i>Abs</i>	%
0	302	84	293	84	73	82	668	84
1	35	10	36	10	8	10	79	10
2	14	4	8	2	3	4	25	3
3	1	0	5	1	3	4	9	1
4	6	2	4	1	0	0	10	1
5	1	0	1	0	0	0	2	0
6	1	0	0	0	0	0	1	0
7	1	0	2	1	0	0	3	0
8	1	0	0	0	0	0	1	0
9	0	0	0	0	1	1	1	0
<i>Totaal</i>	<i>361</i>	<i>100</i>	<i>349</i>	<i>100</i>	<i>88</i>	<i>100</i>	<i>799</i>	<i>100</i>

Onafhankelijkheidstoets: $F(16.47, 13245.16) = 1.2429$ ($P = 0.223$)

n=alle moslims= 799

Voor de respondent die op geen enkel item een geldig antwoord gegeven heeft (negen ontbrekende items) kunnen we niets voorspellen, voor deze respondent kan dan ook geen schaalscore berekend worden. De analyses hierna die betrekking hebben op de orthodoxieschaal zullen daarom gaan over de 798 respondenten waarvan wel een schaalscore bekend is. In tabel 9.11 staat een

overzicht van de frequentieverdeling van de orthodoxieschaal voor en na substitutie van de ontbrekende items. Zoals blijkt uit deze vergelijking leidt de substitutie alleen in de groep respondenten met lage schaalscores (0-2) tot een noemenswaardige ophoging. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de ontbrekende items vooral te vinden zijn bij respondenten die bij de wel bekende items overwegend ‘ja, toegestaan’ hebben geantwoord.

Tabel 9.11: Verdeling orthodoxieschaal voor- en na substitutie van ontbrekende items

<u>Score</u>	<u>Voor</u>		<u>Na</u>	
	<i>Abs</i>	%	<i>Abs</i>	%
0	253	32	303	38
1	135	17	157	20
2	101	13	125	16
3	88	11	97	12
4	46	6	54	7
5	20	3	27	3
6	10	1	13	2
7	9	1	12	2
8	5	1	6	1
9	1	0	3	0
.m	130	16	1	0
<i>Totaal</i>	<i>799</i>	<i>100</i>	<i>799</i>	<i>100</i>

n=alle moslims= 799

.m=ontbrekende scores

De verdeling van de orthodoxieschaal na substitutie van de ontbrekende items (kolom twee in tabel 9.11) staat in tabel 9.12 uitgesplitst per herkomstgroep. Hoewel we uit deze tabel wel al kunnen aflezen hoeveel niet-orthodoxen (schaalscore 0) er zijn, geeft dit overzicht nog geen duidelijk beeld van de verdeling van de groep moslims die volgens onze schaal *wel* orthodox is. Om hier inzicht in te verkrijgen, en zo antwoord te geven op de onderzoeksvraag, zullen we de schaal onderverdelen in overzichtelijkere groepen.

Tabel 9.12: Verdeling orthodoxieschaal na substitutie ontbrekende items, moslims per herkomstgroep

Score	Marokko		Turkije		Overig		Totaal	
	<i>Abs</i>	%	<i>Abs</i>	%	<i>Abs</i>	%	<i>Abs</i>	%
0	100	28	160	46	43	49	303	38
1	64	18	76	22	17	19	157	20
2	63	17	49	14	13	14	125	16
3	60	17	30	8	8	9	97	12
4	32	9	17	5	5	6	54	7
5	15	4	10	3	2	2	27	3
6	12	3	2	0	0	0	13	2
7	7	2	5	1	0	0	12	2
8	5	1	1	0	0	0	6	1
9	3	1	0	0	0	0	3	0
.m	0	0	0	0	1	1	1	0
<i>Totaal</i>	<i>361</i>	<i>100</i>	<i>349</i>	<i>100</i>	<i>88</i>	<i>100</i>	<i>799</i>	<i>100</i>

Onafhankelijkheidstoets: $F(19.69, 15831.69) = 2.9471$ ($P = 0.000$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; $.m = \text{ontbrekende scores}$

Hoe te komen tot een indeling in mate van orthodoxie?

Net als bij de behandeling van de *missing values* heeft de onderzoeker ook bij het onderverdelen van een schaal verschillende mogelijkheden tot zijn beschikking. Een mogelijkheid is bijvoorbeeld om vooraf theoretisch te bepalen wat men al dan niet orthodox vindt en waar de grens tussen bijvoorbeeld matig en streng orthodox ligt. Een dergelijke methode is daarmee altijd een weerspiegeling van de theoretische visie van de onderzoeker. Mits goed beargumenteerd is hier overigens niets mis mee. In dit onderzoek hebben wij echter besloten de orthodoxieschaal onder te verdelen op basis van empirische bevindingen. Hiermee is de onderverdeling een weerspiegeling van de onderzoeksresultaten en niet van eigen overwegingen.

Om de tienpunts orthodoxieschaal te kunnen indelen is gebruikt gemaakt van grenzen die gebaseerd zijn op het (empirische) antwoord op de vraag hoeveel orthodoxer iemand moet zijn om ook een moeilijker orthodoxie-item (waar minder mensen nee op antwoorden) met nee te beantwoorden. Deze procedure is schematisch weergegeven in tabel 9.13 en zal in de komende alinea's worden toegelicht.

Tabel 9.13: Onderverdeling orthodoxieschaal

<u>Toegestaan?</u>	<u>% Nee</u>	<u>Afstand</u>	<u>Indeling I</u>	<u>Indeling II</u>	<u>Score</u>
Alle items: Ja			Niet orthodox	Niet orthodox	0
Films: Nee	47%	-16% ↓	Groep 1	Matig orthodox	1
Alcohol: Nee	31%	-2% ↓	Groep 2		2
Goud: Nee	29%	-9% ↓	Groep 3		3
Gebed: Nee	20%	-11% ↓			4
Muziek: Nee	9%	-1% ↓	Groep 4	Streng orthodox	5
Broek: Nee	9%	-1% ↓			6
Hand: Nee	8%	-3% ↓			7
MV: Nee	5%	-2% ↓			8
Felic: Nee	3%				9

% nee op basis van alle moslims met een schaalscore (n=798)

In de eerste kolom van tabel 9.13 zijn alle negen items uit de orthodoxieschaal weergegeven. Daarnaast is er ook een categorie opgenomen voor de respondenten die op alle items ‘ja, toegestaan’ hebben geantwoord. De items zijn gerangschikt op basis van het percentage respondenten (na substitutie van *missing values*) dat op het item ‘nee, niet toegestaan’ heeft geantwoord. Deze percentages staan weergegeven in de tweede kolom van de tabel. De items zijn daarmee gerangschikt op basis van oplopende moeilijkheid. Voor een gemakkelijker item geldt dat iemand minder orthodox hoeft te zijn om ‘nee, niet toegestaan’ te antwoorden dan om hetzelfde te doen voor een moeilijker item. In het geval van tabel 9.13 betekent dit dat iemand minder orthodox hoeft te zijn om het niet toegestaan te vinden films te kijken waarin naakte vrouwen worden afgebeeld (47 procent zegt nee) dan om het niet toegestaan te vinden op plekken te komen alcohol gedronken wordt (31 procent zegt nee).

Het verschil in moeilijkheid tussen de items is weergegeven in de derde kolom als het verschil in percentage ‘nee, niet toegestaan’. Dit percentage geeft aan hoe groot het verschil in orthodoxie moet zijn om het daaropvolgende (moeilijkere) item ook met ‘nee, niet toegestaan’ te beantwoorden. Wanneer de negen items ruimtelijk op een lijn worden voorgesteld dan kunnen deze percentages opgevat worden als de afstand tussen twee items. Met andere woorden, hoe kleiner deze afstand hoe kleiner het verschil in orthodoxie dat het beantwoorden van een moeilijker vraag meet. Uit tabel 9.13 blijkt dat drie van deze afstanden veel groter zijn dan de andere. Dit is allereerst de afstand tussen het kijken van films met vrouwelijk naakt en het aanwezig zijn in

ruimtes waar alcohol gedronken wordt (-16 procent). Ten tweede valt de afstand op tussen het dragen van gouden sieraden door mannen en het uitstellen van het verplichte gebed (-9 procent). Ten slotte is ook de afstand tussen het uitstellen van het verplichte gebed en het luisteren naar niet-religieuze muziek aanmerkelijk hoger dan bij de overige afstanden (-11 procent).

De respondenten die zich tussen twee van deze empirische grenzen bevinden kunnen zodoende opgevat worden als groepen die gemeen hebben dat ze allemaal een gelijk aantal van de drie genoemde empirische grenzen al dan niet gepasseerd zijn. Uit kolom vier van tabel 9.13 blijkt dat dit leidt tot – inclusief de groep ‘niet-orthodox’ die op alle item ‘ja, toegestaan’ heeft geantwoord - vier groepen orthodoxen. Hierbij is groep 1 wel orthodox maar hebben de respondenten geen van de drie empirische grenzen gepasseerd. De respondenten in groep 3 hebben daarentegen wel de 16 procent-grens tussen films en alcohol en de 9 procent-grens tussen goud en gebed gepasseerd, maar niet de 11 procent-grens tussen gebed en muziek.

Voor de leesbaarheid zijn vervolgens de groepen 1, 2 en 3 samengevoegd tot één enkele groep. Hierbij gaat de nuance binnen deze nieuwe groep weliswaar verloren maar uit onze analyse blijkt dat dit geen inhoudelijke gevolgen heeft voor de conclusies. Door deze versimpeling ontstaat een nieuw indeling van drie groepen orthodoxen die is weergegeven in kolom vijf van tabel 9.13. Deze groepen duiden wij respectievelijk aan met niet, matig en streng orthodox. Wanneer we in dit rapport refereren aan ‘alle orthodoxiegroepen’ dan hoort daar ook de groep niet-orthodoxen bij. De groep niet orthodox bevat alle respondenten die alles toegestaan vinden. In de groep matig orthodox bevinden zich de respondenten die in ieder geval één van de volgende zaken niet toegestaan vinden: films kijken waarin vrouwen naakt worden afgebeeld, in ruimtes aanwezig zijn waar alcohol gedronken wordt, mannen die gouden sieraden dragen, en het verplichte gebed uitstellen.

De derde groep, streng orthodox, betreft ten slotte de respondenten die in ieder geval één van de vijf moeilijkste items niet toegestaan vindt: naar niet-religieuze muziek luisteren, mannen die de broekspijpen voorbij de enkels dragen, de hand schudden van iemand van het andere geslacht, op plekken komen waar mannen en vrouwen gezamenlijk aanwezig zijn, en anderen feliciteren met niet-islamitische feestdagen.

Op basis van deze groepen zijn de schaalscores in kolom zes van tabel 9.13 gegroepeerd. Niet orthodox betreft dan alle respondenten met een schaalscore 0. Matig orthodox heeft betrekking op de schaalscores 1 tot en met 4. De groep streng orthodoxen wordt gevuld met de respondenten met de schaalscores 5 tot en met 9. De frequentieverdeling van deze onderverdeelde schaal is weergegeven in tabel 9.14. Aan de hand van deze verdeling kunnen we antwoord geven op de eerste onderzoeksvraag.

Tabel 9.14: Verdeling drie orthodoxiegroepen, moslims per herkomstgroep

Groep	Marokko		Turkije		Overig		Totaal	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
Niet orthodox	100	28	160	46	43	49	303	38
Matig orthodox	219	61	172	49	43	48	434	54
Streng orthodox	42	12	17	5	2	2	62	8
<i>Totaal</i>	<i>361</i>	<i>100</i>	<i>349</i>	<i>100</i>	<i>88</i>	<i>100</i>	<i>798</i>	<i>100</i>

Onafhankelijkheidstoets: $F(3,96, 3178.16) = 9.3660$ ($P = 0.000$)

n = alle moslims met schaalscore = 798

De groep streng orthodoxen hebben we aangemerkt als de groep moslims die beschikken over attitudes die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed. Dit wil niet zeggen dat de moslims in deze groep salafist zijn. Eerder spreken we van een gevoeligheid voor het salafistische gedachtegoed. De gevoeligheid is immers opgevat als de mate van orthodoxie die gebaseerd is op opvattingen die behoren tot het salafistische gedachtegoed. De gevoeligheid verwijst dan naar het idee dat de stap naar het salafisme kleiner wordt naarmate deze vorm van orthodoxie toeneemt. Van de drie gedefinieerde orthodoxiegroepen verwachten wij dat een mogelijke stap naar het salafisme voor de groep streng orthodoxen het kleinst is. Dit wil niet zeggen dat deze groep de stap ook zal maken; dergelijke conclusies zijn op basis van dit onderzoek niet te trekken.

Resultaten: 8 procent is streng orthodox

De verdeling in tabel 9.14 laat zien dat 38 procent van de Nederlandse moslims ouder dan 15 jaar niet orthodox is. Iets meer dan de helft is matig orthodox en 8 procent is streng orthodox. Deze laatste groep van 8 procent streng orthodoxen heeft volgens onze definitie en operationalisatie attitudestructuren die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed en is gevoelig voor het salafisme. Bij de Marokkaanse moslims ouder dan 15 jaar is deze groep streng orthodoxen met 12 procent de helft groter. Bij de Turkse moslims en moslims uit de overige herkomstlanden maakt deze groep respectievelijk 5 en 2 procent uit van het totaal aantal moslims ouder dan 15 jaar uit het herkomstland.

Tabel 9.15: Populatieaantallen streng orthodoxen

Herkomst	Populatie	% Streng	BI: 95% (% streng)	BI: 95% (populatie)
		<i>N=1103</i>		
Marokko	232,930	10.28%	[7.59% - 13.76%]	[17,689 – 32,051]
Turkije	278,993	4.35%	[2.26% - 6.77%]	[7,709 – 18,899]
Overig	399,592	0.74%	[0.22% - 2.42%]	[879 – 9,658]

Totaal	911,515	5.80%	[4.36% - 7.14%]	[39,706 – 65,082]
--------	---------	-------	-----------------	-------------------

---

Percenteerbasis: moslims en niet-moslims uit desbetreffende herkomstland

Op basis van de proportie streng orthodoxen in de steekproef kunnen we ook een inschatting maken van de proportie en het aantal streng orthodoxen in de onderzoekspopulatie. Uit cijfers van het CBS blijkt dat de totale populatie personen van 15 jaar en ouder uit de genoemde herkomstlanden 911,515 bedraagt (op 1 januari 2009). Een preciezere onderverdeling van dit populatieaantal naar herkomstland is weergegeven in de tweede kolom van tabel 9.15. Merk op dat deze populatieaantallen gaan over alle personen ouder dan 15 jaar uit de genoemde herkomstlanden, dus ook zij die geen moslim zijn. Om een inschatting te geven van het aantal streng orthodoxen in de populatie moeten we daarom rekenen met percentages ten opzichte van onze complete steekproef uit deze onderzoekspopulatie (n=1103). In de derde kolom staan de percentages ten opzichte van de totale steekproef. Deze percentages zijn iets lager dan de percentages in tabel 9.14 omdat het totaal hier dus ook de respondenten omvat die geen moslim zijn. Voor de inschatting van het populatieaantal hanteren we in dit onderzoek een betrouwbaarheid van 95 procent.

Het betrouwbaarheidsinterval van de proportie streng orthodoxen in de totale steekproef (n=1103) is weergegeven in de vijfde kolom van tabel 9.15. Op basis van dit interval kunnen we met 95 procent zekerheid zeggen dat in de totale onderzoekspopulatie (911,515) het percentage streng orthodoxen ouder dan 15 jaar tussen de 4.36 procent en de 7.14 procent ligt. Dit komt overeen met een populatieaantal streng orthodoxen ouder dan 15 jaar van tussen de 39,706 en 65,082. Verder kunnen we met 95 procent zekerheid zeggen dat het populatieaantal streng orthodoxe Marokkaans moslims ouder dan 15 jaar tussen de 17,689 en de 32,051 ligt. Het aantal Turkse streng orthodoxen ouder dan 15 jaar ligt volgens onze berekening met 95 procent zekerheid tussen de 7,709 en 18,899. Voor de groep uit de overige herkomstlanden geldt dat we met 95 procent zekerheid kunnen zeggen dat het populatieaantal streng orthodoxen ouder dan 15 jaar tussen de 879 en de 9,658 bedraagt.

9.5.2 Kenmerken Turkse en Marokkaanse streng orthodoxe moslims

Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed? Om deze vraag te beantwoorden hebben we de relaties onderzocht tussen orthodoxie en een aantal achtergrondvariabelen:

leeftijd, etniciteit, opleiding, geslacht, inkomen, het aantal lidmaatschappen van maatschappelijke organisaties (sport, kerk, et cetera), het gevoel of men al dan niet gediscrimineerd wordt en ten slotte vier kenmerken die verwijzen naar sociaal isolement: (1) het gevoel dat er slechts weinig mensen zijn met wie de respondent echt kan praten, (2) dat de respondent weinig belangstelling verwacht van zijn of haar naaste familieleden, (3) zich in de steek gelaten voelen, (4) en dat er niemand is die speciale belangstelling voor hem of haar heeft.

De analyse van de achtergrondkenmerken bestaat uit twee stappen. Allereerst bekijken we of de mate van orthodoxie in het algemeen samenhangt met een bepaald kenmerk. Deze analyse is uitgevoerd op de in drie groepen onverdeelde orthodoxieschaal. Om het verband te onderzoeken van dit type variabele met de achtergrondkenmerken is gebruik gemaakt van de eta-associatiemaat. Wanneer sprake is van een significant verband tussen de mate van orthodoxie en een achtergrondkenmerk is daarnaast onderzocht of het kenmerk ook een onderscheidende eigenschap is van de groep streng orthodoxen. Met andere woorden, verschilt de groep streng orthodoxen significant van de groep niet en matig orthodoxen of geldt het verband voor alle orthodoxiegroepen gezamenlijk? Door voor alle achtergrondkenmerken deze twee analysestappen uit te voeren kunnen we antwoord geven op de vraag wat de moslims met salafitsiche attitudes kenmerkt.

De afzonderlijke kruistabellen van de achtergrondkenmerken zijn opgenomen in bijlage X. In tabel 9.16 is de samenvattende eta-analyse weergegeven die antwoord geeft op de vraag of de betreffende achtergrondkenmerken samenhangen met de mate van orthodoxie en op de vraag of streng orthodoxe moslims zich onderscheiden van de niet of matig orthodoxe moslims.

Toelichting op tabel 9.16

In het eerste blok van de tabel staat het kenmerk met daarachter de mogelijke waarden die deze variabele kan aannemen. In het tweede blok staan de gemiddelden van de variabelen voor de verschillende groepen orthodoxen weergegeven. Achter deze gemiddelden staat de waarde van de associatiemaat *eta* vermeld die uitdrukt of en hoe sterk het kenmerk samenhangt met de mate van orthodoxie. Deze maat kan een waarde tussen 0 en 1 aannemen waarbij een samenhang >0.4 , >0.2 en <0.4 , en <0.2 worden aangeduid als respectievelijk sterk, matig en zwak. In de conclusies zullen deze duidingen van sterkte verwoord worden als respectievelijk vaak, vaker, en iets vaker. De eventuele sterretjes achter deze maat geven aan of de samenhang ook significant is. In de laatste kolom staat ten slotte het aantal respondenten weergegeven waarop de associatie berekend is.

Wanneer de groep streng orthodoxen significant verschilt van de anderen dan is dit aangegeven met het superscript ^{nm} achter het gemiddelde van de groep

streng orthodoxen. Wat betreft de samenhang tussen orthodoxie en de achtergrondkenmerken zullen we alleen de significante uitkomsten bespreken.

Allereerst blijkt dat voor Marokkaanse moslims afzonderlijk de gemiddelde leeftijd van streng orthodoxen significant hoger is dan de gemiddelde leeftijd van de groepen matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk een hogere mate van orthodoxie over het algemeen *iets vaker* samengaat met een hogere leeftijd. Dit verband is niet significant voor de Turkse moslims.

Daarnaast laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk geldt dat de groep streng orthodoxen significant vaker geen opleiding hebben genoten dan de groepen niet en matig orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen blijkt dat voor alle moslims gezamenlijk en Marokkaanse moslims afzonderlijk een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* samengaat met het niet hebben van een opleiding. Dit verband is niet significant bij de Turkse moslims.

Wat betreft inkomen uit arbeid blijkt dat voor Marokkaanse moslims afzonderlijk het aandeel dat geen betaald werk heeft onder streng orthodoxen significant hoger is dan onder de groepen matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk (zwak verband) en de Marokkaanse moslims afzonderlijk (matig verband) een hogere mate van orthodoxie over het algemeen respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samengaat met het niet hebben van betaald werk. Dit verband is niet significant voor de Turkse moslims.

Ten slotte laat de analyse bij Marokkaanse moslims ook nog een zwak non-lineair verband zien tussen het gevoel te hebben zelfs van de naaste familie weinig belangstelling te verwachten en de mate van orthodoxie. Het lijkt erop dat dit verband veroorzaakt wordt door het verschil tussen de groep matig en streng orthodoxen waar dit gevoel bij de laatste groep significant vaker voorkomt.

Tabel 9.16: Samenhang mate van orthodoxie en achtergrondkenmerken voor alle, Marokkaanse en Turkse moslims

	<u>Score</u>	<u>Categorie</u>	<u>Herkomst</u>	<u>Gemiddelde</u>			<u>Totaal</u>	<u>Eta</u>	<u>n</u>	
				<i>Niet</i>	<i>Matig</i>	<i>Streng</i>				
<u>Geslacht</u>	0	Vrouw	Alle moslims	0.55	0.50	0.51	0.52	0,04		798
	1	Man	Marokko	0.58	0.48	0.51	0.51	0.09		361
			Turkije	0.50	0.52	0.51	0.51	0.02		349
<u>Leeftijd</u>			Alle moslims	35.98	37.29	42.06	ⁿ 37.16	0.11	**	798
			Marokko	34.87	36.68	43.09	^{nm} 36.92	0.16	***	361
			Turkije	37.33	37.47	38.14	37.44	0.01		349
<u>Opleiding</u>	0	Geen	Alle moslims	0.66	0.59	0.39	^{nm} 0.60	0.15	***	773
	1	Wel	Marokko	0.56	0.52	0.32	^{nm} 0.51	0.14	**	352
			Turkije	0.71	0.68	0.56	0.69	0.08		341
<u>Inkomen uit arbeid</u>	0	Niet	Alle moslims	0.59	0.49	0.32	ⁿ 0.52	0.15	***	774
	1	Wel	Marokko	0.63	0.50	0.27	^{nm} 0.51	0.21	***	350
			Turkije	0.59	0.50	0.39	0.34	0.10		338
<u>Aantal lidmaatschappen</u>			Alle moslims	0.62	0.49	0.47	0.54	0.08		797
			Marokko	0.55	0.52	0.42	0.52	0.04		360
			Turkije	0.67	0.45	0.62	0.56	0.13		349
<u>Gediscrimineerd voelen</u>	0	Nooit	Alle moslims	0.32	0.38	0.41	0.36	0.07		782
	1	Soms/vaak	Marokko	0.36	0.35	0.42	0.36	0.04		353
			Turkije	0.32	0.40	0.44	0.37	0.09		342
<u>Weinig mensen praten</u>	0	Mee oneens	Alle moslims	0.18	0.20	0.14	0.19	0.04		797
	1	Mee eens	Marokko	0.15	0.16	0.18	0.16	0.03		360
			Turkije	0.18	0.21	0.05	0.19	0.09		349
<u>Weinig belangstelling familie</u>	0	Mee oneens	Alle moslims	0.07	0.08	0.13	0.08	0.06		789
	1	Mee eens	Marokko	0.08	0.04	0.15	^m 0.07	0.14	**	355
			Turkije	0.08	0.09	0.10	0.09	0.03		346

<u>In de steek gelaten</u>	0	Mee oneens	Alle moslims	0.07	0.10	0.15	0.10	0.07	784
	1	Mee eens	Marokko	0.10	0.06	0.17	0.09	0.12	354
			Turkije	0.06	0.13	0.14	0.10	0.11	344
<u>Weinig belangstelling</u>	0	Mee oneens	Alle moslims	0.06	0.07	0.08	0.07	0.02	788
	1	Mee eens	Marokko	0.08	0.04	0.10	0.06	0.11	355
			Turkije	0.05	0.08	0.03	0.06	0.06	346

n en m: het gemiddelde van streng orthodoxen verschilt significant ($\alpha=0.05$) van het gemiddelde van respectievelijk de groep niet en matig orthodoxen; **: $p<0.05$; ***: $p<0.01$

Antwoordbox paragraaf 9.5

Hoe groot is de groep moslims in Nederland die over attitudestructuren beschikt die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed? (B9)

De groep streng orthodoxen is in dit onderzoek aangemerkt als de groep moslims die beschikken over attitudestructuren die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed. Dit wil niet zeggen dat de moslims in deze groep salafist zijn; eerder spreken we van een gevoeligheid voor het salafistische gedachtegoed. Van de drie gedefinieerde orthodoxiegroepen verwachten wij dat een mogelijke stap naar het salafisme voor de groep streng orthodoxen het kleinste is. Dat betekent overigens niet dat deze groep de stap ook zal maken; dergelijke conclusies zijn op basis van dit onderzoek niet te trekken.

Het onderzoek laat zien dat over het geheel genomen 38 procent van de Nederlandse moslims uit de genoemde herkomstlanden ouder dan 15 jaar niet orthodox is. Iets meer dan de helft is matig orthodox en 8 procent is streng orthodox. De groep van 8 procent streng orthodoxen heeft volgens onze definitie en operationalisatie attitudestructuren die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed en zijn daarmee gevoelig voor het salafisme. Bij de Marokkaanse moslims ouder dan 15 jaar is deze groep streng orthodoxen het grootste: 12 procent. Bij de Turkse moslims en moslims uit de overige herkomstlanden maakt deze groep respectievelijk 5 en 2 procent uit van het totaal aantal moslims uit het desbetreffende herkomstland.

De percentages waarmee populatieaantallen berekend worden, zijn lager dan de eerder genoemde percentages omdat in die totale herkomstgroep ook niet-moslims meegenomen zijn. Met 95 procent zekerheid kunnen we op basis van het onderzoek zeggen dat in de totale onderzoekspopulatie (911,515) het percentage streng orthodoxen uit de onderzochte herkomstlanden ouder dan 15 jaar tussen de 4.36 procent en de 7.14 procent ligt. Dit komt overeen met een populatieaantal streng orthodoxen ouder dan 15 jaar van tussen de 39,706 en 65,082. Verder kunnen we met 95 procent zekerheid zeggen dat het populatieaantal streng orthodoxe Marokkaanse moslims ouder dan 15 jaar tussen de 17,689 en de 32,051 ligt. Het aantal Turkse streng orthodoxen ouder dan 15 jaar ligt volgens onze berekening tussen de 7,709 en 18,899. In de groep uit de overige herkomstlanden bedraagt het populatieaantal streng orthodoxen ouder dan 15 jaar tussen de 879 en de 9,658.

Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed? (B3)

Streng orthodoxe moslims zijn in het algemeen ouder, lager opgeleid en vaker werkloos dan andere moslims.

Allereerst blijkt dat voor Marokkaanse moslims afzonderlijk de gemiddelde leeftijd van streng orthodoxen significant hoger is dan de gemiddelde leeftijd van de groepen matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen

laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk een hogere mate van orthodoxie over het algemeen *iets vaker* samengaat met een hogere leeftijd.

Daarnaast laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk geldt dat de groep streng orthodoxen significant vaker geen opleiding hebben genoten dan de groepen niet en matig orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen blijkt dat voor alle moslims gezamenlijk en Marokkaanse moslims afzonderlijk een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* samengaat met het niet hebben van een opleiding.

Wat betreft inkomen uit arbeid blijkt dat voor Marokkaanse moslims afzonderlijk het aandeel dat geen betaald werk heeft onder streng orthodoxen significant hoger is dan onder de groepen matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk (zwak verband) en de Marokkaanse moslims afzonderlijk (matig verband) een hogere mate van orthodoxie over het algemeen respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samengaat met het niet hebben van betaald werk.

9.6 Orthodoxie en politieke integratie

- Hoe verhouden moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren zich tot politieke integratie? (B5 en C1)

Het gaat in deze paragraaf om de relatie tussen orthodoxie en politieke integratie. Nu is 'politieke integratie' een lastig begrip en zijn discussies over politieke integratie uiteindelijk normatief. Want wanneer is iemand politiek geïntegreerd in de Nederlandse democratie? Op deze vraag zijn grofweg vier antwoorden mogelijk: het toekennen van politieke rechten, zich identificeren met Nederland, het onderschrijven van de democratische normen en waarden en politiek participeren (Tillie en Slijper, 2007; Tillie, 2008).

Eén antwoord gaat ervan uit dat politieke integratie gelijkstaat aan het verkrijgen van politieke rechten. Bij discussies rond het verlenen van stemrecht voor niet-Nederlanders bij lokale verkiezingen kwam dit argument steeds naar voren. Sinds 1985 kunnen niet-Nederlandse ingezetenen die vijf jaar of langer legaal in Nederland wonen, stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen. Een belangrijk argument vóór toekenning van het kiesrecht was incorporatie in de democratie. Niet-Nederlandse ingezetenen werden geïntegreerd in de Nederlandse samenleving ze burgerrechten te verlenen. De uitoefening van

deze rechten zou oriëntatie op de Nederlandse maatschappij bevorderen. Wie tijdens gemeenteraadsverkiezingen gaat stemmen moet zich immers, al is het minimaal, oriënteren op de Nederlandse politieke partijen: welke partijen zijn er en welke standpunten nemen zij in? Wie zijn de belangrijkste politieke leiders? Welke partijen kunnen samenwerken? Kiesrecht leidt zo tot meer kennis over de Nederlandse politieke verhoudingen, wat op haar beurt leidt tot een betere integratie in de Nederlandse samenleving.

Een tweede normatieve visie legt de nadruk op de identificatie met Nederland. In deze visie ben je politiek geïntegreerd als je je Nederlander voelt. Recente discussies over de dubbele nationaliteit van de staatssecretarissen Aboutaleb en Albayrak raken aan dit argument. Tegenstanders van de dubbele nationaliteit zijn bang dat deze bewindslieden uiteindelijk niet loyaal genoeg aan Nederland zijn, omdat zij zich niet voldoende met Nederland zouden identificeren. Kennelijk identificeren ze zichzelf, doordat ze een tweede nationaliteit aanhouden, ook nog met Marokko of Turkije.

Politieke integratie is ook te definiëren als het onderschrijven van de democratische normen en waarden. Dit argument is de laatste tijd dominant aanwezig in de Nederlandse discussies. Het ‘assimilatiecontract’ waar de Partij Voor de Vrijheid voor pleit, is er een voorbeeld van. Veel schrijvers en columnisten vinden dat politieke integratie gelijkstaat aan de erkenning van de gelijkheid van mannen en vrouwen, de erkenning van de vrijheid van meningsuiting, de erkenning van de scheiding tussen Kerk en Staat en de erkenning van de gelijkheid van alle mensen inclusief homoseksuelen en niet-gelovigen.

Het laatste normatieve argument legt de nadruk op politieke participatie. Dit argument combineert in zekere zin de bovenstaande visies. Allereerst wordt gesteld dat iedereen recht heeft op politieke participatie. Alle inwoners van Nederland zijn gelijk en verdienen dus gelijke politieke rechten. Verder, zo luidt de redenering, leidt politieke participatie tot oriëntatie op de Nederlandse samenleving. Dit resulteert in identificatie met die samenleving en tot onderschrijving van de in Nederland dominante democratische normen en waarden.

Drie domeinen zijn opgenomen in de survey. Alleen ‘politieke rechten’ niet omdat deze niet binnen het bereik van het onderzoek valt. We bespreken hierna eerst politieke participatie (9.6.1), dan identificatie met Nederland (9.6.2) en democratische normen en waarden (9.6.3). Ten slotte presenteren we ook legitimatie van geweld als middel (9.6.4) en religieuze politiek (9.6.5) als onderdelen van het laatste domein. In paragraaf 9.6.6 brengen we de drie domeinen van politieke integratie in relatie met orthodoxie. Het analyseplan is schematisch weergegeven in tabel 9.17.

Tabel 9.17: Analyseplan politieke integratie

Domein	Meting
1. Politieke participatie	1a) Participatie en interesse 1b) Stemmen Tweede Kamer
2. Identificatie met Nederland	2a) Identificatie met Nederland
3. Democratische normen en waarden	Vertrouwen in democratische 3a) instituties 3b) Stelling: Zeggen wat men wil Stelling: Samenleving van meerdere 3c) religies Stelling: Vrijheden Nederlandse 3d) vrouwen 3e) Geweldslegitimatie 3f) Religieuze politiek

De analyse van de relatie tussen orthodoxie en politieke integratie is uitgevoerd via eenzelfde procedé als is toegepast bij de achtergrondkenmerken van orthodoxie (zie 9.5.2) Deze analyse bestaat ook uit twee stappen. Allereerst bekijken we of de mate van orthodoxie in het algemeen samenhangt met een bepaalde meting van politieke integratie. Wanneer sprake is van een significant verband tussen de mate van orthodoxie en een meting van politieke integratie hebben we vervolgens onderzocht of het kenmerk ook een onderscheidende eigenschap is van de groep streng orthodoxen. Met andere woorden, verschilt de groep streng orthodoxen significant van de groep niet en matig orthodoxen of geldt het verband alleen voor alle orthodoxiegroepen gezamenlijk?

Voordat deze samenhang aan bod komt, bespreken we zoals gezegd eerst de afzonderlijke metingen in de verschillende domeinen van politieke integratie apart.

9.6.1 Politieke participatie

Politieke participatie gaat over de manieren waarop iemand zaken politiek aan de orde probeert te stellen. Denk hierbij aan het inschakelen van een politieke partij of het meedoen met een actiegroep maar ook aan politieke interesse. Voor de analyse zijn drie vragen uit de survey gebruikt om de mate van politieke participatie te meten:

1. Wilt u mij van de volgende mogelijkheden zeggen van welke u in de afgelopen 5 jaar gebruik hebt gemaakt? (aantal politieke acties)
2. In hoeverre bent u geïnteresseerd in politieke onderwerpen?
3. Als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen?

De vragen zijn zo gehercodeerd dat de antwoordcategorieën teruggebracht zijn tot 'wel' (waarde 1) of 'niet' (waarde 0). Voor alle vragen geldt dat een hogere score overeenkomt met een hogere mate van politieke participatie. Voor de eerste vraag is aan ieder die aan minstens één politieke actie heeft meegedaan de waarde 1 toegekend. Iemand die geen enkele actie heeft ondernomen heeft de score 0 gekregen. De verdeling van deze nieuwe variabele voor politieke acties is weergegeven in tabel 9.18.

Tabel 9.18: Politieke acties, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0) Geen acties	248	69	269	77	60	68	576	72
(1) => 1 actie(s)	113	31	81	23	28	32	222	28
Totaal	361	100	349	100	88	100	799	100

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1607.83) = 3.2581$ ($P = 0.039$)

$n = \text{alle moslims} = 799$

Gemiddeld heeft 72 procent van de moslims de laatste vijf jaar geen enkele politieke actie ondernomen. Het percentage Turkse moslims dat minimaal één actie heeft ondernomen, is met 23 procent het laagst vergeleken met de andere twee herkomstgroepen (beiden meer dan 30 procent).

De antwoordcategorieën van de vraag naar politieke interesse zijn 'Niet geïnteresseerd', 'Een beetje geïnteresseerd' en 'Zeer geïnteresseerd'. Daarnaast zijn er ook twee categorieën voor respondenten die het niet weten of geen antwoord willen geven. Ook voor deze vraag zijn de antwoorden teruggebracht tot twee waarden: 'Niet geïnteresseerd' (waarde 0) en 'Wel geïnteresseerd' (waarde 1). Hiervoor hebben we de antwoorden 'Een beetje geïnteresseerd' en 'Zeer geïnteresseerd' waarde 1 toegekend, het antwoord 'Niet geïnteresseerd' heeft de waarde 0 gekregen. De respondenten die het niet weten of geen antwoord wilden geven, zijn buiten de analyse gehouden. De verdeling van deze nieuwe variabele voor politieke interesse is weergegeven in tabel 9.19.

Tabel 9.19: Politieke interesse, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0) Geen interesse	119	33	174	50	30	34	324	41
(1) Wel interesse	241	67	174	50	58	66	473	59
Totaal	360	100	348	100	88	100	797	100
.w	1		1		0		2	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1603.47) = 10.8174$ ($P = 0.000$)

n = alle moslims = 799; w: 'weet niet'

Over het geheel genomen is de meerderheid van de moslims wel geïnteresseerd in politieke onderwerpen. Alleen bij de Turkse moslims is de groep niet geïnteresseerden even groot als de groep wel geïnteresseerden.

Wat betreft de intentie om te gaan stemmen bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen zijn de antwoordcategorieën 'Ja', 'Misschien' en 'Nee'. Net zoals de twee voorgaande vragen zijn deze teruggebracht tot twee categorieën: 'Niet stemmen' (waarde 0) en 'Wel stemmen' (waarde 1). De categorie 'Ja' heeft hiervoor de waarde 1 gekregen. De categorieën 'Misschien' en 'Nee' zijn gehercodeerd naar de waarde 0. Respondenten die op het moment van het onderzoek jonger waren dan 18, geen stemrecht hebben of het niet weten, zijn buiten de analyse gehouden. De verdeling van deze nieuwe variabele voor het stemmen in Tweede Kamerverkiezingen is weergegeven in tabel 9.20.

We zien dat de meerderheid van de moslims (84 procent) wel van plan is te gaan stemmen voor Tweede Kamerverkiezingen.

Tabel 9.20: Stemmen Tweede Kamerverkiezingen, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Nee/misschien	42	15	47	18	7	11	96	16
(1)	Ja	241	85	221	82	60	89	521	84
	Totaal	282	100	267	100	68	100	617	100
	.l	43		38		13		95	
	.s	31		30		7		68	
	.w	4		13		1		19	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1249.01) = 0.969$ ($P = 0.380$)

n = alle moslims = 799; .l: leeftijd <18; .s: niet stemgerechtigd; w: 'weet niet'

Uit de Mokkenanalyse blijkt dat deze drie items samen geen schaal vormen ($H=0.28$). De analyse wijst verder uit dat dit komt door de derde vraag over het stemmen. De eerste twee vragen over politieke acties en politieke interesse blijken samen wel een schaal te vormen ($H=0.45$). Deze twee vragen zijn dan ook samengevoegd. Hierdoor hebben alle respondenten een score gekregen tussen de 0 (beide vragen ontkennend beantwoord) en de 2 (beide vragen bevestigend beantwoord). De frequentieverdeling van deze schaal voor politieke participatie is weergegeven in tabel 9.21. Voor alle drie de herkomstgroepen geldt dat het grootste deel van de respondenten de schaalscore 1 heeft gekregen.

Tabel 9.21: Politieke participatie, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Laag	102	28	150	43	21	24	272	34
(1)		164	46	142	41	48	55	354	44
(2)	Hoog	95	26	56	16	19	22	170	21
	Totaal	360	100	348	100	88	100	797	100
	.m	1		1		0		2	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(4.00, 3206.09) = 6.2153$ ($P = 0.000$)

n = alle moslims = 799; .m: 'ontbrekende score'

Samengevat hebben we nu twee metingen van politieke participatie tot onze beschikking. Allereerst een schaal die het deelnemen aan politieke acties combineert met politieke interesse en ten tweede een vraag over of iemand van plan is te gaan stemmen bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen.

9.6.2 Identificatie met Nederland

Identificatie gaat over de vraag in hoeverre iemand zich Nederlander voelt. In de survey zijn twee vragen opgenomen die dit proberen te onderzoeken:

1. In hoeverre voelt u zich Nederlander?
2. Voelt u zich thuis in Nederland?

De vragen zijn zo gehercodeerd dat de antwoordcategorieën teruggebracht zijn tot 'wel' (waarde 1) of 'niet' (waarde 0). Voor alle vragen geldt dat een hogere score overeenkomt met een hogere mate van identificatie met Nederland. De antwoordcategorieën van de eerste vraag zijn 'Helemaal niet', 'Nauwelijks', 'Enigszins', 'Grotendeels' en 'Helemaal'. Ook zijn er twee categorieën voor mensen die het niet weten of geen antwoord willen geven. De antwoorden 'Grotendeels' en 'Helemaal' zijn gehercodeerd naar de waarde 1: 'Ja'. De antwoordcategorieën 'Helemaal niet', 'Nauwelijks' en 'Enigszins' hebben de waarde 0 gekregen. Respondenten die geen antwoord willen geven of het niet weten, zijn buiten de analyse gehouden. De frequentieverdeling is weergegeven in tabel 9.22. Hieruit blijkt dat de helft van de Nederlandse moslims zich Nederlander voelt. Het percentage dat zich Nederlander voelt is bij de Marokkaanse moslims met 56 procent relatief het hoogst.

Tabel 9.22: Voelt u zich Nederlander?, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Nee	152	44	200	58	38	45	389	50
(1)	Ja	197	56	145	42	46	55	388	50
Totaal		349	100	344	100	84	100	777	100
.n		4		1		1		6	
.w		8		5		3		16	
Totaal		361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1565.46) = 7.2992$ ($P = 0.001$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

De antwoordcategorieën van de vraag over het thuisvoelen in Nederland zijn 'ja', 'soms wel en soms niet', en 'nee'. Alleen het antwoord 'ja' is gehercodeerd

naar de waarde 1: 'ja'. De categorieën 'soms wel en soms niet', en 'nee' hebben de waarde 0 gekregen. Respondenten die het niet weten of geen antwoord willen geven, zijn niet meegenomen in de analyse. De frequentieverdeling is weergegeven in tabel 9.23. Uit de tabel blijkt dat driekwart van de moslims (76 procent) zich thuisvoelt in Nederland.

Tabel 9.23: Voelt u zich thuis in Nederland?, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Nee	70	20	96	28	22	24	188	24
(1)	Ja	287	80	251	72	67	76	604	76
	Totaal	357	100	347	100	88	100	792	100
	.n	3		1		0		4	
	.w	1		2		0		3	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1593.68) = 3.0727$ ($P = 0.047$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Uit een Mokkenschaalanalyse blijkt dat deze twee vragen samen een schaal vormen ($H=0.51$). De twee vragen over de identificatie met Nederland zijn dan ook samengevoegd tot één nieuwe variabele. Alle respondenten hebben een score gekregen van tussen de 0 (beide vragen ontkennend beantwoord) en de twee 2 (beide vragen bevestigend beantwoord). De frequentieverdeling van deze schaal voor de identificatie met Nederland is weergegeven in tabel 9.24.

Tabel 9.24: Identificatie met Nederland, per herkomst

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Laag	48	14	73	21	15	18	137	18
(1)		126	36	147	43	29	34	301	39
(2)	Hoog	176	50	123	36	40	48	338	44
	Totaal	349	100	343	100	84	100	776	100
	.m	11		7		4		23	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(4.00, 3126.89) = 4.0216$ ($P = 0.003$)

n = alle moslims = 799; .m: 'ontbrekende score'

Ongeveer de helft van de Marokkaanse moslims scoort hoog op de schaal, zij hebben dus op beide vragen bevestigend geantwoord: voelen zich Nederlander en voelen zich thuis in Nederland. Deze groep is een stuk groter dan bij de Turkse moslims (waarbij dit aandeel 36 procent is). Met deze schaal hebben we een meting in handen voor identificatie met Nederland, het tweede domein van politieke integratie. Samen met de nog te bespreken metingen zal deze in paragraaf 9.6.6 in relatie worden gebracht met orthodoxie.

9.6.3 Democratische normen en waarden

Het derde domein van politieke integratie betreft de democratische normen en waarden: onderschrijft iemand de burgerlijke vrijheden zoals de vrijheid van meningsuiting? En in hoeverre ervaart iemand de democratische rechtstaat als legitiem? De democratische normen en waarden worden in dit onderzoek op verschillende manieren gemeten. Allereerst door middel van een meting die refereert aan het vertrouwen in democratische instituties. Later voegen we nog enkele losse stellingen toe. In de paragrafen 9.6.4 en 9.6.5 volgen ook nog legitimatie van geweld als middel en religieuze politiek. We beginnen deze paragraaf met het meten van vertrouwen in democratische instituties. In de survey zijn drie vragen opgenomen over het vertrouwen in democratische instituties: hoeveel vertrouwen heeft u in:

1. de regering?
2. de Tweede Kamer?
3. de ambtenaren?

De volledige frequentietabellen zijn opgenomen in bijlage X. De vragen zijn zo gehercodeerd dat de antwoordcategorieën teruggebracht zijn tot ‘wel vertrouwen’ (waarde 1) of ‘geen vertrouwen’ (waarde 0). Voor alle vragen geldt dat een hogere score overeenkomt met een hogere mate van democratische normen en waarden. De antwoordcategorieën van de drie vragen zijn steeds ‘Helemaal geen’, ‘Niet zoveel’, ‘Tamelijk veel’, en ‘Heel veel vertrouwen’. De antwoorden ‘Tamelijk veel’, en ‘Heel veel vertrouwen’ zijn gehercodeerd naar de waarde 1: ‘Ja’. De overige categorieën hebben de waarde 0 gekregen. De respondenten die het niet weten of geen antwoord willen geven, zijn buiten de analyse gehouden.

Tabel 9.25: Verdeling aantal ontbrekende items voor drie vertrouwen-items, moslims per herkomstgroep

<u>Aantal items ontbrekend</u>	<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
0	282	78	281	80	77	87	640	80
1	30	8	24	7	6	7	60	8
2	17	5	21	6	3	3	41	5
3	32	9	24	7	3	3	58	7
Totaal	361	100	349	100	88	100	799	100

Onafhankelijkheidstoets: $F(5.98, 4808.64) = 0.9498$ ($P = 0.458$)

$n = \text{alle moslims} = 799$

I

n totaal zijn er 159 respondenten die hebben aangegeven geen antwoord te kunnen/willen geven op een van de drie vragen. Op dezelfde manier als bij de ontbrekende orthodoxie-items (zie paragraaf 9.5) zal voor zoveel mogelijk ontbrekende items een waarde voorspeld worden op basis van de items die wel bekend zijn. Om deze inschatting enigszins betrouwbaar te laten zijn zullen we deze procedure alleen toepassen voor de respondenten die maar één enkel item missen. In tabel 9.25 is een analyse weergegeven van de ontbrekende items. Hieruit blijkt dat bij 60 respondenten, oftewel 8 procent van het totaal, één item ontbreekt. Voor deze groep zullen we het ontbrekende item voorspellen waardoor we het aantal ontbrekende items terugbrengen van 159 tot 99. De groep van 99 respondenten met meer dan één ontbrekend item worden buiten de analyse gehouden. De verdeling van de schaal voor en na substitutie van de ontbrekende items is weergegeven in tabel 9.26.

Tabel 9.26: Verdeling vertrouwen voor en na substitutie van ontbrekende items

Score	<u>Voor</u>		<u>Na</u>	
	Abs	%	Abs	%
0	118	15	133	17
1	67	8	71	9
2	97	12	103	13
3	357	45	393	49
.m	159	20	99	12
Totaal	799	100	799	100

$$n = \text{alle moslims} = 799$$

Uit een Mekkenschaaanalyse blijkt dat deze drie gehercodeerde vragen samen een schaal vormen ($H=0.60$). De antwoorden van de drie vragen zijn daarom bij elkaar opgeteld. Zo ontstaat een schaal van 0 tot 3, waarbij de waarde 0 refereert aan vertrouwen in geen enkel van de drie genoemde instituties. De hoogste waarde (3) correspondeert daarentegen met vertrouwen in alle drie de instituties. De definitieve verdeling van de schaal voor het vertrouwen in democratische instituties voor moslims uit de drie herkomstgroepen is weergegeven in tabel 9.27.

Uit de tabel blijkt dat meer dan de helft van de moslims (56 procent) vertrouwen heeft in de regering, de Tweede Kamer en ambtenaren en dus de hoogste schaalscore heeft.

Tabel 9.27: Verdeling vertrouwen in democratische instituties, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Laag	57	18	60	20	17	20	133	19
(1)		28	9	37	12	6	7	71	10
(2)		56	18	33	11	14	17	103	15
(3)	Hoog	172	55	175	58	46	56	393	56
	Totaal	312	100	305	100	83	100	700	100
	.m	48		45		6		99	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(5.99, 4218.45) = 1.2197$ ($P = 0.293$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: 'ontbrekende score'

Naast institutioneel vertrouwen voegen we nog drie stellingen toe die betrekking hebben op democratische normen en waarden. Deze stellingen vormen geen schaal en worden daarom apart behandeld:

1. Stelling: Iedereen heeft het recht om in het openbaar te zeggen wat hij of zij wil.
2. Stelling: Het is goed als een samenleving bestaat uit verschillende religies.
3. Stelling: Nederlandse vrouwen hebben teveel vrijheden.

Met uitzondering van de derde stelling zijn de vragen zo gehercodeerd dat de antwoordcategorieën teruggebracht zijn tot 'Mee eens' (waarde 1) of 'Mee oneens' (waarde 0). Voor de positief geformuleerde stelling over de vrijheden van Nederlandse vrouwen is deze codering omgedraaid. Voor alle vragen geldt dan dat een hogere score overeenkomt met een hogere mate van democratische normen en waarden.

De antwoordcategorieën van de drie vragen zijn 'Helemaal mee eens', 'Mee eens', 'Niet mee eens, maar ook niet mee oneens', 'Mee oneens' en 'Helemaal mee oneens'. De antwoorden 'Helemaal mee eens', en 'Mee eens' zijn gehercodeerd naar de waarde 1: 'Ja'. De drie overige categorieën hebben de waarde 0 gekregen. De respondenten die hebben aangegeven het niet te weten of geen antwoord te willen geven, zijn niet in de analyse betrokken. Door deze hercodering zijn drie nieuwe variabelen ontstaan die we hier kort zullen bespreken.

Tabel 9.28: Iedereen heeft het recht om in het openbaar te zeggen wat hij of zij wil, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	118	33	81	24	20	23	219	28
(1)	Mee eens	235	67	253	76	66	77	555	72
	Totaal	354	100	334	100	87	100	774	100
	.n	4		1		2		7	
	.w	3		14		0		17	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2,00, 1557,48) = 3,9665$ ($P = 0,019$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

De frequentieverdeling voor de eerste stelling over het recht om te zeggen wat je wil is weergegeven in tabel 9.28. Uit de tabel blijkt dat bijna driekwart van de moslims (72 procent) vindt dat iedereen het recht heeft om in het openbaar te

zeggen wat hij of zij wil. Dit percentage is bij de moslims uit de overige herkomstlanden met 77 procent het hoogst. De frequentieverdeling voor de tweede stelling over een samenleving die bestaat uit verschillende religies is weergegeven in tabel 9.29.

Tabel 9.29: Het is goed als een samenleving bestaat uit verschillende religies, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	29	8	48	14	8	10	86	11
(1)	Mee eens	318	92	285	86	75	90	678	89
	Totaal	347	100	333	100	84	100	764	100
	.n	4		1		2		7	
	.w	9		16		3		28	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(1.99, 1533.09) = 2.969$ ($P = 0.052$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Hieruit blijkt dat meer dan driekwart van de moslims (89 procent) het goed vindt als een samenleving bestaat uit verschillende religies. De frequentieverdeling voor de derde stelling over de vrijheid van vrouwen in Nederland is weergegeven in tabel 9.30.

Tabel 9.30: Nederlandse vrouwen hebben te veel vrijheden, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee eens	168	50	194	59	47	56	409	55
(1)	Mee oneens	169	50	136	41	37	44	341	45
	Totaal	337	100	329	100	84	100	750	100
	.n	4		2		2		8	
	.w	20		18		3		41	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1511.67) = 2.6262$ ($P = 0.073$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Uit deze verdeling komt naar voren dat iets meer dan de helft van de moslims vindt dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben. In de twee volgende paragrafen worden de concepten legitimatie van geweld als middel en religieuze politiek aan het domein van democratische normen en waarden toegevoegd.

9.6.4 Legitimatie van geweld als middel

Om de mate van legitimatie van geweld te kunnen meten onderzoeken we in hoeverre een respondent het gebruik van geweld legitimeert als middel om bepaalde idealen te verwezenlijken. Het gaat hier niet om de vraag of iemand direct van plan is om met geweld een doel te bereiken, het gaat om de waardering van geweld als legitiem middel. Om te kunnen bepalen in welke mate deze legitimatie aanwezig is, hebben we in de survey twee stellingen opgenomen:

1. Stelling: Geweld is niet goed, maar soms is het de enige manier om een ideaal te bereiken.
2. Stelling: Er zijn situaties waarin het voor mij vanuit mijn religie acceptabel is dat ik geweld gebruik.

De antwoordcategorieën voor deze vragen bestaan steeds uit 'Helemaal mee eens', 'Mee eens', 'Niet mee eens, maar ook niet mee oneens', 'Mee oneens' en 'Helemaal mee oneens'. In de analyse zijn deze categorieën teruggebracht tot 'mee eens' (1) en 'Mee oneens' (0). De antwoordcategorieën 'Helemaal mee eens' en 'Mee eens' zijn hierbij opgevat als 'mee eens' (1). De drie overige antwoorden hebben de waarde 0 gekregen en zijn daarmee opgevat als 'mee oneens'. De respondenten die het niet weten of niet willen antwoorden, zijn buiten de analyse gehouden. Door deze hercodering zijn twee nieuwe variabelen gecreëerd waarvan de verdelingen weergegeven zijn in tabel 9.31 en 9.32.

Tabel 9.31: Geweld is niet goed, maar soms is het de enige manier om een ideaal te bereiken, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	297	88	264	83	74	90	635	86
(1)	Mee eens	41	12	55	17	8	10	104	14
	Totaal	337	100	320	100	82	100	739	100
	.n	4		2		3		8	
	.w	20		28		4		51	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1491.87) = 2.4932$ ($P = 0.083$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Zoals blijkt uit tabel 9.31 geeft 14 procent van de moslims uit de drie herkomstgroepen aan dat geweld niet goed is maar soms de enige manier is om een ideaal te bereiken. Uit tabel 9.32 blijkt verder dat van alle moslims 11 procent het voor zichzelf in bepaalde situaties acceptabel vindt dat hij vanuit zijn religie geweld gebruikt. Door deze percentages kan een rangorde van vragen opgesteld worden op basis van populariteit (via eenzelfde methode als bij de orthodoxieschaal, zie paragraaf 9.5). Door middel van een Mekkenschaalanalyse kan onderzocht worden of deze rangorde ook op individueel niveau aanwezig is. Met andere woorden, is het inderdaad zo dat iemand die het eens is met de moeilijkste stelling (positie 2) het ook eens is met de eerste makkelijkere stelling (positie 1)? Is dit inderdaad het geval dan kun je vaststellen dat deze vragen samen een schaal vormen en kunnen de scores van de individuele vragen worden opgeteld.

Tabel 9.32: Er zijn situaties waarin het voor mij vanuit mijn religie acceptabel is dat ik geweld gebruik, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	301	89	286	89	71	87	658	89
(1)	Mee eens	36	11	35	11	11	13	82	11
	Totaal	337	100	321	100	82	100	740	100
	.n	2		5		3		10	
	.w	21		24		4		49	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2,00, 1485,79) = 0,2160$ ($P = 0,806$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Uit de Mokkenschaalanalyse van de twee vragen blijkt dat deze twee vragen over geweldslegitimatie inderdaad een schaal vormen. Omdat de antwoorden op deze vragen samenhangen, is de assumptie dat deze vragen dan ook eenzelfde concept meten (wat wij de legitimatie van geweld als middel noemen). Zoals al eerder beschreven wordt de kracht van een schaal weergegeven met behulp van de schaalbaarheidscoëfficiënt H. De twee vragen over geweldslegitimatie hebben een H-waarde van 0.51. We concluderen daarom dat er een structuur zit in de antwoordpatronen en dat deze vragen samen eenzelfde concept meten (legitimatie van geweld). Door de antwoorden op de vragen op te tellen ontstaat een schaal van 0 tot 2.

De groep die op beide vragen 'mee oneens' heeft geantwoord (schaalscore 0), hebben we opgevat als de groep die het in geen enkele situatie legitiem vindt om geweld te gebruiken (clandestien). De groep die op beide vragen 'mee eens' heeft geantwoord (schaalscore 2), vatten we op als de groep met een geweldslegitimerende attitude. De groep daartussenin met de schaalscore 1 neemt een ambivalente positie in: zij zijn het met één van de stellingen over de legitimatie van geweldsgebruik eens, maar met de andere niet. De frequentieverdeling van alle moslims uit de drie herkomstgroepen op basis van de legitimatie van geweld is weergegeven in tabel 9.33.

Tabel 9.33: Geweldslegitimatie, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0) Clandestien	271	83	250	80	69	85	589	82
(1)	37	11	38	12	7	8	82	11
(2) Legitiem	18	6	25	8	5	7	48	7
Totaal	326	100	312	100	81	100	720	100
.m	34		37		8		79	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(4.00, 2897.03) = 0.5582$ ($P = 0.693$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: 'ontbrekende score'

De overgrote meerderheid (82 procent) van de moslims geeft aan het gebruik van geweld als middel niet als legitiem te beschouwen. De groep moslims die we aanduiden als 'legitimerend', en het dus met beide stellingen eens zegt te zijn, vormt 7 procent van het totaal aantal moslims.

9.6.5 Religieuze politiek

Het concept religieuze politiek heeft betrekking op de mate waarin iemand zijn religieuze ideeën politiek vormgeeft. In dit geval is de vraag in hoeverre iemand een theocratisch ideaal heeft (ten opzichte van de democratie). Het gaat hierbij dan bijvoorbeeld om het prefereren van een regering van religieuze leiders boven een democratisch gekozen wetgever. Om deze opvatting te kunnen meten is een schaal geconstrueerd waarmee we de mate van religieuze politiek kunnen bepalen. In de survey zijn twee stellingen opgenomen:

1. Stelling: De regels van god zijn voor mij belangrijker dan de Nederlandse wetten.
2. Stelling: Een regering van religieuze leiders is beter dan een democratie.

De antwoordcategorieën voor deze vragen bestaan steeds uit 'Helemaal mee eens', 'Mee eens', 'Niet mee eens, maar ook niet mee oneens', 'Mee oneens' en 'Helemaal mee oneens'. In de analyse zijn deze categorieën teruggebracht tot 'mee eens' (1) en 'mee oneens' (0). De antwoordcategorieën 'Helemaal mee eens' en 'Mee eens' zijn hierbij opgevat als 'mee eens' (1). De drie overige antwoorden hebben de waarde 0 gekregen en zijn daarmee opgevat als 'mee oneens'. De respondenten die hebben aangegeven het niet te weten of niet te willen antwoorden, zijn niet meegenomen in de analyse. Door deze hercodering zijn twee nieuwe variabelen ontstaan waarvan de verdelingen weergegeven zijn in tabel 9.34 en 9.35.

Tabel 9.34: De regels van god zijn voor mij belangrijker dan de Nederlandse wetten, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	165	52	179	59	52	66	397	57
(1)	Mee eens	150	48	125	41	28	34	302	43
	Totaal	315	100	304	100	80	100	699	100
	.n	9		15		4		27	
	.w	36		31		5		72	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1403.58) = 2.597$ ($P = 0.075$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Uit de verdeling in tabel 9.34 blijkt dat 43 procent van alle moslims de regels van God belangrijker vindt dan de Nederlandse wetten. De resultaten in tabel 9.35 laten zien dat 9 procent van alle moslims de voorkeur geeft aan een regering van religieuze leiders boven een democratie.

Tabel 9.35: Een regering van religieuze leiders is beter dan een democratie, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	258	90	251	91	74	94	584	91
(1)	Mee eens	30	10	24	9	5	6	58	9
	Totaal	288	100	275	100	79	100	642	100
	.n	6		3		4		13	
	.w	67		71		6		144	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1281.28) = 0.7688$ ($P = 0.464$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Uit de Mokkenschaalanalyse van de twee vragen blijkt dat deze een schaal vormen. De vragen over religieuze politiek hebben een schaalbaarheidscoëfficiënt van $H=0.53$. We concluderen daarom dat er een structuur zit in de antwoordpatronen en dat deze vragen samen eenzelfde

concept meten (religieuze politiek). Door de antwoorden op de vragen op te tellen ontstaat een schaal van 0 tot en met 2.

De groep die beide vragen met ‘mee oneens’ heeft beantwoord (schaalscore 0), labelen we als ‘democratisch’ aangezien zij de democratie boven een theocratie stellen. De groep die op beide vragen ‘mee eens’ heeft geantwoord (schaalscore 2) noemen we ‘theocratisch’. De frequentieverdeling van alle moslims uit de drie herkomstgroepen op basis van religieuze politieke attitudestructuren is weergegeven in tabel 9.36.

Tabel 9.36: Religieuze politiek, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Democratie	134	50	147	58	49	66	330	56
(1)		113	42	88	35	21	29	223	38
(2)	Theocratie	20	8	17	7	4	5	41	7
	Totaal	268	100	252	100	74	100	593	100
	.m	93		98		15		206	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(5.99, 4815.12) = 1.9953$ ($P = 0.063$)

n = alle moslims = 799; .m: ‘ontbrekende score’

Uit bovenstaande verdeling blijkt dat 56 procent van alle moslims volgens onze definitie een democratie verkiest boven een theocratie. De meerderheid van de Nederlandse moslims vindt de Nederlands wetten belangrijker dan de wetten van god en geeft de voorkeur aan een democratisch gekozen wetgever. Uit de resultaten blijkt verder dat 7 procent van de moslims een theocratisch ideaal heeft en voorstander zegt te zijn van een regering van religieuze leiders.

9.6.6 De relatie tussen orthodoxie en politieke integratie

Nu de metingen van de drie domeinen van politieke integratie besproken zijn, kunnen we onderzoeken wat de samenhang is met orthodoxie. In tabel 9.37 staan de resultaten.

Toelichting op tabel 9.37

In het eerste blok van de tabel staat de meting met daarachter de mogelijke waarden die deze variabele kan aannemen. In het tweede blok staan de gemiddelden weergegeven van de variabelen voor de verschillende

orthodoxiegroepen. Achter deze gemiddelden staat de waarde van de associatiemaat *eta*. Deze associatiemaat drukt uit of en hoe sterk het kenmerk samenhangt met de mate van orthodoxie. Deze maat kan een waarde aannemen van tussen de 0 en de 1 waarbij een samenhang > 0.4 , >0.2 en <0.4 , en <0.2 worden aangeduid als respectievelijk sterk, matig en zwak. In de conclusies zullen deze duidingen van sterkte verwoord worden als respectievelijk vaak, vaker, en iets vaker. De eventuele sterretjes achter deze maat geven aan of de samenhang significant is. In de laatste kolom staat ten slotte het aantal respondenten weergegeven waarop de associatie berekend is.

Naast de algemene samenhang is ook onderzocht of de groep streng orthodoxen significant verschilt van de groep niet en matig orthodoxen of dat het verband alleen opgaat voor alle groepen samen. Wanneer de groep streng orthodoxen inderdaad significant verschilt van de anderen, dan is dit aangegeven met het superscript ^{nm} achter het gemiddelde van de groep streng orthodoxen.

Streng orthodoxen participeren minder in politiek

De analyse laat zien dat voor het domein politieke participatie voor alle moslims gezamenlijk geldt dat de gemiddelde participatie van streng orthodoxen significant lager is dan het gemiddelde in de groepen matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laat de analyse verder een zwakke samenhang zien: een hogere mate van orthodoxie gaat *iets vaker* samen met een lagere participatie. Deze zwakke samenhang blijkt significant voor Marokkaanse moslims afzonderlijk; het verband blijkt niet significant wanneer we alleen naar de Turkse moslims kijken.

Wat betreft het stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen is het gemiddelde dat gaat stemmen voor de Marokkaanse streng orthodoxe moslims significant lager dan het gemiddelde in de groepen Marokkaanse matig en niet orthodoxen. Voor alle Marokkaanse moslims afzonderlijk laten de resultaten een matige samenhang zien: een hogere mate van orthodoxie onder Marokkaanse moslims gaat *vaker* samen met het niet stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen. Voor alle moslims gezamenlijk is dit verband significant maar zwak en voor de Turkse moslims afzonderlijk is het verband niet significant.

Streng orthodoxen identificeren zich minder met Nederland

Het gemiddelde in het tweede domein van politieke integratie, identificatie met Nederland, is voor Turkse streng orthodoxen significant lager dan de gemiddelden in de groepen Turkse matig en niet orthodoxe moslims. Wanneer we kijken naar alle orthodoxiegroepen voor de Turkse moslims afzonderlijk dan zien we een matig verband: een hogere mate van orthodoxie onder Turkse moslims gaat *vaker* samen met een lagere identificatie met Nederland. Voor alle

moslims gezamenlijk is dit verband ook significant maar zwak, voor de Marokkaanse moslims afzonderlijk is het verband niet significant.

Tabel 9.37: Samenhang mate van orthodoxie en politieke integratie, voor alle, Marokkaanse en Turkse moslims

		Score	Categorie	Herkomst	Gemiddelde				Totaal	Eta		n
					Niet	Matig	Streng					
1. Politieke participatie												
1a)	<u>Participatie en interesse</u>	0	Laag	Alle moslims	1,83	1,93	1,72	nm	1,87	0.09	**	796
		1		Marokko	1,91	2,07	1,69		1,98	0.17	**	360
		2	Hoog	Turkije	1,70	1,76	1,76	1,73	0.04		348	
1b)	<u>Stemmen Tweede Kamer</u>	0	Nee/misschien	Alle moslims	0.86	0.85	0.69	nm	0.84	0.11	**	617
		1		Marokko	0.83	0.90	0.63		0.85	0.23	***	282
			Ja	Turkije	0.86	0.79	0.83		0.82	0.09		267
2. Identificatie met Nederland												
2a)	<u>Identificatie met Nederland</u>	0	Laag	Alle moslims	1,34	1,23	1,05	nm	1,26	0.11	**	775
		1		Marokko	1,46	1,35	1,22		1,37	0.10		349
		2	Hoog	Turkije	1,29	1,06	0.60		1,14	0.22	***	343
3. Democratische normen en waarden												
3a)	<u>Vertrouwen in democr. instituties</u>	0	Laag	Alle moslims	2,17	2,02	2,02		2,08	0.06		700
		1		Marokko	2,14	2,09	1,99		2,10	0.03		312
		2		Turkije	2,11	2,02	2,02		2,06	0.03		305
		3	Hoog									
3b)	<u>Zeggen wat men wil</u>	0	Mee oneens	Alle moslims	0.71	0.73	0.70		0.72	0.03		774
		1	Mee eens	Marokko	0.60	0.69	0.68		0.67	0.09		354
				Turkije	0.75	0.77	0.70		0.76	0.04		334
3c)	<u>Samenleving van meerdere religies</u>	0	Mee oneens	Alle moslims	0.92	0.88	0.78	nm	0.89	0.11	**	764
		1	Mee eens	Marokko	0.96	0.91	0.85		0.92	0.13		347
				Turkije	0.88	0.86	0.59	nm	0.86	0.18	**	333

3d)	<u>NL vrouwen te veel vrijheden</u>	0	Mee eens	Alle moslims	0.55	0.41	0.22	nm	0.45	0.18	***	750
		1	Mee oneens	Marokko	0.62	0.50	0.23	nm	0.50	0.22	***	337
				Turkije	0.51	0.33	0.24	nm	0.41	0.19	**	329
3e)	<u>Geweldslegitimatie</u>	0	Clandestien	Alle moslims	0.15	0.27	0.55	nm	0.25	0.18	***	720
		1		Marokko	0.14	0.22	0.49	nm	0.23	0.19	**	326
		2	Legitiem	Turkije	0.18	0.32	0.71	nm	0.28	0.20	**	312
3f)	<u>Religieuze politiek</u>	0	Democratie	Alle moslims	0.20	0.68	0.95	nm	0.51	0.41	***	593
		1		Marokko	0.29	0.66	0.89	nm	0.57	0.32	***	267
		2	Theocratie	Turkije	0.19	0.69	1,13	nm	0.48	0.47	***	252

n en m: het gemiddelde van streng orthodoxen verschilt significant ($\alpha=0.05$) van het gemiddelde van respectievelijk de groep niet en matig orthodoxen; **: $p<0.05$; ***: $p<0.01$

Streng orthodoxen onderschrijven democratische normen en waarden minder

Het derde domein van politieke integratie dat we onderzocht hebben betreft de democratische normen en waarden. Voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse moslims afzonderlijk laten de analyses zien dat het gemiddelde dat het goed vindt dat een samenleving bestaat uit meerdere religies onder streng orthodoxen, significant lager is dan het gemiddelde in de groepen matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de analyses voor zowel alle moslims gezamenlijk als de Turkse moslims afzonderlijk een zwak verband zien: een hogere mate van orthodoxie gaat *iets vaker* samen met de opvatting dat het *niet* goed is dat een samenleving bestaat uit meerdere religies.

Voor alle herkomstgroepen gezamenlijk en alle herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat het gemiddelde dat het oneens is met de stelling dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben onder streng orthodoxen significant lager is dan het gemiddelde in de groepen matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse moslims afzonderlijk een zwak verband zien, voor de Marokkaanse moslims afzonderlijk is dit verband matig: een hogere mate van orthodoxie gaat respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samen met de opvatting dat het Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben.

Voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse en Marokkaanse moslims afzonderlijk geldt dat het gemiddelde dat het gebruik van geweld (als middel om een bepaald doel te bereiken) legitimeert onder streng orthodoxen significant hoger is onder matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen tonen de resultaten voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk een zwak verband, voor de Turkse moslims afzonderlijk is dit verband matig: een hogere mate van orthodoxie gaat respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samen met het legitimeren van geweld als middel om een bepaald doel te bereiken.

Voor alle moslims gezamenlijk en de twee onderzochte herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat het gemiddelde met een theocratisch ideaal onder streng orthodoxen significant hoger is dan onder matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse moslims afzonderlijk een sterk verband zien, voor de Marokkaanse moslims afzonderlijk is dit verband matig: een hogere mate van orthodoxie gaat respectievelijk *vaak* en *vaker* samen met een theocratisch ideaal.

Antwoordbox paragraaf 9.6

Hoe verhouden moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren zich tot politieke integratie? (B5 en C1)

Streng orthodoxe moslims participeren minder in de politiek, identificeren zich minder met Nederland, onderschrijven de democratische normen en waarden minder en legitimeren geweld vaker.

De analyse laat zien dat voor alle moslims gezamenlijk geldt dat de politieke participatie van streng orthodoxen lager is dan van overige orthodoxiegroepen. Voor alle orthodoxiegroepen samen gaat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* samen met een lagere participatie (zwak verband). Deze zwakke samenhang geldt ook voor Marokkaanse moslims afzonderlijk. De stemintentie voor de Tweede Kamerverkiezingen is significant lager voor Marokkaanse streng orthodoxe moslims. Voor alle Marokkaanse moslims afzonderlijk laten de resultaten zien dat een hogere mate van orthodoxie onder Marokkaanse moslims *vaker* samengaat met het niet stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen (matig verband). Voor alle moslims gezamenlijk is dit verband ook aanwezig maar zwak.

De identificatie met Nederland is voor Turkse streng orthodoxen moslims lager dan voor Turkse matig en niet orthodoxe moslims. Wanneer we kijken naar alle orthodoxiegroepen voor de Turkse moslims afzonderlijk, dan zien we dat een hogere mate van orthodoxie onder Turkse moslims *vaker* samengaat met een lagere identificatie met Nederland (matig verband). Voor alle moslims gezamenlijk is dit verband ook aanwezig maar zwak.

Wat betreft het domein democratische normen en waarden laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk, en voor de Turkse moslims afzonderlijk, streng orthodoxen het minder goed vinden dat een samenleving bestaat uit meerdere religies. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de analyses, voor zowel alle moslims gezamenlijk als de Turkse moslims afzonderlijk, zien dat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* samengaat met de opvatting dat het niet goed is dat een samenleving bestaat uit meerdere religies (zwak verband). Voor alle herkomstgroepen gezamenlijk en alle herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat streng orthodoxen het vaker eens zijn met de stelling dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben. Voor alle orthodoxiegroepen samen wijzen de resultaten voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse moslims afzonderlijk er op dat een hogere mate van orthodoxie respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samen gaat met de opvatting dat het Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben (zwak en matig verband).

Voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse en Marokkaanse moslims afzonderlijk tonen de resultaten aan dat streng orthodoxe moslims het gebruik van geweld als middel vaker legitimeren. Voor alle orthodoxiegroepen samen en alle herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* (voor alle herkomstgroepen samen en Marokkaanse moslims afzonderlijk) en *vaker* (voor Turkse moslims) samengaat met het legitimeren van geweld als middel om een bepaald doel te bereiken (zwak en matig verband). Voor alle moslims gezamenlijk en de twee onderzochte

herkomstgroepen afzonderlijk is te zien dat streng orthodoxen vaker een theocratisch ideaal koesteren. Voor alle orthodoxiegroepen samen blijkt een hogere mate van orthodoxie *vaak* (voor alle herkomstgroepen samen en Turkse moslims afzonderlijk) en *vaker* (voor Marokkaanse moslims) samen te gaan met een theocratisch ideaal (sterk en matig verband).

9.7 Radicalisme en extremisme

- In hoeverre is de groep moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren ontvankelijk voor radicalisering en extremisme? (C1 en C2)

Radicalisme wordt doorgaans in verband gebracht met het actief nastreven van ingrijpende verandering in de samenleving (zie onder meer AIVD, 2004). Ook in dit onderzoek raakt het begrip radicalisme daaraan, maar we beschrijven het in termen van legitimiteit. Het radicaliseringsproces wordt gezien als een toenemend verlies van legitimiteit van de democratische samenleving, waarbij de uiterste vorm van radicalisme (extremisme) beschouwd wordt als tegenpool van democratie. Democratie is namelijk gebaseerd op ideeën als volkssoevereiniteit en gelijkheid van alle burgers, vrijheid van geloof en vrijheid van meningsuiting. Extremisme wijst democratische waarden en processen af, en presenteert daarbij de eigen ideologie als de universeel geldende, die eventueel met geweld aan de bevolking moet worden opgelegd. Extremisme stelt daarbij uniformiteit tegenover diversiteit, onverdraagzaamheid tegenover tolerantie en bevel tegenover dialoog. Extremisme is daarmee de sterkste vorm van radicalisme.

Legitimiteit van het systeem is een voorwaarde voor democratie. Democratie bestaat alleen bij gratie van het vertrouwen dat burgers hebben in het politieke systeem. Dit vertrouwen hangt grotendeels af van de manier waarop in de perceptie van de burgers basisfuncties vervuld worden en problemen aangepakt worden. Niet alle burgers hoeven alle democratische waarden, zoals diversiteit, tolerantie, dialoog en de bereidheid tot compromissen, actief uit te dragen, maar wel moet een groot deel van de bevolking deze waarden op zijn minst passief ondersteunen. Radicalisering is daarmee te beschouwen als een proces waarin de steun aan het systeem opgezegd wordt.

Voor de survey zijn dezelfde kenmerken van islamitisch radicalisme en extremisme gebruikt als in het onderzoek naar processen van radicalisering onder Amsterdamse moslims (Slootman en Tillie, 2006). Tabel 9.38 somt deze kenmerken op. Bij elk kenmerk is aangegeven welk concept in onze survey hiermee overeenkomt. Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, verkennen we welke kenmerken uit tabel 9.38 samengaan met orthodoxie. De concepten die nog niet eerder in dit rapport aan de orde gekomen zijn (islam

als politiek strijdpunt, wantrouwen religieuze elite, utopisch denken en dichotoom wereldbeeld) worden nu afzonderlijk besproken.

De analyse van de relatie tussen orthodoxie en radicalisme en extremisme is uitgevoerd via eenzelfde procedure als is toegepast bij de achtergrondkenmerken en politieke integratie (zie 9.5 en 9.6). Ook deze analyse telt twee stappen. Allereerst wordt bekeken of de mate van orthodoxie in het algemeen samenhangt met bepaalde kenmerken van radicalisering en extremisme. Deze analyse is uitgevoerd op de in drie groepen onverdeelde orthodoxieschaal. Om het verband te onderzoeken van deze variabele met de kenmerken in deze paragraaf is de eta-associatiemaat gebruikt.

Wanneer sprake is van een significant verband tussen de mate van orthodoxie en een kenmerk van radicalisme en extremisme is vervolgens onderzocht of het kenmerk ook een onderscheidende eigenschap is van de groep streng orthodoxen. Met andere woorden, verschilt de groep streng orthodoxen significant van de groep niet en matig orthodoxen of geldt het verband alleen voor alle orthodoxiegroepen gezamenlijk? Door deze procedure uit te voeren kunnen wij antwoord geven op de onderzoeksvraag.

Tabel 9.38: Kenmerken van islamitisch radicalisme en extremisme

Overtuiging	Concept
Overtuigingen die islamitisch radicalisme kenmerken:	
1. De islam ligt onder vuur en wordt bedreigd.	1. Islam als politiek strijdpunt
2. Burgerlijke machthebbers hebben bijgedragen aan deze marginalisering en moeten daarom gewantrouwd worden; verzet tegen hen is gerechtvaardigd.	2. Vertrouwen democratische instituties (zie paragraaf 9.6.3)
3. Religieuze gezagsdragers berusten in deze situatie en plegen daarom verraad aan het geloof.	3. Wantrouwen religieuze elite
4. De grondslagen van het geloof moeten worden hersteld door een terugkeer naar de echte religieuze normen en waarden en door een letterlijke interpretatie van de Koran.	4. Orthodoxieschaal (zie paragraaf 9.5.1)
5. De eigen religie is superieur en zou de grondslag moeten vormen voor de samenleving en de leidraad moeten zijn voor de politiek.	5. Religieus politieke attitudestructuren (zie paragraaf 9.6.5)

6. De ware gelovige moet een actieve rol spelen bij het verwezenlijken van deze samenleving, wat gezien wordt als een urgente zaak.	6. Islam als politiek strijdpunt
---	----------------------------------

Overtuigingen die islamitisch extremisme kenmerken, bovenstaande zes plus:

7. Het verwezenlijken van de ideale, goddelijke samenleving is het hoogste doel (utopisme).	7a. Utopisch denken 7b. Utopische realiseerbaarheid
8. Het nastreven hiervan is een plicht voor elke gelovige die alle middelen heiligt, inclusief geweld.	8. Geweldslegitimering (zie paragraaf 9.6.4)
9. Tegenstellingen worden verabsoluteerd en de vijand wordt gedemoniseerd, doordat de activisten zichzelf zien als de strijders van het goede die het kwaad bestrijden.	9a. Dichotoom wereldbeeld (algemeen) 9b. Dichotoom wereldbeeld (niet-/moslim)

We lopen hierna punt 1 tot en met 9 langs voor zover ze nog niet in eerdere paragrafen aan de orde zijn gekomen.

9.7.1 Islam als politiek strijdpunt

De centrale boodschap van radicalen is dat de islam wordt bedreigd en dat het de plicht is van elke ware gelovige om hier wat aan te doen. Extremisten vinden alle middelen hierbij geoorloofd. Het ligt dus voor de hand dat moslims die ontevreden zijn over de plek die hun religie in de samenleving heeft, zich eerder door de radicale boodschap aangesproken zullen voelen dan mensen die zich over het debat niet druk maken. In deze survey zijn twee vragen gesteld die onderzoeken wat de visie is van de respondent op het islamdebat in Nederland:

1. Er wordt in Nederland veel over de islam gesproken en gediscussieerd. Sommige mensen vinden dat het debat op een positieve manier wordt gevoerd, anderen vinden die juist negatief. Wat vindt u?

Als iemand het debat te negatief gevoerd vindt worden, is vervolgens gevraagd:

2. Wat wilt u doen om daar verandering in te brengen?

De frequentietabellen van de vragen die hier aan de orde komen zijn opgenomen in bijlage XI. Op de eerste vraag zijn antwoorden mogelijk waarbij de respondent het debat 'te negatief', 'goed' en 'te positief' vindt. Bij de tweede

vraag zijn meerdere antwoorden te selecteren: van ‘niets’ via democratische activiteiten als ‘meedoen aan het debat’ en ‘geld geven voor een actie’ tot strafbare activiteiten als het bedreigen van mensen, het beschadigen van eigendommen en het gebruik van geweld.

Van deze twee vragen is een variabele samengesteld die we ‘islam als politiek strijdpunt’ noemen. Deze variabele is een optelling van het antwoord ‘het islamdebat wordt negatief gevoerd’ en een antwoord op de daarop volgende vraag dat iemand iets aan het negatieve debat wil doen. De schaal loopt hierdoor van 0 (islam is niet een politiek strijdpunt) tot en met 2 (sterk het gevoel dat islam een politiek strijdpunt is, zodanig dat men ook iets aan de situatie wil doen). De verdeling van de schaal is weergegeven in tabel 9.39. We zien dat een meerderheid (58 procent) van de moslims de islam geen politiek strijdpunt vindt. 12 procent vindt dat het wel, maar wil daar niets aan doen. 30 procent van de moslims heeft niet alleen sterk het gevoel dat de islam een politiek strijdpunt is, maar wil ook iets aan de situatie doen.

Tabel 9.39: Islam als politiek strijdpunt, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0) Geen strijdpunt	127	55	112	62	32	60	272	58
(1)	33	14	16	9	6	11	55	12
(2) Wel strijdpunt	71	31	54	30	15	29	141	30
Totaal (volgen debat)	231	100	182	100	54	100	467	100
.m	38		46		7		90	
.v	91		122		28		241	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(4.00, 1871.44) = 0.8369$ ($P = 0.502$)

n = alle moslims = 799; .m: ‘wil niet antwoorden/weet niet’; .v: ‘volgt debat niet’

9.7.2 Wantrouwen religieuze elite

Twee andere overtuigingen die we als extra aangrijpingspunten kunnen zien voor radicalisering hebben te maken met wantrouwen tegenover de gevestigde orde, politiek en religieus. In de paragraaf over politieke integratie (zie paragraaf 9.6.3) hebben we al vragen gesteld over het vertrouwen in de democratische instituties. Dit concept zal ook in deze paragraaf gebruikt worden. Daarnaast voegen we een vraag toe over het vertrouwen in de religieuze elite:

1. In hoeverre vindt u dat de leiders van de Nederlandse moslimorganisaties uw religie vertegenwoordigen?

De antwoordmogelijkheden op deze vraag lopen van ‘Heel goed’ tot en met ‘Zeer slecht’. Ook zijn er twee categorieën opgenomen voor mensen die het niet weten of geen antwoord willen geven. De antwoorden ‘Slecht’ en ‘Zeer slecht’ zijn gehercodeerd tot ‘geen vertrouwen’ (waarde 1), de overige antwoorden hebben de waarde 0 gekregen (vertrouwen). De respondenten die om een of andere reden geen antwoord hebben gegeven op deze vraag, zijn niet meegenomen in de analyse. De frequentieverdeling van deze nieuwe variabele is weergegeven in tabel 9.40.

Tabel 9.40: Wantrouwen religieuze elite, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Vertrouwen	219	86	235	87	46	82	501	86
(1)	Geen vertrouwen	35	14	34	13	10	18	79	14
	Totaal	254	100	269	100	56	100	579	100
	.n	6		3		3		12	
	.w	100		78		29		207	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(1.99, 1164.38) = 0.464$ ($P = 0.628$)

n = alle moslims = 799; .n: ‘wil niet antwoorden’; .w: ‘weet niet’

De ruime meerderheid (86 procent) heeft vertrouwen in de religieuze elite. Dit blijkt uit tabel 9.40.

9.8.3 Utopisch denken

We vermoeden dat orthodoxe moslims die wel eens denken aan een ideale samenleving, zich (in combinatie met de andere kenmerken) gemakkelijker aangesproken kunnen voelen door het radicale beeld van een te verwezenlijken ideale goddelijke samenleving. Dit utopisch denken is gemeten aan de hand van twee vragen:

1. Denkt u wel eens na over hoe een ideale samenleving er uit zou zien?
2. Is uw ideale samenleving realiseerbaar?

De antwoordcategorieën voor de eerste vraag zijn 'Nee, nooit', 'Ja, soms/af en toe' en 'Ja, vaak/regelmatig'. De laatste twee categorieën zijn gehercodeerd tot waarde 1 ('ja'), de overige antwoordcategorieën zijn samengevoegd in waarde 0 ('nee'). Respondenten die aangeven deze vraag niet te willen of kunnen beantwoorden, zijn niet meegenomen in de analyse. De frequentieverdeling van deze nieuwe variabele is weergegeven in tabel 9.41. Meer dan de helft van de moslims (70 procent) geeft aan wel eens na te denken over een ideale samenleving.

Tabel 9.41: Denken over ideale samenleving, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Nee	109	32	92	28	20	24	220	30
(1)	Ja	232	68	231	72	62	76	526	70
	Totaal	341	100	323	100	82	100	746	100
	.n	4		2		2		7	
	.w	16		25		4		45	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1499.49) = 1.0827$ ($P = 0.339$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Aan deze groep van 526 respondenten die op bovenstaande vraag 'ja' geantwoord hebben is ook de vraag voorgelegd of ze deze ideale samenleving ook realiseerbaar achten. De antwoordcategorieën daarvoor zijn 'Ja, zeker', 'Misschien, eventueel, ten dele', en 'Nee, zeker niet'. Ook zijn er twee categorieën opgenomen voor mensen die het niet weten of geen antwoord willen geven. De categorie 'Ja, zeker' is gehercodeerd tot 'ja' (waarde 1), alle overige antwoorden hebben de waarde 0 gekregen (nee). Respondenten die aangeven deze vraag niet te willen of kunnen beantwoorden, zijn uitgesloten van analyse. De frequentieverdeling van deze nieuwe variabele is weergegeven in tabel 9.42. We zien dan dat ongeveer een derde van de moslims die wel eens aan een ideale samenleving denkt, deze ideale samenleving ook realiseerbaar acht (32 procent).

Tabel 9.42: Is uw ideale samenleving realiseerbaar?, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Nee	144	66	147	66	45	78	336	68
(1)	Ja	74	34	74	34	12	22	160	32
Totaal		218	100	221	100	57	100	496	100
.m		14		10		5		30	
Totaal (denken ja)		232		231		62		526	
.d		129		118		26		273	
Totaal		361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1002.12) = 1.6197$ ($P = 0.199$)

n = alle moslims = 799; .m: 'wil niet antwoorden/weet niet'; .d: 'denkt niet aan ideale samenleving'

9.7.4 Dichotoom wereldbeeld

Het uitgangspunt voor dit concept is dat mensen die de wereld zien als groepen mensen die tegenover elkaar staan, zich gemakkelijker aangesproken kunnen voelen door het overzichtelijke radicale wereldbeeld waarin 'wij, goeden' tegenover 'zij, kwade vijanden' geprojecteerd worden. Een dichotoom wereldbeeld is op twee manieren gemeten. Allereerst met een algemene vraag over het gevoel dat de wereld bestaat uit groepen mensen die tegenover elkaar staan. Daarnaast zijn er ook vragen gesteld die de dichotomie explicieter stelt tussen moslims en niet-moslims.

De eerste vraag over het dichotome wereldbeeld luidt:

- Heeft u wel eens het gevoel dat de wereld alleen bestaat uit groepen mensen die lijnrecht tegenover elkaar staan?

De antwoordcategorieën voor deze vraag zijn 'Ja, vaak/regelmatig', 'Ja, soms/af en toe' en 'Nee, nooit'. De eerste twee categorieën zijn gehercodeerd tot waarde 1 ('ja'), alle overige antwoordcategorieën zijn samengevoegd in waarde 0 ('nee'). Respondenten die aangeven deze vraag niet te willen of kunnen beantwoorden, zijn niet meegenomen in de analyse. De frequentieverdeling van deze nieuwe variabele is weergegeven in tabel 9.43. De verdeling laat zien dat 70 procent van alle moslims wel eens het gevoel heeft

dat de wereld alleen bestaat uit groepen mensen die lijnrecht tegenover elkaar staan.

Tabel 9.43: Heeft u wel eens het gevoel dat de wereld alleen bestaat uit groepen mensen die lijnrecht tegenover elkaar staan?, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Nee	93	29	90	29	30	37	213	30
(1)	Ja	226	71	219	71	52	63	498	70
	Totaal	319	100	309	100	83	100	711	100
	.n	35		38		4		77	
	.w	6		2		2		11	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1427.83) = 0.9623$ ($P = 0.382$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Naast deze algemene vraag is ook een schaal opgesteld uit vragen die zich specifiek richten op een wereldbeeld dat moslims en niet-moslims tegenover elkaar plaatst. Deze meting bestaat uit twee stellingen:

1. Westerse landen zijn uit op de vernietiging van de islam.
2. Het conflict in het Midden-Oosten komt neer op een conflict tussen moslims en niet-moslims.

De antwoordcategorieën zijn teruggebracht tot 'mee eens' (waarde 1) of 'mee oneens' (waarde 0). Een hogere score komt steeds overeen met een hogere mate van dichotomisch wereldbeeld. De originele antwoordcategorieën bij de twee stellingen zijn 'Helemaal mee eens', 'Mee eens', 'Niet mee eens, maar ook niet mee oneens', 'Mee oneens' en 'Helemaal mee oneens'. De antwoorden 'Helemaal mee eens', en 'Mee eens' zijn gehercodeerd naar de waarde 1 (mee eens). Alle overige categorieën hebben de waarde 0 gekregen (mee oneens). Respondenten die aangeven deze vraag niet te willen of kunnen beantwoorden, zijn niet meegenomen in de analyse. De frequentieverdeling voor de eerste stelling over westerse landen is weergegeven in tabel 9.44.

Tabel 9.44: Westerse landen zijn uit op de vernietiging van de islam, moslims per herkomstsgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	258	84	242	80	75	93	575	83
(1)	Mee eens	50	16	62	20	6	7	118	17
	Totaal	308	100	304	100	80	100	692	100
	.n	45		41		4		90	
	.w	8		4		4		16	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1392.99) = 3.8879$ ($P = 0.021$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Uit de tabel blijkt dat gemiddeld 83 procent van de moslims niet van mening zijn dat westerse landen uit zijn op de vernietiging van de islam. De groep die dat wel vindt is onder Turkse moslims groter dan onder andere herkomstsgroepen: 20 procent. De frequentieverdeling voor de tweede stelling over het conflict in het Midden-Oosten is weergegeven in tabel 9.45. Van alle moslims vindt 38 procent dat het conflict in het Midden-Oosten neerkomt op een conflict tussen moslims en niet-moslims.

Tabel 9.45: Het conflict in het Midden-Oosten komt neer op een conflict tussen moslims en niet-moslims, moslims per herkomstsgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	179	63	149	60	46	62	374	62
(1)	Mee eens	104	37	98	40	28	38	229	38
	Totaal	283	100	247	100	74	100	603	100
	.n	71		94		12		177	
	.w	7		9		3		18	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1207.95) = 0.2104$ ($P = 0.810$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Uit een Mokkenschaalanalyse blijkt dat de twee bovenstaande stellingen over een dichotoom wereldbeeld gebaseerd op moslims en niet-moslims samen een schaal vormen ($H=0.48$). Deze twee vragen over zijn dan ook samengevoegd tot een nieuwe variabele. Alle respondenten hebben een score gekregen tussen de 0 (oneens met beide stellingen) en de 2 (eens met beide stellingen). De frequentieverdeling van deze schaal voor de meting van dichotoom wereldbeeld gebaseerd op moslim/niet-moslim is weergegeven in tabel 9.46. Van alle moslims is 13 procent het eens met beide stellingen over het dichotome wereldbeeld gebaseerd op moslim/niet-moslim.

Tabel 9.46: Dichotoom wereldbeeld gebaseerd op moslim/niet-moslim, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokko</u>		<u>Turkije</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Laag	148	56	134	56	41	59	323	56
(1)		89	34	64	27	26	36	178	31
(2)	Hoog	27	10	42	17	4	5	72	13
Totaal		264	100	239	100	71	100	574	100
.m		97		110		18		224	
Totaal		361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(4.00, 2295.44) = 2.6173$ ($P = 0.034$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

9.7.5 De verschillende overtuigingen gecombineerd

Om de onderzoeksvraag over radicalisme en extremisme te kunnen beantwoorden verkennen we welke van de hiervoor geïntroduceerde radicalisme- en extremismekenmerken samengaan met orthodoxie. De nadruk ligt hier nadrukkelijk op 'een eerste verkenning'. De samenhang die we hieronder presenteren, moet worden opgevat als een verkenning van welke zaken met elkaar samengaan; hierbij passen geen uitspraken over causaliteit.

In tabel 9.47 staan de resultaten over de samenhang tussen orthodoxie en overtuigingen die islamitisch radicalisme kenmerken. Tabel 9.48 presenteert vervolgens de overtuigingen die islamitisch extremisme kenmerken.

Toelichting op tabellen 9.47 en 9.48

In het eerste blok van de tabellen staat de meting met daarachter de mogelijke waarden die deze variabele kan aannemen. In het tweede blok staan de gemiddelden weergegeven van de variabelen voor de verschillende orthodoxiegroepen. Achter deze gemiddelden staat de waarde van de associatiemaat *eta*. Deze associatiemaat drukt uit of en hoe sterk het kenmerk samenhangt met de mate van orthodoxie. Deze maat kan een waarde aannemen van tussen de 0 en de 1 waarbij een samenhang > 0.4 , > 0.2 en < 0.4 , en < 0.2 worden aangeduid als respectievelijk sterk, matig en zwak. In de conclusies zullen deze duidingen van sterkte verwoord worden als respectievelijk vaak, vaker, en iets vaker. De eventuele sterretjes achter deze maat geven aan of de samenhang significant is. In de laatste kolom staat ten slotte het aantal respondenten weergegeven waarop de associatie berekend is. Naast de algemene samenhang is onderzocht of de groep streng orthodoxen ook significant verschilt van de groep niet en matig orthodoxen of dat het verband alleen opgaat voor alle groepen samen. Wanneer de groep streng orthodoxe moslims inderdaad significant verschilt van de anderen dan is dit aangegeven met het superscript ^{***} achter het gemiddelde van de groep streng orthodoxen.

Relatie met wantrouwen in religieuze elite niet eenduidig

De eerste overtuiging die lijkt samen te gaan met orthodoxie is dat de religieuze elite berust in de situatie waarin de islam bedreigd wordt en dat zij daarom verraad plegen aan het geloof. Voor wantrouwen in religieuze elite vinden we voor alle moslims gezamenlijk een zwak verband en voor de Marokkaanse moslims afzonderlijk een matig verband. Dit verband is echter een non-lineair verband: het wantrouwen voor de groep matig orthodoxen is lager terwijl het wantrouwen van de niet en streng orthodoxen niet significant van elkaar verschillen.

Streng orthodoxe moslims koesteren vaker theocratisch ideaal

Een andere overtuiging die samen lijkt te gaan met orthodoxie is dat de religie de grondslag moet zijn voor de samenleving en politiek. De resultaten laten zien dat voor alle moslims gezamenlijk en de moslims uit de twee onderzochte herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat het gemiddelde met een **theocratisch ideaal** onder streng orthodoxen significant hoger is dan het gemiddelde in de groepen matig en niet orthodoxe moslims. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten voor alle moslims gezamenlijk (sterk) en de Turkse (sterk) en de Marokkaanse moslims (matig) afzonderlijk een verband zien: een hogere mate van orthodoxie gaat respectievelijk *vaak* en *vaker* samen met een theocratisch ideaal.

Tabel 9.47: Overtuigingen die islamitisch radicalisme kenmerken, voor alle, Marokkaanse en Turkse moslims

			<u>Categorie</u>	<u>Herkomst</u>	<u>Gemiddelde</u>			<u>Totaal</u>	<u>Eta</u>	<u>Sig.</u>	<i>n</i>
					<i>Niet</i>	<i>Matig</i>	<i>Streng</i>				
De islam ligt onder vuur en wordt bedreigd											
1)	<u>Islam als politiek strijdpunt</u>	0	Geen strijdpunt	Alle moslims	0.81	0.67	0.68	0.72	0.08		467
		1		Marokko	0.88	0.72	0.62	0.76	0.09		231
		2	Wel strijdpunt	Turkije	0.77	0.59	0.81	0.88	0.10		182
Verzet tegen burgerlijke machthebbers is gerechtvaardigd											
2)	<u>Vertrouwen democratische instituties</u>	0	Laag	Alle moslims	2,17	2,02	2,02	2,08	0.06		700
		1		Marokko	2,14	2,09	1,99	2,10	0.03		312
		2		Turkije	2,11	2,02	2,02	2,06	0.03		305
		3	Hoog								
De religieuze elite berust in deze situatie en plegen daarom verraad aan het geloof											
3)	<u>Wantrouwen religieuze elite</u>	0	Vertrouwen	Alle moslims	0.18	0.10	0.18	0.14	0.12	**	579
			Geen								
		1	vertrouwen	Marokko	0.21	0.08	0.23	0.14	0.20	**	254
				Turkije	0.16	0.10	0.08	0.13	0.10		269
De leer van het geloof moet worden											

hersteld

4)	Orthodoxieschaal	nvt										
----	------------------	-----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

De eigen religie zou de grondslag moeten zijn voor de samenleving en politiek

5)	<u>Religieuze politiek</u>	0	Democratie	Alle moslims	0.20	0.68	0.95	nm	0.51	0.41	***	593
		1		Marokko	0.29	0.66	0.89	nm	0.57	0.32	***	267
		2	Theocratie	Turkije	0.19	0.69	1,13	nm	0.48	0.47	***	252

De ware gelovige moet een actieve rol spelen bij het verwezenlijken van deze samenleving

6)	<u>Islam als politiek strijdpunt</u>	zie 1										
----	--------------------------------------	-------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

^{nm}: het gemiddelde van streng orthodoxen verschilt significant ($\alpha=0.05$) van het gemiddelde van respectievelijk de groep niet en matig orthodoxen. **: $p<0.05$; ***: $p<0.01$

Tabel 9.48: Overtuigingen die islamitisch extremisme kenmerken, voor alle, Marokkaanse en Turkse moslims

			<u>Categorie</u>	<u>Herkomst</u>	<u>Gemiddelde</u>			<u>Totaal</u>	<u>Eta</u>	<u>Sig.</u>	<i>n</i>	
					<i>Niet</i>	<i>Matig</i>	<i>Streng</i>					
Het verwezenlijken van de ideale, goddelijke, samenleving is het hoogste doel (utopisme)												
7a)	<u>Utopisch denken</u>		0 Nee 1 Ja	Alle moslims	0.69	0.71	0.71	0.70	0.03		746	
				Marokko	0.65	0.69	0.72	0.68	0.04	341		
				Turkije	0.69	0.75	0.66	0.72	0.07	323		
7b)	Utopische realiseerbaarheid		0 Nee 1 Ja	Alle moslims	0.27	0.37	0.30	0.32	0.10		496	
				Marokko	0.25	0.38	0.33	0.34	0.11	218		
				Turkije	0.32	0.35	0.27	0.34	0.05	221		
Het nastreven hiervan is een plicht die alle middelen heiligt, inclusief geweld												
8)	<u>Geweldslegitimatie</u>		0 Clandestien 1 2 Legitiem	Alle moslims	0.15	0.27	0.55	nm	0.25	0.18	***	720
				Marokko	0.14	0.22	0.49	nm	0.23	0.19	**	326
				Turkije	0.18	0.32	0.72		0.28	0.20	**	312
Tegenstellingen worden verabsoluteerd en de vijand wordt gedemoniseerd												
9a)	Dichotoom wereldbeeld (algemeen)		0 Nee 1 Ja	Alle moslims	0.71	0.69	0.67	0.70	0.03		711	
				Marokko	0.74	0.69	0.74	0.71	0.05	319		
				Turkije	0.73	0.71	0.49	0.71	0.11	309		
9b)	Dichotoom wereldbeeld (niet-/moslim)		0 Nee 1 Ja	Alle moslims	0.44	0.64	0.57	0.56	0.14	**	574	
				Marokko	0.41	0.60	0.54	0.54	0.12	264		
				Turkije	0.47	0.74	0.55	0.61	0.18	**	239	

n en *m*: het gemiddelde van streng orthodoxen verschilt significant ($\alpha=0.05$) van het gemiddelde van respectievelijk de groep niet en matig orthodoxen. **: $p<0.05$; ***: $p<0.01$

Streng orthodoxe moslims legitimeren geweld vaker

In tabel 9.48 staan de overtuigingen weergegeven die islamitisch extremisme kenmerken. Het eerste kenmerk is dat het nastreven van een goddelijke samenleving een plicht is die alle middelen heiligt, inclusief geweld. Voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse en Marokkaanse moslims afzonderlijk geldt dat het gemiddelde dat het gebruik van geweld als middel om een bepaald doel te bereiken legitimeert onder streng orthodoxen significant hoger is dan onder matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk een zwak verband zien. Voor de Turkse moslims afzonderlijk is dit verband matig: een hogere mate van orthodoxie gaat respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samen met het legitimeren van geweld als middel om een bepaald doel te bereiken.

Daarnaast lijkt ook een dichotoom wereldbeeld gebaseerd op niet-moslim/moslim samen te gaan met orthodoxie. Net als bij het wantrouwen ten opzichte van de religieuze elite betreft het hier een non-lineair verband. Het zwakke verband wordt gevonden omdat in de groep matig orthodoxen het gemiddelde significant hoger is dan in de groep niet-orthodoxen.

Antwoordbox paragraaf 9.7

In hoeverre is de groep moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren ontvankelijk voor radicalisering en extremisme? (C1 en C2)

Een overtuiging die islamitisch radicalisme kenmerkt en samen lijkt te gaan met orthodoxie is dat de religie de grondslag moet zijn voor de samenleving en politiek. Voor alle moslims gezamenlijk en de moslims uit de twee onderzochte herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat streng orthodoxen vaker een theocratisch ideaal koesteren. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten zien dat een hogere mate van orthodoxie *vaak* (voor alle moslims samen en Turkse moslims afzonderlijk) en *vaker* (voor Marokkaanse moslims) samengaat met een theocratisch ideaal (sterk en matig verband).

Een overtuiging die islamitisch extremisme kenmerkt en ook samengaat met orthodoxie is dat het nastreven van een goddelijke samenleving een plicht is die alle middelen heiligt, inclusief geweld. Voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse en Marokkaanse moslims afzonderlijk tonen de resultaten aan dat streng orthodoxen het gebruik van geweld als middel vaker legitimeren. Voor alle orthodoxiegroepen samen en alle herkomstgroepen afzonderlijk tonen de resultaten dat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* (voor alle moslims samen en Marokkaanse moslims afzonderlijk) en *vaker* (voor Turkse moslims) samengaat met het legitimeren van geweld als middel om een bepaald doel te bereiken (zwak en matig verband).

DEEL VI Samenvatting en conclusies

Antwoord op de onderzoeksvragen over aard, omvang en dreiging van het salafisme in Nederland.

Hoofdstuk 10 – Aard, omvang en dreiging van het salafisme in Nederland

We zullen eerst de belangrijkste conclusies van dit rapport samenvatten. Dit doen we door de teksten van de verschillende antwoordboxen te combineren. Daarna trekken we in paragraaf 10.21 algemene conclusies over de aard, de omvang en de dreiging van het salafisme in Nederland. Deze uitgebreide studie naar het salafisme in Nederland en de mate van orthodoxie onder Nederlandse moslims, heeft antwoord gegeven op de volgende twintig vragen.

10.1 Wat kenmerkt de salafistische geloofsopvattingen en wat zijn de opvattingen van de belangrijkste predikers?

De basis van het salafisme is het streven naar een moreel sociaal herstel door terug te keren naar de religieuze bronnen: de Koran en de Sunna. Salafi's proberen zo strikt mogelijk naar het voorbeeld van de *salaf*, de profeet Mohammed, de Koran en de Sunna te leven, waarbij ze de religieuze bronnen letterlijk lezen. Ze stellen dat de religieuze praktijk en de lezing van de bronnen ontdaan moeten worden van alle 'religieuze innovaties' (*bid'a*), omdat deze in hun ogen afwijken van het rechte pad, dat willen zeggen de 'ware zuivere islam'. Elke beslissing moet gebaseerd zijn op de bronnen. Om vernieuwing en interpretatie te voorkomen vinden salafi's het noodzakelijk de Koran en Sunna letterlijk te lezen. De Koran zien ze als het woord van God en dat willen ze ook letterlijk toepassen en begrijpen.

Salafi's zien het als een bijzondere taak van een gelovige om mensen 'uit te nodigen naar de islam', dat wil zeggen hen te bekeren. Ze zijn sterk gericht op die missie. Ze interpreteren *da'wa*, dat in de Koran betekent 'het uitnodigen tot Gods Woord', heel breed. Ze proberen zich zo veel mogelijk in dienst te stellen van deze religieuze taak in de vorm van onderwijs- en opvoedingsgerichte activiteiten.

In de salafistische geloofsleer staat het concept *tawhid* 'de eenheid van Allah' centraal. Hoewel dit een algemeen islamitisch principe betreft, geven salafi's meer prioriteit aan het begrip. De tegenhanger van *tawhid* is *shirk* 'afgoderij'. *Shirk* beschouwen salafi's als een grote zonde. Tegelijkertijd bestempelen zij veel zaken als *shirk*, ze interpreteren het begrip heel breed. Volgens sommige salafistische interpretaties is het ook een vorm van *shirk* om wetten van een land te volgen die niet gebaseerd zijn op de wetten van Allah.

Het hedendaags salafisme is zeker geen homogene stroming. Verschillende politieke, maatschappelijke en religieuze groeperingen met uiteenlopende opvattingen en doelstellingen beroepen zich op de salafistische geloofsleer. We onderscheiden drie stromingen in het salafisme.

De apolitieke of puriteinse salafi's

Zij zijn puur religieus geëngageerd en georiënteerd. Ze streven een zo puriteins mogelijke levensstijl na, die verwant is aan het Saoedisch wahhabisme en zijn daarbij loyaal aan Saoedische machthebbers. Ze tonen gehoorzaamheid, respect en trouw aan politieke en religieuze leiders. Ze zien de oprichting van een islamitische staat niet als hoofddoel en vinden dat in Nederland ook niet reëel om na te streven. Ze keuren elke politieke bemoeienis principieel af.

De politieke salafi's

Zij zijn wel politiek en maatschappelijk geëngageerd. Ze zijn voorstander van technische en maatschappelijke vernieuwingen die ten goede kunnen komen aan de geloofsgemeenschap. Ze hebben een actieve opstelling en benutten de kansen en mogelijkheden die de samenleving biedt om hun doelen te bereiken. Ze staan voor een actieve inmenging in de politiek en de media. Hoewel ze de democratie inferieur vinden, vinden ze het toch toegestaan hieraan deel te nemen vanuit pragmatische overwegingen.

De jihadi's

Zij zien het als een plicht om God te aanbidden, de islam te verspreiden, geloof in daden om te zetten, te strijden tegen corrupte leiders, geleerden, ongelovigen en andere vijanden van de islam. In deze strijd zijn alle middelen geheiligd. Ze geloven dat de verdragen met de 'ongelovige landen', zoals Nederland, verbroken zijn en dat daarom geweld, ongehoorzaamheid aan de wet en verzet toegestaan zijn.

Centraal in de salafistische geloofsbeleving staan *da'wa*, kennis (*ilm*) in de vorm van educatie van de salafistische geloofsuitleg, en gedragsvoorschriften (*akblaaq*). Op basis van deze drie punten kan een moslim in de ogen van salafi's het 'juiste' pad betreden en zo een kans maken op het paradijs. Naleving van de geloofs- en gedragsregels wordt beschouwd als een manier om het paradijs te bereiken en in het wereldse leven een verheven positie te bekleden ten opzichte van anderen. De dag des oordeels en het streven naar het paradijs zijn belangrijk in de salafistische geloofsbeleving. Wereldse zaken zijn daar ondergeschikt aan en moeten slechts in dienst staan van de aanbidding van Allah. Mohammed en zijn eerste volgelingen worden als rolmodellen beschouwd, voorbeelden van hoe een moslim zijn leven zou moeten inrichten. De Sunna is voor hen dan ook van grote betekenis.

De salafistische opvattingen kenmerken zich verder door een expliciet negatieve beoordeling van andersdenkenden en -gelovigen. Hun

geloofsinterpretatie zien ze als de enige religieuze waarheid. Ze zetten deze negatieve beoordeling in om hun eigen gelijk te versterken, de *in-* en *outgroup* te definiëren en om andersdenkenden en -gelovigen te bekeren.

Hoewel hier wordt gesproken van salafistische geloofsbeleving en salafistische opvattingen zien salafi's hun ideeën niet als 'salafistisch' maar als islamitisch. Ze leggen een claim op hun interpretatie van de islam, als zijnde de enige juiste. Andere interpretaties van de islam worden uitgesloten. Salafi's zullen zichzelf zelden als salafi's definiëren; ze zien zichzelf als moslims.

10.2 Hoe is het salafisme in Nederland georganiseerd?

Uit het veldwerk blijkt dat er drie organisatieniveaus kunnen worden onderscheiden:

1. Organisaties met een salafistische signatuur. Organisaties die zich expliciet en uitsluitend salafistisch profileren. Denk aan de bekende salafistische moskeeën en organisaties zoals de As-Soennah moskee, El-Fourkaan en ISOOK.
2. Organisaties onder sterke salafistische invloed. Dit zijn organisaties en moskeeën die zich niet expliciet salafistisch profileren maar die wel intensief verbonden zijn met een organisatie van het eerste niveau, doordat er lessen of regelmatig lezingen worden georganiseerd of omdat een salafi veel invloed heeft in de organisatie.
3. Organisaties onder marginale salafistische invloed. Dit zijn organisaties waar incidenteel een lezing of cursus wordt verzorgd door een salafistische prediker of waar incidenteel enkele salafistische bezoekers komen.

Organisaties van het tweede en derde niveau kunnen zich, afhankelijk van de invloed en samenstelling van het bestuur en de bezoekers, ontwikkelen tot een organisatie van het eerste type.

Politiek-salafistische organisaties profileren zich als *da'wa*-centrum. Deze zien het als hun taak om op alle mogelijke manieren hun *da'wa* uit te dragen. Ze proberen door hun gevarieerde aanbod van activiteiten moslims van verschillende etnische groepen, alle leeftijdsgroepen en zowel mannen en vrouwen in te wijden in het salafistische gedachtegoed. Lezingen, lessen, conferenties, cursussen, naschoolse opvang en huiswerkbegeleiding worden aangeboden in het kader van de geloofsleer. Sommige salafistische organisaties komen ook met activiteiten waarin religie nauwelijks een rol speelt, maar die wel conform de salafistische gedragsregels worden geregeld, zoals de ruimtelijke scheiding van mannen en vrouwen. Voorbeelden hiervan zijn taallessen en voorlichtingsmiddagen.

Salafistische moskeeën fungeren als vraagbaak en klankbord. Ze beantwoorden religieuze vragen van gelovigen. Salafistische organisaties leggen een claim op de 'ware en juiste islam'. Hun uitleg van de islam, dat wil zeggen de salafistische islam, beschouwen zij als bron van hun autoriteit. In sommige salafistische moskeeën worden informele (soms polygame) huwelijken afgesloten.

Uit de netwerkanalyse blijkt dat salafistische verenigingen en stichtingen op bestuurdersniveau geïsoleerd zijn van de overige islamitische organisaties. Elf bestuurders van salafistische organisaties hebben ook een functie bij overige islamitische organisaties. Gezien het totale aantal van meer dan 1200 islamistische organisaties zijn dit weinig dubbelfuncties te noemen. Dit is een belangrijke conclusie: de salafistische bestuurlijke elite is een geïsoleerde elite die vanuit hun functie niet bijdraagt aan de politieke integratie van de leden van hun organisaties. Er kan hier sprake zijn van welbegrepen eigenbelang. Sommige organisaties proberen graag een *cordon sanitaire* om hun leden te bouwen. Naarmate het contact met de buitenwereld afneemt, zal de greep van de leiding op haar leden groter zijn en is het moeilijker de organisatie te verlaten.

Wat betreft de formele relaties tussen salafistische organisaties is er wel sprake van pogingen om tot landelijke samenwerking te komen. Er kan op dit moment (nog) niet gesproken worden van één formeel salafistisch netwerk in Nederland, maar deze pogingen kunnen uiteindelijk wel slagen. Zeker als men bedenkt dat er op informeel niveau wel veel samenwerking is. Netwerken van predikers ontstaan in en rondom de salafistische organisaties. Er vindt voortdurend uitwisseling plaats van predikers, bezoekers, audiomateriaal en schriftelijk materiaal. Internet vergemakkelijkt deze circulatie. Behalve in moskeeororganisaties manifesteert het salafisme in Nederland zich dan ook vooral op internet. Het is een podium voor informatievergaring en -uitwisseling, discussievoering en vraag-en-antwoordrubrieken. Het digitaal salafistisch materiaal is zeer omvangrijk en divers. Er zijn talrijke vertalingen van boeken, opnames van lezingen en conferenties en YouTube-filmpjes met salafistische inhoud verkrijgbaar.

Er zijn overigens vooral dubbelfuncties met organisaties met een andere activiteit, zoals scholen. 13 procent van het totaal aantal islamitische onderwijsinstellingen in Nederland heeft contact met een bestuurder van een salafistische organisatie. Dit is gezien het aantal salafistische organisaties een zeer sterke oververtegenwoordiging. Omdat er ook websites en opleidingscentra verbonden zijn aan de verschillende organisaties, lijkt het erop dat de salafistische organisaties vooral investeren in het uitdragen van kennis over de islam. Dit sluit aan bij het doen van *da'wa*, een belangrijk aspect binnen het salafisme, dat oproept tot het actief verspreiden van de islam.

10.3 Hoe ontwikkelen de verschillende stromingen zich op organisatorisch gebied?

De politieke salafi's zijn het meest prominent aanwezig in het salafistische landschap in Nederland. Apolitieke en jihadistische salafi's onttrekken zich meer aan een openbare profilering. De salafistische stromingen zijn niet duidelijk omlijnd in de praktijk. De informele netwerken van predikers zijn veelvormig en ontstaan op verschillende niveaus (lokaal, nationaal, internationaal). Soms zijn apolitieke, politieke predikers en een jihadistischer georiënteerde salafistische prediker verbonden in één informeel netwerk dat lezingen organiseert. Sommigen willen absoluut geen samenwerking met andersgezinde salafi's. Organisaties werken veel samen en zijn vaak alleen formeel van elkaar gescheiden. Internet is een belangrijk middel in hun werkwijze, hoewel ze ook waarschuwen voor het medium, omdat het hun positie als kennisbron kan ondermijnen. De organisaties verschillen in hun maatschappelijke en politieke koers. De één vermijdt het publieke debat en/of samenwerking met niet-salafistische partners, terwijl de ander deze contacten bewust inzet om de salafistische invloed te vergroten. Ook is er verschil in de manier waarop predikers preken. Sommigen zijn politieker geëngageerd en spreken in felle bewoordingen. Dit komt vooral voor in kleinere organisaties en buiten de grote salafistische centra om. Apolitieke predikers houden politieke onderwerpen over het algemeen buiten hun preken. Maar ook sommige politieke salafi's vinden dat politiek niet per se in de moskee thuishoort. Politieke salafi's zijn meer geneigd om compromissen te sluiten met hun omgeving dan apolitieke en jihadistische salafi's.

10.4 Hoe uit het salafisme zich organisatorisch en ideologisch in het nieuwe da'wa-gebied Roermond?

Hoewel het salafisme dat zich manifesteert in kleinere provinciesteden zoals Roermond, in contact staat met de grote salafistische centra zoals de As-Soennah moskee Den Haag, zijn het geen exacte kopieën. De preken kunnen er politieker en feller van aard zijn omdat er ook predikers optreden die in de grote centra niet (of niet meer) welkom zijn. Ze zijn vrijer in hun uitingen omdat ze minder in de publieke belangstelling staan. Er is daardoor minder sociale en politieke controle op de inhoud van de boodschap en activiteiten. Net als in andere gebieden vormen predikers informele netwerken en prediken zij in moskeeën/organisaties in Limburg en Brabant, maar ook soms verder weg. Hoewel de samenwerking en communicatie tussen de directe niet-salafistische omgeving en de 'oudere' salafistische organisaties ook vaak moeizaam verloopt, is deze bij de nieuwere organisaties uitermate problematisch. Kleinere gemeenten hebben vaak ook minder ervaring en

hebben nog weinig netwerken met allochtone organisaties in het maatschappelijk middenveld.

10.5 Waarin onderscheiden salafistische organisaties zich van andere islamitische organisaties?

Salafistische organisaties hebben een sterke missiedrang, de *da'wa* staat centraal in hun bijna onuitputtelijke bedrijvigheid. Ze profileren zich meer dan anderen als multifunctionele organisaties.

Salafistische organisaties voorzien in de behoefte van een groep moslims, en vooral moslimjongeren, die hunkeren naar bronnen van (Nederlandstalige) islamitische kennis. Ze overheersen in het aanbod van islamitische kennis in Nederland. Ze profileren zich als de informatieverstrekkers van de gepercipieerde 'zuivere' islam. Salafi's leggen een claim op hun interpretatie van de islam en sluiten andere interpretaties uit. Gelovigen zijn zich niet altijd bewust van het salafistische karakter van deze bronnen. Predikers zijn enorm bedrijvig in het organiseren van activiteiten zoals cursussen, lezingen en conferenties waar Nederlands vaak de voertaal is, de (enige) taal die vele moslimjongeren machtig zijn.

Salafistische organisaties stellen ook voor vrouwen ruimtes en activiteiten beschikbaar. Jongeren zijn in vergelijking tot bij 'traditionelere' moskeeën oververtegenwoordigd, ook in de besturen.

De organisaties zijn niet etnisch georiënteerd (zoals veel niet-salafistische islamitische organisaties). Zowel de bestuursleden als de bezoekers zijn etnisch divers.

10.6 Welke wervingsactiviteiten ontplooiën salafisten?

Zo goed als alle activiteiten die salafi's initiëren, staan in dienst van hun brede interpretatie van de *da'wa*. Salafistische organisaties en predikers organiseren zoals gezegd regelmatig lezingen, lessen, cursussen en conferenties om hun doelen te bereiken. Ook brengen zij vele publicaties uit, voornamelijk op internet. In hun *da'wa* staat de overdracht van salafistische kennis over de islam centraal. Ze zien dit als de enige zuivere kennis van de islam. Het idee is dat *tarbiyah* (onderwijs en opvoeding in het kader van de 'zuivere' islam) en *tasfiya* (geloof zuiveren van gewoonte en traditie) een 'heropvoeding' van de *umma* tot stand zal brengen. Ze stellen dat het leren van deze 'kennis' de eerste stap is in het belijden van de islam op een (salafistisch) correcte manier.

Hun *da'wa* is in de eerste plaats gericht op moslimgemeenschappen die volgens salafistische maatstaven beheerst worden door afvalligheid, nalatenschap,

hypocrisie, foute intenties, onwetendheid en dwalingen. Maar ook richten salafi's zich op niet-moslims zoals christenen en atheïsten. Salafi's stemmen de inhoud en methode van hun *da'wa* af op de doelgroep. Hoewel sommige buitenstaanders deze *da'wa* als agressief, onwenselijk en intolerant ervaren, zijn salafi's ervan overtuigd dat de *da'wa* een 'nobeles' en verplichte taak voor elke moslim is.

Vooraf politieke salafi's stellen de *da'wa* centraal in hun maatschappelijk en religieus activisme. Apolitieke salafi's blijven meer op de achtergrond en hebben andere ideeën over de *da'wa*. De *da'wa* dient drie doelen voor de salafi's. Ten eerste willen ze zoveel mensen bekeren tot de islam. Ten tweede willen ze met de *da'wa* een positiever beeld van de islam in de maatschappij bewerkstelligen. Ten slotte sterkt de *da'wa* hen in hun eigen gelijk, bevestigt die hun eigen waarheid en versterkt deze zo hun positie.

10.7 Hoe ontwikkelen de verschillende stromingen zich op ideologisch gebied?

Hoewel de politiek-salafistische predikers het hedendaags salafistisch landschap het meest bepalen, zijn er ook enkele apolitieke predikers en meer jihadistisch geïnspireerde predikers actief. Zij delen in grote lijnen dezelfde geloofsopvattingen, maar verschillen soms sterk in opvattingen over politieke en maatschappelijke aangelegenheden.

Hieronder worden deze verschillen kort uiteen gezet. Scheidslijnen tussen de stromingen zijn echter niet altijd duidelijk zichtbaar, aangezien er ook politiek en maatschappelijk betrokken apolitieke salafi's zijn en politieke salafi's die minder politiek geëngageerd zijn. In sommige politiek-salafistische moskeeën zijn ook predikers actief die geen politiek profiel hebben. In de praktijk betekent dit dat zelfs binnen één moskee verschillende stromingen aanwezig kunnen zijn. Verwacht wordt dat de invloed van de politieke salafi's het grootst is en blijft in Nederland, onder meer door hun actieve opstelling, pragmatisme, aanpassingsvermogen en hun brede aanbod dat in de behoefte voorziet van een groep (jonge) gelovigen.

10.8 Wat zijn hun opvattingen over jihad, islam, democratie, politiek en participatie?

Salafistische predikers hebben een zeer complexe verhouding tot de democratie. Enerzijds zijn zij er stellig van overtuigd dat de democratie (en ook de politieke stromingen die volgens hen ermee samenhangen zoals socialisme, liberalisme, kapitalisme en secularisme) minderwaardig, verachtelijk en bedreigend voor de islam is. Dit idee hangt samen met de salafistische

interpretatie van *tawhid*: alleen Allah is wetgever, alles wat daarvan afwijkt is in wezen inferieur. Anderzijds eisen salafi's hun rechten op met een beroep op democratische vrijheden en prediken ze gehoorzaamheid aan de democratie.

De houding tegenover de democratie leidt tot discussies in salafistische kringen. Dit heeft te maken met de definitie van *tawhid* en *shirk*. Voor jihadistische groeperingen is gehoorzaamheid aan een democratische staat al een vorm van *shirk*. De meeste (a)politieke salafi's hebben een pragmatischer houding. Politieke salafi's zijn op hun beurt weer pragmatischer dan de apolitieke, maar verschillen onderling sterk van mening of politieke bemoeienis en politieke deelname toegestaan dan wel wenselijk is. De andere facties zijn veel stiller in hun distantie van de democratie. Apolitieke salafi's blijven om andere redenen op afstand; ze willen vooral *fitna*, wanorde in eigen groep en samenleving voorkomen en prefereren een 'ongelovige' leider of 'ongelovige' wetten boven helemaal geen. Ze willen conflictueuze situaties zo veel mogelijk voorkomen.

Jihadi's vinden het gebruik van ondemocratische middelen toegestaan om hun politiek-religieuze doelen te bereiken. Dit in tegenstelling tot de apolitieke en politieke stroming. Apolitieke en politieke salafi's zijn van mening dat je als moslim een verbond bent aangegaan met het land waarin je woont en je behoort vanuit dit idee dan ook de wetten en regels van dat land te gehoorzamen, zolang dat je niet in je geloof belemmert. Als de naleving van een wet er echter de oorzaak van is dat een gelovige in zonde vervalt dan is deze persoon verplicht de wet te overtreden of in ieder geval in actie te komen of het land te verlaten.

Salafi's houden de naleving van deze vrijheden en democratische principes scherp in de gaten. De democratie waarborgt immers hun godsdienstvrijheid. Ze voelen zich sterk verongelijkt wanneer de democratie in hun ogen misbruikt worden. Als salafi's gehoor willen geven aan hun onvrede over politieke of maatschappelijke aangelegenheden dan doen zij dit bij voorkeur op een religieuze manier (met smeekbedes en standvastigheid, door geduld te hebben of in het uiterste geval door te emigreren).

Nastreven van de invoering van de *shari'a* wordt wel als een ideaal beschouwd, maar de meeste salafi's vinden het niet realistisch de invoering ervan na te streven, met uitzondering van de *jihadi's*. De ideale samenleving moet volgens (a)politieke salafi's van onderaf worden opgebouwd door middel van *da'wa*, gedrag en geloof volgens de salafistische geloofsleer. Invoering van de *shari'a* heeft volgens hen geen prioriteit.

10.9 Hoe verhouden de verschillende salafistische interpretaties zich tot begrip voor de gewelddadige jihad en anti-democratische, isolationistische, onverdraagzame houdingen en opvattingen?

Alle salafistische predikers zien de kleine *jihad* (in de betekenis van heilige oorlog) als een islamitische verplichting, zowel de offensieve (verbreiding van de islam) als de defensieve (verdediging bij aanval). Ze verschillen echter sterk van mening over hoe, wanneer en door wie deze *jihad* gevoerd moet worden en of deze onder leiding moet staan van een *kalief*. Ook geven zij er verschillende prioriteit aan. De uitvoering van de *jihad* wordt soms ook om pragmatische redenen afgekeurd.

Dit begrip vormt mede de scheidslijn tussen de (a)politieke salafi's, die *jihad* in de 'landen van het verbond', zoals Nederland, afkeuren en de *jihadi's* die van mening zijn dat ze ook met Nederland in staat van oorlog zijn. Sommige *jihadi's* stellen dat het verbond met Nederland verbroken is en dat er daardoor andere regels gelden. Omdat *jihadi's* vinden dat alle leiders gecorrumpeerd zijn, is toestemming van leiders voor de *jihad* niet nodig volgens hen. Ook zien zij de *jihad* als een verplichting van een individu (*fard 'ayn*), waarbij een bevel van een islamitische leider niet nodig is. (A)politieke salafi's stellen echter zo'n bevel wel verplicht. De *jihad* moet bovendien onder de vlag van een islamitische staat gevoerd worden. (A)politieke salafi's keuren de opvattingen van de *jihadi's* en *takfiri's* af. Verder gaat de discussie tussen de verschillende salafi's over de manier van reageren wanneer de islam of moslims aangevallen worden en wanneer dat het geval is. Het gaat dan over de *defensieve jihad*, die voor elke moslim individueel een verplichting is. Daarnaast zijn er twee groepen *jihadi's* te onderscheiden: degenen die stellen dat de *jihad* alleen in islamitische conflictgebieden zoals Afghanistan, Irak en Tjetsjenië, gevoerd moet worden; en *jihadi's* die vinden dat *jihad* overal geldt, dus ook in Nederland en Europa.

Politieke salafi's begeven zich binnen het salafisme in een middenpositie als het gaat om anti-democratische, onverdraagzame en isolationistische opvattingen in vergelijking met de apolitieke en de jihadistische salafi's. In maatschappelijke en politieke zaken zijn zij pragmatischer en ook prominenter aanwezig in hun activisme en hebben zij daardoor een opener en toegankelijker karakter dan de anderen. Hun invloed is daardoor groter en hun *da'wa* kan daardoor op een dwingende manier aanwezig zijn. De apolitieke salafi's onttrekken zich zo veel mogelijk aan politieke aangelegenheden. Hun *da'wa* beperkt zich tot de eigen kring en hun invloed is minder uitgestrekt. In eigen kring kunnen ze wel dwingend zijn. Ze zijn immers rechtlijniger en minder pragmatisch. Tendensen van isolationisme kunnen zich vooral in apolitieke groepen voordoen. Jihadistische salafi's hebben per definitie anti-democratische, onverdraagzame opvattingen door hun interpretatie van *tawhid* en *jihad*. In hun opportunisme

hoeven zij echter niet per se een isolationistische levensstijl te hebben, hoewel de meeste activiteiten zich in besloten kring afspelen.

Apolitieke en politieke salafistische predikers proberen het soms dwingende karakter van hun *da'wa* en *nasiba* te relativiseren. Ze zien de taak van de *da'wa* als een barmhartige taak die voortvloeit uit goedheid. Ook benadrukken ze het belang van zelfkritiek en perfectie van eigen gedrag. Roddel en laster binnen de eigen groep wordt fel afgekeurd. Desondanks kunnen salafi's zich wel negatief uitlaten over andere groepen.

Apolitieke salafi's stellen de taak van *da'wa* en *nasiba* als taak van religieuze gezagsdragers om misbruik, roddel en *fitna* te voorkomen. Hoewel politieke salafi's hier ook voor waarschuwen, zijn zij wel actief in het trainen van nieuwe predikers en *da'i*.

De salafistische geloofsleer veroordeelt expliciet andere interpretaties van de islam en andersdenkenden en -gelovigen. Omdat salafi's een claim leggen op de 'waarheid', sluiten zij andere interpretaties en levensvisies uit. Salafistische concepten zoals *al-wala wa-l-bara*, het verbod op imitatie van ongelovigen en de preferentie van moslimvriendschappen boven andere vriendschappen kunnen onverdraagzame, anti-democratische en isolationistische houdingen en opvattingen tot stand brengen en stimuleren. Dit risico hangt echter sterk af van de invulling die gelovigen geven aan deze zaken. In het belang van hun positie en de positie van het salafisme proberen predikers deze concepten zoveel mogelijk te nuanceren hoewel ze wel centraal staan in de geloofsleer. De predikers bestrijden de negatieve oordelen over hun geloofsleer actief. In het salafistische discours wordt zowel de 'verhevenheid' van de islam als de gepercipieerde achtergestelde positie van de islam uitgelicht. Deze positie wordt verklaard aan de hand van de religieuze bronnen en wordt dus in religieuze termen uitgelegd.

10.10 Waarom hebben sommige predikers en moskeeën zich gematigd, en met welk doel? Is deze matiging alleen publiek van aard?

Onder druk van de Nederlandse politiek, maar ook onder druk van de moslimgemeenschap zelf, hebben sommige predikers die vroeger te boek stonden als haatprekend, zich gematigd in hun preken en soms zelfs toenadering gezocht tot Nederlandse gezaghebbers. De motieven hiervoor lopen uiteen. De inhoud van de salafistische boodschap is niet expliciet veranderd maar de manier waarop de boodschap wordt verkondigd wel. De belangrijkste reden van deze wijziging is dan ook de *da'wa* effectiever te maken. Extreme boodschappen zouden afschrikken, bang maken en mogelijk tot agressie aanzetten, wat volgens predikers niet de bedoeling is. De predikers voelen zich verantwoordelijk en zijn zich bewust van hun invloed op de

gelovigen. Ze willen de islam zo positief mogelijk presenteren en daar past in het huidige politieke klimaat een retoriek van ‘gematigdheid’ en distantie tot jihadisme bij. Hoewel dit duidelijk politieke overwegingen zijn, zullen zij dit altijd met religieuze argumenten verantwoorden. (Hoewel buiten het bereik van dit onderzoek, moet de invloed van de Saoëdische opinie over terrorisme op Nederlandse predikers ook als belangrijke achtergrond gezien worden van deze koerswijziging. In de politiek van de matiging worden niet zelden Saoëdische geleerden aangehaald die oproepen tot gehoorzaamheid en vreedzaamheid met de landen van verblijf.

Salafistische predikers positioneren zichzelf in een middenpositie, hoewel zij nog steeds tot het meest orthodoxe spectrum in de islam gerekend moeten worden. In hun retoriek van ‘gematigdheid’ nemen ze zowel afstand van nalatigheid in het geloof als van ‘extremisme’ en overdrijving in het geloof. Ook meer jihadistisch geïnspireerde predikers gebruiken deze retoriek om hun ideologie binnen de islam te legitimeren. Het zegt dus uiteindelijk weinig over het mogelijk radicale of extreme karakter van de facties.

Spreken predikers mogelijk met ‘gespleten tong’ of verkondigen ze in het openbaar een andere (meer gematigde) boodschap dan in gesloten kring? Hier wrekt zich het onoplosbare *frontstage-backstage*-dilemma. Zoals eerder gesteld is nooit verifieerbaar of je als onderzoeker ‘alles hebt gezien’. Hoewel de matiging van sommige predikers weliswaar politiek van aard is, is het met het oog op statusbehoud niet interessant om een dubbele boodschap uit te dragen aan volgelingen. In hoofdstuk 6 en 7 zagen we dat de status van de predikers mede bepaald wordt door de gelovigen die de predikers beoordelen op basis van hun kennis van de islam, charisma en oprechtheid (in salafistische bewoordingen ‘zuiverheid’). In een rechtlijnige geloofsbeleving wordt opportunisme per definitie negatief beoordeeld. De inschatting is dat predikers die ‘betrap’t worden op dubbele boodschappen onmiddellijk afgerekend zullen worden door hun toehoorders. Toch kan het op basis van dit onderzoek niet uitgesloten worden dat ze ‘met gespleten tong spreken’. Er spelen wellicht ook andere dynamieken (bijvoorbeeld internationaal en bij predikers onderling) een rol die niet zichtbaar zijn op basis van de gehanteerde onderzoeksmethoden. Deze dynamieken vallen buiten het bereik van dit onderzoek.

10.11 Wat kenmerkt de geloofspraktijk van het salafisme?

Salafistische gelovigen bezoeken in meer of mindere mate de vrijdagspreken, conferenties en lezingen die salafistische organisaties organiseren. Bij deze activiteiten eisen de predikers stilte en discipline. Deze activiteiten staan voor de bezoekers in het kader van ‘kennisvergaring’, het versterken van het innerlijk geloof, het vergroten van ‘standvastigheid’ en de daad van aanbidding van Allah. Daarnaast is de ontmoeting met gelijkgezinden een belangrijke

motivatie. Er wordt een sterk gevoel van saamenzijn beleefd met soms hevige emoties. Deze ontmoetingen kunnen een gevoel van acceptatie en vrijheid oproepen, zaken die ze buiten de moskee moeten bevechten. De salafistische organisaties worden door haar bezoekers geprezen omdat ze zeer actief zijn, de Nederlandse taal als belangrijke voertaal hanteren, rechtlijnig en duidelijk zijn en beschikken over charismatische predikers die inspelen op het dagelijks leven van de gelovigen. Sommige, ook salafistische, gelovigen mijden bewust salafistische organisaties. De redenen daarvoor variëren: de cultuur van *da'wa* en *nasiha* wordt als dwingend ervaren en er zijn ook inhoudelijke theologische meningsverschillen.

Het idee van broeder- en zusterschap is een zeer centraal element in de salafistische geloofsbeleving. Deze groepsidentiteit wordt in religieuze termen uitgelegd en komt verder vooral sterk tot uiting in taalgebruik en kledingcultuur, huwelijksvormen, man-vrouwverhoudingen en vrijetijdsbesteding; er is sprake van een salafistische *lifestyle*.

Er kunnen vijf geloofsopvattingen binnen het salafisme worden onderscheiden: de vrome volger, de vrome pragmaticus, de criticus, de salafi pride en de fanatieke born-again. Afhankelijk van de beleving verschilt ook de keuze voor werk en studie, de invulling van de vrije tijd, de omgang met andersdenkenden, de vormgeving van vriendschappen en relaties en de mate van naleving van de salafistische gedragsregels en de maatschappelijke en politieke integratie. We zetten de stromingen hieronder af tegen orthodoxie, maatschappelijke participatie, politieke integratie, binding met salafistische organisaties en radicalisme:

	Orthodoxie/ Orthopraxie	Maatschappelijke participatie	Politieke integratie	Binding organisaties	Radicalisme
Vrome volger	Hoog	Laag	Laag/Gemiddeld	Hoog	Laag/Gemiddeld
Vrome pragmaticus	Gemiddeld/Hoog	Gemiddeld	Laag/Gemiddeld	Hoog	Laag
Criticus	Gemiddeld	Gemiddeld/Hoog	Gemiddeld/Hoog	Laag/Gemiddeld	Laag

Salafi pride	Laag	Laag/Gemiddeld	Laag/Gemiddeld	Laag	Gemiddeld/Hoog
Fanatieke born-again	Hoog	Laag	Laag	Laag/Gemiddeld	Hoog

De rol die religie speelt in het dagelijks leven verschilt per geloofsinterpretatie. Voor de vrome volger en de fanatieke born-again is het salafisme zeer beslissend. Deze typen zijn het minst bereid compromissen te sluiten. Ze richten hun leven zo veel mogelijk in conform de salafistische geloofsleer, praktiseren deze zo veel mogelijk en accepteren de consequenties die daarbij horen. De Sunna is heel nastrevenswaardig. De vrome pragmaticus is meer bereid tot compromis en vindt bovendien niet alle regels die voortvloeien uit een salafistische visie, even wenselijk in een Nederlandse context. Ze gebruiken de salafistische geloofsleer regelmatig om de tradities en gebruiken van hun ouders te bekritisieren. Ze vinden geloof een persoonlijke zaak. Ook voor de salafi pride en de criticus heeft religie niet een allesbepalende rol in het dagelijkse leven. Zij zijn nog pragmatischer en combineren andere levensstijlen met het salafisme. De criticus is niet alleen pragmatisch, maar stelt zich ook kritisch op tegenover het salafisme. Voor de salafi pride is vooral de maatschappelijke identiteit van een salafi belangrijk en minder de spirituele en religieuze aspecten van het salafisme. De geloofsinterpretaties zijn verder bepalend voor de vorm van maatschappelijke participatie en politieke integratie (zie vraag 10.15).

10.12 Wat karakteriseert hun religieuze ontwikkeling?

Hoewel de groepsidentiteit een belangrijk onderdeel is van de geloofsbeleving wordt het geloof als een individuele zaak beschouwd, een zaak tussen een gelovige en Allah. De meeste salafi's vinden het geloof een persoonlijke zoektocht waarin een gelovige persoonlijk beproefd wordt, verantwoordelijk is voor zijn of haar eigen daden en ieder naar eigen vermogen de gedragsvoorschriften volgt. De meeste gelovigen geven aan dat ze de salafistische islam stap voor stap zijn gaan praktiseren, of dat het slechts een fase was in hun religieuze volwassenwording. De geloofsbeleving zien ze als een lineair proces waarbij mensen steeds praktiserender en standvastiger worden. Gelovigen verschillen onderling in hoe strikt ze de salafistische gedragsregels naleven. Veel gelovigen gebruiken het internet als kennisbron en doordat het salafisme domineert op islamitische websites, is salafistische kennis vaak de belangrijkste bron.

Verskillende motivaties spelen mee bij een ‘terugkeer’ of bekering naar de ‘zuivere’ islam; het begin van een religieuze zoektocht en praktisering. De negatieve beeldvorming in de media na 9/11 is voor velen een stimulans geweest zich te verdiepen in kennis over de islam. Het salafisme kan bovendien een voertuig zijn in conflicten met ouders. Vaak wordt de islam die moslimjongeren van huis uit meekrijgen, niet als echt islamitisch beschouwd. Vooral Marokkaanse gelovigen stellen dat de islam van hun ouders en familie gebaseerd is op traditie, gewoonte en cultuur en dus niet ‘echt’ islamitisch is. Ze noemen de salafistische islam de ‘echte’ islam. Het geloof creëert een nieuwe ‘verheven’ maatschappelijke positie en identiteit ten opzichte van de bekritiseerde maatschappij of ‘statusloze’ ouders. Het salafisme breekt met in hun ogen onwenselijke tradities. Sommige vrouwen gebruiken het salafisme als middel in hun emancipatiestrijd. Op basis van hun religieuze zoektocht proberen zij zich los te wrikken van bestaande tradities in hun gezin, huwelijk of omgeving die zij belastend vinden. Ze betitelen deze tradities op basis van hun nieuwe inzichten als ‘onislamitisch’ en daarmee als onwenselijk.

Veel salafistische gelovigen ondervinden conflicten met familieleden, vrienden, op school of in werksituaties. Sommige gaan daardoor minder fanatiek belijden, anderen volharden juist in hun compromisloze houding. De salafistische geloofs- en gedragsregels scheppen een overzichtelijk en duidelijk omschreven identiteit. De rechtlijnigheid en morele kaders worden ervaren als een zingevende factor in een oppervlakkige en materialistische wereld. Sommige gelovigen breken drastisch met hun ‘oude’ leven, anderen kunnen het gemakkelijk in hun bestaande leven inpassen.

10.13 Welke kenmerken hebben moslims die over attitudestructuren beschikken uit het salafistische gedachtegoed?

De bezoekers van salafistische organisaties verschillen in achtergrond, nationaliteit, leeftijd, gezindte, voorkeuren en motivatie. Het publiek van salafistische organisaties is etnisch divers. Marokkaanse Nederlanders zijn oververtegenwoordigd. Een ander belangrijk maar kleiner bezoekersdeel bestaat uit autochtonen en Somaliërs. Opvallend is dat het vooral om jonge gelovigen gaat. Ook moet opgemerkt worden dat de aantallen en profielen van de bezoekers variëren afhankelijk van aard van de activiteiten. De lessen worden door een vast, maar beperkt aantal leerlingen bezocht, hoofdzakelijk afkomstig uit de directe omgeving. Enkele tientallen gelovigen per organisatie komen erop af. De vrijdagspreken hebben een openbaar karakter en worden afhankelijk van tijdperiode, weersomstandigheden en vrije dagen bezocht door een groter aantal bezoekers: een vaste kerngroep en wisselende andere bezoekersgroepen. Deze bezoekers komen hoofdzakelijk uit de directe omgeving. Ook mensen die in de buurt werken, bezoeken de moskee evenals mensen die speciaal voor de moskee komen, maar elders wonen.

Hoewel salafistische organisaties onder te verdelen zijn in organisaties met een overwegend apolitek dan wel politiek salafistisch profiel en de voorlieden zich expliciet willen onderscheiden van *jihadi's* en *takfiri's*, hebben de bezoekers van deze organisaties zeer diverse achtergronden. Ook sommige soennitische moslims die geen salafistische geloofsleer volgen, bezoeken wel eens een lezing of conferentie van een salafistische organisatie of verrichten het gebed in een salafistische moskee. Ook is er geen strikte scheiding tussen de salafistische stromingen wat betreft moskeegang. Sommige apolitieke salafi's bezoeken bijvoorbeeld politieke organisaties en vice versa. Ook gelovigen met opvattingen die sterk beïnvloed zijn door *jihadi's* en *takfiri's*, bezoeken de moskeeën, ondanks de oplettendheid van besturen om deze groepen buiten de deur te houden. Er komen zelfs enkele sjiïeten en koranieten.

In de survey hebben we de mate van orthodoxie onderzocht van moslims van Marokkaanse en Turkse afkomst. De conclusies beperken zich vanzelfsprekend ook tot de moslims uit deze twee herkomstlanden. Allereerst blijkt dat voor Marokkaanse moslims de gemiddelde leeftijd van streng orthodoxen significant hoger is dan de gemiddelde leeftijd van de matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk een hogere mate van orthodoxie over het algemeen *iets vaker* samengaat met een hogere leeftijd.

Daarnaast blijkt dat (voor alle moslims gezamenlijk en de Marokkaanse moslims afzonderlijk) de streng orthodoxen significant vaker geen opleiding hebben genoten in vergelijking tot de niet en matig orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen blijkt dat voor alle moslims gezamenlijk en Marokkaanse moslims afzonderlijk een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* samengaat met het niet hebben van een opleiding.

Wat betreft inkomen uit arbeid blijkt dat voor Marokkaanse moslims afzonderlijk het aandeel dat geen betaald werk heeft onder streng orthodoxen significant hoger is dan onder de matig en niet orthodoxen. Voor alle orthodoxiegroepen samen tonen de resultaten aan dat voor alle moslims gezamenlijk (zwak verband) en de Marokkaanse moslims afzonderlijk (matig verband) een hogere mate van orthodoxie over het algemeen respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samengaat met het niet hebben van betaald werk.

10.14 Hoe ziet het dagelijks leven van salafisten eruit?

De mate van orthodoxie, de bereidheid tot het compromis en opvattingen over de omgeving bepalen het dagelijks leven sterk.

Salafi's proberen werk te vinden dat volgens hen toegestaan is. Voor veel salafi's is het maatschappelijk leven in Nederland een worsteling, omdat ze vaak in situaties terechtkomen waarin ze compromissen moeten sluiten. Ze willen graag op hun eigen manier de islam beleven, maar beseffen dat ze daarbij eisen stellen aan hun omgeving die deze niet altijd accepteert. In werkomgevingen ontstaan er vooral problemen vanwege uiterlijkheden zoals de kleding van vrouwen en de baard van de man. Problemen gaan met name over de salafistische regels over de omgang tussen man en vrouw. Bijvoorbeeld als jonge gelovigen na het middelbare onderwijs een studie moeten kiezen. De regels over man-vrouwverhoudingen zijn soms een argument voor studenten om te stoppen met een studie of een andere studie te gaan volgen. Vooral verpleegkundige opleidingen en beroepen worden gezien als niet-toegestaan, omdat de gelovige dan in situaties kan komen waarin ze iemand van het andere geslacht moeten behandelen. Toch hebben veel gelovigen geen eenduidige benadering in het naleven van de regels als het bijvoorbeeld gaat om de omgang tussen mannen en vrouwen. Sommigen vinden dat je voldoende afstand houdt tot elkaar als je je blik 'neerslaat' of situaties vermijdt waarin je als man en vrouw alleen bent of als je de correcte salafistische kleding draagt. Sommige gelovigen vinden dat het te veel compromissen vergt om in dienst te zijn bij een werkgever of je aan schoolregels te houden. Zij starten dan ook hun eigen ondernemingen en diensten op.

Salafi's gelovigen dat de mens is gemaakt om Allah te aanbidden. Gelovigen sporen elkaar daarom aan hun vrije tijd nuttig te besteden. In de stad rondhangen, winkelen, kletsen, tv kijken wordt sterk veroordeeld. Het ideaal is om alle dagelijkse dingen in dienst te stellen van kennisvergaring en aanbidding, hoewel dit ideaal lang niet altijd wordt nageleefd.

Het huwelijk speelt een belangrijke rol in de salafistische geloofsbeleving. Het huwelijk wordt voorgesteld als de helft van de islam, als de beste bescherming tegen het begaan van zondes en het beste middel om standvastig in het geloof te worden. Gelovigen trouwen daarom soms al vroeg. Ook polygame huwelijken komen (in zeer geringe mate) voor.

10.15 Hoe ontwikkelen zich de stromingen op praktisch gebied en welke opvattingen hebben salafi's over democratie, politieke integratie en maatschappelijke participatie?

De vijf beschreven geloofsinterpretaties (vrome volger, vrome pragmaticus, criticus, salafi pride en fanatieke born-again) onderscheiden zich behalve in de

praktische geloofsinvulling ook in opvattingen over politieke integratie en maatschappelijke participatie.

De mate van orthodoxie en orthopraxie bepalen de consequenties voor de maatschappelijke participatie. Per geloofsinterpretatie verschillen ook de beoordeling van de democratische rechtsstaat, en het risico en de mate van radicalisering. Vooral profielen die weinig binding hebben met een salafistische moskee, prediker of organisatie vertonen het grootste risico van radicalisering (het proces van politieke delegitimering). Ook bij vrome volgers, die wel een sterke binding hebben met salafistische instituties, kunnen isolationistische opvattingen bestaan. Er is onder vrome volgers echter niet, zoals bij de salafi pride en de fanatieke born-again, sprake van delegitimering van het politiek bestel en sterk dichotome denkbeelden. Legitimering van geweld komt met name voor bij de fanatieke born-again en in mindere mate bij de salafi pride. De vrome volgers en de vrome pragmatici hebben de meeste binding met salafistische organisaties. Hoewel de vrome volger en fanatieke born-again een hoge mate van orthodoxie vertonen, komt alleen bij de laatste groep radicalisering voor. En andersom: zowel bij de salafi pride als de fanatieke born-again is sprake van radicalisering, maar de mate van orthodoxie is bij de eerste laag, bij de tweede hoog.

Een gelovige kan overstappen naar een andere geloofsinterpretatie of helemaal afstand doen van elke vorm van salafisme. Ook kan een geloofsinterpretatie slechts een fase zijn in de religieuze ontwikkeling van een gelovige. Een wisseling van interpretatie binnen het salafisme kan veroorzaakt worden door verandering in binding met organisaties of predikers, verandering van baan of inkomen, verandering in gezins- of familiesamenstelling, opleiding, verandering van vriendschappen enzovoort.

10.16 Welke invloed, status en autoriteit hebben de predikers, moskeeën en da'wa-activiteiten onder de moslims?

Onderdeel van de salafistische geloofsleer is het verbod op *taqlid* (het blindelings volgen van geleerden en wetscholen). Het idee is dat je nooit iets zomaar moet aannemen zonder *dalil* (bewijs uit de Koran en de Sunna). Volgens salafi's is het de bedoeling dat je als gelovige zelf zo veel mogelijk kennis opdoet van de islam zodat je toegang hebt tot de 'waarheid'. Salafi's zijn dan ook erg ijverig in zelfstudie van de bronnen, het leren van de Arabische taal en het uit het hoofd leren van de Koran. Salafi's noemen dat kennisvergaring en ook dit is een daad van aanbidding. Het wordt gezien als de meeste ideale en nuttige vrijetijdsbesteding. Onder gelovigen heerst er echter een paradoxale cultuur van het verbod op *taqlid* en gehoorzaamheid aan de 'mensen van kennis'. De predikers en imams die verbonden zijn aan de salafistische organisaties, genieten een bijzondere status onder salafistische

gelovigen. Ze worden geprezen om hun kennis van de bronnen en de Arabische taal. Tegelijkertijd zijn er altijd enkele gedisciplineerde salafi's die in hun streven naar 'de zuivere islam' de predikers nauwlettend in de gaten houden en corrigeren op 'onjuiste' of 'onnauwkeurige uitspraken. Buitenstaanders betichten predikers vaak van het spreken met 'gespleten tong', maar voor zijn of haar toehoorders kan een prediker zich dit absoluut niet veroorloven. Er is dus zowel sprake van gehoorzaamheid aan de prediker als van controle. Toch zijn salafistische predikers geregeld beter opgeleid dan de meeste salafi's waardoor zij voor sommigen onschendbaar zijn. Zij krijgen dan de titel *sjeik*. De meeste salafistische gelovigen nemen dan ook meteen aan wat deze 'mensen van kennis' te zeggen hebben. Slechts weinigen beschikken uiteindelijk over de middelen (tijd, geld, intelligentie, geduld, discipline) en de taalbeheersing om zelf de bronnen ter hand te nemen. Er bestaat onder gelovigen ook veel onduidelijkheid over welke predikers betrouwbaar zijn.

Soms kan de rol van predikers problematisch worden wanneer gelovigen hun religieuze adviezen opvolgen als enig gezaghebbend advies. Predikers houden bij deze adviezen niet altijd rekening met de soms complexe Nederlandse maatschappij waarin gelovigen leven.

Internet is een veelgebruikt middel onder salafi's om te discussiëren. Soms is het het enige podium waar salafi's onderling met elkaar de strijd aangaan en persoonlijk worden. Het is een manier om anoniem te blijven en discussie te voeren tussen mannen en vrouwen. In en rondom de moskee worden deze discussies al snel in de kiem gesmoord met het oogpunt op het verbod op roddel en laster en het streven naar eenheid in plaats van verdeeldheid (*fitna*).

De salafistische voorlieden staan onder de salafistische gelovigen te boek als bevolgen en hartstochtelijke sprekers. Ze schuwen het niet om in felle bewoordingen maatschappelijke en politieke zaken aan de kaak te stellen, te bekritisieren en af te keuren. Salafistische waarden deze cultuur van spreken zeer. Ze beschouwen de sprekers als recht door zee, eerlijk en duidelijk; dit in tegenstelling tot niet-salafistische predikers. Gelovigen geven aan de duidelijke taal erg te waarderen. Sommigen vinden wel dat er een grens is. De matiging van sommige predikers van de laatste jaren vinden de meeste salafi's dan ook een goede zaak: de islam moet niet onnodig het risico lopen om in een verkeerd daglicht te staan.

10.17 Hoe wordt het salafisme geïnterpreteerd onder de aanhang in het nieuwe da'wa-gebied Roermond?

Er zijn geen principiële verschillen tussen de aanhang in Roermond en de hierboven beschreven geloofsopvattingen. Wel is er – zoals al geconstateerd – een verschil in de publieke optredens van de predikers in Roermond. Zij uiten

zich brutaler, zijn politieker in hun bewoordingen en houden daarbij minder rekening met hun omgeving dan predikers en gelovigen in Den Haag en Eindhoven. Hierdoor kan ook de aanhang in deze gebieden met minder omgevingsbemoeienis feller zijn in hun uitlatingen.

10.18 Hoe groot is de groep moslims in Nederland die over attitudestructuren beschikt die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed?

De groep streng orthodoxen is in dit onderzoek aangemerkt als de groep moslims die beschikken over attitudestructuren die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed. Dit wil niet zeggen dat de moslims in deze groep salafist zijn, eerder spreken we van een gevoeligheid voor het salafistische gedachtegoed. We verwachten dat een mogelijke stap naar het salafisme voor de groep streng orthodoxen het kleinst is. Dit betekent overigens niet dat deze groep de stap ook zal zetten; dergelijke conclusies zijn op basis van dit onderzoek niet te trekken.

Het onderzoek laat zien dat over het geheel genomen 38 procent van de Nederlandse moslims uit de genoemde herkomstlanden ouder dan 15 jaar niet orthodox is. Iets meer dan de helft is matig orthodox en 8 procent streng orthodox. Deze laatste groep, streng orthodoxen, heeft volgens onze definitie en operationalisatie attitudestructuren die aansluiten bij het salafistische gedachtegoed en zijn daarmee gevoelig voor het salafisme. Bij de Marokkaanse moslims ouder dan 15 jaar is de groep streng orthodoxen met 12 procent het grootst. Onder Turkse moslims en moslims uit de overige herkomstlanden gaat het om respectievelijk 5 en 2 procent van het totaal aantal moslims uit het desbetreffende herkomstland.

Op basis van het onderzoek kunnen we met 95 procent zekerheid zeggen dat in de totale onderzoekspopulatie (911,515) het percentage streng orthodoxen uit de herkomstlanden ouder dan 15 jaar tussen de 4.36 procent en de 7.14 procent ligt. Dit komt overeen met een populatieaantal van tussen de 39,706 en 65,082. Deze percentages zijn lager dan hierboven omdat ze berekend zijn ten opzichte van de totale herkomstgroep waarbij ook de niet-moslims meegenomen zijn. Verder kunnen we met 95 procent zekerheid zeggen dat het populatieaantal streng orthodoxe Marokkaanse moslims ouder dan 15 jaar tussen de 17,689 en de 32,051 ligt. Het aantal Turkse streng orthodoxen in deze leeftijd ligt volgens onze berekening tussen de 7,709 en 18,899. En onder de overige herkomstlanden gaat het om 879 tot 9,658 streng orthodoxen.

10.19 Hoe verhouden moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren zich tot politieke integratie?

De analyse toont aan dat voor alle moslims gezamenlijk geldt dat de politieke participatie van streng orthodoxen lager is dan van overige orthodoxiegroepen. Voor alle orthodoxiegroepen samen laat de analyse verder zien dat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* samengaat met een lagere participatie (zwak verband). Deze zwakke samenhang geldt ook voor Marokkaanse moslims afzonderlijk. Wat betreft de stemintentie voor de Tweede Kamerverkiezingen: deze is significant lager voor Marokkaanse streng orthodoxe moslims. Voor alle Marokkaanse moslims afzonderlijk is zichtbaar dat een hogere mate van orthodoxie *vaker* samengaat met het niet stemmen (matig verband). Voor alle moslims gezamenlijk is dit verband ook aanwezig, maar zwak.

De identificatie met Nederland is voor Turkse streng orthodoxe moslims lager dan voor Turkse matig en niet orthodoxe moslims. Wanneer we kijken naar alle orthodoxiegroepen voor de Turkse moslims afzonderlijk dan valt op dat een hogere mate van orthodoxie onder Turkse moslims *vaker* samengaat met een lagere identificatie met Nederland (matig verband). Voor alle moslims gezamenlijk is dit verband ook aanwezig, maar zwak.

Wat betreft democratische normen en waarden laten de resultaten zien dat voor alle moslims gezamenlijk, en de Turkse moslims afzonderlijk, streng orthodoxen het minder vaak goed vinden dat een samenleving bestaat uit meerdere religies. Voor alle orthodoxiegroepen samen tonen de analyses, voor zowel alle moslims gezamenlijk als de Turkse moslims afzonderlijk, dat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* samengaat met de opvatting dat het niet goed is dat een samenleving bestaat uit meerdere religies (zwak verband). Voor alle herkomstgroepen gezamenlijk en alle herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat streng orthodoxen het vaker oneens zijn met de stelling dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben. Voor de orthodoxiegroepen samen wijzen de resultaten voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse moslims afzonderlijk erop dat een hogere mate van orthodoxie respectievelijk *iets vaker* en *vaker* samen gaat met de opvatting dat het Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben (zwak en matig verband).

Streng orthodoxe moslims legitimeren het gebruik van geweld als middel vaker. Dat geldt voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse en Marokkaanse moslims afzonderlijk. Voor alle orthodoxiegroepen samen en alle herkomstgroepen afzonderlijk blijkt dat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* (voor alle herkomstgroepen samen en Marokkaanse moslims afzonderlijk) en *vaker* (voor Turkse moslims) samengaat met het legitimeren van geweld als middel om een bepaald doel te bereiken (zwak en matig verband). Voor alle moslims gezamenlijk en de twee onderzochte herkomstgroepen afzonderlijk gaat bovendien op dat streng orthodoxen vaker een theocratisch ideaal koesteren. Onder alle orthodoxiegroepen samen laten de resultaten zien dat een hogere mate van orthodoxie *vaak* (voor alle herkomstgroepen samen en Turkse moslims afzonderlijke) en *vaker* (voor

Marokkaanse moslims) samengaat met een theocratisch ideaal (sterk en matig verband).

10.20 In hoeverre is de groep moslims die beschikken over salafistische attitudestructuren ontvankelijk voor radicalisering en extremisme?

Een overtuiging die islamitisch radicalisme kenmerkt en samen lijkt te gaan met orthodoxie, is dat religie de grondslag moet zijn voor samenleving en politiek. Voor alle moslims gezamenlijk en de moslims uit de twee onderzochte herkomstgroepen afzonderlijk geldt dat streng orthodoxen vaker een theocratisch ideaal koesteren. Onder alle orthodoxiegroepen samen gaat een hogere mate van orthodoxie *vaak* (voor alle moslims samen en Turkse moslims afzonderlijke) en *vaker* (voor Marokkaanse moslims) samen met een theocratisch ideaal (sterk en matig verband).

Een overtuiging die islamitisch extremisme kenmerkt en ook samengaat met orthodoxie, is dat het nastreven van een goddelijke samenleving een plicht is die alle middelen heiligt, inclusief geweld. Voor alle moslims gezamenlijk en de Turkse en Marokkaanse moslims afzonderlijk komt uit de analyse dat streng orthodoxen het gebruik van geweld als middel vaker legitimeren. Voor alle orthodoxiegroepen samen en alle herkomstgroepen afzonderlijk tonen de resultaten aan dat een hogere mate van orthodoxie *iets vaker* (voor alle moslims samen en Marokkaanse moslims afzonderlijk) en *vaker* (voor Turkse moslims) samengaat met het legitimeren van geweld als middel om een bepaald doel te bereiken (zwak en matig verband).

10.21 Conclusie

Wat is de aard, omvang en dreiging van het salafisme in Nederland? Dat is de onderzoeksvraag die we in dit rapport uitvoerig hebben beantwoord. In dit slotwoord willen we nogmaals kort stilstaan bij het laatste aspect: wat is de dreiging van het salafisme in Nederland of, in meer algemene termen, hoe verhoudt het salafisme in Nederland zich tot de democratie? Hierbij maken we een onderscheid tussen het veldwerk, de netwerkstudie van de salafistische gemeenschap in Nederland en de kwantitatieve studie naar de omvang en aard van islamitische orthodoxie.

Wat betreft de salafistische gemeenschap is het beeld niet eenduidig en is het zeer moeilijk om één algemene conclusie te trekken. Uit het veldwerk onder de salafistische gemeenschap doemt een beeld op van een 'gewone' orthodoxe beweging. Men neemt elkaar voortdurend de maat of men wel volgens de

‘zuivere’ islam leeft. Voor de betrokkenen betekent dit veel vrijheidsverlies. Er is weinig tot geen ruimte voor andere interpretaties van de islam en andersdenkenden. Het wereldbeeld is rigide en eenzijdig. Gelovigen bestrijden de Nederlandse samenleving echter niet actief, maar zijn eerder op zoek naar een plaats binnen de samenleving waarin zij volgens de salafistische leer kunnen leven. Hierbij kunnen wel problemen ontstaan met betrekking tot maatschappelijke participatie. Keuzes voor 'geschikt' werk en studie worden in een fanatieke naleving erg moeilijk. Ook kan het problematisch zijn de religieuze adviezen van predikers te ‘vertalen’ naar de Nederlandse maatschappelijke context (bijvoorbeeld het niet betreden van ruimtes waar mannen en vrouwen aanwezig zijn of waar ‘onzedige’ afbeeldingen aan de muur hangen). Een salafistische geloofsbeleving kan echter ook samengaan met een sterke maatschappelijke binding, hoge mate van politieke integratie en kritisch vermogen. Hoewel salafistische gelovigen zich laten inspireren door salafistische predikers hebben zij een geïndividualiseerde geloofsbeleving waardoor zij in meer en mindere mate ook niet-religieuze en niet-salafistische argumenten laten meetellen in hun dagelijkse beslissingen. Ook is er weerstand in de groep naar een te extreme naleving en beleving van het salafisme in de Nederlandse context. De meeste salafistische gelovigen achten het toegestaan om compromissen te sluiten in hun dagelijks leven. De salafistische maatschappijvisie wordt meestal als een religieus ideaal beschouwd en zeker niet altijd actief nagestreefd. Slechts een zeer klein groepje is compromisloos. Ook moet opgemerkt worden dat er geen eenduidige salafistische gedragsregels bestaan. Dit komt tot uiting in discussies tussen salafi's onderling en in verschillende vormen van praktisering. Ook bestaat er een discrepantie tussen de geloofsleer en de geloofspraktijk in de Nederlandse context, hoewel van de predikers verlangd wordt dit ideaalbeeld te allen tijden na te streven.

De sociale controle binnen de salafistische gemeenschap is zeer groot. Dit geldt ook voor de predikers die zich niet kunnen permitteren met ‘gespleten tong’ te spreken. Alle salafistische predikers die verbonden zijn aan salafistische organisaties, keuren geweld af en weerleggen de ideologie van de *jihadi's*. Recent is ook gebleken dat men actief meewerkt aan het opsporen van *jihadi's*. Hoe meer binding een gelovige heeft met een organisatie dan wel prediker, hoe groter de kans dat bovenstaand anti-jihadistisch standpunt wordt onderschreven. Radicalisering in de zin van de actieve bereidheid om geweld te gebruiken vindt dan ook plaats *buiten* de salafistische organisaties.

Het aantal streng orthodoxe moslims in Nederland is relatief klein. Let wel: orthodoxen zijn geen lid van de salafistische gemeenschap, maar beschikken wel over een attitudestructuur die aansluit bij het salafistische gedachtegoed. Slechts 8% van alle moslims in Nederland is streng orthodox. Deze groep is groter onder de Marokkaanse moslims (12%) en kleiner onder de Turkse moslims (5%). Wel gaat een hogere mate van orthodoxie samen met een grotere geweldslegitimatie en een theocratisch ideaal. De gevoeligheid voor

radicalisme en extremisme stijgt bovendien met de mate van religieuze orthodoxie.

Bijlagen

Bijlage I: Informanten, onderzoekslocaties en veldwerkactiviteiten

Informanten

Alle namen zijn gefingeerd.

Mannen:

Naam	Afkomst	Leeftijd	Generatie
Zakariyya	Marokko	10-15	Derde generatie
Abdel	Marokko	15-20	(?) Tweede generatie
Bilal	Marokko	15-20	(?) Tweede generatie
Faisal P	Marokko	20-30	(G) Tweede generatie
Safwan	Marokko	20-30	(G) Tweede generatie
Farid P	Marokko	20-30	(?) Tweede generatie
Sohayl	Marokko	30-40	(?) Tweede generatie
Sayyid	Marokko	30-40	(?) Eerste generatie
Wahid P	Marokko	30-40	(G) Nederlandse moeder
Said P	Marokko	30-40	(G) Eerste/tweede generatie
Karim	Marokko	30-40	(O) Eerste generatie
Munir imam	Marokko	40-50	(G 2 ^e) Eerste generatie
Mohammed P	Marroko	40-50	(G) Eerste generatie
Rachid	Nederland	5-10	Nederlandse moeder, mar vader
Fouad	Nederland	15-20	(?) Bekeerd
Abdurrahim P	Nederland	30-40	(G 2 ^e) Bekeerd
Salah	Somalië	20-30	(O) Tweede generatie
Asif P	Suriname	20-30	(?) Tweede generatie
Fawaz Jneid P	Syrië	?	(G) Eerste generatie
Abdullah P	Syrië	30-40	(G 2 ^e) Eerste generatie

Vrouwen:

Yamina	Afghanistan	10-15	(O) Tweede generatie
Tessa P	Indonesië	15-20	(O) Tweede generatie
Rabia	Indonesië	40-50	(G) Eerste generatie
Nafisah	Libanon	20-30	(G) Eerste generatie
Najat P	Turks	20-30	(G) Nlse moeder/Turkse vader
<u>Shadiya</u>	Somalië	15-20	(O) Eerste generatie
Maisah	Somalie	20-30	(O) Eerste generatie
Yasmine	Somalië	20-30	(O) Eerste /Tweede generatie

Zainab	Somalie	40-50	(B) Eerste generatie
Ikraam Somalië		40-50	(B) Eerste generatie
Samiyah	Marokko	5-10	(O) Derde generatie
Hayat	Marokko	10-15	(O) Derde generatie
<u>Nadia</u>	Marokko	15-20	(O) Tweede generatie
In'am	Marokko	15-20	(O) Derde generatie
Abida	Marokko	15-20	(O) Tweede generatie
<u>Esma</u>	Marokko	20-30	(G) Tweede gen,
Marokkaanse man			
<u>Samira</u> (N)	Marokko	20-30	(G) Tweede gen,
Marokkaanse man			
Malika	Marokko	20-30	(G/B) Tweede generatie
Ilhaam	Marokko	20-30	(V) Tweede generatie
Salima	Marokko	20-30	(O) Tweede generatie
<u>Saida</u>	Marokko	20-30	(O) Tweede generatie
Leila	Marokko	20-30	(O) Tweede generatie
Fadoua	Marokko	20-30	(G) Tweede/derde generatie
Radwa	Marokko	20-30	(G) Tweede generatie
<u>Nawal</u>	Marokko	20-30	(O) Tweede generatie
<u>Yasmina</u>	Marokko	20-30	(B) Tweede generatie
Afifah	Marokko	30-40	(G) Eerste generatie
Jamilah	Marokko	30-40	(G) Tweede generatie
Nadia	Marokko	40-50	(G) Eerste generatie
Latifah	Marokko	50-60	(G) Eerste generatie
Suzanne	Nederland	15-20	(G) Bekeerd Marokkaanse man
<u>Naima</u> (N)	Nederland	15-20	(G) Bekeerd
Marokkaanse man			
Sophia	Nederland	15-20	(O) Bekeerd
Peggy	Nederland	15-20	(G) Bekeerd Nederlandse man
Sanne	Nederland	15-20	(O) Bekeerd
<u>Karima</u>	Nederland	20-30	(O) Bekeerd
Hanneke	Nederland	20-30	(G) Turkse man
<u>Diana</u> (2 ^e)	Nederland	20-30	(G) Bekeerd
,Marokkaanse man			
<u>Iman</u> (N)(2 ^e)	Nederland	30-40	(G)
Bekeerd, Hijra, Marokkaans man			
Karima	Nederland	50-60	(G) Bekeerd, Marokkaanse man
Niet-salafi man/vrouw:			
Nour	Marokko	20-30	(O) Tweede generatie
<u>Rahima</u>	Marokko	20-30	(O) Tweede generatie

Hala mar man Faraa	Marokko	20-30	(G) Tweede generatie
Ayla + Najat	Turkije	20-30	(O) Tweede generatie
Maarten vrouw	Nederland	20-3-	(G) Bekeerd, turkse

Overige salafi (die slechts zijdelings betrokken waren):

Selma	Marokko	15-20	(O) Eerste generatie
Inaya	Marokko	20-30	(O) Tweede generatie
Latifah	Marokko	20-30	(G) Tweede generatie
Khadija	Marokko	15-20	(O) Derde generatie
Soumaya	Marokko	20-30	(G) Tweede generatie
Saffya	Marokko	40-50	(G) Eerste generatie
Yasmina	Marokko	15-20	(O) Tweede generatie
Hagat	Marokko	?	?
Gabriëlle	Nederland	15-20	(O) Bekeerd
Sharifa	Nederland	15-20	(O) Bekeerd

- P = prediker
N = draagt een *niqab*
2^e = polygame verhouding
G = gehuwd
O = ongehuwd
B = gescheiden

Naam = intensieve relatie

14 diepte-interviews organisaties

9 diepte-interviews predikers

Informele gesprekken met 42 gelovigen, waarvan 17 diepte-interviews en 12 intensieve relaties

8 diepte-interviews omgeving (jeugdwerk, politie en gemeente)

Onderzoekslocaties

Salafistische (organisatieniveau 1, 2 of 3) en niet-salafistische organisaties die tijdens het veldwerk (december 2007- juli 2008) bezocht zijn.

Dertien salafistische organisaties (van niveau 1, 2 en 3) zijn bezocht tijdens het veldwerk waarvan bestuurders, predikers en/of bezoekers geïnterviewd zijn.

Amsterdam niveau 2	PPME, Osdorp Moskee El Kabir Moskee El Tawheed Moskee Oumma	 niveau 1
Den Bosch	Basisschool El Boughari	niveau 3
Den Haag	Moskee Annour Moskee As-Soennah Moskee El Islam Islam Democraten (politieke partij)	niveau 3 niveau 1
Eindhoven	Moskee El-Fourkaan Basisschool Abu Zayd Buurtvereniging Politie	niveau 1
Heerlen	Moskee Nour	niveau 2
Helmond	Moskee Al Fadjr	niveau 2
Nijmegen	MoslimStudentenVereniging	
Roermond	Alfeth Moskee El Islam (Djamatoel Moeslimien) Moskee Nour Gotcha (jeugdwerk) De Terp (jeugdwerk) Basisschool De Zonnewijzer Rubicon (hulpverlening) Gemeente	niveau 1 niveau 2 niveau 3
Tilburg niveau 1	ISOOK	
Utrecht	Stichting Moslimjongeren, Schönberglaan	niveau 1

N.B. Categorisering van organisatieniveaus is een momentopname. Niveau 2 en 3 kunnen in resp. niveau 1 en 2 veranderen. Tevens kan organisatieniveau 3 veranderen in een organisatie zonder salafistische invloed.

Onderzoeksactiviteiten

In organisaties: lezingen, lessen, conferenties, *da'wa*-dagen, vrijdagspreek, gebed, training, voorlichting. (middelen: moskee, paltalk, publicaties, internetsites).

Buiten organisaties: school, restaurant, supermarkt, islamitische winkels in stad en thuis, *anasheed*-festival, huwelijksfeest, andere feesten, zusteravonden, eten. (middelen: MSN, e-mail, telefoon)

Eigen en gemengde omgevingen.

Predikers

Lezingen, preken en andere publieke optredens van onderstaande predikers zijn bezocht. Negen predikers zijn geïnterviewd.

Ahl Khattaab	Alfeth
Remy Soekirman	Dar al Ilm
Abu Raya'an	As-Soennah moskee
Abu Ayman	As-Soennah moskee
Fawaz Jneid	As-Soennah moskee
Omar at Turkie	As-Soennah moskee
Mohammed El Hoceimi	As-Soennah moskee
Abu Ismail	As-Soennah moskee
Mohammed Azarkan	As-Soennah moskee
Abu Ouail	As-Soennah moskee
Saif Reyaz	As-Soennah moskee
Abu Mos'ab	As-Soennah moskee/El-Fourkaan
Naim Lahoucine	El-Fourkaan
Abu Sayfoullah	El-Fourkaan
Ahmed Salam	ISOOK
Suhayb Salam	ISOOK
Abdul Jabbar van de Ven	niet verbonden aan organisatie
Apolitieke prediker	niet verbonden aan organisatie

N.B. De namen van de predikers zijn aliases. Het gebruik van *kunya's* (bijnamen) is gebruikelijk in salafistische setting. Meer hierover in paragraaf 6.4.

Bijlage II: Doelstellingen van Alfeth

Doelstellingen Alfeth¹³⁴:

- De belangen van de moslimjongeren behartigen.
- Deze jongeren uitnodigen naar Koran en de Soennah van de Profeet, zoals deze geïnterpreteerd werden door as-Salaf as-Saalih (de Oprechte Voorgangers) die tot de drie beste generaties behoorden die ooit hebben bestaan en die door de Profeet zijn geprezen.
- De jongeren beter kennis laten maken met de islam om zo hun identiteit te versterken en normen en waarden bij te brengen.
- Het treffen van alle mogelijke preventieve maatregelen, welke moeten voorkomen dat jongeren afglijden naar de rand van de Nederlandse samenleving en het streven naar een volwaardige plaats en positie in de Nederlandse samenleving.
- Het opkomen voor de rechten en plichten van de moslimjongeren in het algemeen.
- Het bevorderen van de emancipatie, participatie en integratie van de allochtone jongeren in de Nederlandse samenleving .
- Het verschaffen van juiste informatie over de islam aan zowel moslims als niet-moslims en het geven van een correct beeld van de islam om daarmee het huidige negatieve beeld dat de media aan de islam probeert te geven recht te zetten, vooral in deze tijd waarin de islam voortdurend in een kwaad daglicht wordt gesteld.
- Het blootleggen van alles wat ten onrechte toegeschreven wordt aan de islam en het waarschuwen tegen religieuze innovaties (*bid'a*) en leugens die de verhevenheid van de islam dreigen aan te tasten.
- Het begeleiden van moslimjongeren in hun geloof en hen helpen om zich de verheven islamitische *akhlāq* (gedragscode) eigen te maken om hen zodoende te helpen volwaardige burgers te zijn binnen de gemeenschap waarin zij leven.
- Verbetering is ons streven.

---

¹³⁴Bron:

http://www.alfeth.com/nl/index.php?option=com_content&task=view&id=156&Itemid=113.

Bijlage III: Verklaring van de Stichting Islamitisch Comité van Ahlu-Sunnah in Nederland met hun standpunt over de uitslatingen van Wilders

In de naam van Allaah, de Meest Barmhartige, de Erbarmer

Wij bevinden ons in een land van meerdere godsdiensten en culturen, waarbij wij behoeftig zijn aan meer verbetering aan de samenleving, en de bewustwording van de verschillende godsdienstige en culturele karakteristieke eigenschappen in aanbidding, kleding, geloofsovertuiging en de maatschappelijke gewoontes.

In de afgelopen tijd zijn achtereenvolgende uitslatingen door Wilders gedaan; niet om op te roepen tot bescherming van vrijheid van godsdienst en meningsuiting noch tot de verzoening en saamhorigheid, echter slechts om de heiligdommen van de Islam aan te vallen, en het ontnemen van de rechten van de moslims.

Dit heeft hij onder andere gedaan middels zijn aanspraak om de moslims het reciteren van de Qur'aan in zowel de moskeeën als in de privésfeer te verbieden, zoals dat voorgekomen is in de Volkskrant op 8 augustus 2007: "Een verbod is een verbod. Dus moet niet alleen verkoop, maar ook gebruik in moskeeën en bezit in huiselijke kring worden bestraft. Als dat in de huidige wetgeving niet kan, moet er een nieuwe verbodsbepaling komen"¹, aldus kamerlid Wilders.

Ook pleit hij ervoor dat de moslims de helft van de Qur'aan moeten "scheuren en weggooien", willen ze van hem toestemming krijgen om in Nederland te blijven, zoals is voorgekomen op 13 februari 2007 in dagblad de Pers: "Als moslims in Nederland willen blijven, moeten ze de helft uit de Koran scheuren en weggooien. Ook moeten ze niet luisteren naar de imam." Dit is een vijandigheid jegens de meest heilige zaak onder de heiligdommen van de moslims. Ook is het een vijandigheid jegens de grondwet die het verbiedt om de godsdienstige heiligdommen aan te tasten, en bovendien is het een vijandigheid jegens de meest simpele rechten van de moslims in Nederland. Ook is het een krenking van de Nederlandse burger, en de Nederlandse traditie die de standpunten van Wilders verwerpt. Bovendien is het ook een oproep tot haat en een vernietiging van de samenleving.

Ook zijn wij van mening dat zijn film die hij beloofd heeft uit te zenden, niet minder fanatisme en haat zal veroorzaken. Tevens zijn wij van mening dat degene die zich waagt aan de belediging van de Qur'aan en de minachting van een hemelse godsdienst, niet in staat is om welk burgerlijk en maatschappelijk profijt dan ook noch een menselijk principe te respecteren.

En aangezien Wilders niet de eerste is die zich gewaagd heeft aan het verdraaien van de Islaam, en wij niet denken dat hij de laatste onder hen zal zijn, vrezen wij dat de aanhoudende achtereenvolgende vijandigheid jegens de Islaam en de moslims en het ontnemen van hun vrijheden en rechten, zal leiden tot het vergaan van het vertrouwen, en een toename van haat onder de maatschappelijke groepen in Nederland, en een krenking van het beeld van Nederland in de Islamitische wereld.

En daarom herinneren wij eenieder die in Nederland een overheidsverantwoordelijkheid draagt, de media, de leiders van de geloofsgemeenschappen, de wijzen, de rechtvaardigen, degenen die de vrede liefhebben en de redders van de samenleving, aan het feit dat de moslim niet beschouwd mag worden als een burger met plichten zonder rechten, en dat wij niet mogen accepteren dat hem onrecht wordt aangedaan, en zijn heiligdommen beledigd worden, terwijl hij een burger is die deelneemt aan de samenleving. Zodoende herinneren wij aan het feit dat de bescherming van het Islamitische geloof en de Islamitische heiligdommen en de godsdienstige rechten van de moslims, binnen het kader valt van respect jegens de rest van de maatschappelijke normen en waarden, en een essentiële voorwaarde is voor de realisering van een goede samenleving en het gezamenlijke leven; en de krenking ervan een krenking is van het gezamenlijke leven.

Ook moet de wet een waakhond zijn voor alle geloofsovertuigingen, omdat het waken erover het waken is over de samenleving en het gezamenlijke leven. Ook herinneren wij aan het belang van de realisering van het onderscheid maken tussen de vrijheid om de Islaam, de godsdiensten en de heiligdommen te beledigen, de vrijheid om op te roepen tot het minachten van de moslim -en dat is onrechtvaardigheid en een vernietiging voor de samenleving-, en de vrijheid van meningsuiting, die niet in strijd is met de heiligheid van de godsdiensten en de rechten van andersdenkenden, en hen respecteert; en dit is een opbouwende profijtelijke vrijheid. Wij bedanken alle wijzen onder de Nederlanders en degenen die compassie hebben met die moslims en hun verwerping van de uitlatingen en standpunten van Wilders hebben geuit. En wij waarderen hun nobele stellingname, en wij reiken onze handen naar hen uit met dank en waardering.

Zodoende herinneren wij alle moslims eraan om te waken over hun rechten van het belijden van de godsdienst, de aanbidding, en het uiten van hun mening en hun gedrag, en dat ze zich moeten beijveren om de krenking van de heiligdommen van hun godsdienst te stoppen, en de radicale oproep tot discriminatie te stoppen, middels de wet die de rechten ordent, en middels de samenwerking met de Nederlanders die deelgenoten zijn in de samenleving, en middels een goed woord waarmee ze spreken, of die ze in een brief of krant schrijven, of op de radio of televisie publiceren, of op een open ontmoeting of

middels het doen van een aangifte. Dit alles verre van de radicale manier van Wilders, of chaos, geweld of krenking van anderen.

1 Wilders: verbied de Koran, ook in moskee, 8 augustus 2007, Volkskrant

Bron:

http://www.alfeth.com/nl/index.php?option=com_content&task=view&id=564&Itemid=110 Gezien 12-08-08.

Bijlage IV: Topiclijst voor veldwerk

Onderstaande topics zijn gebruikt als aandachtspunten tijdens interviews, informele gesprekken, mail- en MSN-contact, observatie en documentanalyse.

A. predikers/bestuur

Geloofsleer

- Geloofsopvattingen
- Welke onderwerpen komen (niet) ter sprake en worden benadrukt?
- Kennisvergaring/ideologen
- Zelfdefinitie

Geloofspraktijk

- Vertaling geloofsleer naar geloofspraktijk in dagelijkse leven
- Toepassing geloofsleer/-praktijk in Nederlandse context (minderheidspositie)
- Man/vrouw verhouding
- Werk en studie
- Da'wa*-activiteiten (omgang andere (niet-salafistische) moslims, strengheid naleving, strategie, doelstellingen, omgang niet-/andersgelovigen)

Maatschappij en politiek

- Opvattingen over democratische rechtstaat
- Opvattingen over politieke participatie (verkiezingen, demonstraties, partijen)
- Visies positie en toekomst islam in Nederland
- Opvattingen over andersgelovigen
- Opvattingen over andere islamitische stromingen
- Omgang niet-salafistische moslims (*da'wa* in eigen kring)
- Solidariteit met *umma*
- Identificatie met Midden-Oosten
- Matiging
- Radicalisme en extremisme
- Jihadisme, *takfir*-leer
- Beoordeling debat over islam
- Inmenging politiek debat, maatschappelijke discussies
- Samenwerking gemeente en andere (moslim)organisaties

Organisatiestructuur

- Organisatie (aard activiteiten, doelstellingen, strategie, samenstelling)
- (Wervings)activiteiten
- Netwerken predikers

Achtergrondkenmerken predikers
Bezoekers
Samenwerking gemeente en andere (moslim)organisaties
Profiel andere moslimorganisaties

B. Aanhang

Religieuze ontwikkeling en aantrekkingskracht

Religieuze geschiedenis
Achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, afkomst, opleiding, werk)
Aantrekkingskracht orthodoxe islam
Hoe kennisgemaakt met salafisme/islam?

Geloofsleer in praktijk

Opvattingen over islam/interpretaties salafisme
Zelfdefinitie (onderscheiden van andere islam)
Gebruiken en rituelen
Moskeebezoek en religieuze activiteiten. Welke en waarom?
Kennisvergaring, hoe, welke en waarom? Welke ideologen?
Alleen volgen kennis en activiteiten van salafistische aard of ook anderen?
Omgang regels, praktisering
Invulling *da'wa*-activiteiten
Kleding
Taal

Dagelijkse leven

Deelname arbeidsmarkt
Studie, schoolkeuze
Gezinsleven, huwelijk
Man-vrouwverhouding
Vriendschap
Vrijtijdsbesteding
Contact omgeving, andere organisaties (enclavevorming en isolationisme)
Politieke participatie: inmenging debat, demonstraties, stemmen.
Toekomstbeelden
Omgangsvormen onderling en met niet-gelovigen
Omgang andersgelovigen en niet-gelovigen
Omgang niet-salafistische moslims (*da'wa*)

Status moskee/predikers

Wie komt naar salafistische centra en activiteiten en waarom?
Interpretatie en beoordeling preken, lessen en lezingen
Welke predikers hebben aanzien en welke niet en waarom?

Betekenis, functie moskee
Betekenis, functie activiteiten (welke rol in geloofsbeleving)
Populariteit activiteiten, lessen, lezingen
Hoe wordt matiging predikers ontvangen?

Maatschappij en politiek

Opvattingen over andersgelovigen en niet-gelovigen
Opvattingen over andere islamitische stromingen
Opvattingen democratische rechtstaat en *shari'a*
Opvattingen over positie islam in Nederland (heden, toekomst en ideaal)
Beoordeling debat over islam
Solidariteit met umma/Identificatie met Midden-Oosten
Opvattingen over *takfir*-leer, *jihadi's*, extremisme en radicalisme

Bijlage V: Begrippenlijst Arabische termen¹³⁵

abu	vader, gebruikt als voorvoegsel van een kunya
aghie	broeder
ahl al-kitab	mensen van het Boek (benaming voor Joden en Christenen)
ahl al-sunna wa-l-jama'a	lett. de mensen van de <i>sunna</i> en de gemeenschap
akhlaq	eigenschappen; ethiek
al-firqa al-najiyya	de groep die gered wordt (door God)
alhamdulilah	islamitische uitspraak 'lof zij aan God'
allahu a'lam	God weet het het beste
al-salaf al-salih	de rechtschapen vroegere generaties
al-sirat al-mustaqim	het rechte pad
al-wala wa-l-bara	de liefde (voor moslims) en het zich verre houden (van niet-moslims)
aqidah	geloofsleer
astikfirullah,	islamitische uitspraak 'God is verheven'
awrah	delen van het lichaam die bedekt moeten worden, volgens islamitische voorschriften.
aya	vers van de Koran
bid'a	(verboden) vernieuwing; invoering van iets nieuws in de religie.
bismillah	islamitische uitspraak, 'In de naam van Allah'
da'i	missionaris, verspreider van het geloof, (degene verricht)
die da'wa	teken, bewijs
dalil	missie, verspreiding van het geloof
da'wa	islamitische conferentie
dawra	het geloof
deen	(persoonlijk) gebed, smeekbede
du'a'	deze wereld, het ondermaanse
dunya	verplicht
fard	individuele plicht
fard 'ayn	gezaghebbend advies van islamitische geleerde in religieus-juridische kwesties
fatwa	rechtsleer
fiqh	beproeving; burgeroorlog; chaos
fitna	islamitische uitspraak 'Goed, als Allah het wil'
gair insh'allah	oorlogsbuit
ghanima	het verborgene
ghayb	lange hoofddoek tot heup, knie of enkel; bedekt armen en boezem, niet het gelaat
ghimar	

¹³⁵ Met dank aan Prof. C. Versteegh.

ghuraba'	vreemdelingen
hadith	overlevering van de uitspraken en handelingen van Mohammed
hajj	bedevaart
halal	toegestaan
haram	verboden
hasanat	het ontvangen van religieuze punten (ajr) door het verrichten van goede daden
hijra	emigratie van Mohammed van Mekka naar Medina in 621, hier: religieuze verplichting om te emigreren naar een islamitisch land als zij in het land van verblijf onderdrukt worden in hun geloof
ibada	praktisering van het geloof; uitoefening van de religieuze plichten; aanbidding van God
ikhlas	oprechtheid
ilm	wetenschap, kennis
imam	voorganger van het gebed
iman	geloof
insh'Allah	islamitische uitspraak, 'zo/als God het wil'
Isa	Jezus, één van de profeten in de islam
istiqaama	het streven naar het rechte pad, het streven naar het juiste gedrag, hier: standvastigheid in het geloof
jahiliyya	onwetendheid, periode voor de Islam
jama'a ahl al-sunna	de gemeenschap van de mensen die zich aan de Mohammed houden
sunna van	
janna	paradijs
jihad	lett. inspanning; streven naar persoonlijke goedheid; ook verdediging van de Islam; hier meestal gebruikt als heilige oorlog
kafir	ongelovige
khawarij	afgescheidenen (groep moslims die zich afscheidden van de kalief Ali toen hij akkoord ging met een scheidsgericht tussen hem en Mu'awiya, de eerste Umayyadische kalief)
Koran	verzameling van openbaringen aan de profeet Mohammed
kuffar	ongelovigen
kufr	ongeloof [lett. ondankbaarheid tegenover God]
kunya	islamitische naam, vaak gebruikt als bijnaam, overeenkomstig de sunna (meestal samengesteld met Abu 'vader van' of Umm 'moeder van')
madhhab	methode, rechtsschool

mahram	graad van verwantschap die huwelijk onmogelijk maakt; een mannelijk persoon waar een vrouw niet mee kan trouwen volgens de <i>shari'a</i> ; haar vader, broers, ooms en schoonvader
makruh	afkeurenswaardig
manhaj	weg, methode
mubtadi'u ahl al-hadith	diegenen onder de bestudeerders van de hadith die vernieuwingen willen invoeren
mujahidin	strijders voor het geloof [afgeleid van jihad]
munafiq	hypocriet (oorspronkelijk de benaming voor moslims in Medina die zich onttrokken aan de strijd tegen de Mekkanen)
nasiha	raad
nifaq	huichelarij, hypocrisie
niqab	gezichtssluier
oeghti	zuster
rabb	Heer, God
radiya Allahu anhu	moge God hem genadig zijn (lofprijzing voor de eerste kaliefen)
sabr	geduld
sadaqa	(vrijwillige) aalmoes
sahaba	de volgelingen van Mohammed
salaf	vroegere generatie, voorloper
salla Allahu alayhi wa-sallam	moge God hem gedenken en behoeden (lofprijzing voor de profeet Mohammed)
shahada	geloofsbelijdenis, getuigenis over het geloof (specifiek gebruikt voor de geloofsformule 'er is geen God behalve Allah en Mohammed is zijn Profeet)
shaitan	duivel
shari'a	islamitische wetgeving
shirk	afgoderij, polytheïsme
sjeik	geleerde
subhana wa-ta'ala	Hij is verheven (lofprijzing voor God)
sunna	gewoontes en praktijk van Mohammed vastgelegd in de hadith, wordt gezien als ideaal en nastrevenswaardig
sura	gedeelte van de Koran
tabarikallah	islamitische uitspraak 'Ik vraag vergeving aan God'
tabi'u al-tabi'in	de tweede generatie na de Metgezellen van de Mohammed
taghut	afgoden
ta'ifat al-mansura	de groep die geholpen wordt (door God)
takfir	het tot ongelovigen bestempelen van anderen

taqlid	autoriteitsgeloof, traditie
taqwa	Godvrezendheid, Godsvrucht
tarbiya	opvoeding
tasfiya	zuivering
tawhid al-asma' wa-l-sifat	het belijden van de eenheid van God als enige die bepaalde namen en eigenschappen heeft; getuigenis dat God op geen enkele manier op de schepselen lijkt
tawhid al-hakimiyya	het belijden van God als de enige die de wereld bestiert
tawhid al-ilahiyya	het belijden van de eenheid van God als enige God
tawhid al-rububiyya	het belijden van God als de enige Heer der schepping
ulama'	geleerden
umm	moeder, gebruikt als voorvoegsel van een kunya
umma	geloofsgemeenschap
urf	gewoonte, gemeengoed, algemene kennis in de gemeenschap
wali	voogd
wudu'	rituele wassing voor het gebed
zakat	(verplichte) aalmoezen
zina	ontucht, overspel

Bijlage VI: Vragenlijst face to face-onderzoek

VRAAG 10

(ENQ.: Vul het geslacht van de respondent in, dit hoeft u niet te vragen.)

- 1 ☐ Man
2 ☐ Vrouw

VRAAG 15

Wat is uw geboortedatum?

VRAAG 20

In welk land bent u geboren?

- 1 ☐ Nederland
- 2 ☐ Turkije
- 3 ☐ Marokko
- 4 ☐ Indonesië
- 5 ☐ Suriname
- 6 ☐ Irak
- 7 ☐ Afghanistan
- 8 ☐ Iran
- 9 ☐ Somalië
- 10 ☐ Egypte
- 11 ☐ Pakistan
- 12 ☐ Anders namelijk:
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 25

In welk land is uw vader geboren?

- 1 ☐ Nederland
- 2 ☐ Turkije
- 3 ☐ Marokko
- 4 ☐ Indonesië
- 5 ☐ Suriname
- 6 ☐ Irak
- 7 ☐ Afghanistan
- 8 ☐ Iran
- 9 ☐ Somalië
- 10 ☐ Egypte
- 11 ☐ Pakistan
- 12 ☐ Anders namelijk:
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 30

In welk land is uw moeder geboren?

- 1 ☐ Nederland
- 2 ☐ Turkije
- 3 ☐ Marokko
- 4 ☐ Indonesië
- 5 ☐ Suriname
- 6 ☐ Irak
- 7 ☐ Afghanistan
- 8 ☐ Iran
- 9 ☐ Somalië
- 10 ☐ Egypte
- 11 ☐ Pakistan
- 12 ☐ Anders namelijk:
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 35

De volgende vragen gaan over betaald werk.

Heeft u nu betaald werk?

Ook 1 uur per week of tijdelijk werk telt mee. Evenals freelancewerk of meewerken in het bedrijf van partner of ouders.

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 145*
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 40

Werkt u als werknemer in loondienst?

(ENQ.: werken via uitzendbureau hoort bij werken in loondienst. Wanneer respondent zowel werkzaam is in loondienst EN als zelfstandige\freelancer\meewerkend familielid, noteer dan de positie waaraan de meeste uren worden besteed)

- 1 ☐ Ja, in loondienst
- 2 ☐ Nee
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 95*
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 45

Hoeveel uur per week werkt u volgens uw arbeidscontract?

VRAAG 50

Werkt u meer of minder dan 12 uur per week?

- 1 ☐ Minder dan 12 uur per week
- 2 ☐ 12 uur per week of meer
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 55

Heeft u nu een vaste of een tijdelijke baan?

- 1 ☐ Vaste baan
- 2 ☐ Tijdelijke baan
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 60

Zou u op dit moment betaald werk willen hebben voor 12 uur of meer, al dan niet in een nieuwe werkkring?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Reeds gevonden
- 4 ☐ Wil wel maar kan niet
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 65

Hoeveel uur per week zou u in totaal willen werken?

VRAAG 70

Wanneer zou u kunnen beginnen?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Binnen 2 weken
- 2 ☐ 2 weken tot 3 maanden
- 3 ☐ 3 maanden tot 6 maanden
- 4 ☐ 6 maanden of langer
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 75

Waarom heeft u die periode nodig?

- 1 ☐ Huidige werk\opzegtermijn
- 2 ☐ Afronden vrijwilligerswerk
- 3 ☐ Opleiding studie
- 4 ☐ Regelen kinderopvang
- 5 ☐ Ziekte
- 6 ☐ Vakantie
- 7 ☐ Anders (bv persoonlijke omstandigheden)
- 17 ☐ Weet niet, geen mening
- 18 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 80

Heeft u het afgelopen jaar iets gedaan om aan werk te komen van 12 uur of meer?

- 1 ☐ Ja, werk gezocht
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 85

En de afgelopen 4 weken?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Nee, want in afwachting van uitslag sollicitatie
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 90

Hoe zoekt u naar werk?

(ENQ.: Meer antwoorden mogelijk)

(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Arbeidsbureau
- 2 ☐ Uitzendbureau
- 3 ☐ Familie\vrienden
- 4 ☐ Via advertenties
- 5 ☐ Door zelf naar bedrijven toe te gaan
- 6 ☐ Via school\stage
- 7 ☐ Anders
- 17 ☐ Weet niet, geen mening
- 18 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 95

Heeft u een eigen bedrijf, werkt u in het bedrijf van uw partner of ouders, of werkt u als freelancer?

- 1 ☐ Eigen bedrijf\zelfstandige
- 2 ☐ Bedrijf partner\ouders
- 3 ☐ Freelancer
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 100

Hoeveel uur per week werkt u ongeveer?

VRAAG 105

Werkt u meer of minder dan 12 uur per week?

- 1 ☐ Minder dan 12 uur per week
- 2 ☐ 12 uur per week of meer
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 110

Zou u op dit moment betaald werk willen hebben voor 12 uur of meer, al dan niet in een nieuwe werkkring?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Reeds gevonden
- 4 ☐ Wil wel maar kan niet
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 115

Hoeveel uur per week zou u in totaal willen werken?

VRAAG 120

Wanneer zou u kunnen beginnen?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Binnen 2 weken
- 2 ☐ 2 weken tot 3 maanden
- 3 ☐ 3 maanden tot 6 maanden
- 4 ☐ 6 maanden of langer
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 125

Waarom heeft u die periode nodig?

- 1 ☐ Huidige werk\opzegtermijn
- 2 ☐ Afronden vrijwilligerswerk
- 3 ☐ Opleiding studie
- 4 ☐ Regelen kinderopvang
- 5 ☐ Ziekte
- 6 ☐ Vakantie
- 7 ☐ Anders (bv persoonlijke omstandigheden)
- 17 ☐ Weet niet, geen mening
- 18 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 130

Heeft u het afgelopen jaar iets gedaan om aan werk te komen van 12 uur of meer?

- 1 ☐ Ja, werk gezocht
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 135

En de afgelopen 4 weken?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Nee, want in afwachting van uitslag sollicitatie
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 140

Hoe zoekt u naar werk?

(ENQ.: Meer antwoorden mogelijk)

(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Arbeidsbureau
- 2 ☐ Uitzendbureau
- 3 ☐ Familie\vrienden
- 4 ☐ Via advertenties
- 5 ☐ Door zelf naar bedrijven toe te gaan
- 6 ☐ Via school\stage
- 7 ☐ Anders
- 17 ☐ Weet niet, geen mening
- 18 ☐ Wil niet antwoorden

INDIEN [Q35 , 1] GA VERDER NAAR VRAAG 200

VRAAG 145

Zou u op dit moment betaald werk willen hebben?

Ook 1 uur per week of een korte periode telt mee.

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Reeds gevonden
- 4 ☐ Wil wel maar kan niet
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 150

Hoeveel uur per week zou u in totaal willen werken?

INDIEN [Q150 < 12] GA VERDER NAAR VRAAG 210
VRAAG 155

Zou u 12 uur of meer per week willen werken?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 210*
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 160

Wanneer zou u kunnen beginnen?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Binnen 2 weken
- 2 ☐ 2 weken tot 3 maanden
- 3 ☐ 3 maanden tot 6 maanden
- 4 ☐ 6 maanden of langer
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 165

Waarom heeft u die periode nodig?

- 1 ☐ Huidige werk\opzegtermijn
- 2 ☐ Afronden vrijwilligerswerk
- 3 ☐ Opleiding studie
- 4 ☐ Regelen kinderopvang
- 5 ☐ Ziekte
- 6 ☐ Vakantie
- 7 ☐ Anders (bv persoonlijke omstandigheden)
- 17 ☐ Weet niet, geen mening
- 18 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 170

Heeft u het afgelopen jaar iets gedaan om aan werk te komen?

- 1 ☐ Ja, werk gezocht
- 2 ☐ Nee
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 210*
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 175

En de afgelopen 4 weken?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Nee, want in afwachting van uitslag sollicitatie
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 180

Hoe zoekt u naar werk?

(ENQ.: Meer antwoorden mogelijk)

(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Arbeidsbureau
- 2 ☐ Uitzendbureau
- 3 ☐ Familie\vrienden
- 4 ☐ Via advertenties
- 5 ☐ Door zelf naar bedrijven toe te gaan
- 6 ☐ Via school\stage
- 7 ☐ Anders
- 17 ☐ Weet niet, geen mening
- 18 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 200

Dan wil ik u nu vragen stellen over uw inkomen. We zullen deze gegevens zeer vertrouwelijk behandelen.

Hoeveel is het inkomen uit arbeid dat u iedere maand netto verdient?

VRAAG 205

Omdat we toch graag een indruk willen hebben van uw inkomen uit arbeid, geef ik u een kaart met een aantal inkomensgroepen.
(ENQ.: toon kaart "INKOMEN")

- 1 ☐ minder dan 500 euro per maand
- 2 ☐ tussen de 500 en 750 euro per maand
- 3 ☐ tussen de 750 en 1000 euro per maand
- 4 ☐ tussen de 1000 en 1250 euro per maand
- 5 ☐ tussen de 1250 en 1500 euro per maand
- 6 ☐ tussen de 1500 en 1750 euro per maand
- 7 ☐ tussen de 1750 en 2000 euro per maand
- 8 ☐ tussen de 2000 en 2250 euro per maand
- 9 ☐ tussen de 2250 en 2500 euro per maand
- 10 ☐ tussen de 2500 en 2750 euro per maand
- 11 ☐ tussen de 2750 en 3000 euro per maand
- 12 ☐ tussen de 3000 en 3250 euro per maand
- 13 ☐ tussen de 3250 en 3500 euro per maand
- 14 ☐ meer dan 3500 euro per maand
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 210

Nu ga ik u vragen stellen over onderwijs. Heeft u BUITEN Nederland, bijvoorbeeld in <Question 20> of in een ander land een schoolopleiding gedaan?

We bedoelen hier ook de lagere school.
(ENQ.: Koranschool niet meetellen)

- 1 ☐ Ja, opleiding in <Question 20>
- 2 ☐ Ja, opleiding in ander land
- 3 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 215

Wat is de hoogste schoolopleiding die u buiten Nederland heeft gedaan? U hoeft van deze opleiding geen diploma te hebben behaald. (ENQ.: Toon kaart "OPLEIDING BUITENLAND". Vraag goed door over Welkeopleiding het gaat en bij beroepsopleiding ook over het niveau van de opleiding (lager, middelbaar of hoger.)

- 1 ☐ Lager onderwijs
- 2 ☐ Lager beroepsonderwijs
- 4 ☐ Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs
- 5 ☐ Middelbaar beroepsonderwijs
- 6 ☐ Hoger algemeen en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs
- 7 ☐ Hoger beroepsonderwijs
- 8 ☐ Wetenschappelijk onderwijs
- 9 ☐ Anders, namelijk:...
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 220

Heeft u een diploma van deze opleiding? Heeft u de opleiding afgemaakt?

- 1 ☐ Ja, diploma\afgemaakt
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 225

Hoeveel jaar bent u buiten Nederland naar school geweest? (ENQ.: rekenen vanaf start lagere school\basisschool. Koranschool niet meetellen.

VRAAG 230

De volgende vragen gaan over alle schoolopleidingen in Nederland, bijv. basisschool, deeltijdopleidingen en korte schoolopleidingen. De vragen gaan niet over opleidingen of cursussen die u voor het werk heeft gedaan. Doet u nu een opleiding?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 235

Is deze opleiding een voltijdse dagopleiding?

- 1 ☐ Ja, voltijdse dagopleiding
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 240

Welke opleiding doet u nu?

- 1 ☐ Basisonderwijs
- 2 ☐ VMBO-basisberoepsgerichte of kaderberoepsgerichte leerweg
- 3 ☐ VMBO theoretische of gemengde leerweg
- 4 ☐ MBO\BOL\BBL
- 5 ☐ HAVO, gymnasium, VWO
- 6 ☐ HBO
- 7 ☐ Wetenschappelijk onderwijs
- 8 ☐ Anders, namelijk:...
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 245

We bedoelen hier ook de basisschool.

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 999*
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 250

Wat is de hoogste opleiding die u<?> heeft gedaan?
(ENQ.: Toon kaart "OPLEIDING Nederland". Vraag goed door over welke opleiding

het gaat en bij beroepsopleiding ook over het niveau van de opleiding
(lager, middelbaar of hoger.)

- 1 ☐ Lager onderwijs
- 2 ☐ Lager beroepsonderwijs (LBO, LTS, LEAO, LHNO, huishoud\ambachtsschool, VMBO-basisberoepsgericht of kaderberoepsgericht)
- 3 ☐ Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (MAVO, ULO, MULO, 3 jaar HBS\gymnasium, VWO, VMBO theoretische of gemengde leerweg)
- 4 ☐ Middelbaar beroepsonderwijs (MBO, MTS, MEAO, BOL, BBL)
- 5 ☐ Hoger algemeen en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (HAVO, VWO, HBS, MMS, gymnasium, lyceum)
- 6 ☐ Hoger beroepsonderwijs (HBO, HEAO, HTS, socilae academie)
- 7 ☐ Wetenschappelijk onderwijs (Universiteit)
- 8 ☐ Anders, namelijk:...
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 255

Heeft u een diploma van deze opleiding? Heeft u de opleiding afgemaakt?

- 1 ☐ Ja, diploma\afgemaakt
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1005

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?
Er zijn slechts weinig mensen met wie ik echt kan praten.
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1005

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?
Zelfs van mijn naaste familieleden kan ik weinig belangstelling meer verwachten.
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1005

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?
Vaak voel ik me in de steek gelaten.
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1005

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?
Er is niemand die speciale belangstelling voor mij heeft.
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1010

Heeft u in uw vrije tijd meer contact met autochtone Nederlanders of meer met <?>?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Ik heb meer contact met <?>
- 2 ☐ Ik heb met beiden evenveel contact
- 3 ☐ Ik heb meer contact met autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Ik heb contact met verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1015

Hoeveel echt goede vrienden zou u zeggen dat u heeft?

- 1 ☐ Geen
- 2 ☐ Een of twee
- 3 ☐ Drie tot vijf
- 4 ☐ Vijf tot tien
- 5 ☐ 10 of meer
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1020

Hoeveel van uw burens/buurtgenoten kent u?
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Allemaal
- 2 ☐ De meeste
- 3 ☐ Ongeveer de helft
- 4 ☐ Een paar
- 5 ☐ Geen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1030

Als u denkt aan uw vrienden en kennissen, hoeveel van hen:
- zijn naar uw inschatting ook <?>?
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Allemaal
- 2 ☐ De meeste
- 3 ☐ Ongeveer de helft
- 4 ☐ Een paar
- 5 ☐ Geen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1030

Als u denkt aan uw vrienden en kennissen, hoeveel van hen:
- zijn moslim?
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Allemaal
- 2 ☐ De meeste
- 3 ☐ Ongeveer de helft
- 4 ☐ Een paar
- 5 ☐ Geen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1030

Als u denkt aan uw vrienden en kennissen, hoeveel van hen:
- hebben ongeveer hetzelfde opleidingsniveau als u?

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Allemaal
- 2 ☐ De meeste
- 3 ☐ Ongeveer de helft
- 4 ☐ Een paar
- 5 ☐ Geen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1030

Als u denkt aan uw vrienden en kennissen, hoeveel van hen:
- hebben ongeveer hetzelfde inkomen als u?

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Allemaal
- 2 ☐ De meeste
- 3 ☐ Ongeveer de helft
- 4 ☐ Een paar
- 5 ☐ Geen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1030

Als u denkt aan uw vrienden en kennissen, hoeveel van hen:
- hebben ongeveer dezelfde leeftijd als u?

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Allemaal
- 2 ☐ De meeste
- 3 ☐ Ongeveer de helft
- 4 ☐ Een paar
- 5 ☐ Geen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1035

De volgende vragen gaan over onbetaalde hulp die u wellicht van anderen heeft ontvangen in de afgelopen maand.

Bent u in in de afgelopen maand door iemand geholpen met:
- huishoudelijk werk of onderhoud aan het huis of de tuin?

(ENQ: dit gaat over hulp ontvangen, niet verlenen.)

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Geen hulp nodig
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1040

Door wie bent u toen geholpen?

(ENQ: bij meer keer, degene die het vaakst geholpen heeft)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Een vriend of kennis
- 3 ☐ Een buurman of -vrouw
- 4 ☐ Anders
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1050

Bent u in in de afgelopen maand door iemand geholpen met:
- Vervoer of boodschappen doen ?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Geen hulp nodig
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1055

Door wie bent u toen geholpen?

(ENQ: bij meer keer, degene die het vaakst geholpen heeft)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Een vriend of kennis
- 3 ☐ Een buurman of -vrouw
- 4 ☐ Anders
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1050

Bent u in in de afgelopen maand door iemand geholpen met:

- Zorg verlenen aan uzelf of iemand uit het gezin, of op kinderen passen?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Geen hulp nodig
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1055

Door wie bent u toen geholpen?

(ENQ: bij meer keer, degene die het vaakst geholpen heeft)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Een vriend of kennis
- 3 ☐ Een buurman of -vrouw
- 4 ☐ Anders
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1050

Bent u in in de afgelopen maand door iemand geholpen met:

- Coaching, les geven of praktisch advies geven?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Geen hulp nodig
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1055

Door wie bent u toen geholpen?

(ENQ: bij meer keer, degene die het vaakst geholpen heeft)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Een vriend of kennis
- 3 ☐ Een buurman of -vrouw
- 4 ☐ Anders
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1050

Bent u in in de afgelopen maand door iemand geholpen met:

- Het verlenen van emotionele steun?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Geen hulp nodig
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1055

Door wie bent u toen geholpen?

(ENQ: bij meer keer, degene die het vaakst geholpen heeft)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Een vriend of kennis
- 3 ☐ Een buurman of -vrouw
- 4 ☐ Anders
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1050

Bent u in in de afgelopen maand door iemand geholpen met:

- Op het huis letten als u er niet bent?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Geen hulp nodig
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1055

Door wie bent u toen geholpen?

(ENQ: bij meer keer, degene die het vaakst geholpen heeft)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Een vriend of kennis
- 3 ☐ Een buurman of -vrouw
- 4 ☐ Anders
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1060

Kunt u bij iemand terecht in een moeilijke periode? (bv: ontslag, scheiding)

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Geen hulp nodig
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1080

Kunt u dan bij iemand terecht voor praktisch advies?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1085

Bij wie kunt u dan terecht?
(Meer antwoorden mogelijk)
(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Vrienden\kennissen
- 3 ☐ Buren
- 4 ☐ Een liefdadigheidsinstelling of vrijwilligersorganisatie
- 5 ☐ Officiële instanties, zoals maatschappelijk werk sociale en juridische raadslieden, gemeenten, etc.
- 6 ☐ Professionele hulpverlening
- 7 ☐ Weet niet, geen mening
- 8 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1080

Kunt u dan bij iemand terecht voor emotionele steun?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1085

Bij wie kunt u dan terecht?
(Meer antwoorden mogelijk)
(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Vrienden\kennissen
- 3 ☐ Buren
- 4 ☐ Een liefdadigheidsinstelling of vrijwilligersorganisatie
- 5 ☐ Officiële instanties, zoals maatschappelijk werk sociale en juridische raadslieden, gemeenten, etc.
- 6 ☐ Professionele hulpverlening
- 7 ☐ Weet niet, geen mening
- 8 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1080

Kan iemand u helpen met verantwoordelijkheden voor kinderen of verplichtingen op werk?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1085

Bij wie kunt u dan terecht?

(Meer antwoorden mogelijk)

(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Vrienden\kennissen
- 3 ☐ Buren
- 4 ☐ Een liefdadigheidsinstelling of vrijwilligersorganisatie
- 5 ☐ Officiële instanties, zoals maatschappelijk werk sociale en juridische raadslieden, gemeenten, etc.
- 6 ☐ Professionele hulpverlening
- 7 ☐ Weet niet, geen mening
- 8 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1080

Kunt u bij iemand terecht voor financiële steun?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1085

Bij wie kunt u dan terecht?
(Meer antwoorden mogelijk)
(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Vrienden\kennissen
- 3 ☐ Buren
- 4 ☐ Een liefdadigheidsinstelling of vrijwilligersorganisatie
- 5 ☐ Officiële instanties, zoals maatschappelijk werk sociale en juridische raadslieden, gemeenten, etc.
- 6 ☐ Professionele hulpverlening
- 7 ☐ Weet niet, geen mening
- 8 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1080

Kunt u bij iemand terecht voor onderdak?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1085

Bij wie kunt u dan terecht?
(Meer antwoorden mogelijk)
(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Vrienden\kennissen
- 3 ☐ Buren
- 4 ☐ Een liefdadigheidsinstelling of vrijwilligersorganisatie
- 5 ☐ Officiële instanties, zoals maatschappelijk werk sociale en juridische raadslieden, gemeenten, etc.
- 6 ☐ Professionele hulpverlening
- 7 ☐ Weet niet, geen mening
- 8 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1080

Is er iemand die voor eten kan zorgen?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1085

Bij wie kunt u dan terecht?
(Meer antwoorden mogelijk)
(Enq.: lees codes 1-6 op)

- 1 ☐ Familie
- 2 ☐ Vrienden\kennissen
- 3 ☐ Buren
- 4 ☐ Een liefdadigheidsinstelling of vrijwilligersorganisatie
- 5 ☐ Officiële instanties, zoals maatschappelijk werk sociale en juridische raadslieden, gemeenten, etc.
- 6 ☐ Professionele hulpverlening
- 7 ☐ Weet niet, geen mening
- 8 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1090

In hoeverre vindt u dat mensen in Nederland openstaan voor andere religies?
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal
- 2 ☐ Grotendeels
- 3 ☐ Enigszins
- 4 ☐ Nauwelijks
- 5 ☐ Helemaal niet
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 1095

Kunt u me zeggen hoe vaak u zich in Nederland gediscrimineerd voelt vanwege uw religie?

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Nooit
- 2 ☐ Bijna nooit
- 3 ☐ Soms
- 4 ☐ Vaak
- 5 ☐ Altijd
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3000

Er zijn verschillende manieren om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op politici of de overheid.

Wilt u mij van de volgende mogelijkheden zeggen van welke u in de afgelopen 5 jaar gebruik hebt gemaakt?

(ENQ.: Toon kaart "POLITIEK")

- 2 ☐ Radio, televisie of krant ingeschakeld
- 3 ☐ Politieke partij of organisatie ingeschakeld
- 4 ☐ Meegedaan aan een door de overheid georganiseerde inspraakbijeenkomst, hoorzitting of discussiebijeenkomst
- 5 ☐ Contact opgenomen met een politicus of ambtenaar
- 6 ☐ Meegedaan aan een actiegroep
- 7 ☐ Meegedaan aan een protestactie, protestmars of demonstratie
- 8 ☐ Via internet, email of SMS meegedaan aan een politieke discussie of actie
- 9 ☐ Anders, namelijk:...
- 10 ☐ Geen
- 17 ☐ Weet niet
- 18 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3005

In hoeverre bent u geïnteresseerd in politieke onderwerpen?

Bent u daarin:

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Zeer geïnteresseerd
- 2 ☐ Een beetje geïnteresseerd
- 3 ☐ Niet geïnteresseerd
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3010

In welke politiek bent u vooral geïnteresseerd? Politiek in Nederland, politiek in <Question 20>, politiek in andere landen of in alle evenveel?

- 1 ☐ Vooral in Nederland
- 2 ☐ Vooral in <Question 20>
- 3 ☐ Vooral in andere landen
- 4 ☐ In alle evenveel
- 97 ☐ Weet niet
- 99 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3015

In hoeverre bent u tevreden met de wijze waarop de democratie in Nederland functioneert?

Bent u daarover al met al:

- 1 ☐ Zeer tevreden
- 2 ☐ Een beetje tevreden
- 3 ☐ Niet tevreden
- 97 ☐ Weet niet
- 99 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3020

Als u uw tevredenheid met de Nederlandse samenleving in het algemeen met een cijfer van 1 tot en met 10 zou moeten beoordelen, welk cijfer kiest u dan?

- 10 ☐ 10 (zeer tevreden)
- 9 ☐ 9
- 8 ☐ 8
- 7 ☐ 7
- 6 ☐ 6
- 5 ☐ 5
- 4 ☐ 4
- 3 ☐ 3
- 2 ☐ 2
- 1 ☐ 1 (zeer ontevreden)
- 97 ☐ Weet niet
- 99 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3025

Wat vindt u de belangrijkste problemen in Nederland?
ENQ: doorvragen, goed omschrijven!

VRAAG 3030

Heeft u gestemd bij de vorige verkiezingen voor de Tweede Kamer op 22 november 2006?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 3 ☐ Niet stemgerechtigd
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3035

Op welke partij heeft u toen gestemd?

- 1 ☐ CDA
- 2 ☐ PvdA
- 3 ☐ VVD
- 4 ☐ GroenLinks
- 5 ☐ SP
- 6 ☐ D66
- 7 ☐ ChristenUnie
- 8 ☐ SGP
- 9 ☐ LPF
- 10 ☐ Partij voor de Dieren
- 11 ☐ Partij voor de Vrijheid
- 12 ☐ Andere partij
- 13 ☐ Blanco
- 14 ☐ Ongeldig
- 97 ☐ Weet niet
- 99 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3040

Als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen?

- 1 ☐ Ja
- ☐ *PLAATS IN VRAAG[6] "stemt u dan"*
- 2 ☐ Misschien
- 3 ☐ Nee
- 4 ☐ Niet stemgerechtigd
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3045

Op welke partij <?>?

- 1 ☐ CDA
- 2 ☐ PvdA
- 3 ☐ SP
- 4 ☐ VVD
- 5 ☐ PVV\Wilders
- 6 ☐ Groen Links
- 7 ☐ ChristenUnie
- 8 ☐ D66
- 9 ☐ SGP
- 10 ☐ Partij voor de Dieren
- 11 ☐ Trots op Nederland\Verdonk
- 12 ☐ Moslim partij
- 13 ☐ Andere partij
- 14 ☐ Blanco stemmen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 3050

Rekent u zichzelf tot een bepaalde godsdienst of religie?

- 1 ☐ Ja, godsdienst\religie
- 2 ☐ Nee
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 97 ☐ Weet niet
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 98 ☐ Wil niet antwoorden
- ☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*

VRAAG 3052

Welk geloof is dat?

- 1 ☐ Hindoeïsme: Sanatan Dharm
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 2 ☐ Hindoeïsme: Arya Samay
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 3 ☐ Hindoeïsme: algemeen\ anders, namelijk:...
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 4 ☐ Islam: Shi'ieten
- 5 ☐ Islam: Sunnieten
- 6 ☐ Islam: Alevieten
- 7 ☐ Islam: Ahmadiyya
- 8 ☐ Islam: algemeen\ anders, namelijk:...
- 9 ☐ Christelijk: Rooms-Katholiek
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 10 ☐ Christelijk: Nederlands Hervormd
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 11 ☐ Christelijk: Gereformeerd
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 12 ☐ Christelijk: Protestantse Kerk Nederland
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 13 ☐ Christelijk: Evangelische Broedergemeenschap
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 14 ☐ Christelijk: Pinkstergemeente
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 15 ☐ Christelijk: Jehova's getuige
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 16 ☐ Christelijk: algemeen\ anders, namelijk:...
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 17 ☐ overige godsdienst, namelijk:...
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 97 ☐ Weet niet
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*
- 98 ☐ Wil niet antwoorden
☐ *GA VERDER NAAR VRAAG 5000*

VRAAG 4000

Er volgt nu een aantal vragen over uw geloof. Ik zou u willen vragen dit gedeelte zelf in te vullen.
(ENQ.: het is erg belangrijk dat de respondent dit zelf invult vanwege de anonimiteit. Alleen wanneer de respondent na aandringen het niet zelf wil, of kan doen (analfabetisme), dan kunt u (enq.) het doen.

Type tik een 1 en overhandig de computer aan de respondent. Geef zo nodig instructies hoe de vragen te beantwoorden. Als de respondent erom vraagt, kunt u dit gedeelte ook zelf afnemen tik dan eerst een 2.)

- 1 ☐ Doorgaan, respondent vult het zelf in
- 2 ☐ Doorgaan, respondent vult het niet zelf in

VRAAG 4005

In hoeverre voelt u zich moslim?

- 1 ☐ Helemaal niet
- 2 ☐ Nauwelijks
- 3 ☐ Enigszins
- 4 ☐ Grotendeels
- 5 ☐ Helemaal
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4010

In hoeverre bent u er trots op om moslim te zijn?

- 1 ☐ Helemaal niet
- 2 ☐ Nauwelijks
- 3 ☐ Enigszins
- 4 ☐ Grotendeels
- 5 ☐ Helemaal
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4015

Hoe vaak gaat u naar de moskee?

- 1 ☐ Nooit
- 2 ☐ Zelden
- 3 ☐ Alleen bij speciale gelegenheden
- 4 ☐ Maandelijks
- 5 ☐ Wekelijks
- 6 ☐ Dagelijks
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4020

Hoe vaak praat u over het geloof met uw vrienden of familie?

- 1 ☐ Nooit\minder dan 1 keer per jaar
- 2 ☐ Een paar keer per jaar
- 3 ☐ Elke maand
- 4 ☐ Elke week
- 5 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4025

Hoe vaak zoekt u informatie over het geloof op internet?

- 1 ☐ Nooit\minder dan 1 keer per jaar
- 2 ☐ Een paar keer per jaar
- 3 ☐ Elke maand
- 4 ☐ Elke week
- 5 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4030

Hoe vaak zoekt u informatie over het geloof op in boeken?

- 1 ☐ Nooit\minder dan 1 keer per jaar
- 2 ☐ Een paar keer per jaar
- 3 ☐ Elke maand
- 4 ☐ Elke week
- 5 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4035

Hoe vaak informeert u zichzelf over het geloof met behulp van audio cd's?

- 1 ☐ Nooit\minder dan 1 keer per jaar
- 2 ☐ Een paar keer per jaar
- 3 ☐ Elke maand
- 4 ☐ Elke week
- 5 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4040

Hoe vaak informeert u zichzelf over het geloof met behulp van de televisie?

- 1 ☐ Nooit\minder dan 1 keer per jaar
- 2 ☐ Een paar keer per jaar
- 3 ☐ Elke maand
- 4 ☐ Elke week
- 5 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4045

Hoe vaak bidt u?

- 1 ☐ Nooit
- 2 ☐ Een aantal keer per jaar
- 3 ☐ Enkele keren per maand
- 4 ☐ Een keer per week
- 5 ☐ Eantal keer per week
- 6 ☐ En elk geval iedere dag
- 7 ☐ Vijf maal per dag of meer
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4050

Draagt u een hoofddoek als u naar buiten gaat?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Soms wel, soms niet
- 3 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4055

Draagt uw vrouw een hoofddoek als zij naar buiten gaat?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Soms wel, soms niet
- 3 ☐ Nee
- 4 ☐ Niet van toepassing; geen partner
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4060

Heeft u gevast met de laatste ramadan?

- 1 ☐ Nee, helemaal niet
- 2 ☐ Ja, sommige dagen
- 3 ☐ Ja, de meeste dagen
- 4 ☐ Ja, alle dagen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4065

Eet u bewust halal?

- 1 ☐ Nee, helemaal niet
- 2 ☐ Ja, sommige dagen
- 3 ☐ Ja, de meeste dagen
- 4 ☐ Ja, alle dagen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4070

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- Als iemand iets slechts over mijn geloof zegt, voel ik mij persoonlijk gekwetst.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4075

Bent u het eens of oneens met de stelling:

-Mijn geloof speelt een beslissende rol in alledaagse keuzes.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4080

De volgende vragen gaan over gedrag, de vraag is steeds of u vindt dat bepaalde dingen vanuit uw geloof wel of niet zijn toegestaan. De een vindt iets bijvoorbeeld altijd toegestaan, een ander soms en weer een ander vindt het nooit toegestaan.

Het gaat om wat u persoonlijk vindt, er zijn dan ook geen foute of goede antwoorden.

- 9 ☐ doorgaan

VRAAG 4085

Vindt u het voor uzelf toegestaan om naar NIET-religieuze muziek te luisteren?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4090

Vindt u het voor uzelf toegestaan om een ruimte in te gaan waar afbeeldingen van mensen aanwezig zijn?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4095

Vindt u het voor uzelf toegestaan om de verjaardag van de Profeet Mohammed te vieren?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4100

Vindt u het voor uzelf toegestaan om op plekken te komen waar mannen en vrouwen gezamenlijk aanwezig zijn?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4105

Vindt u het voor uzelf toegestaan het verplichte gebed uit te stellen?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4110

Vindt u het voor uzelf toegestaan om te stemmen bij Tweede Kamer verkiezingen?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4115

Vindt u het voor uzelf toegestaan om aanwezig te zijn op plekken waar alcohol gedronken wordt?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4120

Vindt u het voor uzelf toegestaan om films te kijken waar vrouwen naakt worden afgebeeld?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4125

Vindt u het voor uzelf toegestaan om anderen te feliciteren met niet-islamitische feestdagen (zoals verjaardagen of Nieuwjaar)?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4130

Vindt u het voor uzelf toegestaan om een overleden persoon te vereren?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4135

Vindt u het voor uzelf toegestaan om bevriend te zijn met een christen?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4140

Vindt u het voor uzelf toegestaan om bevriend te zijn met een jood?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4145

Vindt u het persoonlijk voor vrouwen toegestaan om buiten te komen wanneer hun gezicht niet bedekt is?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4150

Vindt u het persoonlijk voor mannen toegestaan om de broekspijpen voorbij de enkels te dragen?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4155

Vindt u het persoonlijk voor mannen toegestaan om gouden sieraden te dragen?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4160

Vindt u het voor uzelf toegestaan om de hand te schudden van iemand van het andere geslacht, anders dan uw eigen man, vrouw of naaste verwante?

- 1 ☐ Altijd toegestaan
- 2 ☐ Soms toegestaan
- 3 ☐ Nooit toegestaan
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4165

Wordt u door anderen wel eens aangesproken op het feit dat u een van de genoemde regels overtreedt?

- 1 ☐ Ja, vaak\regelmatig
- 2 ☐ Ja, soms\af en toe
- 3 ☐ Nee, nooit
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4170

Spreekt u anderen wel eens aan als u vindt dat hij of zij een van de genoemde regels overtreedt?

- 1 ☐ Ja, vaak\regelmatig
- 2 ☐ Ja, soms\af en toe
- 3 ☐ Nee, nooit
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4175

Bent u het eens of oneens met de stelling:
- Het bidden op de voorgeschreven gebedstijden gaat voor verplichtingen op bijvoorbeeld mijn werk.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4180

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- De Soenna is naast de Koran de enige leidraad (handleiding\gids) in mijn leven.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4185

Bent u het eens of oneens met de stelling:

-Moslims moeten zich in Nederland bijzonder inspannen om anderen tot de islam te bekeren.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4190

Bent u het eens of oneens met de stelling

- Ik bestudeer liever zelf de religieuze bronnen dan dat ik advies vraag aan de plaatselijke imam.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4195

Bent u het eens of oneens met de stelling:

-Mijn ideaal is emigreren naar een islamitisch land.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4200

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- Mensen die besluiten niet langer moslim te zijn moeten daarvoor gestraft worden.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4205

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- Er zijn meerdere mogelijkheden om de islam te beleven die in principe allemaal even waardevol zijn.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4210

Wat vindt u van de volgende stelling:

- Mijn geloof is boven andere geloven verheven.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4215

De volgende stellingen gaan over hoe moslims met de teksten in de Koran om moeten gaan.

Welke stelling past het beste bij u?

- 1 ☐ Er is maar één interpretatie van de Koran mogelijk en hier moet elke moslim zich aan houden
- 2 ☐ Op praktische punten moeten moslims in Nederland de Koran in overeenstemming brengen met Nederlandse waarden en normen
- 3 ☐ Elke gelovige moslim mag de Koran interpreteren zoals hij of zij zelf wil
- 4 ☐ Geen van deze
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4220

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- Moslims moeten terug naar de oorspronkelijke wortels van de islam.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 4225

U kunt de computer nu teruggeven aan de interviewer:

9 ☐ doorgaan

VRAAG 5005

Dan wil ik nu ingaan op het gebruik van media.

Op hoeveel dagen per week leest u Nederlandse kranten of tijdschriften?

(ENQ: ook via internet. Huis-aan-huis bladen niet meetellen.)

- 1 ☐ Nooit
- 2 ☐ Minder dan 1 dag per week
- 3 ☐ 1 à 2 dagen per week
- 4 ☐ 3 à 4 dagen per week
- 5 ☐ 5 à 6 dagen per week
- 6 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5010

Op hoeveel dagen per week leest u <?> kranten of tijdschriften?

- 1 ☐ Nooit
- 2 ☐ Minder dan 1 dag per week
- 3 ☐ 1 à 2 dagen per week
- 4 ☐ 3 à 4 dagen per week
- 5 ☐ 5 à 6 dagen per week
- 6 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5015

Op hoeveel dagen per week kijkt u op tv naar Nederlandse zenders?
Nederlandse zenders zijn dus Nederland 1, 2 en 3 of RTL, SBS of lokale
zenders, bijvoorbeeld AT5 of TV-West.

- 1 ☐ Nooit
- 2 ☐ Minder dan 1 dag per week
- 3 ☐ 1 à 2 dagen per week
- 4 ☐ 3 à 4 dagen per week
- 5 ☐ 5 à 6 dagen per week
- 6 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5025

Op hoeveel dagen per week kijkt u op tv naar <?> zenders?
(ENQ.: eventueel ook via internet)

- 1 ☐ Nooit
- 2 ☐ Minder dan 1 dag per week
- 3 ☐ 1 à 2 dagen per week
- 4 ☐ 3 à 4 dagen per week
- 5 ☐ 5 à 6 dagen per week
- 6 ☐ Elke dag
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5035

Heeft u in dit huis een schotel of een satellietontvanger?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5040

Heeft u een computer waarmee u kunt internetten?

Met internetten bedoelen wij bijvoorbeeld e-mailen of informatie opzoeken.

(ENQ.: Thuis of op andere plaatsen)

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5045

Heeft u deze maand het internet gebruikt om te e-mailen of te chatten thuis of op andere plaatsen?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5050

Wat is de achtergrond van de mensen met wie u e-mailt en/of chat?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5055

Welke internetsites bekijkt u meestal?

Zijn dat vooral Nederlandse sites, vooral <?> sites of allebei?

- 1 ☐ Vooral Nederlandse sites
- 2 ☐ Vooral <?> sites
- 3 ☐ Allebei ongeveer evenveel
- 4 ☐ Vooral westerse (Engelse\Amersikaanse) sites
- 5 ☐ Anders namelijk:...
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 5060

OPEN VRAAG MULTI

Kunt u de internetsites noemen die u het vaakst bekijkt?

VRAAG 6000

Er volgt nu weer een aantal vragen over uw geloof. Ik zou u willen vragen dit gedeelte zelf in te vullen. (ENQ.: het is erg belangrijk dat de respondent dit zelf invult vanwege de anonimiteit. Alleen wanneer de respondent na aandringen het niet zelf wil, of kan doen (analfabetisme), dan kunt u (enq.) het doen. Tik een 1 en overhandig de computer aan de respondent. Geef zo nodig instructies hoe de vragen te beantwoorden. Als de respondent erom vraagt, kunt u dit gedeelte ook zelf afnemen tik dan eerst een 2.)

- 1 ☐ Doorgaan, respondent vult het zelf in
- 2 ☐ Doorgaan, respondent vult het niet zelf in

VRAAG 6005

In hoeverre vindt u dat de leiders van de Nederlandse moslimorganisaties uw religie vertegenwoordigen?

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Heel goed
- 2 ☐ Goed
- 3 ☐ Niet goed, maar ook niet slecht
- 4 ☐ Slecht
- 5 ☐ Zeer slecht
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6010

Wat vindt u van de volgende stelling:

- Geweld is niet goed, maar soms is het de enige manier om een ideaal te bereiken.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6015

Wat vindt u van de volgende stelling:

- Er zijn situaties waarin het voor mij vanuit mijn religie acceptabel is dat ik geweld gebruik.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6020

Zoals u wellicht weet is de filmmaker Theo van Gogh in 2004 vanwege zijn kritiek op de islam vermoord door Mohammed B.

De volgende vraag gaat over deze gebeurtenis.

- 9 ☐ doorgaan

VRAAG 6025

Wat vindt u van de volgende stelling:

Ik ben het eens met de motieven (beweegredenen) van de moordenaar van Theo van Gogh.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6030

Wat zou u doen wanneer u zou ontdekken dat een andere moslim vanuit religieuze motieven een aanslag voorbereidt?

- 1 ☐ Direct de politie informeren
- 2 ☐ Proberen te overtuigen om te stoppen, daarna de politie informeren
- 3 ☐ Proberen te overtuigen om te stoppen, maar nooit de politie informeren
- 4 ☐ Niks, ik zal nooit een moslim verraden
- 5 ☐ Niks, ik vertrouw de politie niet
- 6 ☐ Niks, ik ben bang voor de politie
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6035

Er wordt in Nederland veel over de islam gesproken en gediscussieerd. Volgt u dat debat?

- 1 ☐ Ja, vaak\regelmatic
- 2 ☐ Ja, soms\af en toe
- 3 ☐ Nee, nooit
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6040

Sommige mensen vinden dat het debat op een positieve manier wordt gevoerd, anderen vinden het juist negatief. Wat vindt u?

- 1 ☐ Te negatief
- 2 ☐ Goed
- 3 ☐ Te positief
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6045

MEERVOUDIGE VRAAG

Wat wilt u doen om daar verandering in te brengen?
Meerdere antwoorden mogelijk.

- 2 ☐ Niets, het komt wel goed
- 3 ☐ Niets, daar kan ik persoonlijk niets aan veranderen
- 4 ☐ Meedoen aan het debat (ingezonden brieven sturen, in discussie gaan met mensen)
- 5 ☐ Een petitie ondertekenen
- 6 ☐ Meelopen in een demonstratie, betoging of mars
- 7 ☐ Geld geven voor een actie
- 8 ☐ Beschadigen van eigendom
- 9 ☐ Dreigen geweld te gaan gebruiken
- 10 ☐ Eventueel gebruiken van geweld, geweld als het niet anders kan
- 11 ☐ Anders, namelijk:...
- 37 ☐ Weet niet
- 39 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6050

In hoeverre voelt u zich betrokken bij het conflict in het Midden-Oosten?

- 1 ☐ Erg betrokken
- 2 ☐ Betrokken
- 3 ☐ Niet betrokken
- 4 ☐ Helemaal niet betrokken
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6055

Wat vindt u van de volgende stelling:

- Een islamitische regeringsleider die niet strikt volgens de shari'a regeert, moet worden afgezet.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6060

Stel dat er een beweging zou zijn die de praktische invoering van de shari'a in Nederland als doel heeft.

Hoe groot is de kans dat u deze beweging zou steunen?

- 1 ☐ Ik zou deze zeker steunen
- 2 ☐ Ik zou deze misschien steunen
- 3 ☐ Ik zou deze zeker niet steunen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6065

Wat vindt u van de volgende stelling:

- Hoe mensen in het Westen leven en hoe moslims leven gaat niet samen.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6070

Wat vindt u van de volgende stelling:

- Nederlandse vrouwen hebben teveel vrijheden.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6075

Wat vindt u van de volgende stelling:

- Het is goed als een samenleving bestaat uit verschillende religies.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6080

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- Iedereen heeft het recht om in het openbaar te zeggen wat hij of zij wil.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6085

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- Een regering van religieuze leiders is beter dan een democratie.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6090

Bent u het eens of oneens met de stelling

- De regels van god zijn voor mij belangrijker dan de Nederlandse wetten.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6095

Denkt u wel eens na over hoe een ideale samenleving er uit zou zien?

- 1 ☐ Ja, vaak\regelmatig
- 2 ☐ Ja, soms\af en toe
- 3 ☐ Nee, nooit
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6100

Is uw ideale samenleving realiseerbaar?

- 1 ☐ Ja, zeker
- 2 ☐ Misschien, eventueel, ten dele
- 3 ☐ Nee, zeker niet
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6105

Heeft u wel eens het gevoel dat de wereld alleen bestaat uit groepen mensen die lijnrecht tegenover elkaar staan?

- 1 ☐ Ja, vaak\regelmatig
- 2 ☐ Ja, soms\af en toe
- 3 ☐ Nee, nooit
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6110

Bent u het eens of oneens met de stelling:

- Westerse landen zijn uit op de vernietiging van de islam.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6115

Bent u het eens of oneens met de stelling: Het conflict in het Midden-Oosten komt neer op een conflict tussen moslims en niet-moslims.

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 6120

U kunt de computer nu teruggeven aan de interviewer.

- 9 ☐ doorgaan

VRAAG 7005

In hoeverre voelt u zich Nederlander?

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal
- 2 ☐ Grotendeels
- 3 ☐ Enigszins
- 4 ☐ Nauwelijks
- 5 ☐ Helemaal niet
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7010

In hoeverre voelt u zich <?>?
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal
- 2 ☐ Grotendeels
- 3 ☐ Enigszins
- 4 ☐ Nauwelijks
- 5 ☐ Helemaal niet
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7015

Voelt u zich thuis in Nederland?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Soms wel en soms niet
- ☐ *PLAATS IN NIET "niet altijd"*
- 3 ☐ Nee
- ☐ *PLAATS IN NIET "niet"*
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7020

Waarom voelt u zich <?> thuis in Nederland?

VRAAG 7025

Waarom voelt u zich thuis in Nederland?

VRAAG 7030

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?

- In deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om.

Bent u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7040

- Ik ben tevreden met de bevolkingssamenstelling in deze buurt

Ben u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7040

- Ik heb veel contact met mijn directe burens

Ben u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7040

- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners

Ben u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7040

- Ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid

Ben u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7040

- De mensen kennen elkaar nauwelijks in deze buurt

Ben u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7040

- Ik voel mij thuis bij de mensen die in deze buurt wonen

Ben u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7040

- Als het maar enigszins mogelijk is ga ik uit deze buurt verhuizen.

Ben u het hier:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7045

Vindt u over het algemeen dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn, of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?

- 1 ☐ De meeste mensen zijn wel te vertrouwen
- 2 ☐ Men kan niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7050

Wilt u voor elk van de volgende instellingen aangeven of u daar heel veel, tamelijk veel, niet zoveel of helemaal geen vertrouwen in heeft? Heel Tamelijk Niet Helemaal veel veel zoveel geen Weet Wil niet vertrouwen vertrouwen vertrouwen niet antwoorden

VRAAG 7060

En kunt u voor elk van de volgende groepen mensen aangeven of u daar heel veel, tamelijk veel, niet zoveel of helemaal geen vertrouwen in heeft? Heel Tamelijk Niet Helemaal heel veel zoveel geen Weet Wil niet vertrouwen vertrouwen vertrouwen niet antwoorden

VRAAG 7070

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling:
- Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7075

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling:
- Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit
(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 7080

In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling:

- Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Helemaal mee eens
- 2 ☐ Mee eens
- 3 ☐ Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- 4 ☐ Mee oneens
- 5 ☐ Helemaal mee oneens
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 8000

Nu een aantal vragen over uw gezondheid.

Hoe goed is over het algemeen uw gezondheid?

Is deze:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Zeer goed
- 2 ☐ Goed
- 3 ☐ Gaat wel
- 4 ☐ Slecht
- 5 ☐ Zeer slecht
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 8005

In welke mate vindt u zichzelf een gelukkig mens?

Is dat:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Erg gelukkig
- 2 ☐ Gelukkig
- 3 ☐ Niet gelukkig, niet ongelukkig
- 4 ☐ Niet zo gelukkig
- 5 ☐ Ongelukkig
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 8010

In welke mate bent u tevreden met het leven dat u op dit moment leidt?

Is dat:

(Enq.: lees codes 1-5 op)

- 1 ☐ Zeer tevreden
- 2 ☐ Tevreden
- 3 ☐ Niet tevreden \ niet ontevreden
- 4 ☐ Niet zo tevreden
- 5 ☐ Ontevreden
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 8015

Voelt u zich wel eens onveilig?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 8020

Voelt u zich vaak, soms of zelden onveilig?

- 1 ☐ Vaak
- 2 ☐ Soms
- 3 ☐ Zelden
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2020

Sommige mensen doen vrijwilligerswerk voor organisaties of verenigingen. Het kan daarbij gaan om bestuurlijk werk of andere activiteiten. Ik wil u nu vragen of u in de afgelopen 12 maanden, dus sinds <?> <?>, als vrijwilliger bepaald soort werk heeft gedaan.

- 9 ☐ doorgaan

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- in het jeugd- en buurthuiswerk of als leider van de scouting?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [1]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- op school, zoals hulp op school, de oudercommissie, schoolbestuur, werken in bibliotheek of als leesmoeder?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [2]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- in de verzorging of verpleging, zoals bijv. bejaardenzorg, kinderopvang, kruiswerk, zieken bezoeken, collecteren voor gezondheidsorganisatie, welfarewerk in het ziekenhuis of assisteren bij stervensbegeleiding?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [3]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor een sportvereniging, in het bestuur of bijv werken in de kantine, organisatie, trainen, zaalbeheer?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [4]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor hobby- of gezelligheidsverenigingen?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [5]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor culturele verenigingen zoals bijv. een muziek- of toneelvereniging of een tekenclub?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [6]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor de kerk, moskee of een levensbeschouwelijke groepering zoals bijv. kerkenraad, parochieraad, moskeevereniging, huisbezoek of het rondbrengen van blaadjes?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [7]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor de vakbond of een bedrijfsorganisatie zoals bijv ondernemingsraad, personeelsvereniging?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [8]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor een politieke partij of actiegroep?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [9]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- op het gebied van sociale hulpverlening, rechtshulp, reclassering of slachtofferhulp?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [10]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- op het gebied van wonen, woonomstandigheden of huurdersbelangen?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [11]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- ten behoeve van de wijk of de buurt?

- 1 ☐ Ja
    ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [12]*
2 ☐ Nee
97 ☐ Weet niet
98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2025

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor organisaties op een ander gebied?

- 1 ☐ Ja
- ☐ *VOEG TOE AAN Q2039 [13]*
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2035 FORMULIER VRAAG

Kunt u aangeven hoeveel tijd u per week OF per maand ongeveer besteed heeft de afgelopen 12 maanden aan bestuurlijk of ander (uitvoerend) werk voor de organisaties die ik u nu op ga noemen. Indien u het niet precies weet, maakt u dan een schatting. (ENQ.: Vul het aantal uur werk per organisatie per week OF per maand OF per jaar. Dus NIET meer dan 1 antwoord per organisatie. Uiteraard is het wel mogelijk voor de ene organisatie uren per week en voor de andere organisatie uren per maand in te vullen. Indien niet van toepassing: geef een [ENTER]

Voor meer informatie over de organisaties: gebruik de [HELP] button
PER PER PER WEEK MAAND JAAR

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- in het jeugd- en buurthuiswerk of als leider van de scouting?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- op school, zoals hulp op school, de oudercommissie, schoolbestuur, werken in bibliotheek of als leesmoeder?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- in de verzorging of verpleging, zoals bijv. bejaardenzorg, kinderopvang, kruiswerk, zieken bezoeken, collecteren voor gezondheidsorganisatie, welfarewerk in het ziekenhuis of assisteren bij stervensbegeleiding?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor een sportvereniging, in het bestuur of bijv werken in de kantine, organisatie, trainen, zaalbeheer?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor hobby- of gezelligheidsverenigingen?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor culturele verenigingen zoals bijv. een muziek- of toneelvereniging of een tekenclub?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor de kerk, moskee of een levensbeschouwelijke groepering zoals bijv. kerkenraad, parochieraad, moskeevereniging, huisbezoek of het rondbrengen van blaadjes?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor de vakbond of een bedrijfsorganisatie zoals bijv ondernemingsraad, personeelsvereniging?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor een politieke partij of actiegroep?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- op het gebied van sociale hulpverlening, rechtshulp, reclassering of slachtofferhulp?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- op het gebied van wonen, woonomstandigheden of huurdersbelangen?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- ten behoeve van de wijk of de buurt?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2040

Heeft u in de afgelopen 4 weken wel eens activiteiten of vrijwilligerswerk gedaan:

- voor organisaties op een ander gebied?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2195

U kunt in uw vrije tijd ook buiten organisaties om onbetaalde hulp geven aan anderen buiten uw eigen huishouden, zoals aan zieken, burens, familie, vrienden en bekenden.

Heeft u de afgelopen vier weken dergelijke hulp gegeven?

- 1 ☐ Ja
- 2 ☐ Nee
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2010

Dan wil ik u nu iets vragen over uw vrije tijd. Ik heb hier een kaart. Op deze kaart staan verenigingen en organisaties.

Van welk van deze verenigingen bent u lid?

U kunt meer antwoorden geven.

(ENQ.:Toon kaart "VRIJE TIJD")

- 2 ☐ Sportvereniging
- 4 ☐ Vrijtijdsorganisatie (hobby, muziek, toneel, dans)
- 5 ☐ Buurt- of wijkvereniging of huurdersorganisatie
- 6 ☐ Vakbond, beroepsvereniging of vergelijkbare belangenorganisatie
- 7 ☐ Organisatie van of voor allochtonen
- 8 ☐ Politieke partij of andere politieke organisatie
- 9 ☐ Organisatie voor geloof en religie
- 10 ☐ Organisatie voor natuur, milieu of internationale solidariteit
- 11 ☐ Bibliotheek
- 12 ☐ Andere organisatie(s), namelijk:...
- 26 ☐ Geen van deze
- 27 ☐ Weet niet, geen mening
- 29 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2000

Bezoekt u wel eens bijeenkomsten of activiteiten van één of meerdere van deze organisaties?

U kunt meer antwoorden geven.

(ENQ.: Toon kaart "VRIJE TIJD")

- 2 ☐ Sportvereniging
- 4 ☐ Vrijtijdsorganisatie (hobby, muziek, toneel, dans)
- 5 ☐ Buurt- of wijkvereniging of huurdersorganisatie
- 6 ☐ Vakbond, beroepsvereniging of vergelijkbare belangenorganisatie
- 7 ☐ Organisatie van of voor allochtonen
- 8 ☐ Politieke partij of andere politieke organisatie
- 9 ☐ Organisatie voor geloof en religie
- 10 ☐ Organisatie voor natuur, milieu of internationale solidariteit
- 11 ☐ Bibliotheek
- 12 ☐ Andere organisatie(s), namelijk:...
- 26 ☐ Geen van deze
- 27 ☐ Weet niet, geen mening
- 29 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2015

Aan welke van deze organisaties\verenigingen besteedt u de meeste tijd?
(ENQ.: Eén antwoord mogelijk. Ook verenigingen waar men geen lid van is.
Toon kaart "VRIJE TIJD")

- 2 ☐ Sportvereniging
- 4 ☐ Vrijtijdsorganisatie (hobby, muziek, toneel, dans)
- 5 ☐ Buurt- of wijkvereniging of huurdersorganisatie
- 6 ☐ Vakbond, beroepsvereniging of vergelijkbare belangenorganisatie
- 7 ☐ Organisatie van of voor allochtonen
- 8 ☐ Politieke partij of andere politieke organisatie
- 9 ☐ Organisatie voor geloof en religie
- 10 ☐ Organisatie voor natuur, milieu of internationale solidariteit
- 11 ☐ Bibliotheek
- 12 ☐ (Een van de) andere organisatie(s)
- 26 ☐ Geen van deze
- 97 ☐ Weet niet
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Sportvereniging

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Vrijtijdsorganisatie (hobby, muziek, toneel, dans)

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Buurt- of wijkvereniging of huurdersorganisatie
Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Vakbond, beroepsvereniging of vergelijkbare
belangenorganisatie
Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Organisatie van of voor allochtonen
Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Politieke partij of andere politieke organisatie
Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Organisatie voor geloof en religie
Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Organisatie voor natuur, milieu of internationale solidariteit
Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?
(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de Bibliotheek

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de (Een van de) andere organisatie(s)

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 2005

Wat betreft de

Met wie heeft u het meest contact in deze vereniging of organisatie?

(Enq.: lees codes 1-4 op)

- 1 ☐ Vooral <?>
- 2 ☐ Vooral autochtone Nederlanders
- 3 ☐ Half <?>, half autochtone Nederlanders
- 4 ☐ Allerlei verschillende bevolkingsgroepen
- 97 ☐ Weet niet, geen mening
- 98 ☐ Wil niet antwoorden

VRAAG 8025

Dit is het einde van het interview. Hartelijk dank voor medewerking.

U krijgt uw beloning (cadeaubon van 5 euro) thuisgestuurd.

U kunt uit verschillende cadeaubonnen kiezen.

Ik noem ze voor u op:

(ENQ. lees cat. 1-3 op:)

- 1 ☐ Cadeaubon te besteden bij Blokker
- 2 ☐ Cadeaubon te besteden bij Free Record Shop
- 3 ☐ Irischeque
- 4 ☐ Artsen zonder Grenzen
- 5 ☐ Natuurmonumenten
- 6 ☐ Unicef
- 9 ☐ Wil geen beloning

VRAAG 8030

Is er nog iets gewijzigd aan uw adresgegevens? Dit i.v.m. versturen van de bon.

- 1 ☐ nee
- 2 ☐ ja

VRAAG 8035

NAW gegevens

(Enq. Het is van groot belang de gegevens goed te noteren. Laat respondent eventueel spellen en/of de genoteerde gegevens nog eens nakijken).

Bijlage VII: Introductiebrief voor *face to face*-onderzoek

Onderwerp: onderzoek inwoners Nederland

In Nederland wordt op dit moment een groot onderzoek gehouden. In opdracht van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) vraagt Bureau Veldkamp inwoners van Nederland naar verschillende onderwerpen. Uw naam is in de steekproef terechtgekomen. We zouden u graag vragen stellen over politiek, uw werk, uw religie en uw leefsituatie.

Binnen enkele dagen zal een medewerk(st)er van Bureau Veldkamp u bezoeken. Graag verzoek ik u om medewerking aan dit onderzoek. Als blijk van waardering bieden wij u na afloop van het interview een cadeaubon ter waarde van 5 euro aan.

Het IMES is een onderzoeksinstituut van de Universiteit van Amsterdam en doet nationaal en internationaal veel onderzoek naar migratie en integratie. Voor meer informatie over het IMES kunt u terecht op de website: www.imes.uva.nl.

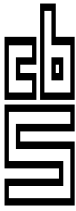
Het IMES, het CBS en Bureau Veldkamp garanderen dat uw gegevens volledig vertrouwelijk blijven. Voor vragen over het onderzoek kunt u contact opnemen met Bureau Veldkamp: 020 – 5225 999.

Ik hoop dat ik op uw medewerking mag rekenen. Bij voorbaat mijn welgemeende dank daarvoor.

Met vriendelijke groeten,

Prof. dr. Jean Tillie
Adjunct-directeur IMES

Bijlage VIII: Verantwoording van weging

Centraal Bureau voor de Statistiek

Divisie Sociale en Ruimtelijke Statistieken

Sector Ontwikkeling en Ondersteuning

STEEKPROEFTREKKING VOOR HET ONDERZOEK SALAFISME

Het salafisme-onderzoek heeft als doelpopulatie personen van 15 jaar en ouder met als herkomstlanden (volgens CBS definitie bepaald aan de hand van het geboorteland van de persoon zelf en het geboorteland van moeder en vader):

- Turkije (landcode=6043),
- Marokko (landcode=5022),
- Suriname (landcode=5007),
- Irak (landcode=5043),
- Afghanistan (landcode=6023),
- Iran (landcode=5012),
- Somalië (landcode=6013),
- Egypte (landcode=7014),
- Pakistan (landcode=7020).

Er zijn drie hoofdporties getrokken. Personen uit Marokko en Turkije hebben, gezien de steekproeffracties, ongeveer een twee maal zo grote kans om getrokken te worden als personen uit overige landen. Bovenop de hoofdporties is nog een reservesteekproef getrokken van in totaal 750 eenheden.

Tabel VIII.1: Steekproeffracties hoofdporties

	Populatie	Steekproef	Fractie
		x 1	%
Marokko	232930	1000	0.43
Turkije	278993	1000	0.36
Overige landen	399592	750	0.19

De totale populatie personen van 15 jaar en ouder met genoemde herkomstlanden, bedraagt 911515 op 1 januari 2009 (zie tabel 1).

In totaal zijn 1103 personen geënquêteerd. Daarvan zijn 1021 afkomstig uit de drie hoofdsteekproefporties en 82 uit de reservesteekproefportie.

Het is gebleken dat in 108 gevallen de waarde in de enquête van de variabele geboortjaar en/of het geslacht afwijkt van die uit het steekproefkader. Het vermoeden bestaat dat de geënquêteerde persoon een andere persoon (in het huishouden) is dan getrokken in de steekproef (onjuiste waarnemingen). Weging/ophoging met behulp van de registerwaarden is voor deze personen niet correct. Strikt genomen zouden de gegevens van deze personen moeten worden verwijderd, omdat zij niet tot de steekproef behoren. Wel is de kans groot dat de persoon die geënquêteerd is, behoort tot de doelpopulatie, omdat het voor de hand ligt dat deze persoon deel uitmaakt van hetzelfde (allochtone) huishouden als de persoon in de steekproef. De ene keer zal ten onrechte een ouder iemand worden geënquêteerd (1^e generatie), de andere keer een jonger iemand (2^e generatie). Overigens blijkt dat het vaker ten onrechte een jonger iemand is. Het gevaar bestaat dat het om een selectieve groep gaat, die de resultaten zou kunnen verstoren.

Mede daarom is besloten weegfactoren te berekenen voor twee steekproeven: een waarin alle records van geënquêteerde personen zijn opgenomen en een waarin de onjuiste waarnemingen zijn weggelaten. Bij het bepalen van de weegfactor waarin de records van onjuiste waarnemingen worden meegenomen wordt voor de wegingsvariabelen geslacht, leeftijd en geboortelanden van de persoon/vader/moeder uitgegaan van de opgaven in de enquêtes.

Er is voor gekozen om de drie groepen apart op te hogen en te wegen. Dat wil zeggen dat alle in de weging betrokken variabelen gekruisd zijn met “herkomst” (1=Marokko, 2=Turkije en 3=Overige landen).

In de ophoging is rekening gehouden met de populatietotalen van de volgende variabelen volgens het additieve model:

$$\begin{aligned}
 & - \text{GESLACHT*HERKOMST} \quad + \quad \text{LEEFTIJD*HERKOMST} \quad + \\
 & \text{GENERATIE*HERKOMST} \quad + \\
 & \text{STEDELIJKHEIDPLUS*HERKOMST}
 \end{aligned}$$

- De variabelen kennen de volgende indelingen:
- GESLACHT 1 Man 2 Vrouw;
- LEEFTIJD 1 15 t/m 24 jaar 2 25 t/m 34 jaar 3 35 t/m 44 jaar 4 45 t/m 54 jaar 5 55 jaar en ouder;
- HERKOMST 1 Marokko 2 Turkije 3 Overige landen;
- GENERATIE 1 1^e generatie 2 2^e generatie;
- STEDELIJKHEIDPLUS 0 'Vier grote steden' 1 'Zeer sterk overig' 2 'Sterk' 3 'Matig' 4 'Weinig/Niet'.

De afbakingen LFTKL, HERKOMST, GENERATIE en STEDELIJKHEIDPLUS zijn in het salafismebestand SALAFISME2009.SAV opgenomen alsmede zes gewichtvariabelen:

- GEWICHT1: ophoging alle enquêterecords naar populatietotalen
- GEWICHT2: herweging alle enquêterecords naar totale steekproefaantal.
- GEWICHT3: herweging alle enquêterecords naar responsaantal afzonderlijke steekproefgroepen.
- GEWICHT1E: ophoging excl. records onjuiste waarneming naar populatietotalen
- GEWICHT2E: herweging excl. records onjuiste waarneming naar totale steekproefaantal.
- GEWICHT3E: herweging excl. records onjuiste waarneming naar steekproefaantal afzonderlijke steekproefgroepen.

In het onderzoek zijn de data uiteindelijk gewogen met GEWICHT3 omdat de eindtotalen van de groepen hierbij hetzelfde blijven en de zogenaamde ‘foute’ interviews binnen de doelgroep vallen.

Bijlage IX: Verantwoording van steekproeftrekking

Centraal Bureau voor de Statistiek
Divisie Sociale en Ruimtelijke Statistieken
Sector Ontwikkeling en Ondersteuning

STEEKPROEFTREKKING VOOR HET ONDERZOEK SALAFISME

José Gouweleeuw

Samenvatting: Voor het onderzoek salafisme zijn personensteekproeven getrokken uit de steekproefkaders die het CBS in 2008 heeft gebruikt voor steekproeven met de persoon als trekkingseenheid. De doelpopulatie van dit onderzoek betreft personen van 15 jaar en ouder, die deel uitmaken van particuliere huishoudens in drie (clusters van) herkomstgroeperingen. De eerste herkomstgroepering betreft de Marokkanen, de tweede betreft de Turken en de derde is een combinatie van personen uit Indonesië, Suriname, Irak, Afghanistan, Iran, Somalië, Egypte en Pakistan.

Voor het onderzoek salafisme is een tweekrapssteekproefontwerp toegepast. De eerste trap is een gestratificeerde steekproef van (clusters van) gemeenten. Hierbij is gestratificeerd naar Coropgebied. De (clusters van) gemeenten zijn getrokken met kansen evenredig aan de omvang. De tweede trap is een aselechte steekproef van personen in de geselecteerde gemeenten, met omvangen zoals vastgesteld in de eerste trap. Voor alle drie de herkomstgroeperingen geldt dat de steekproef zelfwiegend is. Dit wil zeggen dat elke persoon binnen een bepaalde herkomstgroepering dezelfde insluitkans heeft.

Trefwoorden: tweekrapssteekproef, stratificatie, zelfwiegend.

Inleiding

In deze notitie wordt het steekproefontwerp voor het onderzoek Salafisme beschreven. Deze steekproef is getrokken november 2008. Het veldwerk is uitgevoerd door een extern bureau. Deze nota beschrijft het proces van het trekken van de steekproef tot het aanleveren van de NAW-gegevens aan het veldwerkbureau.

Feitelijk zijn er vijf steekproeven getrokken. De eerste steekproef betreft een steekproef onder Marokkanen, de tweede onder Turken en de derde is een steekproef onder Indonesiërs, Surinamers, Irakezen, Afghanen, Iraniërs, Somaliërs en Pakistani. Naar deze laatste groep zal in de rest van deze nota worden verwezen als de restgroep. De vierde en vijfde steekproef zijn steekproeven onder Marokkanen resp. Turken en dienen als reserve steekproeven, die alleen zullen worden gebruikt wanneer de respons in de restgroep tegenvalt.

De rest van deze nota is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 wordt de doelpopulatie en het gebruikte steekproefkader beschreven. Paragraaf 3 bevat het steekproefontwerp en in paragraaf 4 wordt ingegaan op de bewerking van de steekproef.

Steekproefkader

De doelpopulatie de steekproeven betreft personen van 15 jaar en ouder die in Nederland wonen en deel uitmaken van particuliere huishoudens. Steekproef 1 en 4 beperken zich tot personen van Marokkaanse herkomst, steekproef 2 en 5 beperken zich tot personen van Turkse herkomst. Steekproef 3 tenslotte beperkt zich tot personen met een herkomst uit Indonesië, Suriname, Irak, Afghanistan, Iran, Somalië of Pakistan. Het betreft in alle gevallen zowel personen uit de 1^e generatie als de 2^e generatie.

Bij het trekken van deze steekproeven is gebruik gemaakt van het steekproefkader van personen dat het CBS in 2008 in gebruik had voor alle steekproeven waarbij de persoon de trekkingseenheid is. Dit steekproefkader wordt samengesteld op basis van persoons- en adresgegevens afkomstig uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) waarin de gemeentelijke bevolkingsadministratie is opgenomen. Jaarlijks worden nieuwe steekproefkaders aangemaakt, die geen overlap hebben met de steekproefkaders uit voorafgaande jaren. Op deze manier wordt de enquêtedruk zo eerlijk mogelijk over de bevolking verdeeld. De steekproefkaders worden bovendien voortdurend geactualiseerd met GBA-informatie over verhuizingen, geboortes en sterfte.

In het steekproefkader zijn geen naamsgegevens aanwezig. Personen kunnen in het kader worden geïdentificeerd door middel van het Anummer. Dit Anummer kan na het trekken van de steekproef naar de gemeente worden opgestuurd om de naam- en adresgegevens op te vragen.

Steekproefontwerp

De steekproef voor het onderzoek Salafisme is een tweetrapssteekproef. Hierbij wordt in de eerste trap een gestratificeerde steekproef van (clusters van) gemeenten getrokken. De gemeenten worden getrokken met kansen evenredig aan de omvang. Vervolgens wordt binnen de geselecteerde gemeenten een aselechte steekproef van een vooraf vastgesteld aantal personen getrokken. Dit vooraf vastgestelde aantal wordt de clusteromvang genoemd. Een grotere clusteromvang betekent meer waarnemingen in één gemeente, waardoor de reiskosten voor het veldwerkbureau lager worden. Als de clusteromvang te groot wordt, kan er echter bij de schattingen een cluster-effect optreden waardoor de foutenmarges groter worden. Dit is vooral het geval als er een samenhang bestaat tussen de antwoordpatronen van de bewoners van eenzelfde gemeente. Het vaststellen van de clusteromvang is dus altijd een afweging van kosten tegen nauwkeurigheid. Voor het onderzoek Salafisme is de clusteromvang vastgesteld op 12.

Een aantal gemeenten is zó groot dat zij met kans 1 in de steekproef komen. Deze gemeenten worden zelfselecterend genoemd. Binnen een zelfselecterende gemeente is het aantal personen dat wordt getrokken is niet gelijk aan de clusteromvang, maar aan de landelijke (overall) steekproeffractie. Op deze manier wordt ervoor gezorgd dat iedere persoon in de doelpopulatie dezelfde trekkingskans heeft.

Bij het onderzoek Salafisme doet zich een probleem voor, wanneer de steekproef op deze manier wordt getrokken. In een aantal gemeenten wonen erg weinig personen uit de doelpopulatie. Bovendien bevat het steekproefkader dat wordt gebruikt slechts 10 procent van de populatie. Het is dus heel goed mogelijk dat er in het steekproefkader in bepaalde gemeente bijvoorbeeld minder dan 12 Marokkanen wonen. Wanneer een dergelijke gemeente in de eerste trap getrokken wordt, is het dan niet mogelijk om binnen die gemeente 12 Marokkanen te selecteren. Bovendien is de kans groot dat de personen die wel kunnen worden geselecteerd binnen de betreffende gemeente op weinig verschillende adressen wonen. Hierdoor is er relatief veel uitval in de steekproefbewerking, zoals in paragraaf 4 zal worden beschreven. Daarom is ervoor gekozen om gemeenten waarin te weinig personen uit de doelpopulatie wonen samen te voegen. Dit samenvoegen wordt zoveel mogelijk geografisch gedaan, d.w.z. dat naburige gemeenten samen worden gevoegd. Dit wordt gedaan om de reistijd voor het veldwerk nog zoveel mogelijk te beperken. Bovendien wordt het samenvoegen voor de steekproef van de Turken op een andere manier gedaan dan voor de Marokkanen en restgroep. In de gemeente Wormerland bijvoorbeeld wonen te weinig Marokkanen voor het steekproefproces, maar er zijn voldoende Turken en personen uit de restgroep. De samenvoeging van gemeenten wordt zoveel mogelijk binnen een Corop-gebied uitgevoerd, omdat in de eerste trap van de steekproeftrekking naar Corop wordt gestratificeerd. Er is voor gekozen om de gemeenten waar van een bepaalde herkomstgroep (Turken, Marokkanen of de overige 8 landen)

minder dan 50 personen in het steekproefkader voorkomen voor de betreffende steekproef samen te voegen met andere gemeenten. Het aantal 50 is een stuk groter dan de clusteromvang 12. Dit is gedaan omdat er na de trekking personen afvallen, zoals zal worden beschreven in paragraaf 4.

Er worden dus uiteindelijk drie steekproeven getrokken, één onder Turken, één onder Marokkanen en één onder personen uit Indonesië, Suriname, Irak, Afghanistan, Iran, Somalië en Pakistan. De eerste twee steekproeven moeten uit 1.000 personen bestaan, de steekproef uit de restgroep uit 750 personen. Bovendien is er afgesproken dat er nog twee reservesteekproeven worden getrokken. De eerste bestaat uit 375 Turken, de tweede uit 375 Marokkanen. Deze steekproeven zullen worden gebruikt wanneer blijkt dat de steekproef uit de restgroep niet genoeg respons oplevert.

Steekproefbewerking

De steekproef is op 14 november aan het veldwerkbureau verzonden. Deze steekproef is een week eerder, op 7 november getrokken uit het steekproefkader. Om te ompenseren voor uitval in het bewerkingsproces, wordt er meer getrokken. Voor dit onderzoek zijn 1.200 personen voor de hoofdsteekproef onder Turken en onder Marokkanen getrokken, en 450 personen voor beide reservesteekproeven. Tenslotte zijn er 900 personen getrokken voor de steekproef in de restgroep.

Van de getrokken steekproefpersonen wordt vervolgens het Anummer naar de gemeenten gestuurd om de NAW-gegevens op te vragen. Van een aantal personen komen er vervolgens geen gegevens terug. Hier zijn meerdere redenen voor. Een mogelijkheid is dat de persoon onlangs naar een andere gemeente is verhuisd, en daardoor niet meer bekend is bij de gemeente waar de gegevens worden opgevraagd. Een andere mogelijkheid is dat de persoon heeft aangegeven dat zijn gegevens niet aan derden mogen worden doorgeleverd.

De gegevens die wel terugkomen worden vervolgens verwerkt. Het CBS benadert nooit twee personen op één adres voor hetzelfde onderzoek. Wanneer er wel meerdere personen op hetzelfde adres in de steekproef voorkomen, worden deze “dubbelen” aselekt uit de steekproef verwijderd. Feitelijk betekent deze stap dat er niet meer dan één persoon per gezin wordt waargenomen. Om ervoor te zorgen dat er genoeg gezinnen in een bepaalde gemeente in het steekproefkader overblijven zijn in paragraaf 3 de gemeenten met minder dan 50 personen uit de doelpopulatie samengevoegd met één of meer andere gemeenten.

Vervolgens wordt de steekproef gescreend. Dit betekent dat er een aantal personen uit de steekproef wordt verwijderd. Dit betreft de personen:

- die de afgelopen 12 maanden in een andere CBS-steekproef voorkwamen (om de enquêtedruk zoveel mogelijk te spreiden).
- die tot de institutionele bevolking behoren
- met onvolledige of onbekende adresinformatie

Vervolgens zijn de steekproeven allemaal aslect uitgedund, zodat de gewenste uit te zetten steekproeven overbleven. In tabel 1 is een overzicht van de steekproefverantwoording per steekproef opgenomen. Hierin geldt:

- M1: de hoofdsteekproef van 1.000 Marokkanen
- T1: de hoofdsteekproef van 1.000 Turken
- R1: de steekproef van 750 Indonesiërs, Surinamers, Irakezen, Afghanen, Iraniërs, Somaliërs en Pakistani.
- M2: de reservesteekproef van 375 Marokkanen
- T2: de reservesteekproef van 375 Turken

Tabel IX.1: Steekproefverantwoording per steekproef

	M1	T1	R1	M2	T2
Getrokken	1.200	1.200	900	450	450
Dubbel op adres	20	10	9	3	5
Eerder in CBS- steekproef	84	97	56	26	40
Adresgegevens onjuist	50	31	54	12	16
Institutionele bevolking	-	-	-	-	-
Beschikbaar voor uitzet	1.046	1.062	781	409	389
uitgedund	46	62	31	34	14

Bijlage X: Achtergrondkenmerken Turkse en Marokkaanse streng orthodoxe moslims

Kruistabellen behorend bij paragraaf 9.5.2.

Tabel X.1: Geslacht, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Vrouw	178	49	172	49	36	41	385	48
(1)	Man	183	51	178	51	52	59	413	52
Totaal		361	100	349	100	88	100	799	100

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1607.35) = 1.0037$ ($P = 0.367$)

$n = \text{alle moslims} = 799$

Tabel X.2: Opleiding, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Geen opleiding	174	49	106	31	29	36	309	40
(1)	Wel opleiding	178	51	235	69	51	64	464	60
Totaal		352	100	341	100	80	100	773	100
.m		9		8		8		25	
Totaal		361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1555.94) = 11.5631$ ($P = 0.000$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: geen antwoord

Tabel X.3: Inkomen uit arbeid, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0) Geen inkomen uit arbeid	172	49	157	46	47	54	376	48
(1) Wel inkomen uit arbeid	178	51	181	54	40	46	399	52
Totaal	350	100	338	100	87	100	775	100
.m	11		11		2		24	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1563.66) = 0.7627$ ($P = 0.467$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: geen antwoord

Tabel X.4: Hoe vaak voelt u zich in Nederland gediscrimineerd vanwege uw geloof?, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0) Nooit	227	64	217	63	61	69	504	64
(1) Soms/vaak	126	36	126	37	27	31	279	36
Totaal	353	100	342	100	88	100	783	100
.m	8		7		1		15	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1573.82) = 0.4847$ ($P = 0.616$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: geen antwoord

Tabel X.5: Er zijn slechts weinig mensen met wie ik echt kan praten, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
	Mee								
(0)	oneens	302	84	282	81	60	68	645	81
(1)	Mee eens	58	16	67	19	28	32	153	19
	Totaal	360	100	349	100	88	100	797	100
	.m	1		0		0		1	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1605.64) = 5.3154$ ($P = 0.005$)

n = alle moslims = 799; .m: geen antwoord

Tabel X.6: Zelfs van mijn naaste familieleden kan ik weinig belangstelling verwachten, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	331	93	316	91	81	92	728	92
(1)	Mee eens	24	7	30	9	7	8	62	8
	Totaal	355	100	346	100	88	100	789	100
	.m	6		4		0		9	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(1.99, 1583.07) = 0.4121$ ($P = 0.662$)

n = alle moslims = 799; .m: geen antwoord

Tabel X.7: Vaak voel ik mij in de steek gelaten, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	324	91	311	90	74	86	709	90
(1)	Mee eens	30	9	33	10	12	14	75	10
	Totaal	354	100	344	100	86	100	784	100
	.m	7		6		2		14	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1577.20) = 0.9953$ ($P = 0.370$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: geen antwoord

Tabel X.8: Er is niemand die speciale belangstelling voor mij heeft', moslims per herkomstgroep

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Mee oneens	335	94	323	94	77	87	735	93
(1)	Mee eens	20	6	22	6	11	13	53	7
	Totaal	355	100	346	100	88	100	789	100
	.m	6		4		0		10	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1586.89) = 2.8165$ ($P = 0.060$)

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: geen antwoord

Bijlage XI: Vertrouwen in democratische instituties

Kruistabellen behorend bij paragraaf 9.6.3

Tabel XI.1: Vertrouwen in de regering, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
Geen								
(0) vertrouwen	92	29	98	31	23	27	213	30
(1) Vertrouwen	225	71	215	69	63	73	503	70
Totaal	318	100	313	100	86	100	717	100
.n	6		4		0		10	
.w	37		32		3		72	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1437.95) = 0.3673$ ($P = 0.693$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Tabel XI.2: Vertrouwen in Tweede Kamer, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
Geen								
(0) vertrouwen	95	31	97	33	20	25	212	31
(1) Vertrouwen	209	69	198	67	61	75	468	69
Totaal	304	100	295	100	81	100	680	100
.n	8		2		1		11	
.w	49		52		7		108	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1367.96) = 0.8768$ ($P = 0.416$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Tabel XI.3: Vertrouwen in ambtenaren, moslims per herkomstgroep

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Geen vertrouwen	93	31	89	29	31	39	213	31
(1)	Vertrouwen	210	69	214	71	48	61	472	69
	Totaal	303	100	303	100	79	100	684	100
	.n	9		3		1		13	
	.w	49		44		8		101	
	Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1377.78) = 1.3480$ ($P = 0.260$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Bijlage XII: Oordeel over islamdebat

Frequentieverdeling behorend bij paragraaf 9.7.1

Tabel XII.1: Er wordt in Nederland veel over de islam gesproken en gediscussieerd, volgt u dit debat?, moslims per herkomstgroep

	<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
	Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0) Nee	84	24	114	33	25	29	223	29
(1) Ja	269	76	228	67	60	71	558	71
Totaal	354	100	342	100	85	100	781	100
.n	2		1		3		5	
.w	5		7		1		12	
Totaal	361		349		88		799	

Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 1569.80) = 3.6330$ ($P = 0.027$)

n = alle moslims = 799; .n: 'wil niet antwoorden'; .w: 'weet niet'

Van de 799 moslims in de steekproef geven 558 respondenten aan dat ze het debat over de islam in Nederland volgen. Aan deze groep hebben we ook gevraagd wat ze van dit debat vinden.

Tabel XII.2: Er wordt in Nederland veel over de islam gesproken en gediscussieerd. Sommige mensen vinden dat het debat op een positieve manier wordt gevoerd, anderen vinden het juist negatief. Wat vindt u?, moslims per herkomstgroep. Gepercenteerd naar totaal moslims dat debat volgt

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Goed	127	55	112	62	32	60	272	58
(1)	Niet goed	104	45	70	39	21	40	196	42
Totaal	(volgen debat)	231	100	182	100	54	100	467	100
	.m	38		46		7		90	
Totaal	(zie tabel XI.1)	269		228		60		558	
	.v	91		122		28		241	
Totaal		361		349		88		799	

*Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 936.00) = 0.8772$ (**$P = 0.416$**)*

$n = \text{alle moslims} = 799$; .m: 'wil niet antwoorden/weet niet'; .v: 'volgt debat niet'

De 467 respondenten die een geldig antwoord gegeven hebben op deze vraag is vervolgens ook de vraag gesteld wat hij of zij wil doen om verandering te bewerkstelligen in het debat.

Tabel XII.3 Wat wilt u doen om daar verandering in te brengen?, moslims per herkomstgroep. Gepercenteerd naar totaal moslims dat debat volgt

		<u>Marokkanen</u>		<u>Turken</u>		<u>Overig</u>		<u>Totaal</u>	
		Abs	%	Abs	%	Abs	%	Abs	%
(0)	Niets doen	33	14	16	9	6	11	55	12
	Actie								
(1)	ondernemen	71	31	54	30	15	29	141	30
Totaal (debat niet goed)		104		70		21		196	
	.g	127	55	112	62	32	60	272	58
Totaal (volgen debat)		231	100	182	100	54	100	467	100
	.m	38		46		7		90	
	.v	91		122		28		241	
Totaal		361		349		88		799	

*Onafhankelijkheidstoets: $F(2.00, 397.98) = 0.807$ (**P = 0.447**)*

n = alle moslims = 799; .g: 'debat goed'; .m: 'wil niet antwoorden/weet niet'; .v: 'volgt debat niet'

Literatuur

- AIVD (2004). *Van da'wa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde.*
- AIVD (2007). *De radicale da'wa. De opkomst van het neo-radicalisme in Nederland.*
- AIVD (2008). *Jaarverslag 2008.*
- Allievi, S. & Nielsen, J.S. (2003). *Muslim networks and transnational communities in and across Europe.* Brill: Leiden.
- Ajouaou, M. (2005). Het is tijd voor een leerstoel over *da'wa*. Podium 10 februari 2005. <http://www.flwi.ugent.be/cie/majouaou/ajouaou31.htm>
- Amghar, S. (2005). *Ideologies minoritaires de l'islam de france: salafistes et abbasites.* Synthesis of report to FASILD. EHESS-CADIS.
- Bernard (2002). *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, Third Edition, Altamira Press.
- Brachman, J.M. (2008). *Global jihadism. Theory and practice.* Routledge: London.
- Bruyn, S.T. (1966). *The human perspective in sociology. The methodology of participant observation.* Prentice-Hall: London.
- Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland.* Amsterdam University Press: Amsterdam.
- Cohen (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (second ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Fennema, M. & Tillie, J. (1999). Political participation and political trust in Amsterdam. Civic communities and ethnic networks, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25, 4, pp. 703-726.
- Fennema, M. & Tillie, J. (2001). Civic Community, political participation and Political Trust of Ethnic Groups, *Connections*, 23, 2, 44-59.
- Groeneveld, S.M. e.a. (2003). *Minderheden in Beeld.* SPVA. Rotterdam: ISEO-EUR.
- 't Hart et al. (2001). *Onderzoeksmethoden.* Amsterdam: Boom Onderwijs.

- Haykel, B. (2001). *Radical salafism: Osama's ideology*. Geraadpleegd op 12 februari 2008. www.Muslim-canada.org/binladendawn.html
- Heelsum, van A. (2004). *Migrantenorganisaties in Nederland Deel 1 Aantal en soort organisaties*. Utrecht: FORUM
- Heelsum, A. van en J. Tillie (2006). *Opkomst en partijvoorkeur van migranten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam: Amsterdam.
- Heitmeyer, Wilhelm, Joachim Müller en Helmut Schröder (1997). *Verlockender Fundamentalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Koning, de M. (2008). *Zoeken naar een 'zuivere' islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Uitgeverij Bert Bakker: Amsterdam.
- Ley, de H. (2007). *Moslims in de Europese, i.c. Belgische, lekenstaat*. Gent.
- NCTb (2008a). *Salafisme in Nederland. Een voorbijgaand fenomeen of een blijvende factor van belang?*
- NCTb (2008b). *Informeel islamitische huwelijken. Het verschijnsel en de (veiligheids)risico's*.
- Moors, H. & Jacobs, M. (2009). *Aan de hand van de imam. Integratie en participatie van orthodoxe moslims in Tilburg-Noord*. IVA beleidsonderzoek en advies: Tilburg.
- Pouw, P. (2008). *Salaam! Een jaar onder orthodoxe moslims*. Nieuw Amsterdam: Amsterdam.
- Putham, Robert D. (1993). *Making democracy work*. Princeton University Press.
- Rao, J.N.K. and Scott, A.J. (1984). 'On Chi-Squared Tests for Multiway Contingency Tables with Cell proportions Estimated from Survey Data'. In: *Annals of Statistics*, 12, 46-60.
- Slootman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering, waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES.
- Stoop, de C. (2010). *Vrede zij met u, zuster. Het verhaal van een westerse zelfmoordterroriste*. De Bezige Bij: Amsterdam.

Tillie J. en B. Slijper (2007). Immigrant political integration and ethnic civic communities in Amsterdam, in: Seyla Benhabib, Ian Shapiro and Danilo Petranovic (eds.), *Identities, Affiliations, and Allegiances*, Cambridge University Press, 2007, pp. 206-225.

Tillie J. (2008). *Gedeeld Land. Het multiculturele ongemak van Nederland*. Amsterdam: Meulenhoff.

Wiktorowicz, Q. (2001). *The management of islamic activism. Salafis, the Muslim Brotherhood, and state power in Jordan*. State University of New York Press: New York.

Wiktorowicz, Q. (2005). *Radical islam rising. Muslim extremism in the West*. Rowman & Littlefield Publishers: Oxford.

Wiktorowicz, Q. (2006). 'Anatomy of the Salafi movement'. In: *Studies in Conflict & Terrorism*, 29:3. 207-239.